

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МЕЛЬНИЧУК ВІКТОРІЯ ОЛЕКСІЇВНА

УДК 364.633-053.6:343.85(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО
КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ**

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Галузь знань 23 Соціальна робота

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

/В. О. Мельничук/

Науковий керівник – **Вайнола Ренате Хейкїївна**, доктор педагогічних наук,
професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Мельничук В. О. Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 «Соціальна робота». Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2023.

Дисертацію присвячено соціальній профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу. Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу та експериментальній перевірці їх дієвості.

У дисертаційному дослідженні вперше визначено і теоретично обґрунтовано зміст, форми і методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в закладах загальної середньої освіти; розкрито сутність поняття «соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» як упровадження комплексу методів і форм соціальної роботи, спрямованих на попередження та зменшення впливу чинників і локалізацію наслідків залучення підлітків до комерційного сексу; охарактеризовано критерії та показники готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; уточнено сутність поняття «комерційний секс»; сформульовано соціально-педагогічні чинники виникнення й поширення явища залучення підлітків до комерційного сексу; запроваджено форми взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної роботи щодо профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні й практичному впровадженні змісту, форм і методів профілактичної роботи з підлітками та їх батьками, що використовують заклади загальної середньої освіти, центри соціальних служб, громадські організації та ін.; в методичному забезпеченні (методичні рекомендації, програми тренінгів, семінарів тощо) підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників і представників громадських організацій щодо профілактики залучення підлітків до

комерційного сексу. Матеріали дослідження можуть бути використані у системі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників; у практичній роботі соціальних педагогів, соціальних працівників; у змісті освітніх компонентів для здобувачів вищої освіти спеціальності 231 – Соціальна робота за освітніми програмами: «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка».

Охарактеризовано проблеми залучення підлітків до комерційного сексу в межах досліджень соціальної роботи; проаналізовано міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу. Обґрунтовано причини, які обумовлюють залучення підлітків до комерційного сексу: недосконалість законодавчих ініціатив; неготовність батьків та учителів до відкритого обговорення з дітьми цієї теми; низький матеріальний рівень сім'ї; домашнє насильство; примушування до заняття проституцією з боку батьків, інших законних представників; негативний вплив засобів масової інформації на несформовану психіку дитини щодо пропаганди розкнутості, сексуальності, можливості отримання «легких грошей»; відсутність комплексної сексуальної освіти; відсутність системного підходу під час виявлення та реабілітації постраждалих від насильства, розпусників або гвалтівників дітей, а також низький рівень довіри до відповідних служб і структур. Виявлено, що одна із визначальних ролей у формуванні ставлення дітей до власного життя загалом, і, зокрема, до залучення до комерційного сексу належить сім'ї. Виокремлено особливості психічного розвитку підлітків щодо залучення їх до комерційного сексу: акселерація (раннє фізичне і статеве дозрівання); інтенсивне спілкування з однолітками; рання самостійність через зайнятність батьків; величезний потік різноманітної за змістом інформації (зокрема, інформації сексуального характеру); поява почуття дорослості; бурхливий розвиток емоційної сфери.

Розкрито базові поняття дослідження соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу. Профілактику трактовано як систему заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та виправлення негативних чинників, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля.

Соціальну профілактику визначено як систему заходів та діяльність державного й громадського секторів, спрямовану на попередження соціально небезпечних явищ і проявів негативної, асоціальної поведінки. Залучення підлітків до комерційного сексу сформульовано як діяння дорослої особи, спрямовані на умисне спонукання особи підліткового віку до заняття комерційним сексом з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи підліткового віку або із застосуванням чи погрозою застосування насильства незалежно від її згоди. Соціальну профілактику залучення підлітків до комерційного сексу охарактеризовано як систему науково і методично обґрунтованих заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового, медичного характеру, спрямованих на виявлення, аналіз і мінімізацію чинників шкідливого впливу на фізичне, психічне, репродуктивне, сексуальне, моральне й духовне здоров'я підлітків. Узагальнено теоретичні підходи до стратегій і моделей соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; як пріоритетні обрано стратегії запобігання, подолання та нормалізації негативного впливу і моделі: поширення фактичних знань, навчання позитивної поведінки, зменшення шкоди. Виявлено, що одна із визначальних ролей у формуванні ставлення дітей до власного життя загалом, і, зокрема, до залучення до комерційного сексу належить сім'ї, оскільки вона є найпершою соціальною системою, що впливає на формування ставлення людини до життя.

Виділено і охарактеризовано чотири критерії та відповідні показники сформованості готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу: когнітивний критерій (знання про сексуальну культуру, знання про безпечну поведінку); мотиваційно-ціннісний критерій (прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я); особистісний критерій (особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість); операційний критерій (здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям).

Визачено рівні сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу: високий (усвідомлений), середній (ситуативний), мінімальний (критичний).

Високий (усвідомлений) рівень притаманний підліткам, що демонструють помітну, постійну готовність до протидії залученню до комерційного сексу. Вони озброєні системними, ґрунтовними знаннями щодо сексуальної культури, її цінностей, норм та проявів; володіють усвідомленими знаннями про безпечну сексуальну поведінку; постійно виявляють прагнення до саморозвитку та залучають до саморозвитку інших; усвідомлюють цінності власного життя і здоров'я, приймають ці цінності як особистісні; вирізняються особистою гідністю, самоповагою, емоційною стійкістю; у різних поведінкових ситуаціях здатні визначати можливу соціальну небезпеку та демонструвати готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю та здоров'ю.

Середній (ситуативний) рівень характерний для підлітків, які мають певні знання про сексуальну культуру і безпечну поведінку, але вони не системні, не повні, ситуативні, тобто залежно від ситуації, що складається. Підлітки прагнуть до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я. Вони виявляють особисту гідність, самоповагу, емоційну стійкість. Проте в ситуаціях, які компліментарні саме для них, не завжди здатні визначати можливу соціальну небезпеку та чинити опір ризикованим пропозиціям, що може вказувати на недостатню сформованість певних особистісних якостей. Прояви цих показників змінюються залежно від особистісної позиції підлітка, ступеня контролю з боку педагогів і батьків.

Мінімальний (критичний) рівень виявляють підлітки, які мають мінімальні знання про сексуальну культуру й безпечну поведінку або ці знання взагалі відсутні; у них майже непомітне прагнення до саморозвитку, цінності власного життя і здоров'я вони визнають, але не приймають як особистісні; є прояви особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості, але вони поодинокі; у

практичній діяльності майже відсутня здатність визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Експериментальну роботу проведено у 2018–2021 рр. на базі таких закладів загальної середньої освіти: середня загальноосвітня школа № 215 Святошинського району міста Київ; спеціалізована школа № 304 з поглибленим вивченням інформаційних технологій Святошинського району міста Київ; середня загальноосвітня школа № 50 Святошинського району міста Київ; школа I–III ступенів № 170 Оболонського району міста Київ; Чаплинська середня загальноосвітня опорна школа Васильківського району Дніпропетровської області; Рубіжанська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 Рубіжанської міської ради Луганської області; середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 5 міста Северодонецьк Луганської області; Великорацька загальноосвітня школа I–III ступенів Радомишльської міської ради Житомирської області; комунальна установа Вишевицької сільської ради «Вишевицький лицей» Радомишльського району Житомирської області; Краснобірська загальноосвітня школа I–III ступенів відділу освіти, молоді та спорту Радомишльської міської ради Житомирської області; загальноосвітня спеціалізована школа I–III ступенів фізико-математичного профілю № 12 м. Чернігів Чернігівської міської ради; гімназія № 31 гуманітарно-естетичного профілю Чернігівської міської ради.

Виявлено недоліки роботи закладів загальної середньої освіти щодо формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу, а саме: відсутність цілеспрямованої роботи адміністрації з педагогічним колективом із питань організації цілісної системи формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; недостатня увага класних керівників до різних аспектів сексуальної освіти, зокрема ризиків, пов'язаних із небезпечною поведінкою, залученням до комерційного сексу; використання одноманітних, переважно масових, організаційних форм соціально-педагогічної роботи, що проводяться без урахування індивідуальних особливостей підлітків та можливостей для прояву їх самореалізації; несистемність цілеспрямованої роботи з батьками за напрямом протидії

залученню підлітків до комерційного сексу; відсутність обговорення на виховних годинах аспектів сексуального життя, деталізації ризиків небезпечної поведінки, зокрема, залучення до комерційного сексу.

Діагностовано стан готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу з використанням стандартизованих і авторських методик: контент-аналізу навчальної документації закладів загальної середньої освіти, анкетування класних керівників 8–9 класів, соціальних педагогів і практичних психологів закладів загальної середньої освіти, анкетування батьків, анкетування здобувачів освіти, методики «Незакінчені речення», есе «Що таке сексуальна культура?», методу ранжування, методики оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда, діагностики суб'єктивного контролю (парціальних позицій інтернальності–екстернальності особистості) (модифікованої), тесту впевненості в собі (модифікованого), методики діагностування схильності до різних видів залежності (модифікованої), кейс-методу та ін.

Встановлено, що переважна більшість підлітків виявили середній (ситуативний) – 50,93 % та мінімальний (критичний) – 44,49 % рівні сформованості готовності до протидії залученню до комерційного сексу. Тобто, переважна більшість підлітків не має достатніх знань про сексуальну культуру і безпечну поведінку або ці знання взагалі відсутні; у них майже непомітне прагнення до саморозвитку, вони визнають цінності власного життя і здоров'я, але не приймають як особистісні; у них є прояви особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості, проте вони поодинокі; на практиці майже відсутні прояви здатності визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Розгорнуто експериментальну роботу з розроблення та апробації форм і методів соціальної роботи за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу. У діяльність закладів загальної середньої освіти впроваджено профілактичну програму роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики

ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». Ця програма є комплексом соціально-педагогічних, психологічних, освітніх, юридичних, культурних, медико-соціальних та інших заходів, спрямованих на попередження, обмеження та нейтралізацію негативних чинників, корекцію поведінки підлітків, пов'язаної з ризиками бути залученими до комерційного сексу, а також реабілітацію тих, хто відчув на собі його наслідки.

Профілактична програма «Безпечне життя – безпечне кохання» містила такі форми та методи роботи: інтерактивні (інтерактивні заняття, презентації, «мозкові штурми», рольові ігри, ігри-розминки, робота в малих групах, робота парами, обговорення, релаксаційні вправи); інформаційно-просвітницькі (бесіди, міні-лекції, відеолекторії, воркшопи, пресконференції, коворкінги, круглі столи, семінари, конференції, бібліомікси, каравани історій); дискусійні (дискусії (дискусійні платформи), брейн-стормінги, печа-куча, відкриті мікрофони, методичні брифінги, ток-шоу); робота з ситуаціями (кейс-стаді, проблемні ситуації, сторітелінг); конкурсні (виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків); евристичні (геокешинги, флешбеки, соціальні диктанти з творчими завданнями, флешмоби, рефлексійні вправи). Форми та методи експериментальної роботи обрано відповідно до визначених показників та критеріїв. Програма також містила комплексні форми роботи, спрямовані на розвиток кількох показників одночасно, а саме: акція, арт-фестиваль, квест, кіно-нон-стоп-фестиваль, соціально-педагогічний тренінг, соціальний театр тощо.

Найвдалішими виявилися такі форми роботи: акція «16 днів проти насильства», арт-фестиваль «Молодь за здоров'я», квест «Світ щасливого дитинства», кіно-нон-стоп-фестиваль «Кіно без обмежень», соціальний театр «Довіряй, але перевіряй!», мозковий штурм «Як ефективно протидіяти сексуальному насильству?», сторітелінг «Сповідь дівчини, яка була залучена до комерційного сексу», аналіз кейсів «Реальні історії торгівлі людьми», «Як уникнути сексуального насильства», комікси «Твоє життя – твій вибір!».

На контрольному етапі встановлено істотні позитивні зрушення у динаміці

змін рівнів сформованості показників готовності підлітків експериментальної групи протидіяти залученню до комерційного сексу. Виявлено позитивну динаміку зростання високого (усвідомленого) рівня сформованості за кожним критерієм 3,45 % (11 осіб) для експериментальної групи. Натомість, у контрольній групі кількість підлітків з високим (усвідомленим) рівнем збільшилася лише на 0,47 % (2 особи). Кількість підлітків із середнім (ситуативним) рівнем сформованості готовності протидіяти залученню до комерційного сексу в експериментальній групі зросла на 4,23 % (14 осіб), у контрольній групі – лише на 0,32 % (2 особи).

Відзначено позитивну динаміку за всіма показниками відповідних критеріїв. Зокрема, істотні зрушення відбулися в розвитку показників за когнітивним та особистісним критеріями, дещо менш яскравою була динаміка показників операційного критерію, найгірша позитивна динаміка простежується у змінах показників мотиваційно-ціннісного критерію. Найпозитивнішу динаміку спостерігали у змінах рівнів сформованості таких показників, як: здатність визначати можливу соціальну небезпеку операційного критерію та прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я мотиваційно-ціннісного критерію.

Доведено, що у роботі теоретично обґрунтовано зміст, форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу та експериментально перевірено їх дієвість. Засвідчено, що запровадження експериментальної профілактичної програми роботи з підлітками щодо формування культури здорового способу життя, статевого виховання і профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» є ефективним засобом формування їх готовності протидіяти залученню до комерційного сексу і сприяє успішній соціальній профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу.

Ключові слова: залучення, підліток, комерційний секс, профілактика, соціальна профілактика, стратегії та моделі профілактики, соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу, профілактична програма.

ANNOTATION

Melnychuk, V. Social prevention of involvement of adolescents in commercial sex. – Qualifying scientific work having rights of a manuscript.

Thesis for obtaining a Doctor of Philosophy in Science in the Speciality 231: Social Work. Borys Hrinchenko Kyiv University Kyiv, 2023.

The thesis deals with the social prevention of adolescents' involvement in commercial sex, is to conceptually justify the content, forms, and methods of social prevention of adolescent involvement in commercial sex as well as to experimentally confirm their efficacy.

The thesis for the first time defined and theoretically substantiated: the content, forms and methods of social prevention of the involvement of adolescents in commercial sex in general secondary education institutions; the essence of the concept of 'social prevention of the involvement of adolescents in commercial sex' as the introduction of a set of methods and forms of social work aimed at preventing and reducing the influence of factors and localizing the consequences of the involvement of adolescents in commercial sex; the criteria, indicators of the readiness of adolescents to counteract the participation in commercial sex are characterized; the essence of the concept of 'commercial sex' is clarified; socio-pedagogical factors of the emergence and spread of the phenomenon of the involvement of adolescents in commercial sex; further development of the interaction of subjects of social and pedagogical work on the prevention of the participation of adolescents in commercial sex.

The results' practical relevance can be found in the development and practical implementation of the content, forms and methods of preventive work with adolescents and their parents, used in the practice of general secondary education institutions, social services centres, public organizations, etc.; in the methodological support (methodological recommendations, training programs, seminars, etc.) of training, advanced training of pedagogical workers and representatives of public organizations to prevent the involvement of adolescents in commercial sex. The research materials can be used in the system of advanced training of scientific and pedagogical workers;

in the practical work of social teachers, and social workers; in the content of educational components for higher education students of Specialty 231: Social work in Curriculum: Social Work and Social Pedagogy.

Within the context of social work research, the issue of involment adolescents in commercial sex is characterized; local and international norms of forms and ways of incorporating adolescents in commercial sex are examined. The reasons for the involvement of adolescents in commercial sex are substantiated: the imperfection of legislative initiatives; the unwillingness of parents, and teachers to openly discuss this topic with children; low material level of the family; domestic violence; forced prostitution by parents and other legal representatives; the negative impact of the media on the unformed psyche of the child regarding the promotion of relaxation, sexuality, the possibility of obtaining 'easy money'; lack of comprehensive sexual education; lack of a systematic approach to the identification and rehabilitation of victims of violence, child rapists or rapists, as well as a low level of trust in the relevant services and structures. It is revealed that one of the decisive roles in shaping the attitude of children to their own lives in general, and in particular to the involvement in commercial sex belongs to the family. The features of the mental development of adolescents in terms of their involvement in commercial sex are highlighted: acceleration, early physical and sexual maturation; intensive communication with peers; early independence due to the employment of parents; a huge flow of information diverse in content (in particular, sexual information); the emergence of a sense of adulthood; rapid development of the emotional sphere.

The basic concepts of the research of social prevention of the involvement of adolescents in commercial sex are characterized. Prevention is interpreted as a system of measures aimed at the timely identification and correction of negative factors that cause deviations in the psychological and social development of children and youth, in their behaviour, health, and the organization of life and leisure. Social prevention is defined as a system of measures and activities of the state, and public sectors aimed at preventing social hazards and manifestations of negative, antisocial behaviour. Involvement of adolescents in commercial sex is interpreted as an act of a person aimed

at deliberately inducing a person of adolescence to engage in commercial sex using deception, blackmail or a vulnerable condition of a person of adolescence, or with the use or threat of violence, regardless of his/her consent. Social prevention of the involvement of adolescents in commercial sex is defined as a system of scientifically and methodically grounded measures of a socio-pedagogical, psychological, legal, and medical nature aimed at identifying, analysing and minimizing the factors of harmful effects on the physical, mental, reproductive, sexual, moral and spiritual health of adolescents. Theoretical approaches to strategies and models of social prevention of involvement of adolescents in commercial sex are generalized; strategies of prevention, overcoming and normalization of negative impact and models: dissemination of factual knowledge, training of positive behaviour, and harm reduction are chosen as a priority. The family, which is the very first social system to have an impact on how someone develops their attitude toward life, is shown to play one of the key roles in how children form their attitudes toward their own lives in general and, in particular, toward engaging in commercial sex.

Four criteria and corresponding indicators of adolescents' readiness to counteract involvement in commercial sex are characterized: by cognitive criterion (knowledge of sexual culture, knowledge of safe behaviour); motivational and value criterion (desire for self-development, awareness of the value of their own life and health); personal criterion (personal dignity, self-esteem, emotional stability); operational criterion (ability to determine possible social danger, willingness to resist risky offers); the levels of readiness of adolescents to counteract involvement in commercial sex are identified and characterized: high (conscious), medium (situational), minimal (critical).

The levels of readiness of adolescents to resist involvement in commercial sex are determined and characterized: high (conscious); medium (situational) and minimal (critical).

A high (conscious) level is inherent in adolescents who demonstrate a noticeable, constant readiness to counteract involvement in commercial sex; they are armed with systematic, thorough knowledge of sexual culture, its values, norms and its manifestations; have conscious knowledge of safe sexual behaviour; these adolescents

constantly show a desire for self-development and involve others in self-development; they are aware of the values of their own life and health, accept these values as personal; they are characterized by personal dignity, self-esteem, emotional stability; adolescents of this group in various behavioural situations always show the ability to identify possible social danger and demonstrate a willingness to resist risky proposals that can threaten life and health.

The average (situational) level is revealed by adolescents who know the sexual culture, and safe behaviour, but they are not systematic, not complete; manifest themselves situationally, that is, depending on the situation that develops; adolescents in this group show a desire for self-development, awareness of the value of their own life and health; adolescents show manifestations of personal dignity, self-esteem, emotional stability, but in situations that are complementary to them; they are not always able to determine the possible social danger and willingness to resist risky proposals, which may indicate a lack of formation of certain personal qualities. The manifestations of these indicators vary, depending on the personal position of the adolescent, and the degree of control by teachers and parents.

The minimum (critical) level is revealed by those adolescents who have minimal knowledge about sexual culture, and safe behaviour, or this knowledge is absent; they have the almost invisible desire for self-development, the values of their own life and health they recognize, but do not accept as personal; adolescents have manifestations of personal dignity, self-esteem, emotional stability, but they are isolated; in practice, there are almost no manifestations of the ability to determine the possible social danger and willingness to resist risky offers.

Experimental work was carried out in 2018/21 based on the following institutions of general secondary education: Secondary Comprehensive School No. 215 of Sviatoshyn district of Kyiv; Chaplynka Secondary Comprehensive Principal School of Vasylkiv district of Dnipropetrovsk region; Rubizhne Secondary School No. 3 of I-III degrees of Rubizhne City council of the Luhansk region; Secondary School No. 5 of I-III degrees of Military-Civilian Administration (MCA) of Sievierodonetsk City of the Luhansk region; Velyka Racha Secondary School of I-III degrees of Radomyshl

City Council of the Zhytomyr region; Comprehensive Specialized School of Physical and Mathematical Profile No. 12 of I-III degrees of Chernihiv of the Chernihiv City Council; Gymnasium No. 31 of the Humanitarian and Aesthetic Profile of the Chernihiv City Council; VYSHEVYTSIA LYCEUM, Municipal Institution of the Vyshevytsia Village Council of Radomyshl district of the Zhytomyr region; Krasnobirsk Secondary School of I-III degrees of the Department of Education, Youth and Sports of the Radomyshl City Council of the Zhytomyr region; Specialized School No. 304 with in-depth Study of Information Technologies of Sviatoshyn district of Kyiv City; Secondary School No. 50 of Sviatoshyn district of Kyiv City; School No. 170 of I-III degrees of Obolon district of Kyiv City.

The shortcomings of the work of general secondary education institutions on the formation of the readiness of adolescents to counteract the involvement in commercial sex, namely: the lack of purposeful work of the administration with the pedagogical team on the organization of a holistic system for the formation of the readiness of adolescents to counteract the involvement in commercial sex; the lack of attention of class leaders to various aspects of sexual education, in particular, the risks of dangerous behaviour, involvement in commercial sex; the use of monotonous, mainly mass, organizational forms of social and pedagogical work, carried out without taking into account the individual characteristics of adolescents and opportunities for manifesting their self-realization; not systematic purposeful work with parents in the direction of counteracting the involvement of adolescents in commercial sex; lack of educational discussion of the aspects of sexualization, which contain risks of behaviour, in particular, involvement in commercial sex.

A diagnosis of adolescents' readiness to prevent their involvement in commercial sex was made. The following standardized and author's methods are used: a content analysis of educational documentation of general secondary education institutions; questionnaires of class teachers of grades 8-9, social teachers and practical psychologists of general secondary education institutions; questionnaires of parents; questionnaires of educational applicants; the Unfinished Sentences method, the What is sexual culture essay, ranking method; methodology for assessing social and

psychological adaptation, K. Rogers and R. Diamond, diagnosis of subjective control (partial positions of internality-externality of the individual) (modified), self-confidence test (modified), method of diagnosing a predisposition to various types of dependence (modified), case method, etc.

It was found that the vast majority of adolescents showed an average (situational) of 50.93% and a minimum (critical) is 44.49% level of readiness to counteract the involvement in commercial sex. That is, the vast majority of adolescents do not have sufficient knowledge about sexual culture, or safe behaviour, or this knowledge is absent; they are almost imperceptible to the desire for self-development, the values of their own life and health they recognize, but do not accept as personal; adolescents have manifestations of personal dignity, self-esteem, emotional stability, but they are isolated; in practice, there are almost no manifestations of the ability to determine the possible social danger and willingness to resist risky offers.

Experimental work on the development and testing of forms and methods of social work in the field of prevention of involvement of adolescents in commercial sex has been developed. In the activities of general secondary education institutions, the Safe Life: Safe Love Preventive Program for working with adolescents on the formation of a culture of a healthy lifestyle, sex education, and prevention of risky behaviour has been introduced. The Program consisted of 25 classes. It is determined that the Program of prevention of involvement of adolescents in commercial sex is a complex of social and pedagogical, psychological, educational, legal, cultural, medico-social and other measures aimed at preventing, limiting and neutralizing negative factors, correcting the behaviour of adolescents associated with the risks of being involved in commercial sex, as well as rehabilitation of those who felt its consequences.

The Safe Life: Safe Love Preventive Program contained such forms and methods of work as interactive (interactive classes, presentations, 'brainstorming', role-playing games, warm-up games, work in small groups, work in pairs, discussions, relaxation exercises); information and educational (conversations, mini-lectures, video lectures, workshops, press conferences, coworkings, round tables, seminars, conferences,

bibliomixes, caravans of stories); discussion (discussions (discussion platforms), brainstorming, print heaps, open microphones, methodical briefings, talk shows); work with situations (case studies, problem situations, pages); competitive exhibitions, photo works, competitions, social roles, artworks, children's mastings, euphots, euphemoletic letters, euphemoletic tasks, euphemistic and social tasks (reworks). Forms and methods of experimental work were selected following the defined indicators and criteria. The Program also contained complex forms of work aimed at the development of several indicators at the same time, namely: actions, art festivals, quests, film-non-stop festivals, social and pedagogical training, social theatre, etc.

The most successful were the following forms of work: the 16 Days Against Violence action, the Youth for Health art festival, the World of Happy Childhood quest, the Cinema Without Restrictions film-non-stop festival, the Trust, But Check! social theatre, the How to Effectively Counteract Sexual Violence? brainstorming, the Confession of a Girl Who Was Involved in Commercial Sex Storytelling, the Real Stories of Human Trafficking Analysis of Cases, How To Avoid Sexual Violence Analysis of Cases, and the Your Life Is Your Choice! comics.

At the control stage, the presence of significant positive changes in the dynamics of changes in the levels of readiness of adolescents of the experimental group to counteract the involvement in commercial sex was established. There is a positive trend in the growth of a high (conscious) level of formation for each criterion of 3.45% (11 people) for the experimental group. Instead, in the control group, the number of adolescents with a high (conscious) level increased by only 0.47% (2 persons). The number of adolescents with an average (situational) level of readiness of adolescents to counteract the involvement in commercial sex in the experimental group increased by 4.23% (14 people), and in the control group only by 0.32% (2 people).

Positive dynamics have been determined for all indicators of the relevant criteria, in particular, significant changes in the development of indicators according to cognitive and personal criteria, somewhat less bright dynamics are indicators of the operational criterion, and the least positive dynamics can be traced in changes in the indicators of the motivational and value criterion. The most significant positive

dynamics were observed in changes in the levels of formation of such indicators as: 'The ability to determine the possible social danger' of the operational criterion and 'the desire for self-development', 'awareness of the value of one's own life and health' of the motivational-value criterion.

It is proved that the theoretical substantiation of the content, forms and methods of social prevention of involvement of adolescents in commercial sex and experimental verification of their effectiveness are carried out in the work. It is confirmed that the implementation of an experimental preventive program with adolescents on the development of a culture of a healthy lifestyle, sex education, and prevention of risky behaviour Safe Life: Safe Love is an effective way to develop their readiness to counteract the involvement in commercial sex and contributes to the achievement of social prevention of the involvement of adolescents in commercial sex.

Keywords: *involvement, adolescent, commercial sex, prevention, social prevention, prevention strategies and models, social prevention, involvement of adolescents in commercial sex, prevention program.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, опубліковані у наукових виданнях, які включені на час опублікування до переліку наукових фахових видань України:

1. Мельничук В.О. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: соціально-педагогічний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2018. Вип. 24, т. 2. С. 98–106. ISSN: 2310-8290. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/19652>

2. Мельничук В.О. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: міжнародне право. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота.* 2018. Вип. 3 (3). С. 46–59. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/3-1/2>. ISSN: 2616-7778 (online), 2616-7786 (print). URL: <file:///C:/Users/204/Downloads/3-3-PB.pdf>

3. Мельничук В.О., Вайнола Р.Х. Проблема залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2019. Вип. 26. С. 10–16. ISSN: 2310-8290. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32522>

4. Мельничук В.О. Сексуальне насильство щодо дітей: міжнародне і національне законодавство та стандарти захисту людини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2020. Вип. 148. С. 104–115. DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-npu-148.2020.13>. ISSN: 2310-8290. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38433>

5. Мельничук В.О. Показники і критерії проблеми залучення підлітків до комерційного сексу. *Науковий Вісник Ужгородського Університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2021. Вип. 1 (48). С. 263–266. DOI: 10.24144/2524-0609.2021.48.263-266. ISSN: 2524-0609. URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36402?offset=40>

6. Melnychuk V. Social prevention involvement of adolescents in commercial sex in general secondary education institutions. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8, N 2. P. 229–243. DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.2.8>. ISSN: 2520-6451. URL: <http://journals.uran.ua/swe/issue/view/14268>

7. Мельничук В., Черноморець В. Залучення підлітків до комерційного сексу як соціальна проблема. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. Вип. 2 (51). С. 83–89. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.83-88>. ISSN: 2524-0609. URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/issue/view/16000>

8. Мельничук В.О., Чуприна О.Б. Роль соціального педагога у профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу. *Наукові інновації та передові технології. Серії: Державне управління. Право. Економіка. Психологія. Педагогіка*. 2022. № 5 (7). С. 106–119. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-5\(7\)-106-118](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-5(7)-106-118). ISSN: 2786-5274. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/54/113>

9. Мельничук В.О., Ганчева В.І. Профілактична діяльність закладів загальної середньої освіти щодо залучення підлітків до комерційного сексу. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 2 (7). С. 465–476. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-465-476](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-465-476). ISSN: 2786-4952. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/view/38/66>

10. Мельничук В.О. Форми та методи профілактики залучення підлітків до комерційного сексу. *Вісник науки та освіти. Серії: Філологія. Педагогіка. Соціологія. Культура і мистецтво. Історія та археологія*. 2023. № 1 (7). С. 562–573. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-562-572](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-562-572). ISSN: 2786-6165. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/view/118/187>

Наукові статті, опубліковані у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базі даних Web of Science Core Collection:

1. Zavalevskiy Y., Flyarkovska O., Gorbenko S., Berezhna T., Khokhlina O., Melnychuk V., Moskaljova A. Management principles of activity of psychological

service in the education system of Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Vol. 11. P. 160–164. ISSN: 1804-7890, 2464-6733. URL: <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110221/PDF/110221.pdf>

2. Melnychuk V., Chupryna O., Lapa O., Savka I. Preventive measures of adolescents' involvement in commercial sex: the experience of general high school education institutions. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. P. 54–60. ISSN: 1804-7890. URL: <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110224/PDF/110224.pdf>

Публікації, у яких додатково висвітлено наукові результати дисертації:

1. Мельничук В.О. Комерційний секс як незаконний вид діяльності: закордонний досвід, реалії в Україні. *Психологія та педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання XXI століття*: матеріали наук.-практ. конф. Харків: ГО «Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 134–138.

2. Мельничук В.О. Сексуальна освіта в Україні. *Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 62–67.

3. Мельничук В.О. Фактори залучення підлітків до комерційного сексу. *Особистість, сім'я та суспільство: питання педагогіки, психології, політології та соціології*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen, 2017. С. 70–73.

4. Мельничук В.О. The specific features of juvenile resulting in the involvement teens into commercial sex. *Scientific Journal Virtus*. 2017. P. 109–113. ISSN: 2410-4388. URL: <https://docplayer.net/70393707-Scientific-journal-virtus.html>

5. Мельничук В.О. Поняття «комерційний секс» у нормативно-правових актах та науковій літературі. *Актуальні проблеми сучасної науки*: матеріали XLII Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф. Вінниця, 2020. Ч. 5. С. 56–61. URL: <http://surl.li/gtpgk>

6. Мельничук В. Профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». Київ, 2020. 262 с. (лист ІМЗО від 12.05.2020 № 22.1/12-Г-252). URL: <https://drive.google.com/file/d/1oNkBCwDzvnHP5n93FoQvwPsYFiSDg72C/view?usp=sharing>
7. Мельничук В.О., Вайнола Р.Х. Залучення підлітків до комерційного сексу як соціальна проблема. *Роль інновацій в трансформації образу сучасної науки: матеріали III Міжнарод. наук.-практ. конф.* Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. С. 197–201. URL: <https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2020/03/InnTheoryMethPract-Kyiv-Feb2020.pdf>
8. Мельничук В.О. Соціальні чинники залучення підлітків до комерційного сексу. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 39–42. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/mat_conf_soc5.pdf
9. Мельничук В.О. Соціально-педагогічний портрет неповнолітніх залучених до комерційного сексу. *Theoretical foundations of the functioning of Education. Ways to improve the effectiveness of educational activities: collective monograph* / О. Baranovska; International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2021. P. 383–394. DOI: 10.46299/ISG.2021.MONO.PED.II. ISBN: 978-1-63848-668-8. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2021/06/Monograph-USA-Pedagogy-2021-II-isg-konf.pdf>
10. Мельничук В.О. Шляхи залучення підлітків до комерційного сексу. *Science and education: problems, prospects and innovations: 8th International scientific and practical conference.* Kyoto, Japan: CPN Publishing Group, 2021. P. 514–521. ISBN: 978-4-9783419-5-2. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/05/SCIENCE-AND-EDUCATION-PROBLEMS-PROSPECTS-AND-INNOVATIONS-28-30.04.21.pdf>
11. Мельничук В.О. Булінг як явище в освітньому середовищі. *Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали двадцятої міжнарод. наук.-*

практ. конф. (м. Одеса, 17 лист. 2022 р.) / гол. ред. В.В. Корнещук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2022. С. 101–104. ISSN: 2409-1359. URL: http://eprints.library.odku.edu.ua/id/eprint/10946/1/Slobodanuk_2022_%20Formuvanna%20ekologichnoi.pdf

12. Мельничук В.О. Роль вчителів у здійсненні профілактики залучення підлітків до комерційного сексу. *Theoretical and scientific foundations of pedagogy and education: collective monograph* / О. Kazachiner, Y. Boychuk etc.; International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. P. 317–331. DOI: 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.1. ISBN: 978-1-68564-512-0. URL: <file:///C:/Users/Lena/Downloads/ISG.2022.MONO.PED.1.pdf>

13. Мельничук В.О. Сексуальне насильство щодо дітей: ситуація в Україні. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення*: матеріали VI Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Ніжин, 25 трав. 2022 р.) / за ред. О.В. Лісовця, С.О. Борисюк. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С. 51–53. URL: <http://surl.li/cfraq>

14. Мельничук В.О. Сексуальне насильство під час воєнних дій в Україні. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects: the 11th International scientific and practical conference* (April 24–26, 2022). Berlin, Germany: MDPC Publishing, 2022. P. 263–274. ISBN: 978-3-954753-03-1. URL: <http://surl.li/gtpeh>

15. Мельничук В.О. Діяльність психологічної служби у системі освіти України. *Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу*: матеріали міжнарод. форуму. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 242–245. DOI: <https://doi.org/10.31392/conf.UDU.2023.16.02>. URL: http://enpuir.npu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/39217/Forum_zbirnyk%20materialiv_2023.pdf?sequence=3&isAllowed=y

16. Мельничук В.О. Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу. *Problems and strategies for the development of pedagogical and psychological education in Ukraine and EU countries*: Scientific and pedagogical

internship (Riga, the Republic of Latvia, Dec. 19 – Jan. 29, 2023). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 45–51.

17. Мельничук В.О., Чуприна О.Б. Булінг як явище в освітньому середовищі: сучасні дослідження проблеми. *Modern teaching methods in pedagogy and philology: collective monograph* / V.Azarenkov etc.; International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2023. P. 505–515. DOI: 10.46299/ISG.2023.MONO.PED.1. ISBN: 979-8-88862-819-5. URL: <file:///C:/Users/Lena/Downloads/ISG.2023.MONO.PED.1.pdf>

18. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб. / В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник, В.О. Мельничук та ін. Київ: ФОП Нічога С.О., 2020. 166 с. ISBN: 978-966-489-506-1. URL: https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/posibnyk_protidiya-nasylstvu_-dodatok.pdf

19. Основи репродуктивного та сексуального здоров'я: навч.-метод. посіб. / А. Касілова, В. Мельничук, О. Никифорок, Ю. Спориш, Н. Терещук, Д. Чекалова, Н. Яремчук. 2022. 165 с. Схвалено для використання в освітньому процесі (рішення Експертної комісії з психології та педагогіки; протокол № 1 від 08.09.2022 р.; лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 14.09.2022 № 22.1/12-Г-421).

20. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: метод. посіб. / В.Л. Андрєєнкова, В.О. Мельничук, О.А. Калашник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с. ISBN: 978-966-137-122-3. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protidiy-bulliny.pdf>

21. Психологічна хвилинка (вправи для зняття психоемоційного напруження: метод. посіб. / В. Мельничук, О. Флярковська, О. Черниш, О. Чуприна. Київ, 2022. 83 с. Схвалено для використання в освітньому процесі (рішення Експертної комісії з психології та педагогіки; лист ІМЗО від 16.03.2023 № 21/10-117).

22. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу: навч.-метод. посіб / В.Л.Андреєнкова, Т.В. Войцях, І.П. Гриців, В.О. Мельничук, Н.О. Сабліна, О.В. Флярковська, Т.А. Харківська. Київ, 2023. 148 с. Схвалено для використання в освітньому процесі (рішення Експертної комісії з психології та педагогіки Міністерства освіти і науки України; лист ІМЗО від 16.03.2023 № 21/10-116). URL: <http://surl.li/gtyax>

23. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти: навч.-метод. посіб. / Л.Л. Адамчук, В.Л. Андреєнкова, В.О. Мельничук. Київ: ФОП Нічога С.О., 2018. 174 с. ISBN: 978-617-7621-23-1. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidialingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf>

24. Як підлітку говорити з підлітком про сексуальну освіту?: метод. посіб. / В.О. Мельничук, Я.В. Панфілова, Н.С. Шаригіна. Київ, 2021. URL: <https://teenergizer.org/2020/11/yak-pidlitkovi-govoriti-z-pidlitkom-pro-seksualnu-osvitu/>

25. Melnychuk V. Commercial sexual exploitation of children: international legal aspects. *Modern Global Trends in the Development of Innovative Scientific Researches*: Internat. Sci. Conf. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. P. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-39-6-11>. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/8>

26. Melnychuk V. Factors of attracting teenagers to commercial sex in Ukraine. *Scientific foundations of modern pedagogy: collective monograph* / I. Best, Yu. Best, M. Filippov ets.; International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2020. P. 83–88. DOI: 10.46299/isg.2020.MONO.PED.II. ISBN: 978-1-64871-432-0. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8145/Monograph.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

27. Melnychuk V. Vulnerabilities adolescence to attract commercial sex. *Sciencec of Europe (Praha, Czech Republic)*. 2020. Vol. 3, N 51. P. 51–56. ISSN:

3162-2364. URL: <https://www.europe-science.com/wp-content/uploads/2021/11/VOL-3-No-51-2020.pdf>

28. Melnychuk V. Preventive activities to protect children from sexual violence. *Perspectives of development of science and practice: Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference*. Prague, Czech Republic, 2021. P. 331–336. DOI: 10.46299/ISG.2021.II.XIII. ISBN: 978-1-68564-522-9. URL: <file:///C:/Users/Lena/Downloads/PERSPECTIVES-OF-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-AND-PRACTICE.pdf>

29. Melnychuk V. Adolescent innovations that promote engagement in commercial sex. *Humanity and Science: the 46th International scientific and practical conference* (Jan. 30–31, 2023). USA, Chicago: Primedia Elaunch LLC, 2023. P. 58–63. ISBN: 978-1-6496-5121-1. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/USA_310123.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ	41
1.1. Проблема залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях	41
1.2. Міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу	63
Висновки до першого розділу	90
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ	93
2.1. Сутність та особливості соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу	93
2.2. Визначення рівня готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу	129
Висновки до другого розділу	176
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ДІЄВОСТІ ЗМІСТУ, ФОРМ І МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ	180
3.1. Технологізація процесу соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу	180
3.2. Оцінювання та аналіз ефективності експериментальної роботи з соціальної профілактики залучення підлітків комерційного сексу	221
<i>Висновки до третього розділу</i>	242
ВИСНОВКИ	246
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	250
ДОДАТКИ	285

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних соціально-економічних умовах розвитку незалежного українського суспільства соціальна політика держави спрямована на профілактику негативних явищ для попередження соціальних негативів. Проте соціальні зміни, що відбуваються нині, лібералізація політичних і духовно-моральних відносин, масове поширення гедоністичних цінностей, зниження рівня соціального і державного контролю над особистим життям громадян є чинниками, що спричинюють поширення різних форм девіантної поведінки (протиправні дії, адиктивна поведінка, самогубство, проституція та ін.).

Однією з найсерйозніших проблем сьогодення є залучення дітей та молоді до комерційного сексу. Згідно з результатами досліджень, за останні роки виникла проблема поширення не лише проституції неповнолітніх дівчат, а й хлопців. Так, станом на 2003 р. в Україні серед дітей, які надавали сексуальні послуги за плату, 99 % становили дівчата. У 2012 р. частка чоловіків, що мають секс із чоловіками, досягала 1,2 % серед чоловічої частини населення України віком 15–59 років [62]. Серед 123,5 тис. дітей, що належать до груп ризику, і дітей вулиці кількість дівчат, які надають сексуальні послуги на комерційній основі, склала 5,5 тис., хлопців/підлітків, які мали секс із чоловіками, – 13 тис. [11].

Міжнародна організація ЕКПАТ (структура ООН з протидії комерційної сексуальної експлуатації дітей) наводить дані про те, що близько мільйона дітей у всьому світі залучені до сексуального туризму [312]. Не оминула ця проблема й Україну [293]. За результатами соціологічного дослідження, проведеного аналітичним центром «Соціоконсалтинг» у 2015 р., до сфери комерційного сексу в нашій країні дівчата залучаються з 11–12 років, офіційно зареєстрованими є 612 випадків торгівлі дітьми, за якими відкрито кримінальні справи, а кожного дня працівники відділів по боротьбі з кіберзлочинністю вилучають тисячі порнографічних матеріалів за участю дітей [4]. Дослідження, проведене

Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» у 2015 р., показало, що серед жінок, які надають сексуальні послуги у комерційних цілях, 13 % становили діти віком від 12 до 15 років та 20 % – у віці від 16 до 17 років. Загалом 10–20 % працівників комерційного сексу в Україні віком до 18 років [225].

Актуальність цієї проблеми підтверджують положення основних законодавчих актів України, зокрема: законів України «Про охорону дитинства» [201], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [206], «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [203], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [190], «Про захист суспільної моралі» [198], «Про протидію торгівлі людьми» [204], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції)» [184], «Про соціальні послуги» [205], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії» [185], «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [188], «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [191], «Про медіа» [199], Кримінального кодексу України (КК) [117], Сімейного кодексу України (СК) [230], Концепції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [103]. Особливе значення для дослідження означеної проблеми має зміст основних міжнародних і державних документів у сфері протидії торгівлі людьми та захисту прав дітей, а саме: Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї (доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності) [208], Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [253], Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 [103], Конвенція Ради Європи про

протидію торгівлі людьми [108], Керівні принципи ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів (2005) [90], Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства № 201, 2007 р. (ратифікована 2012 р.) [107], Конвенція ООН з прав дитини (ратифікована 1991 р.) [105], Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей [46], Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192) [104], Європейська конвенція про здійснення прав дітей [71], Декларація про запобігання та зупинення сексуальної експлуатації дітей та підлітків [58], Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) [106].

Поняття «комерційна сексуальна експлуатація дітей» вперше було озвучене й зафіксоване у 1996 р. на Міжнародному конгресі в Швеції, з того часу воно використовується у світовій практиці, зокрема: Стокгольмська декларація [56] та План дій, прийнятий на Третьому саміті глав держав та урядів Ради Європи (м. Варшава, 16–17 травня 2005 р.), який вимагає розроблення заходів щодо припинення сексуальної експлуатації дітей [33], Йокогамське глобальне зобов'язання, ухвалене в рамках Другого Світового конгресу проти комерційної сексуальної експлуатації дітей 2001 р. [320], Декларація про запобігання та зупинення сексуальної експлуатації дітей та підлітків Ріо-де-Жанейро 2008 р. [58]. Фахівці з багатьох країн займалися та продовжують займатися вивченням цієї проблеми з різних підходів.

Базове значення для вивчення проблеми соціальної профілактики мають зарубіжні й класичні дослідження: про соціальну детермінацію свідомості та поведінки особистості – П. Бурдьє [307], М. Вебера [310], Е. Гіденса [287], Е. Дюркгейма [283, 286], Т. Парсонса [314] та ін.; психічних аспектів розвитку особистості – Ж. Піаже [290] та ін.; теорії психосексуальності особистості – З. Фрейда [82, 259], А. Фройд [258, 291] та ін.

Для осмислення проблеми дослідження аспектів девіантної поведінки значущі такі праці: соціальний аспект – І. Булах [25, 26], О. Власова [217] та ін.;

психолого-педагогічний аспект – О. Безпалько [14], Л. Вольнова [42], І. Зверева [80] та ін.; соціологічний аспект – Р. Мертон [303], Р. Міллз [319], М. Мінц [154], Т. Парсонс [314], Н. Смелзер [306], Г. Тард [315], М. Форверг [318] та ін.; соціально-психологічний аспект – А. Адлер [39], К. Левін [227], С. Лінг [298], Е. Фромм [292], Р. Харре [308], К. Хорні [244] та ін.

Важливим доробком для вивчення проблемного питання стали дослідження, присвячені висвітленню соціологічних і соціально-психологічних проблем виховання, моральності (Л. Аза [1], І. Бех [18], Г. Васянович [35], І. Зязюн [83], В. Кремень [116], І. Мартинюк [138], Н. Ничкало [160], М. Фіцула [256] та ін.); особливостей психосексуального розвитку особистості (М. Боришевський [22], В. Васютинський [34], І. Лановенко [126], О. Сечейко [229] та ін.); профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі (О. Баришполець [211], А. Капська [89], О. Лазаренко [125], К. Левченко [240], Н. Максимова [136], В. Оржеховська [166], О. Сердюк [228], І. Трубавіна [251] та ін.); технологій соціальної профілактики (О. Безпалько [14], Р. Вайнола [29], Т. Журавель [74], В. Лютий [132], Т. Лях [133], В. Шахрай [266] та ін.); явища проституції як форми девіантної поведінки неповнолітніх (Т. Гурлева [53], А. Шаповал [6], О. Швед [267], А. Шиделко [272] та ін.); суспільно-історичних передумов поширення явища проституції (Е. Дюпуі [68], В. Кравець [114] та ін.); соціології секс-бізнесу в Україні та за кордоном (О. Балакірева [10], Т. Бондар [11], Б. Вортник [44], Ю. Галустьян [10], Т. Говорун [51], О. Кікінеджи [51], І. Цушко [262] та ін.).

Питання профілактики девіантної поведінки підлітків у діяльності закладів загальної середньої освіти досліджували О. Безпалько [16], Л. Вольнова [42], А. Нікітін [161], І. Островська–Бугайчук [168], Л. Терещенко [246] та ін.

Перші соціологічні дослідження за кордоном розпочали проводити з другої половини 1990-х років L. Kelly [295], G. Scambler, A. Scambler [309], J. Kane [294] та R. B. Flowers [279]. Перше українське соціологічне дослідження, яке вказало на залучення дітей до проституції, здійснено Українським інститутом соціальних досліджень спільно з ЮНАЙДС у 2001 р. [10].

Грунтовним науковим джерелом є монографії та публікації, присвячені проблемам морально-статевого виховання та соціальної профілактики статевої деморалізації: М. Козакєвіч [296], Я. Кужемпа [297], А. Малец [299], Ж. Мочидловська [304]. Явище торгівлі жінками й дітьми з точки зору порушення прав людини та гендерних прав розглянуто у праці української дослідниці К. Левченко [225]. Проблему сексуальної експлуатації неповнолітніх висвітлюють і медики в колективній монографії «Сексуальне насильство стосовно дітей і молоді в Україні», опублікованій під керівництвом Б. Вортника [44].

Серед сучасних дисертацій для роботи над темою дослідження особливо цікавими є праці таких авторів: В. Афанасьєва (соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи) [7], Н. Афанасьєва (установки статевої взаємодії у кримінальному та нормативному середовищі неповнолітніх) [8], Л. Ковальчук (соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми) [96], І. Козубовська (умови ранньої профілактики протиправної поведінки неповнолітніх) [98], О. Красницька (профілактика сімейної депривації вихованців інтернатних закладів спортивного профілю) [30], Г. Корчова (соціально-педагогічні умови профілактики статевої девіації старшокласників) [112], Л. Линник (соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками) [130], Я. Мудрий (соціально-педагогічні засади збереження репродуктивного здоров'я старшокласників) [157], І. Парфанович (профілактика девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл) [175], А. Самойлов (педагогічні умови профілактики девіантної поведінки підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи) [223], О. Швед (сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики) [267], А. Шиделко (соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні та в Польщі) [273].

Аналіз наукових досліджень дає змогу зробити висновок, що проблема соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в закладах

загальної середньої освіти не була об'єктом та предметом окремого наукового дослідження. Актуальність та доцільність дослідження проблеми соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в закладах загальної середньої освіти значною мірою обумовлені необхідністю вирішення низки виявлених під час аналізу теоретичних джерел та існуючої практики суперечностей між зростанням темпів поширення ВІЛ-інфекції серед підлітків залучених до комерційного сексу та відсутністю науково-методичних засобів здійснення її ефективної профілактики; потенційними можливостями фахівців закладів загальної середньої освіти щодо ефективних профілактичних втручань та відсутністю належного змістово-технологічного забезпечення такої діяльності; необхідністю консолідації зусиль усіх фахівців, які можуть бути причетними до формування здорового способу життя і соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, та недостатньою підготовленістю таких фахівців до розбудови ефективної взаємодії та партнерства.

Соціальна значущість проблеми, недостатнє дослідження її теоретичних і практичних аспектів обумовили вибір теми дисертації: ***«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової теми Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка: **«Особистість в умовах суспільних трансформацій сучасної України»** (державний реєстраційний номер 0110U002960).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 10 від 10 грудня 2017 р.), вченою радою Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 15 листопада 2017 р.), вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 11 від 23 листопада 2017 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук (протокол № 1 від 30 січня 2018 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу та експериментальній перевірці їх дієвості.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Здійснити теоретико-методичний аналіз проблеми залучення підлітків до комерційного сексу в межах досліджень соціальної роботи.
2. Розкрити базові поняття дослідження соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.
3. Визначити рівні готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу.
4. Розробити та апробувати форми і методи соціальної роботи за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Об'єкт дослідження – процес соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Для досягнення мети та вирішення задач дослідження використано такі **методи**: теоретичні – узагальнення теоретичних даних, аналіз, порівняння, синтез для визначення чинників, що сприяють залученню підлітків до комерційного сексу, контент-аналіз нормативно-правових документів, систематизація і класифікація науково-теоретичного матеріалу для встановлення і характеристики вітчизняних і зарубіжних підходів до організації та здійснення соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; емпіричні – опитування підлітків для визначення наявності та особливостей ризикованої поведінкової практики, анкетування фахівців закладів загальної середньої освіти, контент-аналіз документів, що регламентують соціально-виховну роботу, з метою виявлення реального стану проблеми, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) для встановлення рівня залучення підлітків до комерційного сексу та апробації змісту, форм та методів соціальної профілактики за даним напрямом; методи математичної статистики з

метою кількісної обробки даних і визначення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше визначено та теоретично обґрунтовано зміст, форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу у закладах загальної середньої освіти; сформульовано сутність поняття «соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» як упровадження комплексу методів і форм соціальної роботи, спрямованих на попередження та зменшення впливу чинників і локалізацію наслідків залучення підлітків до комерційного сексу; охарактеризовано критерії (показники) готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу: когнітивний критерій (знання про сексуальну культуру, знання про безпечну поведінку); мотиваційно-ціннісний критерій (прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я); особистісний критерій (особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість); операційний критерій (здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям); розкрито рівні сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу: високий (усвідомлений), середній (ситуативний), мінімальний (критичний); *уточнено* сутність поняття «комерційний секс»; визначено соціально-педагогічні чинники виникнення та поширення явища залучення підлітків до комерційного сексу; *подальшого розвитку набули* форми взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної роботи щодо профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні й практичному впровадженні змісту, форм та методів профілактичної роботи з підлітками та їх батьками, що використовують у практиці роботи заклади загальної середньої освіти, центри соціальних служб, громадські організації та ін.; у методичному забезпеченні (методичні рекомендації, програми тренінгів, семінарів та ін.) підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних працівників і представників громадських організацій щодо профілактики залучення підлітків

до комерційного сексу. Матеріали дослідження може бути використано у системі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, у практичній роботі соціальних педагогів і соціальних працівників, у змісті освітніх компонентів для здобувачів вищої освіти спеціальності 231 – Соціальна робота за освітніми програмами: «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка».

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес закладів загальної середньої освіти: середня загальноосвітня школа № 215 Святошинського району м. Київ (від 15.10.2020 р. № 172); Чаплинська середня загальноосвітня опорна школа Васильківського району Дніпропетровської області (від 12.12.2020 р. № 226); Рубіжанська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 Рубіжанської міської ради Луганської області (від 16 жовтня 2020 р. № 343); середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 5 міста Северодонецьк Луганської області (від 22.10.2020 р. № 119); Великорацька загальноосвітня школа I–III ступенів Радомишльської міської ради Житомирської області (від 26.10.2020 р. № 106); загальноосвітня спеціалізована школа I–III ступенів фізико-математичного профілю № 12 м. Чернігів Чернігівської міської ради (від 03.11.2020 № 89); гімназія № 31 гуманітарно-естетичного профілю Чернігівської міської ради (від 09.11.2020 р. № 182); комунальна установа Вишевицької сільської ради «Вишевицький ліцей» Радомишльського району Житомирської області (від 08.12.2020 року № 59); Краснобірська загальноосвітня школа I–III ступенів відділу освіти, молоді та спорту Радомишльської міської ради Житомирської області (від 01 лютого 2021 р. № 7); спеціалізована школа № 304 з поглибленим вивченням інформаційних технологій Святошинського району м. Київ (від 24.02.2021 р. № 026); середня загальноосвітня школа № 50 Святошинського району м. Київ (від 11 червня 2021 р. № 102); школа I–III ступенів № 170 Оболонського району м. Київ (від 09.06.2021 р. № 161).

Дослідження проведено протягом 2018–2021 рр., охоплено 765 осіб, з них: здобувачі освіти 8–9 класів – 644 особи, педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти (класні керівники 8–9 класів, соціальні педагоги та практичні психологи) – 68 осіб та батьки учнів/учениць 8–9 класів – 53 особи.

Особистий внесок здобувача. У статті «Проблема профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях», опублікованій у співавторстві з Р. Вайнолою, авторським є характеристика причин залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях, а також детермінантів мотивації підлітка до занять комерційним сексом. У статті «Залучення підлітків до комерційного сексу як соціальна проблема», опублікованій у співавторстві з Р. Вайнолою, авторським є аналіз залучення підлітків до комерційного сексу як соціальної проблеми та узагальнення наслідків цього явища. У статті «Management principles of activity of psychological service in the education system of Ukraine», опублікованій разом із з Ю. Завалевським, О. Флярковською, С. Горбенко, Т. Бережною, О. Хохліною та А. Мосяковою, авторським є аналіз звернень від учасників освітнього процесу до працівників психологічної служби закладів освіти щодо протидії домашньому насильству, торгівлі людьми, статевого виховання, дружби, кохання, ранньої вагітності. У статті «Preventive measures of adolescents' involvement in commercial sex: the experience of general high school education institutions», опублікованій у співавторстві з О. Чуприною, О. Лапою та І. Савкою, авторським є аналіз результатів дослідження щодо соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу у закладах загальної середньої освіти. У статті «Залучення підлітків до комерційного сексу як соціальна проблема», опублікованій у співавторстві з В. Черноморець, авторським є характеристика факторів та чинників через, які підлітки можуть бути залученими до комерційного сексу, наслідків залучення підлітків до комерційного сексу, аналіз результатів соціологічних досліджень про поширеність комерційних сексуальних відносин серед осіб підліткового віку. У статті «Роль соціального педагога у профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу», опублікованій у співавторстві з О. Чуприною, авторським є характеристика соціально-психологічних критеріїв, а якими можна виділили «групу ризику» серед підлітків, що можуть бути залученими до комерційного сексу, основних недоліків у роботі закладів загальної середньої освіти за напрямом профілактики залучення підлітків до

комерційного сексу, напрямів роботи щодо профілактики залучення підлітків у секс-індустрію. У статті «Профілактична діяльність закладів загальної середньої освіти щодо залучення підлітків до комерційного сексу», опублікованій у співавторстві з В. Ганчевою, авторським є огляд організації соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в умовах закладу загальної середньої освіти, аналіз результатів дослідження щодо обізнаності учасників освітнього процесу щодо залучення підлітків до комерційного сексу. У статті «Булінг як явище в освітньому середовищі: сучасні дослідження проблеми», опублікованій у співавторстві з О. Чуприною, авторським є аналіз результатів сучасних досліджень проблеми булінгу як явища в освітньому середовищі. Навчально-методичний посібник «Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний–рівному/рівна–рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти», опублікований разом з колективом авторів, містить авторські анкети оцінювання ефективності проєкту з профілактики конфліктів та впровадження відновних практик, етичного кодексу медіатора та медіаторки служби порозуміння закладу освіти, проєкту наказу «Про створення служби порозуміння», бланків попередньої зустрічі медіації та опису медіаційної справи. У методичному посібнику «Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід», опублікованому у співавторстві з В. Андрєнковою та О. Калашник, авторським є розроблення занять «Запобігання насильству серед дітей. Правила безпечної поведінки», «Протидія булінгу в учнівському середовищі», а також занять для персоналу «Протидія булінгу». У навчально-методичному посібнику «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти», опублікованому разом із колективом авторів, розроблено теми «Формування навичок ідентифікації постраждалих дітей від жорстокого поводження, насильства, гендерно зумовленого насильства, домашнього насильства, боулінгу. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства», «Алгоритми дій учасників(-ць) освітнього процесу щодо виявлення, реагування та перенаправлення дітей, які постраждали внаслідок жорстокого поводження,

насильства, домашнього насильства, булінгу». У методичному посібнику «Як підлітку говорити з підлітком про сексуальну освіту?», опублікованому у співавторстві з Н. Шаригіною та Я. Панфіловою, автором висвітлено теоретичну основу комплексної сексуальної освіти (КСО) серед підлітків та молоді та розроблено методичне забезпечення проведення онлайн-тренінгів з підлітками з комплексної сексуальної освіти за принципом «рівний–рівному». Навчально-методичний посібник «Основи репродуктивного та сексуального здоров'я», опублікований у співавторстві з А. Касіловою, О. Никифоруком, Ю. Спориш, Н. Терещук, Д. Чекаловою та Н. Яремчук, містить авторське методичне забезпечення для проведення просвітницької роботи серед підлітків. У навчально-методичному посібнику «Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу», опублікованому у співавторстві з колективом авторів, авторським є опис вправ та технік для допомоги/самопомоги в стані стресу, а також для зняття емоційного напруження та стабілізації емоційного стану. У методичному посібнику «Психологічна хвилинка» (вправи для зняття психоемоційного напруження), у співавторстві з О. Флярковською, О. Черниш, О. Чуприною, авторським є опис вправ для зняття психоемоційного напруження та арт-терапевтичних технік як способу зцілення за допомогою творчого самовираження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження представлено у доповідях і повідомленнях на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Особистість, сім'я та суспільство: питання педагогіки, психології, політології та соціології» (Болгарія, м. Шумен, 16–17.06.2017), «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (Україна, м. Одеса, 16–17.06.2017), «Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології» (Україна, м. Львів, 23–24.06.2017), «Психологія та педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання XXI століття» (Україна, м. Харків, 08–09.12.2017), «Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології» (Україна, м. Київ, 15–16.03.2018), «Соціальне виховання: від традицій до сучасності» (Україна, м.

Київ, 29.03.2018), «Еволюція психологічної культури людства в контексті сучасної “Картини Світу”» (Україна, м. Херсон, 04–05.04.2018), «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Україна, м. Львів, 22–23.02.2019), «Україна на шляху до подолання домашнього та гендерно-зумовленого насильства» (Україна, м. Київ, 20–21.02.2020), «Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика» (Україна, м. Київ, 28–29.02.2020), «Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології» (Україна, м. Київ, 13–14.03.2020), «Modern Global Trends in the Development of Innovative Scientific Researches» (Латвія, м. Рига, 20.03.2020), «Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика» (Україна, м. Київ, 28–29.03.2020), «Актуальні проблеми сучасної науки» (Україна, м. Вінниця, 06.04.2020), «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Україна, м. Київ, 12–13.11.2020), «Science and education: problems, prospects and innovations» (Японія, м. Кіото, 28–30.04.2021), «Алкогольна залежність: безпека суспільства, захист неповнолітніх, психічне здоров'я» (Україна, м. Київ, 13–14.05.2021), «Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення» (Україна, м. Київ, 13.05.2021), «Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects» (Німеччина, м. Берлін, 24–26.04.2022), «Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення» (Україна, м. Ніжин, 25.05.2022), «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Україна, м. Одеса, 17.11.2022), «Problems and strategies for the development of pedagogical and psychological education in Ukraine and EU countries» (Латвія, м. Рига, 29.01.2023), «Humanity and Science» (США, м. Чикаго, 30–31.01.2023), «Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу» (Україна, м. Київ, 16.02.2023); *всеукраїнських* – «Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення» (Україна, м. Маріуполь, 09.06.2017), «Підлітки в Україні: права, потреби та державна політика» (Україна, м. Київ, 12.04.2018), «Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки і психології» (Україна, м. Харків, 10–11.05.2019), «Безпечна та дружня до дитини школа в

контексті реформи “НУШ”» (Україна, м. Київ, 08–10.10.2019), «Непомічені підлітки» (Україна, м. Київ, 19–20.04.2020), «Соціально-психологічні аспекти розвитку особистісно-професійної компетентності педагога в мовах інноваційних змін» (Україна, м. Суми, 07–12.12.2020), «Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації» (Україна, м. Київ, 19–20.03.2021), «Протидій булінгу! Хто мій безпечний друг?» (Україна, м. Київ 20.05.2021); *круглих столах* – «Перспективи розвитку соціальної педагогіки в Україні» (Україна, м. Київ, 24.05.2018), «Міжнародні та національні практики щодо заходів зміцнення довіри між органами влади та організаційного громадського суспільства у межах захисту прав жінок» (Україна, м. Київ, 15.12.2020), «Проституція як проблема громадського здоров'я» (Україна, м. Київ, 21.05.2021).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу Київського університету імені Бориса Грінченка та засіданнях кафедри соціальної педагогіки Інституту людини (2017–2021), на засіданнях вченої ради Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

Публікації. Наукові результати дисертації висвітлено у 41 науковій та науково-методичній праці, з них: 7 наукових статей (з них 2 у співавторстві), опублікованих у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 2 наукові статті у співавторстві, опубліковані у періодичних наукових виданнях, проіндексовані у базі даних Web of Science Core Collection; 32 публікації (з них 11 у співавторстві), у яких додатково висвітлено наукові результати дисертації.

Загальний обсяг особистого доробку автора становить 8,88 друкованих аркуша.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (322 найменування, з них 46 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 439 сторінок, з них основного тексту – 213 сторінок, 24 додатків – 155 сторінок, 25 таблиць і 18 рисунків – 21 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ

1.1. Проблема залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях

Підлітки – одна з найбільших чисельних груп серед населення світу, їх понад мільярд [50]. В Україні станом на 01 січні 2016 р. частка підлітків становить 9,1 % населення (3 872 069 осіб) [180]. Оцінювання чисельності населення, проведеного наприкінці грудня 2019 р., не дає можливості визначити чисельність осіб підліткового віку України, оскільки цю категорію респондентів у дослідженні не виділено (зібрано дані за категоріями: діти (0–14 років) – 5 млн 756 тис., особи раннього працездатного віку (15–24 роки) – 3 млн 584 тис.) [163]. Тобто, дані щодо кількості підліткового населення в нашій державі на сьогодні відсутні.

Щодо розуміння понять «підліток», «підлітковий вік» і «вікові межі підліткового віку», які є ключовими для нашого дослідження, можемо виділити кілька підходів. У міжнародних документах під поняттям «підлітки» розуміють вікову групу від 10 до 19 років. Зокрема, комітет експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) запропонував таку термінологію: «діти» – особи до 18-річного віку, підлітки – особи віком від 10 до 19 років (включаючи молодший, середній та старший підлітковий вік) [152, с. 31–33].

В українському законодавстві вікову групу до 18 років означають як «діти», від 14 до 35 років – «молодь». Отже, в реаліях України населення віком від 10 до 19 років складається з двох підгруп: перша – від 10 до 18 років – це категорія «діти» з неповною дієздатністю; друга – 18–19-річні – належать до категорії дорослих з повною дієздатністю. При цьому законодавство розрізняє правовий статус дітей, тобто осіб до 18 років, за критерієм досягнення 14-річного віку: до досягнення 14 років дитину вважають малолітньою (має часткову

цивільну дієздатність), 14–18 років – неповнолітньою (має неповну цивільну дієздатність) (ст. 6 Сімейного кодексу України) [176, с. 36].

Щодо нормативного визначення вікових меж підліткового віку, то вони містяться лише у наказах Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382 «Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді» [197] та від 12 грудня 2002 р. № 465 «Про удосконалення організації медичної допомоги дітям підліткового віку» [207], тобто підзаконних нормативних актах, і охоплюють дітей віком від 10 до 18 років.

Отже, можемо констатувати, що в Україні законодавчо не відокремлена така категорія осіб, як підлітки, а норми, що стосуються підліткового віку, – не відповідають міжнародним стандартам.

Розглянемо психологічні й педагогічні підходи щодо питання вікових меж підліткового віку та особливостей цієї групи осіб.

Питання підліткової епохи ґрунтовно вивчені з різних аспектів. Серед наукових досліджень з цієї проблематики варто виділити праці О. Бедлінського [12], І. Булах [25], Л. Засєкіної [79], Г. Мільчевської [152], В. Поліщука [179], О. Сергеєнкової [227], Н. Чернухи [264], А. Шамне [265], В. Штерна [311] та ін. Однак в сучасній психології немає єдиного погляду щодо меж підліткової епохи. Більшість дослідників (Л. Виготський [216], В. Поліщук [178] та ін.) початком підліткового віку вважають 10–12 років. Питання верхньої межі підліткового віку є дискусійним. Молодих людей 15–17 років різні автори відносять до різних вікових груп. Так, О. Бедлінський називає період з 11 до 17 років «підлітковістю» [12], а М. Вовканич – «ранньою юністю» [40, с. 49–54].

В англійській мові слово «adolescent» може перекладатися як «підліток», так і «юнак». Поняття «teenager» (підліток) охоплює молодь від 13 до 19 років (від закінчення teen). У монографії Н. Токаревої наведено періодизацію підліткового віку в зарубіжній психології, а саме, ранній (зазвичай від 11 до 14 років) і середній (або старший) підлітковий вік (від 15 до 19 років) [250, с. 14–15].

З урахуванням міжнародних підходів до визначення межі підліткового віку, зокрема сформованих у міжнародному законодавстві з прав дитини, у нашому дослідженні підлітками вважаються особи віком від 10 до 19 років.

Спираючись на дослідження О. Бедлінського [12, с. 49–54], ми виділили періоди підліткового віку, узагальнили ключові новоутворення та провідні види діяльності, характерні для підлітків певного віку (табл. 1.1). Їх аналіз дасть змогу зрозуміти моделі поведінки цієї категорії осіб, дослідити девіації та зробити припущення щодо причин вступу (втягнення) підлітків у комерційні сексуальні стосунки.

Таблиця 1.1

Віковий розвиток підлітка

Період (роки життя)	Провідна діяльність	Центральне новоутворення
Перший підлітковий перехідний період (10–11 років)	Випробовування усвідомленого рівня довільності у вигляді автономної соціальної поведінки	Потреба бути і здаватися дорослим на основі усвідомленої автономної дії
Молодший підліток (від 10–11 до 12–13 років)	Спілкування та взаємодія з однолітками на основі конструювання та випробовування соціальних відносин	Переживання дорослості задане її міфологізованим ідеалом
Другий підлітковий перехідний період (12–13 років)	Конструювання ідеалу майбутньої дорослості у процесі формального та неформального спілкування	Усвідомлення та вдосконалення власного ідеалу майбутньої дорослості
Старший підліток (від 12–13 до 15–16 років)	Кількісне накопичення досвіду конструювання матеріального та духовного світу (спілкування виконує функцію перевірки на всіх етапах)	Почуття дорослості задане власним ідеальним майбутнім, «Я-концепція», почуття самотності
Третій підлітковий перехідний період (15–16 років)	Спілкування та взаємодія на основі конструювання світогляду	Усвідомлення особистісного рівня дорослості, формування світогляду, розуміння дієздатності
Післяпідлітковий (ювенальний) період (від 15–16 до 19 років)	Інтимно-особистісне спілкування на основі конструювання значущих суспільних відносин та предметів у процесі професійно спрямованої навчальної діяльності	Готовність до самовизначення на основі світогляду, самоусвідомлення своєї сексуальності

Підтримуємо тезу І. Булах, що підлітковий вік є «часом досягнень, і часом певних втрат» [25]. Адже досягнення особистості в цей період пов'язані зі стрімким збільшенням суми знань, вмінь, пізнанням свого «Я», опануванням нової соціальної позиції та формуванням моральності. Разом з тим втрати цього віку розглядаються з позиції зникнення дитячого світовідчуття, безтурботного та безвідповідального способу життя. Також заслуговують на увагу ключові особливості сучасного підлітка, визначені І. Булах: підвищена чуттєвість у взаєминах з оточуючими, нестійкість самооцінки, вибірковість в оцінюванні якостей іншої людини, прояв прямолінійних та критичних суджень, вимогливість до однолітків та дорослих у дотриманні слова, велике значення думок референтної групи про власну особистість, виникнення такого новоутворення, як рольове самовизначення (усвідомлення свого місця в суспільстві), прагнення бути значущим серед однолітків, потреба в інтимно-особистісному спілкуванні зі значущими однолітками, прагнення до самостійності та незалежності поведінки від порад дорослих, бажання зайняти нову соціальну позицію, бути та вважатися дорослим, здатність до саморозвитку тощо [25, с. 129].

Інший аспект у новоутвореннях підлітків – це формування моральних почуттів. Завдяки їм засвоєні підлітками норми поведінки стають ефективним керівництвом до дії. Проте у поведінці людей цього віку не завжди поєднуються слова, почуття і справи. Деякі підлітки не усвідомлюють зв'язку між відомими їм загальними нормами і власною поведінкою в тій чи іншій конкретній ситуації. Знаючи ці норми, вони часом залишаються байдужими до порушень дисципліни, грубощів своїх ровесників, до горя, переживань інших, самі виявляють злість, агресію тощо [95, с. 42–46]. Часом така поведінка переростає в девіантну, тобто таку, яка суперечить прийнятим у суспільстві нормам і виявляється у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального й етичного контролю особистості над власними діями.

Проблемами девіантної поведінки дітей та підлітків, профілактикою

девіантної поведінки та способами її корекції займалися вчені різних галузей науки і практичної діяльності – психології, соціології, наркології, права, медицини: В. Афанасьєва [7], О. Балакірєва [10], О. Безпалько [14], І. Козубовська [98], О. Лазаренко [125], Н. Макаренко [250], А. Нікітін [161], І. Островська-Бугайчук [168], Л. Терещенко [246], Н. Токарева [250], А. Шамне [265], А. Шиделко [273] та ін.

Як зазначає О. Безпалько, девіантна поведінка, схильність до неї є проявом внутрішнього стану особистості підлітка, який детермінується такими умовами та чинниками: прагнення одержати сильні враження; захворювання дитини; підвищена збудливість, невміння контролювати себе; неблагополучна ситуація в родині, неповні родини; прагнення до самостійності й незалежності; відставання у навчанні; зневага з боку однолітків; нерозуміння дорослими труднощів дітей; недостатня впевненість дитини в собі; негативна оцінка дорослими навичок дітей; стресові життєві ситуації; напружена соціально-економічна ситуація в житті дитини (погана забезпеченість, безробіття батьків); приклади насильства, жорстокості, безкарності, отримані зі ЗМІ; надмірна зайнятість батьків; конфлікти з батьками; надмірні заборони з боку батьків (педагогів); постійні дорікання, лайка в родині; слабкість інтелектуальної сфери дитини; низький рівень емоційно-вольового контролю у дітей; самотність, нерозуміння іншими; зайвий контроль, авторитарність батьків (педагогів); нездатність дітей протистояти шкідливим впливам; генетична схильність; нерівномірність психофізичного й статевого дозрівання; відсутність навичок соціальної поведінки; зниження культури, інтелектуального рівня; багато вільного часу; нудьга; бажання звернути на себе увагу; вплив вулиці [14].

Для нашого дослідження важливою є проблема статевої деморалізації підлітків, яку А. Шиделко вважає однією із форм девіації [273, с. 30–31].

Зазначимо, що у підлітковому віці змінюється зовнішність, фізичний стан молодої людини, її тіло, відбувається знайомство із сексуальною сферою життя, а ще одним з новоутворень цього періоду є самоусвідомлення сексуальності. Як показує дослідження М. Вовканич, для підлітків питання самоусвідомлення своєї

сексуальності є дуже важливим [40, с. 25–27]. Однак форму актуалізації сексуальності вони обирають імпульсивно та незріло, імітуючи дорослу поведінку. Вчена визначила чинники, які впливають на формування такої свідомості.

1. Розвиток комунікаційних технологій. Підліткам нині доступна надмірна кількість інформації, зокрема сексуального змісту, що, зрозуміло, не сприяє формуванню здорової сексуальної поведінки. За даними соціологічного дослідження, проведеного в межах міжнародного проєкту «Health Behaviour Schoolaged Children» (далі – дослідження HBSC) у 2018 р., основним джерелом отримання знань про статеві стосунки для учнівської молоді незалежно від віку виявився Інтернет: більше половини (58,4 %) вказали саме всесвітню мережу джерелом, у якому шукали і знаходили потрібну інформацію [233, с. 64].

2. Зниження віку статевої зрілості. Репродуктивна зрілість у жінок характеризується регулярним овуляційним циклом вже у 11–14 років, у чоловіків – регулярним виробленням зрілих повноцінних сперматозоїдів у 13–16 років. Знижується середній вік першого статевого контакту. Згідно з дослідженням HBSC, практично кожен десятий (9,2 %) з тих, хто заявив, що має досвід статевого стосунку, визнав віком сексуального дебюту 12 років і молодше (12,1 % юнаків та 3,5 % дівчат), 66,8 % опитаних набули досвіду дорослого життя після досягнення 15 років [233, с. 61]. При цьому підлітки часто не мають достатніх знань про наслідки ранніх статевого контактів для здоров'я.

Деякі дослідники проводять кореляцію між віком початку статевого життя і особистісними характеристиками підлітків [51]. Ранній початок статевого життя найчастіше спостерігається в активних підлітків, які легко спілкуються, комунікабельних, але водночас виявляють великий потяг до ризиків, авантюрної поведінки, вони конфліктні щодо дорослих, схильні до вживання алкоголю і наркотиків. Пізній початок статевого життя найчастіше притаманний особам з розвиненішим почуттям відповідальності, які дотримуються певних моральних норм, некомунікабельних, невпевнених у собі і тривожних.

3. Вплив соціальних норм і правил на сексуальну поведінку підлітка.

Сексуальна мораль – це те, що за правилами суспільства можна або не можна робити, сексуальні норми – що очікується і є бажане. Однак, на нашу думку, через те, що референтною групою для підлітків є їх оточення, загальні норми моралі, правила та норми не достатньою мірою регулюють їх сексуальну поведінку. Більше значення у цьому питанні має якраз мала соціальна група, в якій знаходиться молода людина і норми якої вона сприймає як дозвільні та заборонні.

Підкреслимо, що сексуальна гіперактивність підлітків часто має невротичну природу (підґрунтя), що виявляється емансипацією. Вони намагаються звільнитись від контролю, опіки і управління з боку дорослих. Така реакція може протікати бурхливо у вигляді антисоціальної поведінки. Одним із проявів такої поведінки, яка за своєю сутністю є девіантною, є вступ підлітків у комерційні статеві відносини.

Шукаючи можливість подивитися на таку складну проблему, як проституція, під різними кутами, на основі дослідження О. Кушнірчук ми виділили такі положення:

- історично проституція фіксується на всіх етапах розвитку суспільства;
- у контексті соціологічного підходу проституцію визначають як форму девіантної, як правило, жіночої поведінки;
- у правовому аспекті проституція належить до делінквентної поведінки, яка порушує норми чинного законодавства;
- у медицині проституція розглядається як чинник поширення різних захворювань, в тому числі ВІЛ та гепатитів В і С;
- психологічний підхід визначає проституцію як форму сексуальної девіації, зумовлену порушеннями в диспозиційній системі та відхиленнями від визначених критеріїв і показників сексуальної норми;
- у соціально-педагогічному аспекті проституція розглядається як різновид девіантної поведінки, зумовленої передусім недоліками сімейного виховання, порушенням процесу соціалізації, а також в аспекті явищ торгівлі людьми й експлуатації дітей [123].

Як бачимо, проблема проституції знаходиться на перетині різних наук, зокрема, права, педагогіки, психології, соціології та ін.

Серед наукових досліджень щодо підліткових сексуальних стосунків комерційного характеру, оскільки вони є складовою проституції, однак мають свої особливості, можна виділити ті, які стосуються дитячої проституції (Л. Бортницька [23], Л. Волинець [41], Г. Корчова [112], Л. Кумпан [61], О. Петрашук [61], Г. Черепанова [61], Т. Шевчук [269] та ін.); проституції неповнолітніх (Т. Говорун [51], В. Кравець [114], А. Шиделко [271] та ін.); комерційної сексуальної експлуатації дітей (М. Євсюкова [62], Л. Ковальчук [96], О. Швед [267] та ін.). Отже, можна констатувати, що вітчизняна наука часто не розмежовує ці поняття.

Питання профілактики явищ, пов'язаних із проституцією неповнолітніх, розкриваються в рамках запобігання статевих злочинів (Л. Бортницька [23], О. Джу́жа [60] та ін.), статевої деморалізації (А. Шиделко [271] та ін.) та статевих девіацій (Г. Корчова [112] та ін.); організації соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі дітьми (О. Бандурка [62], Л. Гриценко [218], М. Євсюкова [62], Л. Ковальчук [96], К. Левченко [128] та ін.), а також захисту неповнолітніх від сексуальної експлуатації (А. Капська [89], О. Петрашук [61], Ж. Петрочко [242] та ін.).

Важливу інформацію про поширеність комерційних сексуальних стосунків осіб підліткового віку дають соціологічні дослідження. На жаль, масштабних досліджень, які б вивчали проблему комерційного сексу підлітків, в останні роки не проводили.

З більш ранніх досліджень варто виділити проєкт ЮНІСЕФ «Профілактика ВІЛ-інфекції серед підлітків груп ризику в Україні та Південно-Східній Європі», що реалізовувався впродовж 2007–2008 рр. У його звіті узагальнено дані опитування 1600 українських хлопців та дівчат – підлітків віком від 10 до 19 років, які жили в той момент на вулиці. Серед усього статистичного матеріалу виділимо ключові положення, цікаві для нашого дослідження: 1) середній вік комерційного сексуального дебюту цих осіб становить 16 років (мінімальний

вік – 12 років, максимальний – 19); 2) 70 % респонденток почали надавати сексуальні послуги у віці 15–17 років, 15 % – до 15 років [176, с. 76]; 3) середній вік початку надання сексуальних послуг за винагороду становить 14 років; 4) 28 % опитаних підлітків, що живуть або працюють на вулиці, мали досвід надання сексуальних послуг за винагороду (гроші, продукти, одяг, наркотики тощо), при цьому 57 % дівчат продавали сексуальні послуги, а 17 % хлопців купували такі послуги; 5) за результатами фокус-групових досліджень, комерційний секс розглядають як ефективніший засіб заробітку серед дівчат, ніж жебракування чи важка фізична праця [176, с. 85].

За даними досліджень, проведених у 2010 р. Фондом «Нічії діти», 24 % респондентів віком 15–18 років заявили, що вони особисто знають принаймні одну людину, яка в минулому році була в контакті чи пов'язана сексуальними відносинами за гроші або інші подарунки [38].

Вражаючими також є наступні цифри. За оціночними даними соціологів, в 2011 р. в Україні до комерційного сексу в середньому було залучено 50 тис. жінок, кожна шоста-сьома з них – неповнолітня особа [19, с. 194–199].

Згідно з даними біоповедінкових досліджень Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка та ЮНІСЕФ (2013–2014 рр.), серед 123,5 тис. дітей, що належать до груп ризику, і дітей вулиці кількість дівчат, які надають сексуальні послуги на комерційній основі, становила 5,5 тис., а кількість хлопців-підлітків, які мали секс із чоловіками, – 13 тис. осіб [87].

Одним із чинників, чому в Україні дівчата-підлітки займаються чи вимушені займатися проституцією, є бідність. В Україні багато дітей пережили насильство і жорстоке поводження з боку батьків, які були наркозалежними або алкоголіками. Велика кількість дітей тікають з таких сімей, щоб жити на вулиці. 60 % дівчат залучаються до проституції, а 70 % хлопців займаються злочинною діяльністю [316]. Багато з дітей, яких експлуатують у комерційному сексі, є жертвами внутрішньої торгівлі людьми. Зокрема, молодих дівчат набирають із сільської місцевості й транспортують у столицю та великі міста з метою сексуальної експлуатації в різних місцях, таких як бари, сауни, приватні

квартири і дискотеки [99, с. 27].

За останні роки в Україні значно зросла проблема проституції хлопців. Якщо кількість юнаків, які надавали сексуальні послуги в обмін на гроші, була незначним і рідкісним явищем у 2002 р., то на сьогодні це стало загальною реальністю [277]. В Україні, за оцінками експертів, 4000 хлопчиків віком 10–19 років практикують секс із чоловіками для отримання прибутку, тоді як дівчат у віці молодше 15 років, які продають секс-послуги, налічується від 1 600 до 15 000 [176].

Торгівля людьми з сексуальною метою є найпоширенішим проявом комерційної сексуальної експлуатації дітей. Згідно з дослідженнями, у деяких країнах вік сексуально експлуатованих дітей знижується. Так, дівчата віком 13–14 років можуть залучатися до комерційного сексу [99, с. 10].

Крім того, організовані злочинні мережі, окремі особи і родини використовують дітей у виготовленні непристойних матеріалів для отримання порнографічних матеріалів з метою фінансової вигоди. Модельні фотостудії, приватні квартири і дачі, готелі, сауни і школи стали об'єктами для злочинців. Такі методи, як шантаж, задобрювання (зваблення дітей з сексуальною метою), примус з боку членів сім'ї, залучення дітей з особливими потребами, використовують злочинці з метою залучення дітей до цієї незаконної практики [99, с. 11].

Епідемія ВІЛ/СНІДу в Україні є однією із дедалі поширеніших у світі. За оцінками експертів, у серпні 2010 р. 1,3 % дорослого населення України було інфіковано ВІЛ – це найвищий показник у всій Європі. За період з 1987 до кінця 2012 р. від СНІДу померли 27 800 українців. У 2012 р. кожен день тести виявляли 57 нових випадків ВІЛ-позитивних українців і щоденно фіксувалося 11 смертей, спричинених СНІД (приблизна кількість населення у той час становила 45 млн) [99, с. 21].

Діти, залучені до комерційного сексу і торгівлі дітьми, знаходяться у високій зоні ризику щодо ВІЛ-інфекції, оскільки вони більш схильні до травм під час сексу і у них менше можливостей домовлятися про безпечний секс. В

Україні лише 14 % дітей вулиці володіють знаннями про шляхи інфікування ВІЛ, а частка неповнолітніх, залучених до комерційного сексу, становить 45 %, і 62 % неповнолітніх хлопчиків, які продають секс чоловікам [176]. Серед українських працівниць комерційного сексу 10 % інфіковані ВІЛ [305].

На додаток, серед залучення підлітків до комерційного сексу використовують дитячий секс-туризм. Для оцінювання ситуації дитячого секс-туризму в Україні ГО «Ла Страда-України» за фінансової підтримки UniCredit Foundation у 2010 р. ініціювала дослідження, спрямоване на розуміння феномену дитячого секс-туризму в країні, а також схем, які використовують злочинці для отримання доступу до дітей, і їх мотивацію відвідування України з цією метою. Дослідження показало, що основним джерелом інформації для секс-туристів є сайти туристичних агентств, які спеціально обслуговують іноземних клієнтів. Крім того, існують онлайн-форуми з секс-туризму, які дають велику кількість «персоналізованих» порад від досвідчених секс-туристів і експатріантів, і де можна отримати відповіді на конкретні запитання або отримати рекомендації для отримання послуг. Існування таких послуг значною мірою сприяє перевазі експлуататорів відвідувати Україну [281].

Важливим для нашої роботи є дослідження поведінкових практик як основи формування цільової групи соціально-педагогічної профілактики проституції неповнолітніх, яке провели О. Кушнірчук і Л. Вольнова [124]. У ньому зіставляються ціннісні орієнтації, схильність до девіантної поведінки, факти насильства з боку дорослих, сексуальна поведінка, ставлення до проституції учнів загальноосвітніх шкіл і вихованців шкіл-інтернатів.

Українська Гельсінська спілка з прав людини у січні 2020 р. опублікувала дослідження «Вплив збройного конфлікту на Сході України на працівниць комерційного сексу» [171]. На жаль, у цій праці не досліджували підліткову проституцію, адже вік учасниць опитування становив від 21 до 48 років. Однак у звіті узагальнено аналітичні матеріали щодо впливу війни на комерціалізацію сексуальних відносин, і в Україні зокрема. Ці матеріали ми використали для аналізу причинності явища комерційного сексу.

Ми вважали за доцільне, аналізуючи проблему профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, зосередитися на визначенні поняття «комерційний секс» та порівняти його із поняттям «проституція».

Поняття «комерційний секс» застосовується в Україні віднедавна. Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДУ (ЮНЕЙДС) (2011) не рекомендує використовувати поняття «проституція», натомість пропонує такі: «сексуальні послуги», «секс-працівники», «комерційний секс», «працівники комерційного сексу», «особи, які надають сексуальні послуги за винагороду». Така позиція міжнародної спільноти обґрунтовується тим, що поняття «проституція» наділяє осіб, які займаються цією діяльністю, негативними рисами та, як наслідок, виправдовує неправомірні дії щодо них, включаючи усі види насильства. Поняття «проституція» можна вживатися лише щодо ювенальної проституції, тобто дій, прямо передбачених як кримінально чи адміністративно карані.

Аналіз чинного вітчизняного законодавства свідчить, що поняття «проституція» вживається у Кодексі про адміністративні правопорушення України (ст. 181-1) [97], Кримінальному кодексі України (ст. 303) [117], Постанові Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» (ст. 3) [59], а, наприклад, Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 рр. містить поняття «особи, які надають сексуальні послуги за винагороду» [88].

Тобто, в юридичному аспекті ці дефініції є рівнозначні, однак вживання поняття «проституція» негативно окреслює суб'єкта цієї діяльності, тому не бажане для вживання, особливо, якщо воно стосується дітей та молоді.

У колективній монографії «Сексуальна експлуатація дітей в Україні: стан та заходи з протидії» комерційну сексуальну експлуатацію дитини розглянуто як сексуальне зловживання відносно дитини з боку дорослої особи за винагороду, що надається безпосередньо дитині або третім особам. Дитину в такій ситуації позиціонують як сексуальний об'єкт і товар. У міжнародних документах,

зокрема Міжнародної організації ЕКПАТ, виділено 5 основних форм комерційної сексуальної експлуатації дитини: експлуатація дитини в проституції, в порнографії, в туризмі, торгівля дітьми із сексуальною метою та ранній шлюб [225].

Визначення дитячої проституції представлено в Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. У п. 2 ст. 19 зазначено, що дитяча проституція – це «використання дитини для діяльності сексуального характеру, коли гроші чи інша форма винагороди або компенсація надаються чи обіцяються як оплата, незалежно від того, чи надано цю оплату, обіцянку або винагороду дитині або третій особі». Цей міжнародний нормативний акт містить заборону вербування дітей до заняття проституцією; спонукання або примушування до проституції; отримання від цього прибутку або звернення до дитячої проституції [107].

У свою чергу, ст. 2 Факультативного протоколу щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії до Конвенції ООН з прав дитини визначає «використання дитини у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування» [253]. Ст. 3 Факультативного протоколу криміналізує пропозицію, отримання, передачу чи надання дитини для цілей дитячої проституції. Ці положення реалізовані в Законах України «Про охорону дитинства» (ст. 10, 20, 21) [201] та «Про захист суспільної моралі» (ст. 5, 7) [198].

Зазначимо, що національне законодавство України, що діє згідно з розвитком Факультативного протоколу, забороняє не лише торгівлю дітьми, дитячу проституцію й дитячу порнографію, а й власне залучення до такої діяльності. Зокрема, ст. 303 Кримінального кодексу України забороняє втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства [225, с. 27].

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі

таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» однією із форм жорстокого поводження з дитиною визначає «використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією» [59]. Однак зазначимо, що жоден нормативно-правовий акт у нашій державі не розтлумачує, що таке дитяча проституція чи комерційні сексуальні відносини підлітків.

Усупереч міжнародним стандартам, відповідно до яких відповідальність за дитячу проституцією несуть саме ті особи, які їх втягнули до такої діяльності, або ті, які користуються такими послугами, національне законодавство дозволяє притягувати до адміністративної відповідальності за заняття проституцією саму дитину, яка досягла 16-річного віку. Це підкріплює негативне ставлення до дітей, залучених до проституції, як з боку правоохоронних органів, так і суспільства загалом [225, с. 55].

Наголосимо, що Палермський протокол, ратифікований Україною 04.02.2004 р., визнає, що згода постраждалої дитини на експлуатацію не має ніякого значення і вона не мусить нести тягар доказування. У протоколі вперше говориться про важливість прийняття державами всіх засобів для зниження попиту на дитячу проституцію [225, с. 28]. З цього ракурсу в Україні діти не достатньо захищені, адже користування сексуальними послугами дитини, старшої за 16 років, або дитини, яка досягла статевої зрілості, не визнається злочином [225, с. 28].

Виходячи із окресленої вище позиції, у нашому дослідженні використано поняття «залучення до комерційного сексу», а не альтернативне йому – «втягнення». Порівняймо їх. Поняття «втягнення» застосовується в Кримінальному кодексі України, зокрема у ст. 304, яка встановлює кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність [117].

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – вид активної діяльності кримінально орієнтованих осіб, що умисно спрямована на формування у підлітків злочинних переконань, навичок, злочинного наміру й зрештою має на меті втягнення не в один конкретний злочин, а в злочинну діяльність загалом

спочатку як співвиконавця, а у подальшому – як особи, у якої формуються самостійні наміри щодо вчинення певних злочинних діянь [170, с. 181–182].

Втягнення у такому контексті завжди передбачає наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні або антигромадські дії. Досягається таке бажання шляхом застосування всіх видів фізичного насильства і психічного впливу як до неповнолітнього, так і до його рідних, близьких [23, с. 185–194]. Тобто, йдеться про тиск на особу, в результаті якого вона погоджується на певну пропозицію. Такі дії є кримінально караними і чітко окреслені у чинному законодавстві.

У словнику української мови поняття «залучення» означає заохочувати, спонукати кого-небудь брати участь у чомусь [232]. Воно охоплює усі способи впливу на особу та включає можливість її добровільної згоди. Тобто, якщо мова йде про діяння дорослої особи, спрямовані на спонукання особи підліткового віку до заняття комерційним сексом, які передбачені відповідними статтями Кримінального кодексу України, доречнішим є поняття «втягнення». У контексті діяльності, спрямованої на усі форми заохочення підлітків до комерційних сексуальних відносин, необхідно застосовувати поняття «залучення».

Отже, на нашу думку, «залучення до комерційного сексу» – діяння особи, спрямовані на умисне спонукання неповнолітнього (неповнолітньої) до заняття комерційним сексом з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи або погрозою застосування насильства незалежно від її згоди.

З'ясувавши базові підходи до трактування ключових понять нашого дослідження в юридичних нормативних документах, зупинимося на аналізі цих дефініцій у психолого-педагогічних працях.

У дослідженні Української Гельсінської спілки з прав людини «Вплив збройного конфлікту на Сході України на працівниць комерційного сексу» поняття «комерційний секс» визначено так: «випадкова чи регулярна практика добровільного вступу в договірні відносини щодо надання сексуальних послуг в обмін на матеріальні блага (гроші чи товари), таким чином, це вид економічної діяльності у вигляді надання послуги» [171].

Зовсім по-іншому це поняття тлумачить О. Кушнірчук. На її думку, проституція неповнолітніх – це антисоціальна, асоціальна, саморуйнівна поведінка, прояв масштабної дезадаптації особистості, критичний прояв статевої деморалізації, що виникають внаслідок певних психолого-педагогічних причин, основними проявами яких є відчужені, платні сексуальні послуги, які особа надає невизначеній кількості сексуальних партнерів [123].

У свою чергу, А. Шиделко розуміє проституцію неповнолітніх як форму позашлюбних статевих контактів, які полягають у наданні сексуальних послуг за матеріальну винагороду дівчатами та хлопцями віком до 18 років [271, с. 3–4.].

На нашу думку, підліткова проституція (експлуатація підлітків у проституції) є формою комерційної сексуальної експлуатації підлітків, яка порушує їх основоположні права на життя, свободу, статеву недоторканість та ін. Коли говорять «підліток-проститутка» або «дитина-працівник секс-бізнесу», то це сприймається як свідомий вибір займатися проституцією. Термін «сексуальна експлуатація підлітка в проституції» істотніше визначає, що неповнолітній є потерпілою стороною, а не суб'єктом експлуатації. Такої самої позиції дотримується О. Швед, яка вважає, що особу до настання повноліття не можна розглядати як повноправного учасника угод щодо використання свого тіла, цноти тощо. Кожна сексуальна дія дорослої людини щодо неповнолітніх фактично є насильством, навіть у разі отримання формальної згоди, яка трапляється у практиках дитячої проституції [267].

Ґрунтуючись на вище наведених аргументах, у нашому дослідженні, комерційними сексуальними відносинами вважаємо надання сексуальних послуг особами віком від 10 до 19 років за матеріальну винагороду. У визначенні відсутні оціночні судження щодо поведінки чи особистості суб'єкта цих відносин, адже, підкреслимо ще раз, проституція підлітків є видом сексуальної експлуатації та формою насильства.

О. Петрашук наголошує, що характерними особливостями проституції неповнолітніх є: неусвідомленість здійснюваних вчинків; відсутність усвідомлення загрози криміналізації своєї поведінки та способу життя;

неусвідомленість наслідків своєї поведінки для фізіологічного, психічного та духовного здоров'я; правовий нігілізм, пов'язаний з асоціальним оточенням; підвищений рівень тривожності; сексуальні контакти у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння [61].

Окрім рис, окреслених вище, для комерційних сексуальних відносин підлітків характерні такі особливості (на основі дослідження А. Шиделко): відсутність постійного місця для надання секс-послуг (автомобілі, під'їзди, підвали, горища, парки, вокзали тощо); шантаж і залякування підлітків розголошенням таємниці їхньої статевої поведінки з боку клієнтів, сутенерів; одержання плати за секс-послуги не лише в грошовому еквіваленті (харчі, речі, косметика, наркотики, алкоголь тощо) [272, с. 436].

Щодо останньої ознаки, то вона є одним із критеріїв типологізації підліткової проституції. У літературі виділено два типи комерційної сексуальної експлуатації дітей залежно від мотивації: «голодна» проституція (коли діти не можуть забезпечити себе основними засобами для життя, наприклад продуктами харчування, іншим соціально прийнятним способом), проституції «прагнення» (коли проституція є засобом підвищення матеріального й соціального статусу, в цьому випадку сексуальні послуги часто обмінюються на гроші або фірмові товари, предмети розкоші) [100, с. 5]. Також існує спонсорство або надання сексуальних послуг в обмін на довгострокову фінансову підтримку з боку спонсора (наприклад, покриття витрат на навчання, оплата житла). Актуальним з цього приводу є зауваження О. Кушнірчук, що в наш час сфера секс-бізнесу є способом забезпечення «красивого життя» [122, с. 102–105].

З розвитком технологій з'явилася нова форма комерційної сексуальної експлуатації дітей – комерційний кіберсекс або обмін фотографіями та відеокліпами, еротичні розмови в обмін на гроші чи інші стимули, наприклад, поповнення мобільного рахунку.

Отже, дотримуючись обраної логіки, ми охарактеризуємо основні погляди на причини вступу підлітків у комерційні сексуальні стосунки.

О. Кушнірчук, розглядаючи проституцію неповнолітніх як полідетерміноване явище, виокремила такі групи чинників: психофізіологічні (пубертатна гіперсексуальність, порушення психосексуального розвитку, перший сексуальний досвід); індивідуально-психологічні (психічна депривація та віктимні індивідуально-психологічні властивості); соціально-педагогічні (сімейна депривація, незадовільний рівень соціалізації, порушення у формуванні адекватної репродуктивної поведінки); суспільні (низький рівень соціально-економічного розвитку суспільства та, відповідно, матеріальної забезпеченості неповнолітніх, негативний вплив ЗМІ) [123].

Інший підхід демонструє дослідження А. Шиделко, у якому детермінанти підліткової проституції автор поділяє на: 1) макрочинники – стосуються суспільних явищ і процесів, що призводять до статевої деморалізації; 2) мезочинники – спричинені невідповідним функціонуванням інституцій (заклади освіти, інтернатні установи, деструктивна сім'я, ЗМІ, вплив вуличного оточення, молодіжних субкультур); 3) мікрочинники – зумовлені роллю особистості у процесі її деградації (криза моральних цінностей, негативні риси характеру: впертість, лінивість, агресивність, моральна розпущеність, проблеми зі здоров'ям) [272, с. 434–441].

Зупинимось детальніше на одному із макрочинників, який, на жаль, сьогодні існує в житті українського суспільства. Комітет ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок робить висновок, що збройні конфлікти та окупація територій призводить до зростання проституції, торгівлі жінками та сексуальної експлуатації жінок. У контексті України зрозуміло, що Операція об'єднаних сил, яка триває на Сході України, та анексія Криму є детермінантами комерційних сексуальних відносин. Такі процеси роблять жінок і дівчат, що залучені до секс-бізнесу, особливо уразливими до насильства та маргіналізації. Цю думку підтверджують доповіді міжнародних неурядових організацій, які констатують, що ситуація збройного конфлікту, яка руйнує моральні межі та знецінює людину і в очах суспільства, і у власних очах, може підштовхувати людей до секс-праці, яку в мирний час вони розглядали б як неприйнятну для

себе [171].

Щодо соціально-педагогічних причин досліджуваного явища, то необхідно звернути увагу на ще одну проблему, яку окреслює І. Булах, а саме, дистанціювання школи і педагогів від виховання дітей та підлітків «групи ризику» [26]. Сучасним вчителям, соціальним педагогам, психологам не вистачає знань та механізмів для роботи із підлітками з девіантною поведінкою, і це призводить до того, що школа звільняється від «важких» підлітків, з яких згодом рекрутуються підлітки-правопорушники, зокрема й ті, хто займається комерційним сексом.

Ймовірно, що здебільшого залучення неповнолітніх до проституції зумовлене комплексом причин. Визначити, які з вищенаведених причин домінують, досить складно, оскільки кожен конкретний випадок залучення дівчинки до проституції є індивідуальним, зумовленим конкретними обставинами.

У цьому контексті варто розібратися в причинах стійкості проституції як соціального явища. На нашу думку, такими чинниками є наявність сталого високого попиту на ці послуги, значні доходи від експлуатації підлітків та зацікавленість молодих людей в отриманні заробітків таким способом за умови бідності й відсутності альтернативних пропозицій на ринку праці. Тобто секс-бізнес активно розвивається в тіньовому секторі та залучає у свої «тенета» тих, хто з різних соціальних причин вибрав цей небезпечний спосіб життя [274, с. 189–207].

Як зазначає В. Іващенко «сексуальна експлуатація дітей у комерційних цілях – це одна з найжорстокіших форм насильства щодо них. Діти, які стали її жертвами, зазнають фізичних, психосоціальних та емоційних страждань, наслідки яких відчуються протягом усього життя і навіть загрожують їм. Вони піддаються ризику ранньої вагітності, смерті під час пологів і зараження хворобами, які передаються статевим шляхом. Завдана їм травма є дуже глибокою, багато з них не в змозі долучитися до нормального життя або повернутися до нього» [85, с. 100].

Ще однією проблемою в сучасних наукових дослідженнях є визначення суспільних наслідків залучення підлітків до комерційного сексу. Більшість дослідників вказують такі наслідки:

1. Порушення суспільного порядку та моральності. За діяння щодо втягнення підлітків у комерційні статеві стосунки передбачена кримінальна відповідальність (ввезення, виготовлення, збут і поширення порнографічних предметів (ст. 301 КК), створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) та адміністративна відповідальність (ст. 181-1 КпАП)). Досліджуючи злочинність неповнолітніх, С. Яковенко зазначає, що «зростає кількість злочинів проти неповнолітніх за ст. 303 Кримінального кодексу України, заподіяних дорослими» [276, с.11].

2. Вплив на зниження рівня суспільної моралі. Особи, які у підлітковому віці займаються сексом на комерційній основі, руйнують норми суспільної моралі загалом, моральні засади, що регулюють відносини між статями, зокрема в рамках у сім'ї, відкидаючи важливість почуттів, любові, вірності. Секс перетворюється на одну із форм дозвілля, а секс-індустрія для них стає частиною розваг. Цьому процесу сприяє засилля еротичного та порнографічного контенту в загальному доступі, а також можливість знайомств та пошуку клієнтів через соціальні мережі.

3. Злочинність. Сексуальні послуги комерційного характеру тісно пов'язані з такими злочинними діяннями, як крадіжки, поширення порнографії і наркотиків, утримання будинків розпусти, звідництвом, зараженням венеричними захворюваннями і СНІДом. Часто підлітки, залучені до комерційних сексуальних послуг, контактують зі злочинцями, переймаючи у них стереотипи поведінки, стиль життя, засвоюючи деформовані етичні установки та погляди. Також простежується тісний зв'язок між торгівлею дітьми, дитячою проституцією та порнографією. Таким чином, проституція, не будучи сама кримінальним злочином, провокує злочинну поведінку.

4. Неадекватне розуміння підлітками суспільно корисної праці та подальше виключення цієї категорії працівників із категорії суб'єктів суспільно корисної праці. Заняття комерційним сексом є паразитичною формою існування, що виражається насамперед в ухиленні (або повному виключенні) від суспільно корисної праці, тобто формою, яка створює так званий альтернативний спосіб життя, що не передбачає як основну норму трудовий процес. Підліткам, які спробували вести такий спосіб життя, складно у майбутньому займатись «нормальною» трудовою діяльністю, працювати повний робочий день та сплачувати податки.

5. Фінансові витрати суспільства у зв'язку зі значними видатками із державного бюджету на лікування від інфекційних і соматичних хвороб як у суб'єктів проституції, так і їх клієнтів. Фінансування державних програм боротьби з наркоманією і забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, утримування закладів пенітенціарної системи, а також спеціальних підрозділів правоохоронних органів, що займаються проблемами підліткової злочинності, – усе це лише частина проблем, видатки на які виділяє держава.

6. Відволікання трудових ресурсів на вирішення проблем залучення підлітків до комерційного сексу – лікарів, працівників правоохоронних органів, соціальних працівників, педагогів, психологів та інших, праця яких є суспільно важливою для інших соціально незахищених верств населення.

7. Поширення інфекційних захворювань, зокрема, ВІЛ-інфекції, туберкульозу і гепатитів, що створює реальну загрозу здоров'ю суспільства загалом.

8. Погіршення генофонду нації. Частина підлітків, що займаються комерційним сексом, втягують у міжнародну торгівлю людьми, тобто відбувається насильницька міграція частини населення з України. Також платні послуги сексуального характеру спричинюють різні порушення репродуктивного здоров'я підлітків (аборти, ранні вагітності, інфікування ВІЛ чи іншими хворобами, що передаються статевим шляхом, нарко- та

алкозалежність) і таким чином впливають на демографічну ситуацію в державі [209, с. 34].

Можна зробити висновок, що явище залучення підлітків до комерційного сексу має негативні взаємопов'язані соціальні, психологічні, медичні й правові наслідки як для окремої особистості, її мікросоціального оточення, так і для держави і суспільства загалом. Займаючись проституцією, підлітки не бажають здобувати освіту, професію, удосконалювати особистісний розвиток. Інша значуща проблема полягає в тому, що руйнуються нормальні міжстатеві стосунки, які повинні прямувати до шлюбу та створення міцної сім'ї.

Сексуальна експлуатація дітей є істотною загрозою для суспільства, тому в Конвенції ООН про права дитини зазначено, що країни-учасники зобов'язані захищати їх від усіх форм сексуального насильства та розбещення. Користування сексуальними послугами дитини віком за 16 років або дитини, яка досягла статевої зрілості, не визнається злочином в Україні. Міжнародні стандарти свідчать, що криміналізація купівлі сексуальних послуг дитини зменшить попит на дитячу проституцію і, відповідно, знизить пропозицію у цій сфері, а саме, кількість дітей постраждалих від сексуальної експлуатації. Всупереч міжнародним підходам, згідно з якими за дитячу проституцію відповідають саме ті особи, які їх втягнули до такої діяльності, або ті, хто користується такими послугами, національне законодавство дозволяє притягувати до адміністративної відповідальності за заняття проституцією саму дитину, яка досягла 16-річного віку [225, с. 29–30]. Ці тенденції свідчать, що в нашій державі неправильно розставлені акценти і суспільство переміщує відповідальність на підлітка, втягнутого у комерційні сексуальні відносини, замість того, щоб визнавати його потерпілим і жертвою насильства. Саме у такому контексті розглянуто проблему залучення підлітків до комерційного сексу в нашому дисертаційному дослідженні.

Таким чином, проведений нами теоретичний аналіз проблеми залучення підлітків до комерційного сексу дав можливість визначити, що в подальшій

роботі ми будемо розглядати поняття «комерційний секс» як надання сексуальних послуг особами віком від 10 до 19 років за матеріальну винагороду.

Під залученням підлітків до комерційного сексу ми розуміємо будь-які форми заохочення осіб віком від 10 до 19 років до надання сексуальних послуг за матеріальну винагороду.

Аналіз проблеми залучення підлітків до комерційного сексу вказав на необхідність звернення до проблеми запобігання, попередження та локалізації досліджуваного явища. Тому далі ми охарактеризуємо міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу.

1.2. Міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу

До розпаду Радянського Союзу і розвалу Східного блоку захист дитинства мав не лише правову, а й економічну основу. У перехідний період економіка країн Східної Європи і України опинилася не в змозі підтримувати сім'ї загалом і дітей зокрема. Закони тіньової економіки стали панівними, а закони кримінального світу її законами. Закономірно, що діти, як найуразливіші групи, виявилися залученими в ланцюг організованої злочинності.

Дитяча проституція, сексуальна експлуатація дітей і дитяча порнографія є утиском прав людини і безумовною формою рабства. Міжнародна організація праці (International Labor Office) класифікує дитячу проституцію як «невідповідну форму праці». Саме тому навіть у тих країнах, де проституція легалізована, дитяча проституція знаходиться поза законом, а залучення дітей до проституції вважається кримінальним злочином. Якщо дорослу проституцію можна розділити на добровільну і примусову, то дитяча проституція, безумовно, має бути визначена як примусова [84, с. 43].

На відміну від дорослої проституції дитяча проституція і сексуальна експлуатація в будь-якій її формі має серйозніші наслідки для життя і здоров'я її жертв. Її зростання не лише позбавляє дітей нормального життя, сімейного тепла,

а й підштовхує до інших ризиків: вживання наркотиків, алкоголізму, крадіжок та інших злочинів.

Дитяча проституція визначається як «участь за плату або матеріальну винагороду в сексуальних актах з дорослими або особами, що не досягли вісімнадцяти років». Сексуальні акти включають статеві стосунки, оральний секс і содомію (історичний термін, що використовується для позначення низки видів девіантної сексуальної поведінки). Відмінність дитячої проституції від юридично визначуваного акту зґвалтування полягає в обміні послуг на гроші або їх еквівалент: наркотики, їжу або інші товари. Також як і дорослу її можна розділити на організовану і неорганізовану. У її організаційну структуру включені неповнолітні діти, що працюють на вулицях, у фірмах дозвілля, борделях, саунах та інших розважальних закладах. Неорганізована дитяча проституція включає загалом групи бездомних дітей та дітей, що проживають в сім'ях, і час від часу надають секс-услуги за невелику плату. Гроші, зароблені таким чином, вони витрачають на дрібниці: косметику, їжу, розваги [84, с. 44].

Особливість дитячої проституції полягає в тому, що її організаторами і основними споживачами є дорослі. Вони несуть відповідальність за залучення неповнолітніх до вступу в сексуальні стосунки з різними особами, отримуючи за це матеріальну винагороду. Організаторами проституції можуть бути випадкові особи, знайомі та навіть власні батьки. Дії дорослого, створюючи об'єктивний бік залучення дітей до занять проституцією, виражаються в різних формах: фізичного (побої, спричинення тілесних ушкоджень, позбавлення волі, їжі, образи) або психічного (обман, домовленості, лестощі, підкуп, збудження відчуття заздрості та ін.) примушування [84, с. 45].

Сучасна громадська думка зводиться до того, що проституція є аморальною поведінкою. Що ж до визнання її правопорушенням, то у світі є різні погляди: від визнання її злочином (мусульманські країни) до надання їй статусу легального бізнесу (наприклад, у Нідерландах). В більшості Західних країн навіть якщо проституція законом не дозволена, влада ставиться до неї толерантно, спрямовуючи правосуддя насамперед на осіб, які використовують

повій у власних цілях (у Франції, скажімо, навіть користування грошима, «заробленими» повією, тягне за собою кримінальну відповідальність). В Україні проституція належить до категорії адміністративних правопорушень (ст. 181-1 Кодексу про адміністративні правопорушення). Стаття 181-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за заняття проституцією. Проте національне законодавство дозволяє притягувати до адміністративної відповідальності за заняття проституцією дитину, яка досягла 16-річного віку, оскільки вік адміністративної відповідальності настає з 16 років. Це суперечить міжнародним стандартам, згідно з якими відповідальність за дитячу проституцією мають нести саме ті особи, які їх втягнули до такої діяльності, або ті, хто користується такими послугами. Дитина в такому випадку повинна розглядатися не як правопорушник, а як потерпілий. Не можна говорити про «малолітніх проститутток», а потрібно – «про дітей, втягнутих до занять проституцією» [85].

За ввезення, виготовлення, збут і поширення предметів порнографічного характеру ст. 301 Кримінального кодексу України передбачено покарання у вигляді штрафу до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, арешту на строк до 6 місяців або обмеження волі на строк до 3 років з конфіскацією порнографічних предметів та засобів їх виготовлення і поширення [117].

Водночас у чинному законодавстві не встановлено відповідальність за володіння порнографічною продукцією з використанням дитячих образів за допомогою комп'ютерних систем для себе чи іншої особи, як того вимагає ст. 9 ратифікованої Україною ще у 2005 р. Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність [109].

Закони різних країн передбачають відповідальність за виготовлення, поширення і навіть користування дитячою порнографією. Покарання за виготовлення й поширення дитячого порно у різних країнах становить від 10 років позбавлення волі до довічного ув'язнення. У США, наприклад, за поширення дитячої порнографії у мережі Інтернет відповідальність несе провайдер. У Канаді й деяких європейських країнах відстежують і карають

споживачів (термін ув'язнення – від пів року до п'яти). У Таїланді людей, які виготовляли жорстке дитяче порно, засуджують до страти.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Верховною Радою України 03.04.2003 р., закликає «до криміналізації у всьому світі виробництва, розповсюдження, експорту, передачі, імпорту, навмисного зберігання дитячої порнографії та її реклами».

Стаття 2 цього Протоколу визначає поняття «торгівля дітьми», «дитяча проституція» і «дитяча порнографія». Зокрема, «дитяча порнографія означає будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях»; «дитяча проституція означає використання дитини у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування». Стаття 3 вимагає від кожної держави-учасниці, щоб визначені «діяння і види діяльності були повною мірою охоплені її кримінальним або карним правом» [127, с. 400].

Найголовнішою негативною ознакою проституції є різке зниження суспільної моралі, духовна деградація, що вкрай шкідливо впливає на виховання дітей і молоді. Проституція підриває підвалини суспільного життя, руйнує сім'ю і, в кінцевому підсумку, саму людину. Як наслідок, зростають жіноча злочинність, смертність, невиліковні захворювання, самогубства і, що найнебезпечніше, – гине генофонд нації.

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій сексуальна експлуатація та сексуальне розбещення дітей набули загрозливих масштабів, і не лише в Україні.

Понад 75 % усієї дитячої порнографії поширюється саме через Інтернет. Кількість педофілів, постійно підключених до Інтернету, становить близько 750 тис. [127, с. 401].

Відповідно до матеріалів доповіді Спеціального доповідача ООН з питань торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, прибуток від

виробництва та поширення порнографічних зображень з дітьми становить від 3 до 20 млрд доларів США щороку.

В Європі педофілія вже досягла масштабів епідемії. Кількість неповнолітніх, залучених до секс-бізнесу у країнах ЄС, коливається від 100 до 250 тис. щорічно. Україну, на жаль, визнано одним із неофіційних центрів виготовлення порнографічної продукції з використанням образу дитини. За оцінками експертів Інтерполу, український ринок дитячої порнографії оцінюється в 100 млн доларів на рік [45].

В Україні немає статистичних даних щодо дітей, які постраждали від сексуальної експлуатації і торгівлі людьми, зокрема, щодо статі, віку, місцезнаходження дітей. Уповноважений з прав людини вважає, що такий облік має бути терміново запроваджений.

Щороку дедалі більше дітей по всьому світу вивозять в інші країни або регіони з метою використання у тяжкій нелегальній праці або для роботи у сфері секс-послуг, примушують займатися проституцією, продавати себе в порнографії, з метою всиновлення та жебракування.

Конвенція ООН про права дитини визначає дитину як особу «віком до 18 років чи старшу відповідно до закону, прийнятого в країні». Згідно з Конвенцією, яку підписала 191 держава світу і яка набула чинності в Україні 27 вересня 1991 р., кожна дитина має право на захист від усіх видів економічної та сексуальної експлуатації, насильства (статті 19, 32, 34, 35, 36) [105]. Усі держави повинні захищати дітей від будь-яких форм експлуатації і розбещення, торгівлі та контрабанди їх у будь-яких цілях і в будь-якій формі. Важливим кроком стала ратифікація Україною у жовтні 2000 р. Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 182 «Про найгірші форми дитячої праці». Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії Україна ратифікувала у квітні 2003 р. [127, с. 403].

Збільшення кількості проданих дітей, як правило, пов'язане з бідністю, епідемією СНІДу, економічними кризами, політичними репресіями та

зростаючим попитом з боку насильників над дітьми. Дітей продають з Китаю в Таїланд. Щороку тисячі дітей перепродують з Непалу в Індію. Тенденція до розширення простежується в Латинській Америці. Дівчаток з Гондурасу перевозять в борделі Гватемали, Сальвадору та Мексики. Мережу торгівців виявлено в Африці та Східній Європі. Діти з України, Росії, Молдови знайдені в Угорщині, Польщі, балтійських країнах та великих містах Західної Європи. Дітей з Румунії та Молдови запрошували як танцювальні колективи в Камбоджу для виступів, а там змушували займатися проституцією. Однією з причин поширення вивозу дітей є слабкий імміграційний контроль, як, наприклад, між Парагваєм та Бразилією. Ніхто не вимагає ідентифікаційних документів від дорослих на дітей, які подорожують з ними. Тому дітей продають з Парагваю до Бразилії з Бразилії до Парагваю. Дітей з Таїланду продають в Африку, а з Африки – в азійські країни. Діти з Китаю потрапляють в Таїланд, Корею та В'єтнам, а звідти – до Китаю та інших країн [47, с. 76].

Дітей можуть продавати за межі країни, а можуть переміщувати у її межах. Продаж у межах країни – менш поширене явище, ніж продаж за кордон. Однак якщо таке трапляється, то це, як правило, переміщення із сільської місцевості до промислових міст або міст туристичного спрямування чи місць поблизу великих будівництв, зупинок вантажівок, портів та військових баз.

Українських дітей примушували перевозити і продавати наркотики в Молдові та Росії. Нерідко можна бачити, коли діти миють машини, працюють на базарах або жебракують, замість того, щоб навчатись у школі. Жінки-жебрачки, які тримають на руках дітей, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, бо використовують для їх заспокоєння наркотичні речовини або снодійне. Не викликає сумніву той факт, що такі діти будуть мати проблеми з розумовим розвитком, фізичним та психічним здоров'ям, а також будуть соціально дезадаптовані (порушення взаємодії дитини із середовищем) [23, с. 189].

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються «купівлею» та втягуванням дітей у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці кримінальні

структури задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному чоловіків, які шукають незаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей. Корупція та відсутність або невідповідність законів, недотримання існуючих законів – усе це є чинниками, які прямо чи опосередковано призводять до комерційної сексуальної експлуатації дітей. У комерційній сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі), або великі групи (наприклад, кримінальні організації) людей. Комерційна сексуальна експлуатація дітей є формою примусу та насильства над дітьми і прирівнюється до примусової праці та інших сучасних форм рабства. Вона включає в себе дитячу проституцію, порнографію і торгівлю дітьми. До неї також належить дитячий секс-туризм та ранні шлюби. Сексуальне насильство – це: примус до шлюбу; сексуальні домагання; зґвалтування, секс-насильство (включаючи зґвалтування у воєнних конфліктах); примус до проституції, секс-продаж, порнографія; секс-селекція; примусова контрацепція і стерилізація; нівечення геніталій; аборти [66, с. 64].

Комерційна сексуальна експлуатація дітей може призвести до серйозних наслідків на все життя або навіть поставити під загрозу життя безпосередньо, завдаючи фізичної, психічної, духовної, моральної шкоди, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальності пологів, затримки фізичного та розумового розвитку, травми, фізичну інвалідність та хвороби статевих органів, включаючи ВІЛ/СНІД. Право дітей на щасливе дитинство й достойне, продуктивне та корисне життя повністю порушується. Сексуальна експлуатація дітей є багатосторонньою проблемою. Глобальний світовий секс-ринок втягує мільйони дітей і має мільйонні доларові прибутки.

За даними досліджень, вербують дітей, постраждалих від зовнішньої торгівлі, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт: торгівля на вулиці, домашня робота, робота у сільському господарстві, надання секс-послуг, танці, робота офіціанткою. Проте на новому місці респондентам рідко доводиться займатися торгівлею на вулиці або домашньою роботою, натомість вони мусять надавати секс-послуги, танцювати, жебракувати. Щодо дітей, які потерпіли від

внутрішньої торгівлі, їм пропонують працювати прибиральницями, офіціантками, продавцями, а потім примушують надавати секс-послуги або жебракувати.

Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, здебільшого позбавлені свободи пересування, можливості спілкуватися з іншими й контактів із близькими. Шляхи звільнення дітей відрізняються залежно від того, потерпіли вони від зовнішньої або від внутрішньої торгівлі людьми. Основними шляхами звільнення дітей, які потерпіли від зовнішньої торгівлі людьми, є втеча, арешт і депортація з країни, від внутрішньої – рішення самої дитини поїхати та прийняття босом цього рішення [84, с. 41–47].

В Україні є випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг з дітьми. Використання дітей для сексуальних стосунків з іноземними туристами (дитячий сексуальний туризм) – це сексуальна експлуатація дитини чоловіком чи жінкою, які подорожують з однієї країни до іншої, зазвичай з більш розвиненої до менш розвиненої, для вступу у сексуальних стосунки з дитиною. Секс-туристи користуються тим, що в багатьох країнах немає законів, за якими їх можна було б покарати за це на батьківщині після повернення.

Кожна дитина має право на фізичну та особисту недоторканість та захист від усіх форм насильства. Діти мають повне право користуватися усіма правами, які гарантують різноманітні міжнародні угоди з прав людини, що походять із Загальної декларації прав людини. Діти також мають право на захист, яке закріплено в міжнародних правових документах, пов'язаних з міжнародним кримінальним, гуманітарним і трудовим правом. З моменту прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р. ухвалено понад 60 міжнародних угод, що стосуються боротьби з рабством, провадження правосуддя, статусу біженців та меншин, а також прав людини. Усі вони ґрунтуються на концепціях недопущення дискримінації, рівності та визнання гідності кожної особистості, як це визначено в Загальній декларації прав людини [76]. Кожен такий документ

також встановлює, що правами, переліченими у ньому, наділені абсолютно всі люди, в тому числі діти, на засадах рівності.

Міжнародні документи містять положення, що передбачають особливий захист для дітей. Наприклад, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права містить положення, згідно з яким діти мають бути захищені від економічної і соціальної експлуатації [149]. Застосування їх праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такої, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинен забороняти закон. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права чітко забороняє смертний вирок за злочини, вчинені особами, молодшими за 18 років [149]. Пакт також містить положення, що регулюють належне поводження зі звинуваченими неповнолітніми, зокрема, вони відокремлюються від дорослих повнолітніх порушників або звинувачених.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок є повністю застосовною до дівчат, молодших 18 років. Стаття 16.2 цієї Конвенції встановлює, що заручини і шлюб дитини не мають юридичної сили, і держави повинні вживати всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, з метою визначення мінімального шлюбного віку та обов'язкової реєстрації шлюбів в актах громадянського стану [102].

Існуючий захист, забезпечений міжнародним законодавством з прав людини, розшириться з доробком міжнародних договорів, що стосуються дітей, зникнення їх та інвалідності. Особливі положення стосовно прав дітей з особливими потребами, в тому числі зобов'язання держав долати насильство щодо них, включені в Конвенцію про права осіб з особливими потребами [101].

Реалізацію кожного з цих семи ключових документів з прав людини, які сьогодні мають юридичну силу, відстежує Експертний комітет, який застосовує різноманітні процедури. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання встановлює систему відвідування місць позбавлення волі в усіх країнах, які приєдналися до цієї угоди [254].

Усі органи, ухвалюючи угоду, в своїх оглядах, звітах і рішеннях стосовно петицій підтвердили зобов'язання держав вживати особливих заходів для ліквідації та реагування на прояви насильства щодо дітей. Деякі органи також прийняли Загальні зауваження чи рекомендації, які визначають зобов'язання держав вирішувати проблеми насильства щодо дітей. Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок № 1-37, встановлюють, що тілесні покарання в освітніх установах є несумісними з міжнародним правом та відчуттям гідності людини. Комітет ухвалив загальні рекомендації стосовно зобов'язань держав у межах Конвенції щодо операцій жіночих на статевих органах, які калічать, а також дві загальні рекомендації про гендерне насильство щодо жінок [77].

Сексуальне насильство – це найстрашніша форма жорстокої поведінки з дітьми. За даними ЮНІСЕФ, щороку близько 2 млн дітей втягуються в «секс-індустрію». В Інтернеті розміщено понад мільйон зображень 10–20 тис. дітей, що піддаються сексуальному насильству, з них упізнаються лише кілька сотень. Інші залишаються ніким не упізнаними, нікому не потрібними і, швидше за все, продовжують піддаватися насильству [176].

Загальної статистики стосовно сексуального насильства щодо дітей у світі немає, також добре відомо, що кількість випадків сексуального насильства, які доводяться до відома поліції й соціальних служб, істотно відрізняється від реальної. Крім того, психологи зазначають, що дітям, як правило, дуже складно розповідати іншим, що вони стали жертвою сексуального насильства, тому що таке насильство найчастіше здійснює хтось з їх найближчого, сімейного оточення або тому, що вони не відчувають себе в безпеці.

Згідно з опитуванням, проведеним ЮНІСЕФ у лютому 2017 р., 67 % дітей зазнавали домагань за останні 3 місяці. Тоді як 24 %, тобто кожна четверта дитина, були жертвами жорстокого поводження у цей період. За даними ВООЗ, в 2016 р. Україна посідала 7-ме місце у світі за показником переслідування та дев'яте за кількістю жертв знуцань серед 15-річних [231].

У світі, за даними ВООЗ, близько 150 млн дівчаток і 73 мільйони хлопчиків віком до 18 років піддавалися сексуальному насильству та експлуатації. Щороку від 133 до 275 млн дітей стають свідками епізодів агресивної поведінки між батьками [270, с. 103].

У більшості випадків таке сексуальне насильство скоюють члени родини або інші особи, які мешкають спільно або часто відвідують сім'ю дитини. Зазвичай ці люди користуються довірою дітей і часто виконують обов'язки піклувальників.

Аналіз епідеміологічних досліджень, проведених у 21 країні (в основному це країни з середнім та високим рівнем доходів), показав, що принаймні 7 % жінок (аж до 36 %) і 3 % чоловіків (аж до 29 %) зазнали сексуального насильства у дитинстві. Згідно з цими дослідженнями, від 14 до 56 % сексуальних домагань до дівчаток та до 25 % випадків такого насильства щодо хлопчиків чинили родичі, вітчимами або мачухи. У багатьох місцевостях дорослі багато говорять про ризики сексуального насильства, з яким можуть стикнутися їхні діти в школах і громаді, однак батьки практично не говорять про ризики сексуального зловживання всередині родини. Сором, таємничість та заперечення домашнього сексуального насильства щодо дітей «сприяє» поширенню культури замовчування. За таких умов діти не можуть говорити про сексуальні домагання, яких вони зазнали, а дорослі не говорять про ризики сексуального насильства вдома, інші ж дорослі не знають, що робити чи казати, коли вони підозрюють, що хтось, кого вони знають, чинить сексуальне насильство щодо їхніх дітей.

Більшість дітей не заявляють про факти сексуального насильства, якого вони зазнають вдома, тому що бояться того, що може статися з ними та їх родинами; вони думають, що їхні родини будуть зганьблені, що їх виженуть з дому або ніхто їм не повірить. Дорослі також можуть не повідомляти про такі порушення.

У суспільстві не прийнято говорити про сексуальне насильство щодо хлопчиків, бо їх вважатимуть слабкими та слабодухими, а дівчаток можуть самих звинуватити в тому, що сталося, побити, а іноді навіть й вбити. Як дівчатка, так

і хлопчики є уразливими до сексуального насильства, при цьому порівняння міжнародних досліджень вказує, що показники сексуального насильства щодо дівчаток зазвичай є вищими, ніж щодо хлопчиків.

Дані дослідження насильства над жінками в Україні, проведеного під керівництвом ОБСЄ «Добробут і безпека жінок» у 2018 р. показують, що кожна сьома жінка (14 %) зауважила, що до того, як їй виповнилося 15 років, вона зазнала фізичного насильства, заподіяного дорослим. До порівняння: показник у ЄС – 27 %. Жінки, які брали участь у дослідженні, розповідали, що в дитинстві з ними стався випадок сексуального насильства, скоєний незнайомцем. Про випадки сексуального насильства у дитинстві вказали 3 % жінок. Це нижче за середній показник поширеності сексуального насильства в ЄС (12 % – від 1 % у Румунії до 20 % у Франції й Нідерландах). У Польщі цей показник становить 5 %. Знову ж таки, у країнах, де жінки вважають, що домашнє насильство – це особиста справа кожного, і де є культура мовчання, зафіксовано меншу кількість жінок, які мають такий досвід, ніж у країнах із тривалішою традицією підвищення обізнаності щодо насильства над жінками.

Цікавим для нашого дослідження є звіт про проституцію і трафікінг в Швеції (2021) [322]. Найцікавішим в цьому дослідженні є статистика кореляції між залучення в проституцію і пережитим в дитинстві/підлітковому віці актом сексуалізованого насильства. За даними звіту, 64 % жінок і 27 % чоловіків, які займаються проституцією, пережили у дитинстві/підлітковому віці зґвалтування або інші типи сексуалізованого насильства. Сексуальна травма, пережита в юному віці, дуже часто веде до ризикованої (небезпечної) сексуальної поведінки, до якої належить і продаж сексуальних послуг.

Причини можуть бути: особи, які пережили сексуальне насильство, часто залучаються до проституції (або ж починають компульсивно змінювати сексуальних партнерів) з метою (найчастіше неусвідомлено) повернути собі владу над своїм тілом і вибором; потерпілі від сексуального насильства часто відчувають відчуття провини за те, що з ними сталося. Ризикована сексуальна поведінка тут стає способом полегшити тривожність – як і будь-які інші типи

самоушкодження; потерпілі від насильства часто страждають від посттравматичного стресового розладу, комплексного посттравматичного стресового розладу, депресій або інших психічних проблем, які розвинулися на ґрунті травми. Ці проблеми, на жаль, часто не сприяють можливості нормально соціалізуватися – вивчитися, працювати, зуміти втриматися на роботі тощо.

Крім цього, у Глобальному звіті щодо проблеми торгівлі людьми (UNODC), представленому в 2020 р., частка виявлених жертв торгівлі людьми, зокрема неповнолітніх, за формою сексуальної експлуатації становить 50 % усіх форм торгівлі людьми.

Приблизно оцінити масштаби проблеми можна за кількістю повідомлень у правоохоронні органи. Щороку міжнародна організація «United Nations Office on Drugs and Crime» доповідає про сексуальне насильство у світі, окремо вказуючи цифри по кожній країні. Останні відомості про Україну датуються 2010 р., за весь 2010 р. зареєстровано 1348 справ про сексуальне насильство, зокрема й над дітьми [147].

Аналізуючи кількість звернень на Національну дитячу «гарячу лінію» протягом 2020–2021 рр., бачимо, що 23,5 % дзвінків стосувалися насильства/жорстокого поводження з дітьми/комерційної експлуатації дітей, 9,0 % – сексуального насильства щодо дітей, 3,2 % – сексуальної експлуатації.

За даними дослідження стану та розвитку психологічної служби у системі освіти України (2020–2021 н. р.), кількість звернень до працівників психологічної служби щодо протидії домашньому насильству є такою: з боку батьків надійшло 17 547, педагогічних працівників – 15 998, дітей – 220 046, інших зацікавлених осіб – 5 393; щодо протидії торгівлі людьми – з боку батьків – 7 770, педагогічних працівників – 10 938, дітей – 8 403, інших зацікавлених осіб – 3 374 (лист ІМЗО від 23.03.2021 р. № 22.1/10-714 «Про підготовку аналітичної довідки щодо діяльності психологічної служби у системі освіти України»).

На сайті Державного комітету статистики України найсвіжіша інформація така: у період з січня по листопад 2015 р. в Україні зареєстровано понад 514 тис. кримінальних справ, з них 243 тис. крадіжок, 41 тис. випадків шахрайства,

19,5 тис. пограбувань, 3 тис. розбоїв, по 2 тис. справ про хабарництво та вбивство і 305 справ за статтею про зґвалтування чи спробу зґвалтування.

За даними Національної поліції в Україні за 2017 р., зареєстровано понад 4300 кримінальних проваджень, у яких діти – жертви сексуального насильства.

За даними Офісу Генерального прокурора, протягом січня–червня 2021 р. зареєстровано кримінальні правопорушення за статтями 152–156, 303 КК України, а саме: 283 – діти стали жертвами зґвалтування (ст. 152), 49 – постраждали від сексуального насильства (ст. 153), 9 – від примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154), 109 – ст. 155 «вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», 209 – ст. 156 «розбещення неповнолітніх», 199 – ст. 303 «сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». За період з січня по червень 2021 р. кількість осіб, які потерпіли від зґвалтувань (замахів), становить 186, з них: неповнолітні – 69, малолітні (до 14 років) – 62 [131].

За результатами аналізу судової практики ухвалених судом вироків упродовж січня 2017 – вересня 2019 р., наприклад, у кримінальних справах за ст. 156 КК України щодо розбещення неповнолітніх в Єдиному державному реєстрі судових рішень всього виявлено 116 вироків. Для порівняння у США, де 63 % випадків сексуального насильства не доходить до поліції, за 2013 р. зафіксовано 84 376 кримінальних справ лише про зґвалтування і спроби зґвалтування, а за статистикою щорічно відбувається близько 293 тис. випадків сексуального насильства.

Проблема сексуального насильства щодо дітей є комплексною і має вирішуватися всіма країнами. На сьогодні існує низка міжнародних та вітчизняних законів і стандартів щодо злочинів, пов'язаних з сексуальним насильством над дітьми. Це насамперед документи Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи, дво- і багатосторонні угоди між державами, а також чинне законодавство України.

Питання міжнародного і вітчизняного правового захисту дітей, які постраждали від сексуального насильства, досліджували К. Левченко [225],

Д. Москаль [155], В. Негодченко [159], Н. Плахотнюк [177], С. Романцова [222] та ін. Більшість з них наголошують на необхідності якнайретельнішого відслідковування таких злочинів на усіх рівнях та обов'язкового покарання кривдників дітей.

Основний документ у сфері захисту прав дітей, у тому числі й у питаннях сексуального насильства, – це Конвенція ООН про права дитини, яка набула законної сили 02 вересня 1990 р., була прийнята й ратифікована майже усіма країнами світу. Вона захищає дітей від усіх форм сексуальної експлуатації й спокуси, викрадення, торгівлі й контрабанди, будь-яких форм експлуатації, жорстокого або нелюдського поводження. У відповідні положення Конвенції, у тому числі ст. 1, 11, 21 й 32–37, закладено широкі та ємні формулювання [105].

Хоча права дітей захищені низкою загальних міжнародних угод з прав людини та іншими міжнародними документами, на перших етапах існування ООН міжнародне співтовариство визнало за необхідне створити окремий механізм захисту людських прав дитини. У 1959 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав дитини, яка встановлювала 10 основних принципів, що не мають сили закону, спрямованих на забезпечення захисту дітей [57].

Конвенція, яка чітко встановлює, що дитина користується загальними правами людини і визнає дитину окремою юридичною особою з усіма відповідними правами і обов'язками, є найпоширенішим документом з прав людини в світі: угода була ратифікована і прийнята 192 державами. Її 42 самостійні статті окреслюють громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, сформульовані таким чином, щоб у найкращий спосіб задовольняти особливі потреби дитини (за визначенням Конвенції, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше) [105].

Різні статті міжнародної угоди затверджують права дітей на фізичну та особисту цілісність та встановлюють високі стандарти захисту. Стаття 19 вимагає від держав, які прийняли Конвенцію, «вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту

дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину». Широту цього зобов'язання підкреслює Комітет з прав дитини ООН [105].

Статті 32–36 встановлюють і закріплюють законне право дитини на захист від різних форм експлуатації: економічної експлуатації та «виконання будь-якої роботи, яка може бути небезпечною для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку» (ст. 32); «незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами» та «не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними» (ст. 33); «усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень», включаючи проституцію та порнографію (ст. 34); викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди (ст. 35); «усіх експлуатацій, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини» (ст. 36) [105].

Конвенцію доповнено двома Факультативними протоколами, які були прийняті у 2000 р. Протоколи містять детальний опис захисту дітей від окремих форм насильства. Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії визначає такі порушення. Документ вимагає від держав визнати таку діяльність протизаконною, а також, щоб будь-яка участь у таких діяннях, включаючи сприяння та співучасть, каралися належним чином, виходячи зі ступеня їх тяжкості. Крім того, Протокол змушує державу закрити приміщення, що використовувалися для дитячої проституції та порнографії, а також вилучати та конфісковувати матеріали, засоби та інше обладнання, що застосовувалося для цієї діяльності [253].

Разом з тим ст. 34 Конвенції містить вимогу, щоб всі держави захищали дітей від усіх форм сексуального насильства та сексуальної експлуатації, включаючи примус дитини до якої-небудь діяльності сексуального характеру, експлуатацію дітей з метою проституції або іншої незаконної сексуальної

практики й експлуатації дітей для участі в порнографічних поданнях і створення порнографічних матеріалів [105].

Єдиним універсальним міжнародним договором щодо сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей, конкретно присвяченим цій темі, є Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, який набрав чинності 08 січня 2002 р. Він встановлює кримінальну відповідальність за діяння, пов'язані з сексуальним насильством над дітьми, торгівлею дітьми, дитячою проституцією й дитячою порнографією, включаючи замах на здійснення цих діянь, співучасть та участь у них. У Протоколі передбачено право жертв на звернення за компенсацією. Він сприяє зміцненню міжнародного співробітництва й допомозі, а також прийняттю екстериторіального законодавства у сфері сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей [253].

Європейська соціальна хартія (ст. 7) передбачає, що діти й підлітки мають право на спеціальний захист від небезпеки фізичного (в тому числі сексуального) й морального насильства, якому вони піддаються. У ст. 17 зазначено, що уряди приймають всі належні й необхідні заходи, покликані захищати дітей і підлітків від бездоглядності, насильства й експлуатації, зокрема й сексуального характеру [72].

У 2001 р. Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рекомендацію про захист дітей від сексуального насильства та експлуатації, яка закликає до введення кримінальної відповідальності за сексуальне насильство, а також діяння, прирівнювані до сексуальної експлуатації дітей, зокрема, дитячу проституцію, дитячу порнографію й торгівлю дітьми із сексуальною метою. У ній також зазначено, що держави повинні передбачати особливі заходи щодо дітей – жертв сексуального насильства та сексуальної експлуатації в період судового розгляду [280].

У 2003 р. Рада Європейського Союзу прийняла Рамкове рішення про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією (2004/68/ЈНА), відповідно до якого держави-члени зобов'язані ввести

кримінальну відповідальність за певні діяння та встановити мінімальний рівень максимальних покарань, призначуваних за них. Злочини, пов'язані з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією, стосуються проституції й використання сили або погрози силою чи зловживання довірою або владою для статевих зносин [280].

25 жовтня 2007 р. прийнято Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Її метою визнано: запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами; захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей [107].

Цією ж Конвенцією встановлено міжнародні стандарти у сфері попередження й боротьби з будь-якими проявами сексуального насильства стосовно дітей, захисту прав дітей – жертв сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Конвенція встановлює жорсткі заходи до осіб, що вчинили або мають намір вчинити проти дітей злочини сексуального характеру, пов'язані в тому числі з дитячою проституцією, дитячою порнографією, участю дитини в порнографічних виставах, спокушанням дітей, їх домаганням із сексуальною метою [107].

Захист, що гарантується дітям положеннями з прав людини, діє повсякчас. Разом з тим Римський статут Міжнародного кримінального суду, чотири Женевських конвенції 1949 р. та два Додаткових протоколи до них, прийняті у 1977 р., визначають ключові юридичні засади правового захисту дітей, особливо дівчат: принципи забороняють примусове заміжжя, сексуальну експлуатацію, примусову працю, вербування та використання дітей під час військових дій.

Торгівля людьми загалом і торгівля дітьми зокрема розглядається у першому консолідованому документі з цієї проблематики, а саме, Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, що була прийнята Генеральною Асамблеєю 1950 р. Положення,

спрямовані на ліквідацію торгівлі людьми, включені також до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та про права дитини, а також до Конвенції Міжнародної організації праці № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» (1999). Генеральна Асамблея ООН у 2000 р. прийняла Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та два додаткових протоколи до неї: Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї; Протокол проти незаконного ввозу мігрантів сушею, морем і повітрям. Конвенція передбачає налагодження співробітництва у розслідуваннях, надання взаємної юридичної допомоги та здійснення екстрадиції у питаннях торгівлі людьми. Протокол про торгівлю людьми, який нині ухвалили 105 держав у всіх частинах світу (станом на 6 вересня 2006 р.), містить перше міжнародне правове визначення поняття «торгівля людьми», регулює надання допомоги та захист жертв торгівлі людьми та вимагає від держав здійснення кримінального переслідування злочинів у цій царині. Протокол також встановлює низку превентивних заходів у сфері торгівлі людьми.

Міжнародні правові засади поширення та захисту прав людини і стандартів стосовно протидії насильству щодо дітей зміцнюються завдяки договорам, які приймаються на регіональному рівні, наприклад, Радою Європи, Європейським Союзом, Організацією американських держав, Африканським Союзом. Особливо вагомим регіональним документом є Африканська хартія прав дитини та Африканський протокол з прав жінок, які були прийняті в 2004 році. Ці договори містять положення, спрямовані на ліквідацію шкідливих традиційних практик (наприклад, операцій на жіночих статевих органах, що калічать, скарифікації), медикалізацію таких шкідливих практик та встановлення мінімального шлюбного віку на рівні 18 років [317].

Регіональні механізми прав людини та рішення Європейського суду стосуються сексуального насильства, неспроможності систем захисту дітей та ювенальної юстиції [288]. Європейський комітет із соціальних прав, який здійснює моніторинг відповідності Європейської соціальної хартії та Оновленої

соціальної хартії, вимагав, щоб до цих документів було включено законодавчу заборону будь-яких форм насильства щодо дітей [289].

Результати всесвітніх конференцій ООН та їх розгляд на спеціальних сесіях Генеральної Асамблеї також звертають увагу на проблеми насильства щодо дітей. Учасники Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН в інтересах дітей у 2002 р. присвятили насильству щодо дітей значну частину свого підсумкового документа «Світ, сприятливий для дітей». Цілі розвитку тисячоліття, прийняті на Саміті тисячоліття ООН у 2000 р., а також Підсумковий документ Саміту ООН 2005 р. також містять положення, спрямовані на ліквідацію насильства щодо дітей.

Приєднавшись до міжнародних і регіональних договорів, держави приймають на себе юридичні/законні зобов'язання поважати, захищати та виконувати права, які вони визнають. Від держав вимагається утримуватися від втручання у користування правами, захищати дітей від насильства з боку недержавних суб'єктів та вживати заходи для забезпечення виконання прав дитини.

Таким чином, міжнародне право створює потужні комплексні юридичні засади, які вимагають багатоаспектних дій у відповідь. Такі дії відрізнятимуться залежно від форми насильства та середовища, де воно відбувається. Зокрема, вони можуть включати заходи системи громадського здоров'я, спрямовані на попередження; дії кримінального права, компенсації, просвіту, медичні чи законодавчі підходи [119].

Діяльність Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (ВАОЗ), яка є найвищим керівним органом ВООЗ, у сфері насильства щодо дітей також відображає відданість урядів і створює потужну платформу для подолання проблеми насильства стосовно дітей, що повністю відповідає принципам прав людини.

ВАОЗ у 1996 р. проголосила насильство однією із головних глобальних проблем системи громадського здоров'я і висловила особливе занепокоєння рівнями насильства щодо жінок і дітей. Вона закликала усі країни-члени оцінити проблему насильства і доручила ВООЗ розробити план дій з попередження

насильства, ухвалила відповідний план дій та рекомендувала його подальше вдосконалення [169].

В Україні чільне місце у суспільному житті нині займає проблема зміцнення інституту сім'ї. Саме сім'я вводить дитину у світ соціальних відносин, формує ставлення до оточуючих, її моральні принципи. На жаль, прояви насильства в сім'ї – це одна із характеристик сучасного суспільства, і жорстоке поводження з дітьми в сім'ї не є рідкістю. Однак набагато складніше тій дитині, над якою вчинили сексуальну наругу.

Сексуальне насильство, відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», – це форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди чи у присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [190]. Цим же законом визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема й сексуальному, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [190].

Права дітей в Україні закріплено також у Конституції України, Цивільному кодексі України, Кримінальному кодексі України, Сімейному кодексі України, законах України «Про охорону дитинства» (визнано охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлено основні засади державної політики у цій сфері), «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку), «Про захист

суспільної моралі» (забезпечує захист дітей від негативного впливу продукції сексуального чи еротичного характеру) та в інших нормативно-правових актах, що регулюють відносини у цій сфері. Україна ратифікувала та приєдналася також до таких міжнародних документів: Конвенція ООН про права дитини; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах; Конвенція про заборону й негайні заходи щодо викорінювання найгірших форм дитячої праці; Конвенція з кіберзлочинності; Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Конвенція про контакт із дітьми; Європейська конвенція про визнання й виконання рішень щодо опіки над дітьми й відновлення опіки над дітьми; Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом; Європейська конвенція про всиновлення дітей (переглянута); Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

У грудні 2017 р. парламент ухвалив Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (від 06 грудня 2017 р. № 2227-VIII), який запроваджує кримінальну відповідальність за вчинення систематичного домашнього насильства і передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком до 2 років.

Окрім цього, домашнє насильство вважається окремим злочином (ст. 126-1 КК) та обтяжувальною обставиною (ст. 67, 152, 153 КК).

Злочинами також визнано: примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК – позбавлення волі строком до 5-ти років); сексуальне насильство (ст. 153 КК – позбавлення волі строком до 5-ти років); каліцтво статевих органів (ст. 121 КК); примушування до аборту або стерилізації (ст. 134 КК – позбавлення волі строком до 5-ти років); оновлене визначення зґвалтування (ст. 152 КК – позбавлення волі

строком до 15-ти років). Введено судову процедуру щодо застосування обмежувальних заходів (ст. 79, 91-1 КК) [78, с. 30].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від: усіх форм фізичного та психічного насильства, образ, недбалого та жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань і течій, використання її для створення та поширення порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо [201].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі», забороняється втягнення неповнолітніх у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального або еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру; поширення продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх; використання образів неповнолітніх у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру [198].

Статті 20–23 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» окреслюють спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми, механізми попередження торгівлі дітьми, інформування про дітей, які постраждали від торгівлі дітьми, надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми [204].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії» визначає, що дитяча порнографія – це зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає

як дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях [185].

Пряма заборона на застосування будь-яких форм насильства відносно дітей з боку батьків або осіб, що їх замінюють, міститься в Цивільному та Сімейному кодексах України. Так, у ч. 3 ст. 289 Цивільного кодексу України зазначено, що фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається. Аналогічне положення містить ст. 150 Сімейного кодексу України «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини», в якій прямо вказано, що забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини (ч. 6); фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини (ч. 7) [78, с. 32].

Нещодавно прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції)» [184]. Цей закон посилює кримінально-правовий захист дітей від сексуального насильства і експлуатації та відповідальність за вчинення сексуального насильства над дітьми і експлуатації дітей в Україні.

Зокрема, законом криміналізовано:

– порнографічні матеріали за участі дітей (ст. 301-1 КК, ст. 20 Конвенції): умисне одержання доступу до порнографічних матеріалів за участі дітей з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій (якщо доведено, що особа усвідомлювала, що у такий спосіб вона отримає доступ до таких матеріалів (наприклад, доведено, що особа отримала такий доступ повторно або шляхом внесення плати тощо); умисне: придбання, зберігання, виготовлення, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення порнографічних матеріалів за участі дітей (незалежно від мети збуту чи поширення); примушування малолітньої особи до участі в створенні порнографічних матеріалів (як особливо кваліфікуючий склад злочину, що виокремлюється поряд з такими діями до неповнолітніх);

– домагання дитини в Інтернеті з метою вчинення щодо неї будь-яких дій сексуального характеру, у тому числі втягнення у виготовлення порнографії за участі дітей (кібергрумінг) (ст. 156-1 КК, ст. 23 Конвенції).

У 2011 р. на розгляд Верховної Ради України внесено проєкт закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо протидії дитячій проституції», який визначає удосконалення кримінального законодавства, законодавства про адміністративні правопорушення, спеціальних законів у сфері захисту прав дітей та надання соціальних послуг та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів у сфері протидії сексуальній експлуатації дітей, проституції.

Держава здійснює захист дитини від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань, зокрема: схиляння або примушування до будь-якої незаконної сексуальної діяльності, залучення до проституції або іншої незаконної сексуальної діяльності, використання у порнографії, створення продукції порнографічного, еротичного та сексуального характеру [183].

На жаль, цю ініціативу не підтримала Верховна Рада України. Проте сподіватимемося, що Україна дійде до прийняття запропонованих змін та доповнень і сприятиме підвищенню стану захищеності дітей та дотримання прав дитини в державі, що, безумовно, наблизить українське законодавство до міжнародних стандартів забезпечення захисту та надання допомоги дітям, які постраждали від залучення до дитячої проституції.

На виконання Указу Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/202 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» держава повинна створити умови для запобігання та протидії всім формам насильства за ознакою статі, зокрема, насильству та сексуальним домаганням на робочому місці, сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, сексуальній експлуатації, насильству за ознакою статі з боку працівників правоохоронних органів [198].

Постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих

обставинах» передбачено виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема, жорстокого поводження з дитиною, у тому числі пов'язаного з використанням, вербуванням або пропонуванням дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру [189].

Держава гарантує також захист прав і врахування потреб постраждалих у разі конфліктів і після їх завершення, зокрема, захист від різних форм насильства та переслідування (під час тривалих конфліктів збільшуються ризики потрапляння насамперед жінок і дівчат у ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства, зґвалтування) [195].

Законодавство встановило процедуру взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Порядок затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 «Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [196].

В Україні 01 листопада 2022 р. набула чинності Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), що стало міцним фундаментом викорінення всіх форм дискримінації щодо жінок та протидії, запобігання гендерно зумовленому насильству в українському суспільстві [106]. Цей крок є дуже важливим, оскільки вирішує низку завдань, а саме: гендерно зумовлене насильство, зокрема домашнє, розглядається як злочин та порушення прав людини, відповідальність за реагування на які покладається на державу; створення офіційних органів, які відповідатимуть за координацію, реалізацію, моніторинг та оцінювання політики й заходів із запобігання та подолання всіх форм насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції; криміналізація таких понять, як психологічне, фізичне і сексуальне насильство (зґвалтування, переслідування, сексуальне домагання, примусовий шлюб, каліцтво жіночих геніталій, примусовий аборт, примусова стерилізація); розширення можливостей

захисту прав постраждалих у міжнародних судах щодо злочинів, які є гендерно зумовленими чи пов'язані з домашнім насильством; створення шелтерів, кризових кімнат, притулків; створення спеціалізованих служб для підтримки постраждалих від сексуального насильства, в тому числі пов'язаного з війною.

Стамбульська конвенція зобов'язує держави не лише реагувати на гендерно зумовлене та домашнє насильство, а й здійснювати інформаційно-просвітницькі кампанії з підвищення обізнаності щодо різних проявів насильства стосовно жінок і домашнього насильства та їх наслідки для дітей, а також навчати фахівців для роботи з постраждалими від гендерно зумовленого насильства, в тому числі домашнього та сексуального [106].

Отже, сексуальне насильство щодо дітей і залучення до комерційного сексу – це одна зі сфер особливо небезпечної злочинної діяльності та порушення прав дитини. Тому ця проблема потребує постійного моніторингу та всебічного вивчення як на національному, так і на міжнародному рівнях. Прийняття за останні пів століття низки міжнародних документів, що регламентують законодавство відносно злочинів, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дітей, значно просунуло боротьбу із цими злочинами у багатьох країнах світу, в тому числі й в Україні. Наша держава ратифікувала найголовніші міжнародні документи у сфері злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей, а також прийняла відповідні національні нормативно-правові акти.

У зв'язку з набранням чинності закону України «Про медіа» (від 13 грудня 2022 року № 2849-IX) втратив чинність закон України «Про захист суспільної моралі». Стаття 36 забороняє розповсюдження порнографічних матеріалів, які пропагують сексуальну експлуатацію або насильство над дітьми, зображують сексуальні стосунки з дітьми або містять зображення дітей (візуальне документування зображень дітей) у видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру. Крім того, стаття 110 передбачає, що до грубих порушень відноситься: використання зображень дітей у видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру (візуальне документування зображень дітей), порнографічних матеріалів, що демонструють сексуальні стосунки з дітьми та

розповсюдження матеріалів, що пропагують сексуальну експлуатацію та насильство щодо дітей; до значних порушень відноситься: розповсюдження порнографічних матеріалів; використання зображень дітей (візуальне документування зображень дітей) на видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру для зображення сексуальних стосунків дітей та створення матеріалів, що заохочують до сексуальної експлуатації та поширення насильства над дітьми [199].

Таким чином, ми визначили і розкрили основні міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу. Вважаємо за необхідне далі охарактеризувати процес соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в діяльності закладів загальної середньої освіти.

Висновки до першого розділу

У розділі здійснено теоретико-методичний аналіз теоретичних засад соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу: деталізовано підходи до проблеми залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях; охарактеризовано міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу

Встановлено, що діяння дорослої особи, спрямовані на спонукання особи підліткового віку до заняття комерційним сексом, які передбачені відповідними статтями Кримінального кодексу України, характеризує поняття «втягнення». У контексті діяльності, спрямованої на усі форми заохочення підлітків до комерційних сексуальних відносин, необхідно застосовувати поняття «залучення». Термін «комерційний секс» визначено як надання сексуальних послуг особами віком від 10 до 19 років за матеріальну винагороду. Поняття «залучення до комерційного сексу» сформульовано як діяння дорослої особи, спрямовані на умисне спонукання неповнолітньої особи до заняття комерційним сексом з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства незалежно від її згоди. Залучення підлітків до комерційного сексу трактовано як будь-які форми

заохочення осіб віком від 10 до 19 років до надання сексуальних послуг за матеріальну винагороду. Зазначено, що залучення підлітків до комерційного сексу стрімко поширюється в умовах сучасного українського соціуму та виявляється в різних формах. Взаємопов'язані соціальні, психологічні, медичні та правові негативні наслідки від залучення підлітків до комерційного сексу відображаються як на житті окремої особистості, її мікросоціальному оточенні, так і на функціонуванні держави і суспільства загалом. Займаючись проституцією, підлітки не бажають здобувати освіту, професію, вдосконалювати особистісний розвиток.

У розділі розкрито та охарактеризовано основні міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу. Проаналізовано нормативно-правові акти: міжнародні (Конвенція ООН про права дитини; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах; Конвенція про заборону й негайні заходи щодо викорінювання найгірших форм дитячої праці; Конвенція з кіберзлочинності; Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Конвенція про контакт із дітьми; Європейська конвенція про визнання й виконання рішень щодо опіки над дітьми й відновлення опіки над дітьми; Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом; Європейська конвенція про всиновлення дітей (переглянута); Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція); Римський статут Міжнародного кримінального суду; Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії до Конвенції ООН з прав дитини тощо); національні (Конституція України; Цивільний кодекс України; Кримінальний кодекс України; Кодекс про адміністративні правопорушення; Сімейний кодекс

України; закони України «Про охорону дитинства», «Про захист суспільної моралі», «Про протидію торгівлі людьми», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції)» «Про медіа»; Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини»; постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю», «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах», «Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» та ін.).

За результатами аналізу низки міжнародних нормативно-правових актів встановлено, що імплементація кращих міжнародних практик у сфері злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей, на теренах українського законодавства допоможе ефективніше протидіяти та запобігати залученню підлітків до комерційного сексу.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Сутність та особливості соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу

Питання соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу актуальне в усьому світі. В Україні воно набуває особливого значення, оскільки є тенденція до зростання деструктивних форм поведінки у молодіжному середовищі, зокрема підлітків 13–16 років. Негативні прояви у поведінці підлітків виникають внаслідок посилення впливу соціально-економічних і соціально-психологічних чинників, а саме, посилення асоціального впливу інформаційного простору та безперешкодності доступу до нього.

Для зміни ситуації на краще слід проводити системну, планомірну і чітку соціальну профілактику, спрямовуючи зусилля на всі сфери життя молодого покоління – родину, заклади освіти, довкілля, дозвілля тощо. Саме це обумовило необхідність звернення до визначення поняття «соціальна профілактика» в наукових дослідженнях.

Термін «профілактика» походить від давньогрецького слова «πρόφύλακτικός» і означає «запобіжний», тобто попередні заходи для недопущення чого-небудь [214].

І. Парфанович у дисертації «Теоретико-методичні засади профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл» визначила «профілактику» як заплановане попередження певної несприятливої події, тобто усунення причин, здатних спричинити небажані наслідки [175].

Великий тлумачний словник сучасної української мови [36] та Академічний тлумачний словник української мови [2] дають визначення

«профілактики» як заходів, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення.

У контексті медицини «профілактику» трактують як комплекс медичних, санітарно-технічних, гігієнічних, педагогічних і соціально-економічних заходів, спрямованих на попередження захворювань та усунення чинників ризику.

Становлення профілактики як попереджувальної діяльності для усунення хвороб на основі дотримання правил гігієни, раціонального харчування і спорту займали значне місце у медицині ще стародавнього світу. Розробка ж наукового підґрунтя профілактичних втручань почалася лише у ХІХ ст. Становленню науково обґрунтованого бачення системи профілактики сприяло вивчення ролі зовнішнього середовища у виникненні хвороб, досягнення епідеміології, гігієни та фізіології.

Термін «профілактика» увійшов у обіг фахівців насамперед з огляду на його медичні, здоров'язберігаючі та охоронні аспекти. Як бачимо, це визначення з медичних наук поширилося на науки соціальні, відображуючись у соціології, кримінології, психології, соціальній педагогіці, соціальній роботі, філософії тощо. У свою чергу, поняття «профілактика» є поліаспектним і з точки зору різних наук трактується дещо відмінно [74, с. 85].

Саме тому в медичному контексті під «профілактикою» розуміють комплекс заходів, спрямованих на забезпечення високого рівня здоров'я людей, їх творчого довголіття, усунення причин захворювань, у тому числі поліпшення умов праці, побуту та відпочинку, охорони довкілля [92, с. 124].

Одним із завдань валеології як науки є набуття навичок профілактики передхвороб, розпізнання й усунення їх, тобто «профілактика» у валеології – це система економічних, соціальних, гігієнічних і медичних заходів, що забезпечують високий рівень здоров'я населення та попередження хвороб [52, с. 16].

Натомість психіатрія та психологія визначають «профілактику» в контексті, що є дуже близьким до медичного, як заходи, спрямовані на сприяння повноцінному психічному розвитку особистості, малих груп і колективів,

попередження можливих особистісних і міжособистісних проблем неблагополуччя та соціально-психологічних конфліктів, включаючи рекомендації з поліпшення соціально-психологічних умов їх самореалізації, з урахуванням соціально-економічних відносин, що формуються [215, с. 242].

У соціології «профілактика» переважно розглядається як сукупність (система) заходів щодо дотримання здорового способу життя та профілактики захворювань [120, с. 83].

З юридичної точки зору «профілактика» розуміється як попередження, запобігання; у кримінології вживається як синонім термінів «запобігання злочинності», «попередження», «обмеження» [9, с. 340].

Дослідники у сфері соціальної педагогіки та соціальної роботи визначають «профілактику» як сукупність або ж систему заходів, розроблених з метою попередження виникнення та розвитку будь-яких відхилень у розвитку, навчанні, вихованні особистості [237], а також загалом як комплекс превентивних заходів, які проводяться шляхом організації загальнодоступної медико-психологічної і соціально-педагогічної підтримки [238, с. 376].

Сучасні українські науковці О. Безпалько [16] і Р. Вайнола [29] вважають, що профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних і організаційних чинників, що спричинюють відхилення у психічному та соціальному розвитку дітей і молоді, їх поведінці, стані здоров'я, а також організації життєдіяльності та дозвілля [235, с. 207].

Профілактика у розумінні А. Капської – це «комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [236].

Дослідники проблем технологізації соціально-педагогічної роботи (Р. Вайнола [29], О. Вакуленко [31], Н. Заверико [239] та ін.) визначають такі принципи реалізації технологій профілактики: стратегічної цілісності, яка визначає єдину стратегію профілактичної діяльності, що обумовлює основні

стратегічні напрями і конкретні заходи й акції; багатоаспектності, що припускає поєднання різних аспектів профілактичної діяльності (особистісний, поведінковий, просторово-центрований); ситуаційної адекватності профілактичної діяльності, що означає відповідність профілактичних дій реальній соціально-економічній, соціально-психологічній і наркологічній ситуації в країні; континуальності, який припускає забезпечення безперервності, цілісності, динамічності, сталості, розвитку й удосконалення профілактичної діяльності; солідарності, що означає солідарну міжвідомчу взаємодію між державними і суспільними структурами з використанням системи соціальних замовлень; легітимності, що припускає реалізацію цільової профілактичної діяльності на основі прийняття її ідеології і довірливої підтримки більшістю населення; полімодальності та максимальної диференціації, тобто гнучке застосування у профілактичній діяльності різних підходів і методів, а не центрування лише на одному методі чи підході [29, с. 69–70].

У практиці превентивної роботи розрізняють загальну та спеціальну профілактику. Загальна профілактика передбачає проведення низки попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання тих чи інших проблем. Крім цього, загальна профілактика передбачає діяльність загального плану (інформаційну, просвітницьку тощо), спрямовану на боротьбу з причинами девіації, дезадаптації і десоціалізації особистості на загальносоціальному та соціально-психологічному рівнях (у масштабах всієї держави, окремих регіонів, соціальних груп).

Спеціальна профілактика спрямована на ті групи, які знаходяться в особливих умовах, що збільшують ризик виникнення та загострення проблеми, чи вже відчувають на собі її наслідки. Спеціальна профілактика передбачає систему заходів з попередження та локалізації конкретних негативних явищ у поведінці людей [74, с. 88].

У галузі педагогіки «профілактика» розглядається як процес виховання та перевиховання дітей із відхиленням у поведінці [256, с. 9]. Педагогічна профілактика спрямована проти тих явищ соціального життя, які пропагують

порушення норм моралі, та є одним із засобів правильної соціальної орієнтації людей, стимулом суспільно значущої поведінки.

Залежно від вибору об'єкта впливу і змісту превентивної роботи педагогічна профілактика містить деякі аспекти соціальної профілактики.

Розрізняють такі види профілактичної діяльності: первинна, вторинна, третинна.

У контексті соціальної профілактики під первинною профілактикою найчастіше розуміють комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших чинників, що можуть бути причиною формування поведінки, яка відхиляється від норми. Первинна профілактика має інформаційно-роз'яснювальний характер, передбачає підвищення обізнаності представників цільової групи з певних питань, формування у них цінності здоров'я та відповідних особистісних якостей, а також навичок, що допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок [16, с. 35].

Завданнями первинної профілактики є: формування цінності здоров'я та здорового способу життя; створення умов для розвитку особистісного потенціалу кожної людини; самореалізація особистості у різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності; підвищення поінформованості підлітків та молоді щодо загальних питань здоров'я та здорового способу життя, наслідків протиправних дій, вживання різних видів алко-, нарко-, токсичних речовин тощо; мотивування до збереження та зміцнення здоров'я, ведення здорового способу життя, використання безпечних поведінкових практик; формування у підлітків та молоді навичок культурного проведення дозвілля; формування у підлітків та молоді життєвої перспективи (життєвої стратегії) та умінь щодо прогнозування власної поведінки з оцінюванням її наслідків та впливу на побудовані життєві стратегії; формування таких особистісних якостей, які підтримують благополуччя.

Первинна профілактика найбільш масова та неспецифічна. Саме вона (її своєчасність, повнота й постійність) є найважливішим видом превентивних заходів у галузі запобігання відхилень у поведінці людини.

Вторинна профілактика передбачає обмеження поширення певних негативних явищ, що вже наявні у суспільстві чи соціальній групі, попередження загострення таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким притаманна девіантна поведінка [16, с. 35].

Основними завданнями вторинної профілактики є: виявлення та усунення причин і умов, що призводять до формування негативного явища або девіантної поведінки особи; надання своєчасної соціально-педагогічної підтримки підлітку, молодій людині, сім'ї, що перебуває у складних життєвих обставинах; мотивування особи до зміни способу життя та відмови від небезпечних та/або неправомірних поведінкових практик; відпрацювання умінь та навичок, які допомагають особі відмовитись від руйнівної моделі поведінки на користь усвідомленої і безпечної; посилення підтримуючого середовища – розвиток підтримуючих мереж з найближчого оточення, закладів освіти (навчання вчителів, психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників як розпізнавати та працювати з підлітками у цій проблемі), відповідних соціальних служб.

Важливо, що профілактичні дії мають бути спрямовані не лише на зміну девіантної поведінки на індивідуальному рівні, а й на обставини, що таку поведінку можуть спричиняти.

Третинна профілактика спрямована на попередження рецидивів негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була притаманна така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини [16, с. 35].

Завданнями третинної профілактики можуть бути: зменшення шкоди, яку завдає особі, сім'ї, соціальній групі, суспільству існуюче негативне явище; виявлення та усунення причин і умов, що призводять до формування негативного явища або девіантної поведінки особи; мотивування осіб до зміни

способу життя, девіантної поведінки; подолання залежностей, інших проблем зі здоров'ям; соціально-психологічна реабілітація осіб, які постраждали від наслідків своєї поведінки; відновлення психологічного та соціального статусу підлітка; поліпшення якості життя; попередження рецидивів.

Для нашої роботи найкраще підходить розуміння О. Безпалько терміна «профілактика», що ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, організаційних чинників, які спричинюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, їх поведінці, стані здоров'я, а також організації життєдіяльності та дозвілля [16, с. 35].

Отже, на підставі аналізу літературних джерел [16, 74, 236, 256] ми визначаємо *«профілактику» як систему соціально-педагогічних заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та усунення негативних чинників, що спричинюють відхилення у психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, їх поведінці, стані здоров'я, а також організації життєдіяльності та дозвілля.*

Поняття «соціальна профілактика» є провідною категорією соціальної педагогіки та соціальної роботи і для нашої роботи є ключовим.

У соціально-педагогічній літературі описані переважно такі види соціальної профілактики: профілактика девіантної поведінки (О. Безпалько [14], О. Лазаренко [125], І. Парфанович [172] та ін.); профілактика асоціальної поведінки (І. Зверева [80], А. Капська [89] та ін.); профілактика адиктивної поведінки (М. Анісімов [136], Ю. Вермієнко [136], Н. Максимова [136] та ін.); профілактика деліквентної поведінки та правопорушень (В. Лютий [132], В. Оржеховська [165], З. Шевців [268] та ін.); профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї (Н. Щербак [220], R. Stainton [220] та ін.); профілактика суїцидальної поведінки (С. Трусова [252] та ін.); профілактика ВІЛ-інфекції (Т. Журавель [75], С. Терницька [247] та ін.); профілактика насильства (В. Ролінський [220] та ін.); профілактика статевих девіацій (Г. Корчова [112] та ін.); профілактика торгівлі людьми (Л. Ковальчук [96] та ін.).

Так, у Законі України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» зазначено, що соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямований на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді та запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді [206].

За О. Безпалько, соціальна профілактика – це напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [16, с. 35].

Т. Журавель визначає соціальну профілактику як напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Метою соціальної профілактики вчена визначає запобігання розвитку негативних явищ, а також створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб [75].

ВООЗ розглядає соціальну профілактику як гармонійне поєднання фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад. Метою соціальної профілактики є не стільки попередження розвитку негативних явищ, скільки створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб [74, с. 86].

У широкому розумінні соціальна профілактика ставить за мету підвищення якості життя людей, збереження та зміцнення їх здоров'я.

За В. Лютим, цільовими групами або об'єктами соціальної профілактики є окремі особи, соціальні групи, верстви населення, які страждають або можуть постраждати від проблем чи негативних явищ, ті, що своїми діями, поведінкою, способом життя спричиняють проблеми, а також особи, соціальні групи й

організації, від дій яких залежить подолання причин негативних явищ та їх наслідків [70, с. 167].

Суб'єктами соціальної профілактичної роботи є як спеціально створені організації та установи, спеціалісти, так і окремі особи, волонтери, що зацікавлені у попередженні та подоланні проблеми і мають необхідні для цього ресурси (інтелектуальні, фінансові, методичні тощо) [74, с. 87].

Соціальна профілактика буде ефективною в тому випадку, коли об'єкт профілактичного впливу сам виступить суб'єктом профілактики.

Так, Т. Журавель [74] та В. Лютий [132] зазначають, що соціальна профілактика небезпечних явищ може проводитись на рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища (макрорівень), окремої соціальної групи, установи, організації, мікросередовища (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень).

Профілактична робота на макрорівні реалізовується у вигляді комплексних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, масових заходів, координованої діяльності мережі установ та організацій. На мікрорівні профілактика проводиться у вигляді спеціальних програм, заходів і окремих дій у межах установ, організацій та за місцем проживання. Індивідуальний рівень профілактики – робота, яку проводять фахівці та волонтери з окремими особами [132, с. 7–8].

Отже, профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра від цієї проблеми страждає.

Згідно із класифікацією, підтриманою ВООЗ у 1990 р., профілактичні втручання поділяються на первинні, вторинні й третинні. Вид профілактичного втручання обирається відповідно до стадії розвитку проблеми або ж негативного явища.

З. Шевців пропонує соціальну профілактику розглядати на таких рівнях [268, с. 75]:

а) державному – вирішення соціально-економічних, культурних та інших завдань загальнодержавного масштабу, але з повнішим задоволенням матеріальних і духовних потреб людей. Зазвичай це різні законодавчі ініціативи (наприклад, введення на державному та регіональному рівнях посади уповноваженого з прав дитини);

б) муніципальному – заходи з педагогічної орієнтації інфраструктури мікросоціуму, спрямовані на оздоровлення мікросередовища, в якому протікає життєдіяльність людини (наприклад, відкриття в населеному пункті мережі дозвіллевих закладів для молоді або робочих місць для сезонного працевлаштування підлітків тощо);

в) індивідуальному – виховно-профілактична робота, спрямована на корекцію і попередження протиправних дій та відхилень у поведінці окремих осіб (наприклад, проведення індивідуальної роботи з супроводу дитини соціальним педагогом).

За О. Безпалько [16, с. 35], профілактична робота здійснюється на таких рівнях: особистісному, сімейному, соціальному. На особистісному рівні профілактичні заходи спрямовані на формування тих якостей індивіда, які забезпечують підвищення рівня особистісної відповідальності людини з метою попередження виникнення різних проблем. До провідних форм профілактики на особистісному рівні належать консультування та тренінгові заняття. Сімейний рівень профілактики має на меті вплив на найближчий «мікросоціум» людини – сім'ю, з метою попередження виникнення різноманітних проблем як для конкретної особистості, так і всієї сім'ї. Соціальний рівень профілактики сприяє актуалізації проблем, пов'язаних з окремими негативними явищами в суспільстві, а також зміні суспільних норм стосовно осіб, які за певних причин стали постраждалими від асоціальних моделей поведінки (наркозалежні, люди різноманітної сексуальної орієнтації, ВІЛ-інфіковані).

В. Лютий характеризує соціальну профілактику як діяльність, спрямовану на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ і їх небезпечним наслідкам. Соціальна профілактика, на його думку, є

одним із напрямів реалізації соціальної політики, який реалізують прийняттям відповідного законодавства, економічними заходами, діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації [70, с. 166].

Українські вчені О. Безпалько [16] та В. Лютий [132] виділяють такі завдання соціальної профілактики: дослідження причин і чинників проблем або негативних соціальних явищ; запобігання негативному впливу середовища, що знижує адаптивні можливості людини; збільшення можливостей для задоволення потреб, повноцінної життєдіяльності (підвищення соціальних ресурсів); подолання особистісних чинників, що заважають вирішенню проблем; підвищення особистісних ресурсів; організація діяльності, спрямованої на попередження виникнення проблем та їх розв'язання [132, с. 13].

Суть завдання соціальної профілактики розглядає у своїх працях В. Оржеховська як допомогу превентивного характеру (попередження прогнозованої несприятливої ситуації); превентивні заходи, спрямовані на позбавлення прав і обмеження свободи у разі загрози рецидиву та формування здорового способу життя; широкий спектр погоджених соціально-виховних теорій і практик для підвищення ефективності інтелектуального, емоційного, психічного і фізичного розвитку молоді в попередженні асоціальної поведінки і шкідливих звичок, пов'язаних із вживанням наркотиків, токсичних речовин, алкоголю та наслідків їх впливу на здоров'я [166].

На думку А. Шиделко, соціальна профілактика – це система науково обґрунтованої діяльності державних, громадських і релігійних організацій для попередження соціально небезпечних явищ і проявів поведінки. Також вчена характеризує соціальну профілактику як вид соціальної роботи, спрямованої на організацію та впровадження системи заходів щодо попередження аморальної, протиправної та іншої асоціальної поведінки, виявлення та запобігання будь-якому негативному впливу на життя і здоров'я підлітків і молоді [274, с. 72].

Соціальна профілактика реалізується через: надання підліткам інформації про негативні явища, їх наслідки та відповідність за протиправні дії; здійснення

соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання з метою превенції негативних явищ; здійснення індивідуальної та групової соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю групи ризику та їхніми батьками; виявлення дітей з груп ризику девіантної поведінки та проведення соціально-педагогічних заходів; просвітницька робота, спрямована на розвиток особистості дитини; проведення профілактичних акцій, конкурсів, змагань з метою профілактики негативних явищ та пропаганди здорового способу життя [242, с. 72].

Для успіху та результативності профілактичних заходів обов'язково необхідні знання про об'єкт (особу, на яку спрямовується дія) профілактичного впливу та суб'єкт (особу чи заклад освіти, які реалізують превентивну роботу). Знання про об'єкт профілактики сприяє вибору таких шляхів впливу, які забезпечать найвищу ефективність.

Об'єктом превентивної діяльності в нашому дослідженні є процес соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

До суб'єктів соціальної профілактики належать особи (батьки, вчителі, класні керівники, медичні працівники, юристи, шкільні офіцери поліції, соціальні робітники, соціальні педагоги та практичні психологи закладів освіти, тренери та ін.) або заклади та установи освіти, ЗМІ, правоохоронні органи, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, неурядові організації тощо, які організовують і практично реалізують превентивну діяльність [242, с. 73].

Соціальна профілактика виконує низку функцій:

– діагностично-прогностична – психолого-педагогічне вивчення чинників становлення особистості, її індивідуального розвитку, з'ясування причин і умов відхилень у поведінці дітей, передбачення тенденцій їхнього розвитку, виявлення шляхів і способів превентивного втручання у соціальну ситуацію розвитку особистості;

– корекційно-розвиткова – система впливів, спрямованих на подолання визначених проблем, труднощів, шкідливих звичок, негативних емоційних станів тощо у здобувачів освіти; проведення психолого-педагогічних заходів з

метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки; сприяння розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних і соціальних здібностей, формування мотивації до освітньої діяльності у здобувачів освіти; надання психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти для адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

– консультативна – надання рекомендацій (порад) учням, батькам, вчителям та іншим особам щодо попередження і мінімізації надмірної інформації про види та форми негативних явищ; допомога у вирішенні проблем щодо розвитку, виховання, навчання та формування психологічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу;

– організаційно-методична – опрацювання та реалізація міжгалузевих науково-дослідних проєктів із проблем профілактики девіантної поведінки; дослідження чинників схильності підлітків до девіацій у поведінці; розроблення заходів щодо її профілактики; відпрацювання соціально-педагогічних технологій на базі закладів освіти;

– просвітницька – поширення знань щодо негативних явищ, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток;

– інтегративна – збір, обмін, аналіз, адаптація, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду профілактичної роботи, його використання в умовах українських реалій з метою соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у кризових ситуаціях [242, с. 74–75].

На основі аналізу літературних джерел [16, 132, 166, 274] ми визначили *соціальну профілактику як діяльність державного і громадського секторів, спрямовану на попередження та подолання небезпечних соціальних явищ і проявів негативної, асоціальної поведінки представників/ць різних соціальних груп.*

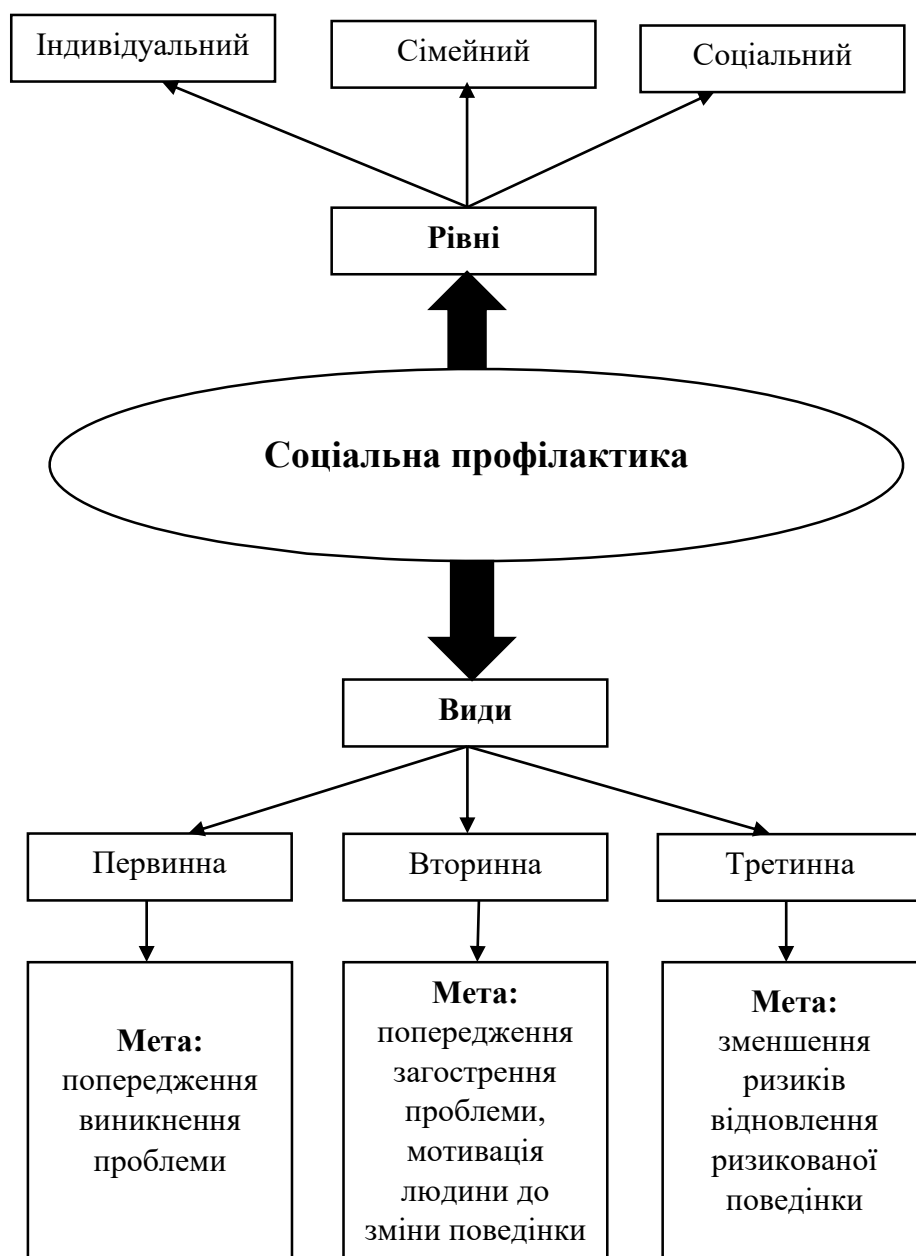
Пріоритетним напрямом соціальної профілактики в нашому дослідженні є профілактика залучення підлітків до комерційного сексу.

Профілактика залучення підлітків до комерційного сексу, на нашу думку, належить до спеціальної профілактики і має реалізуватися як на особистісному, так і на сімейному та соціальному рівнях, оскільки передбачає застосування комплексу методів і заходів, спрямованих на попередження та локалізацію конкретного негативного явища – залучення до комерційного сексу, і орієнтована на конкретну групу осіб, яка знаходиться в умовах, що прогнозують виникнення цієї проблеми, або ж уже відчуває її наслідки.

Для кращого розуміння суті соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу доцільною буде її схематизація за рівнями та видами організації здійснення соціальної профілактика за напрямками (рис. 2.1) [234, с. 18].

На основі охарактеризованого поняття «соціальна профілактика» ми визначили, що для нашого дослідження найкраще підходить розуміння Т. Журавель, яка зазначає, що соціальна профілактика – це напрям соціально-педагогічної діяльності, який передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [74].

Отже, соціальна профілактика має комплексний характер, ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних чинників, що спричиняють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, їх поведінці, стані здоров'я, а також організації життєдіяльності та дозвілля [10, с. 35].

Рис. 2.1. Рівні та види організації здійснення соціальної профілактики за напрямками

Таким чином, ми розуміємо соціальну профілактику як системну, цілеспрямовану роботу, спрямовану на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки молодого покоління, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді й запобігання такому впливу.

Виконання і реалізація завдань соціальної профілактики можливе лише за умови певних стратегій і моделей соціальної профілактики. В. Лютий [132],

Т. Журавель [74], Н. Зимівець [239], Е. Чарлтон [19] пропонують різні підходи до характеристики стратегій профілактики.

В. Лютий визначив, що стратегії профілактики – це загальні підходи до визначення основних цілей профілактики певної проблеми і шляхів їх досягнення. Автор виокремлює такі стратегії [132]:

1. Стратегія попередження та подолання – недопущення та усунення негативного явища, проблеми, їх ризиків та наслідків. Проблема чи явище визнаються однозначно негативними і неприпустимими; профілактика спрямована на їх недопущення.

2. Стратегія нормалізації – обмеження ризику, негативного впливу проблеми чи явища. Негативне явище, проблема визнаються небажаними, але припустимими (принаймні частково, за певних обставин); профілактика спрямовується на недопущення (обмеження) їх негативних наслідків.

Т. Журавель конкретизує кожен зі стратегій у низці профілактичних моделей, а саме: моделі профілактики негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі (модель стримування (репресивна модель); модель залякування; модель ствердження моральних принципів; модель поширення фактичних знань; модель навчання позитивній поведінці («афективного» навчання); модель формування здорового способу життя; радикальна модель (модель соціального впливу)) та моделі стратегії нормалізації (модель контрольованого впливу; модель зменшення шкоди) [74, с. 93–96].

Разом з тим в основі дослідження Е. Чарлтона лежать п'ять основних моделей профілактики. Серед них: медична модель (надається інформація про небезпечні наслідки того чи іншого явища; освітня модель (спрямована на окремого індивіда, дає йому змогу самостійно прийняти рішення); соціально-політична модель (лобіювання необхідних рішень, реклама в засобах масової інформації); модель самопідсилення (поєднує в собі характеристики трьох попередніх моделей); модель «дії на благо здоров'я» (враховує вплив на молоду людину її соціального оточення (референтної групи) через переконання та

підвищення відповідних мотивів (наприклад, підвищення цін на тютюн чи алкоголь, що пов'язано з матеріальними втратами курців)) [19, с. 26–27].

Отже, переважна більшість стратегій і моделей ефективні для роботи з окремими категоріями дітей та молоді і для вирішення окремих завдань профілактики. Вони доповнюють одна одну, і, ми вважаємо, що можливе використання їх елементів у межах комплексної профілактичної програми.

Проте ми будемо розглядати ці стратегії та моделі крізь призму нашого дослідження, тобто процес соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу через впровадження стратегії нормалізації негативного впливу та стратегії попередження та подолання. До моделей, які ми будемо характеризувати на підході Т. Журавель, належать: модель ствердження моральних принципів, модель поширення фактичних знань, модель навчання позитивній поведінці, модель формування здорового способу життя, радикальна модель, модель зменшення шкоди.

Профілактика за моделлю ствердження моральних принципів будується на спробі переконати підростаюче покоління в аморальності певних видів поведінки (нерозбірливого статевого життя, вживання алкоголю чи наркотиків, насильства тощо). Профілактика проводиться у формі масових акцій, зібрань, флешмобів.

Профілактична робота у рамках моделі поширення фактичних знань полягає в наданні підліткам, молодим людям, їх батькам, педагогічним працівникам об'єктивної, коректної, емоційно нейтральної інформації щодо ризикованої поведінки для забезпечення можливості вільного, свідомого вибору свого способу життя, поширенню негативних явищ. Профілактика проводиться за допомогою лекцій, бесід, дискусій, ігор, конкурсів, поширення друкованих матеріалів (буклети, брошури), навчання за методом «рівний–рівному».

Модель навчання позитивної поведінки передбачає виявлення причин негативних явищ у молодіжному середовищі, які виявляються у невмінні молоді людини задовольняти потреби без шкоди здоров'ю, протидіяти обставинам, зовнішньому тиску, вирішувати особистісні проблеми. Такими

проблемами можуть бути прояви конфліктності та агресивності, різкого реагування на критику, замкнутість, схильність до усамітнення, ізоляції, суїцидальні прояви, невміння вирішувати особистісні проблеми, знайти самостійно вихід зі складної ситуації, насильства щодо інших. Профілактична робота має бути спрямована на розвиток у підлітків вмінь задовольняти свої потреби і вирішувати проблеми за будь-яких обставин позитивно, конструктивної взаємодії, розв'язувати конфліктні ситуації мирним шляхом, звертатися за допомогою до дорослих, яким довіряють, працівників закладу, де навчаються. Профілактика проводиться за допомогою ігор, тренінгів, індивідуальних і групових консультацій, поширення профілактичної літератури, створення теле- і радіопрограм, навчання за методом «рівний–рівному».

Модель формування здорового способу життя ґрунтується на несформованості у молодих людей цінності власного здоров'я, орієнтації на задоволення інших потреб (самоствердження, трудова діяльність, особисті стосунки) за рахунок фізичного і психічного здоров'я. Профілактична робота за цією моделлю спрямована на формування у молоді цінностей повноцінного життя і здоров'я, розвиток вмінь і навичок, створення умов для формування і ведення здорового способу життя. Основними методами профілактики тут є соціальна реклама, тренінги, робота спортивних, туристичних клубів та секцій, творчих гуртків.

Так звана радикальна модель, або модель соціального впливу, ми використовуємо через засоби протидії негативним явищам (наприклад, запрошення на заняття відомих людей, які стануть для підлітків позитивним прикладом, людей, які вийшли з професії проституції, побороти нарко-, алко- та тютюнозалежність тощо).

Модель зменшення шкоди в рамках нашого дослідження також матиме свою ефективність у профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу. Оскільки метою профілактики є зниження ризику негативних наслідків від небезпечного способу життя як для самих підлітків, яким він властивий, так і для оточуючих, без спроби змінити сам спосіб життя, завдяки профілактичній роботі

можливо знизити рівень прояву та сприяти локалізації негативних чинників. Профілактична робота полягатиме у навчанні безпечнішій поведінці, забезпеченні запобіжними засобами (наприклад, презервативами), психологічній допомозі й підтримці. Робота проводиться за допомогою інформування, консультування, навчання за методом «рівний–рівному», а також залученні до співпраці батьків учнів. Ця модель буде ефективною для вторинної профілактики.

Отже, моделі соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу демонструють уявлення щодо природи проблеми (негативного явища), визначають мету, зміст і методи профілактики. У профілактичній роботі пріоритетного значення набувають заходи соціально-психологічного характеру, добровільні й засновані на інтересі та формуванні мотивації до просоціальних моделей поведінки.

Для ефективності превентивної діяльності потрібно враховувати комплексність, логічність, систематичність, диференційованість і своєчасність використання засобів реалізації впливів для позитивних змін.

Ефективність реалізації моделей соціальної профілактики щодо запобігання негативним проявам неповнолітніх залежить, як зазначає І. Парфанович, «від своєчасного усунення причин, що їх зумовлюють. Насамперед, виявлення неповнолітніх, які складають так звані «групи ризику», і організації серед них профілактичної роботи» [172, с. 6].

Українські науковці С. Болтівець, Н. Заверико, А. Іванцова, С. Мілушкіна та А. Мірошніченко вважають, що під час профілактичної роботи необхідне співробітництво між всіма учасниками освітнього процесу. Виходячи з вагомості професійного підходу до організації профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, вважаємо за доцільне проаналізувати такі особливості реалізації соціальної профілактики: системна структура, що будується за різними видами, функціями, типами, рівнями, напрямками, стратегіями, характером запобіжних заходів; внутрішні взаємозв'язки та взаємозалежності; наявність

визначених об'єктів здійснення; організаційні й юридичні засади; методичне забезпечення.

Отже, визначення підходів до стратегій і моделей соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, дозволили нам розглянути поняття «соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу», яке є ключовим для нашої роботи.

Вважаємо, що соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу – це система науково і методично обґрунтованих заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового і медичного характеру. Ці заходи мають бути спрямовані на виявлення, аналіз і мінімізацію чинників шкідливого впливу на фізичне, психічне, репродуктивне, сексуальне, моральне та духовне здоров'я підлітків. Метою таких заходів повинні бути запобігання та протидія формуванню у них аморальних поглядів і моделей поведінки, заснованих на безвідповідальному ставленні до життя і реалізації майбутніх соціальних ролей.

Соціальну профілактику залучення підлітків до комерційного сексу вбачаємо як своєчасні дії, спрямовані на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних колізій у групах ризику, сприяння їм в досягненні поставленої мети й розкритті їх внутрішнього потенціалу.

Вивчивши наукову літературу з питань профілактики, встановлено, що всі запобіжні заходи поділяються на три види: первинну, вторинну і третинну профілактику. В роботі ми розглянемо первинну і вторинну соціальну профілактику залучення підлітків до комерційного сексу. Таким чином, первинна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу – це комплекс заходів (соціальних, освітніх, виховних, психологічних, медичних), які спрямовані на попередження і запобігання виникненню аморальної, статево-деструктивної поведінки серед підлітків. Завдання первинної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу: створення соціально-педагогічних умов щодо усунення або мінімізації впливу тих обставин і чинників, які провокують девіантну поведінку, формування просоціальних цінностей і

вдосконалення тих моделей поведінки, життєвих умінь і навичок, які відіграють позитивну роль у процесі соціалізації підлітків.

Детермінуючими формами первинної профілактики є робота у середовищі підлітків за принципом «рівний–рівному», поширення соціальної реклами просвітницько-превентивного характеру, зокрема, заходи щодо протидії кібербулінгу (порно, секстинг, грумінг тощо), репрезентативне опитування молодого покоління, масові розважальні заходи як умова змістовного проведення дозвілля, а також нетрадиційні форми профілактичної діяльності в закладах освіти.

Основними методами первинної профілактики є: інформування, консультування, бесіди, переконання, формування знань, умінь і навичок просоціальної відповідальної поведінки демонстрацією тематичних відео, фільмів, реалізації профілактичних програм. Означені форми і методи первинної соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу ми представимо у вигляді схеми на рис 2.2.

Рис. 2.2. Сутність, форми і методи первинної соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу

Первинна профілактика є масовою та найефективнішою і базується на комплексному і системному аналізі впливу умов і чинників соціального і природного середовища на здоров'я і розвиток дитини.

Напрями і методики первинної соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу:

- удосконалення технологій і методик первинної профілактики, а саме, соціально-психологічних методик формування та розвитку особистісних ресурсів, що забезпечують домінування цінностей здорового способу життя й психологічне закріплення установки на відмову від аморальної поведінки;
- розроблення профілактичних програм і методик, спрямованих на підвищення соціально-психологічних ресурсів сім'ї (виховання у дітей і підлітків законослухняної, успішної, відповідальної поведінки, знань, навичок у батьків щодо забезпечення психологічної підтримки процесу соціалізації дітей, схильних до сексуально-девіантної поведінки, уникнення їх розриву із сімейним оточенням, сприяння соціально-медичній і соціально-психологічній реабілітації такого контингенту підлітків);
- залучення лідерів із представників волонтерського руху, молоді та їхніх батьків до профілактичної роботи за методикою «рівний–рівному»;
- активізація особистісного потенціалу підлітків, пошук матеріальних ресурсів, координація зусиль усіх фахівців: педагогів, психологів, медиків, працівників соціальних служб і правоохоронних органів, членів громадських рухів, фондів, організацій, батьків для активної протидії сексуальній деморалізації в молодіжному середовищі [213, с.111].

Вторинна соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу здійснюється у середовищі підлітків, які входять до «групи ризику». Це переважно підлітки, які виховуються у неблагополучних родинах, інтернатних закладах та виявляють соціальну дезадаптацію і схильність до девіантної, аморальної поведінки. Такі неповнолітні зазвичай палять, вживають алкогольні напої, психотропні наркотичні речовини, прогулюють уроки в школі, погано вчаться, проявляють грубість і зухвалість у ставленні до дорослих, входять до

молодіжних субкультур асоціального спрямування, проводять час у розважальних місцях, втратили цнотливість.

Соціальна профілактика у такому випадку покликана на роз'яснення впливу шкідливих наслідків ризикованої поведінки, шляхів зараження хворобами, що передаються статевим шляхом, а також можливостей для альтернативного проведення дозвілля і просоціального розвитку особистості.

Вторинна соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу має на меті своєчасне виявлення таких осіб, які належать до групи ризику, й корекцію поведінки підлітків, які проявляють асоціальну поведінку, не дотримуються прийнятих морально-правових та етичних норм.

Цей етап буде характеризуватися:

- формуванням достовірних правових і медичних знань про зростання поширеності інфекцій, що передаються статевим шляхом; життєвих умінь і навичок, необхідних для самозбереження від негативного впливу сутенерів, торгівців «живим товаром», деморалізованих осіб, асоціальних груп однолітків тощо;
- переконання потреби кардинальної зміни у становленні до самого себе, свого місця в соціумі, усвідомлення цінності життя та відповідального ставлення до виконання своєї ролі у ньому.

До форм вторинної соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, на нашу думку, належать: комплекс соціальних, освітніх, виховних, медичних, психологічних заходів, соціально-психологічних тренінгів із профілактики аморальної поведінки (продаж власного тіла, вживання алкогольних і наркотичних речовин, паління тощо), реалізація профілактичних програм. Методами вторинної соціальної профілактики можуть бути: індивідуальне консультування, тренінги, переконання, роз'яснення про небезпеку ведення аморального життя та формування культури здорового способу життя та ін.

Отже, вторинна соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу спрямована на корекцію відхилень у системі цінностей,

моральних норм і поведінки, протидію деструктивному розвитку особистості, зокрема в сексуальній сфері.

Крім цього, є ще типи соціальної профілактики у превентивній діяльності, які ми описували вище. Серед них розрізняють: загальну і специфічну профілактику.

У контексті нашого дослідження, можемо стверджувати, що загальна профілактика – це сфера діяльності, що стосується запобігання залученню підлітків до комерційного сексу проведенням інформаційно-просвітницьких заходів, зокрема, з використанням інформаційно-комунікативних технологій, різних програм та заходів щодо організації змістовного дозвілля підлітків (робота клубів для молоді, спортивні змагання, творчі конкурси, організація свят та ін.), тим самим забезпечується соціально значуща діяльність підлітків у вільний час.

Форми і методи вторинної соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу ми представимо у схемі на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Сутність, форми і методи вторинної соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу

Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу – це комплекс науково обґрунтованих цільових заходів інтердисциплінарного характеру (медичних, правових, організаційних, соціальних, психологічних, педагогічних тощо), покликаних попереджувати й протидіяти проявам аморальної поведінки підлітків, сприяти позитивній зміні їх свідомості та мінімізації шкоди, спричиненої процесом деградації. Такими заходами є інформаційні кампанії у ЗМІ, уроки, психологічні тренінги, тематичні заняття для підлітків, видрук спеціалізованої літератури тощо.

На думку А. Шиделко, профілактичну роботу необхідно розрізняти ще й за напрямками превентивної освіти:

- засоби мас-медіа (соціальна реклама, пропаганда здорового способу життя, професійна консультація фахівців щодо питань психосексуального розвитку підлітків, створення відеокліпів, відеосюжетів, плакатів, а також брошур інформаційного плану щодо людської сексуальності);
- формування відповідальних компонентів змісту тих предметів навчальної програми закладу освіти, які дотичні до проблематики статевої освіти (знань про статеве дозрівання та розвиток, питання репродуктивного здоров'я та чинники його руйнування, зокрема, появи сексуальних відчуттів, статеve життя, вагітність, народження, аборти, безпліддя, венеричні захворювання, СНІД, протизаплідні засоби та ін.);
- викладання факультативного курсу або спецкурсу – окремого навчального предмета, метою якого буде виховання культури статевої поведінки, формування у дітей умінь і навичок міжстатевого спілкування, статево-рольових установок, сексуальна просвіта та просвіта з фізіологічних і психологічних питань, вибраних аспектах планування сім'ї тощо, а також сприяння умінню учнів робити правильний вибір у ситуаціях, що стосуються статевого здоров'я;
- проведення заходів з цієї тематики у невеликих групах, ігрових ситуацій, дискусій, обговорення відеофільмів, сюжетів, інших форм роботи профілактики залучення підлітків до комерційного сексу [274, с. 86].

Особливу увагу потрібно приділяти відбору змісту, форм і методів профілактичної роботи. Вона повинна мати відповідний рівень новизни інформації, викликати інтерес та активність підлітків і бути професійного рівня реалізації.

Таким чином, головною передумовою поліпшення ситуації у сфері залучення підлітків до комерційного сексу є обґрунтована і добре налагоджена система первинної соціальної профілактики та доступність якісних послуг (соціального, психологічного, педагогічного, медичного, правового характеру). Потрібні системні, скоординовані зусилля у напрямі діяльності, пов'язаної із сексуальною просвітою і вихованням молоді, формуванням у них навичок відповідальної та безпечної сексуальної і репродуктивної поведінки. Це сприятиме збереженню репродуктивного здоров'я, можливості подальшого повноцінного статевого життя, батьківства і материнства.

Отже, можна констатувати, що з урахуванням негативних тенденцій, які спостерігаються нині у молодіжному середовищі, соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу як галузь превентивної діяльності є вкрай необхідною. Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу повинна проводитися як науково обґрунтована, гуманістично спрямована, випереджувальна, диференційована соціально-психологічна діяльність, покликана передусім запобігати, мінімізувати дію шкідливих чинників, забезпечувати зміну мотивації і обставин, що спричинюють поширення цього явища, та зміцнення чинників, що виконують захисну функцію. Така робота має на меті створити оптимальні мови просоціального розвитку особистості, де б виявилися різні суспільно значущі види її активності, розкрився її внутрішній потенціал [274, с. 87].

Далі ми охарактеризуємо підлітковий вік як сензитивний для залучення підлітків до комерційного сексу.

Підлітковий вік пов'язаний із перебудовою всього організму дитини, зумовленою насамперед статевим дозріванням. Активізація діяльності як

статевих, так й інших залоз внутрішньої секреції сприяє інтенсивному фізичному та фізіологічному розвитку [227].

Л. Виготський наголошував, що основна особливість підліткового віку полягає в неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування. В наш час це протиріччя, зумовлене випередженням статевого дозрівання двох інших процесів, має особливо гострий характер [227].

Соціальна активність підлітків спрямована насамперед на прийняття та засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, характерних для світу дорослих і стосунків між ними.

Руйнування старих психологічних структур, характерне для цього віку, призводить до справжнього вибуху непокори, зухвальства та важковихованості (так звана криза 13 років) [227, с. 213].

Основну причину таких бурхливих проявів одні психологи вбачають у тому, що дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на появу у підлітків прагнення до нових форм взаємин з батьками та вчителями. Другі розглядають «кризу 13 років» як пряме відображення процесу статевого дозрівання, мало пов'язане з особливостями виховання. Треті психологи вважають, що така криза взагалі не є обов'язковою, і в багатьох підлітків її просто не буває [179].

Суть кризи полягає у глибокій, якісній зміні всього процесу психічного розвитку людини, а не в якихось яскраво виражених зовнішніх вираженнях цієї зміни [179, с. 68–89].

Відповідно до теоретичних уявлень Л. Виготського [227], одиницею соціальної ситуації розвитку особистості, де нерозривно пов'язані психічні особливості дитини і соціальне середовище, є переживання, які відображають актуальні потреби дитини і рівень їх задоволення. Оскільки критичні періоди розвитку змінюються провідними переживаннями дитини, тому перебудову системи переживань можна вважати критерієм кризи психічного розвитку. Саме з такою перебудовою ми стикаємося у підлітковому віці, про це ще йтиметься нижче.

Найважливішим новоутворенням підліткового віку є становлення самосвідомості. Самосвідомість підлітка характеризується передусім почуттям дорослості. При цьому зводиться останнє в основному до бажання наслідувати дорослих, хоч це дійсно характерно для поведінки підлітків, – це явно обмежуватись лише зовнішнім боком явища, не розкриваючи його психологічної сутності. На думку І. Булах, дорослість суб'єктивно пов'язується підлітком не стільки з наслідуванням, скільки з входженням до світу дорослих. Підліток намагається зайняти місце дорослого в системі реальних стосунків між людьми, тому для нього і мужність, і сміливість, і одяг важливі передусім з цієї соціальної позиції [27].

Центральне місце в житті підлітка, як вважає Д. Максименко, займає спілкування з товаришами. Якщо для молодших школярів основою для об'єднань найчастіше є спільна діяльність, то у підлітків навпаки, привабливість тих чи інших занять та інтереси визначається передусім їхніми можливостями для спілкування з однолітками [135].

Підліток вимагає визнання своєї самостійності, рівності з дорослими, хоч для цього й відсутні реальні передумови – і фізичні, і інтелектуальні, і соціальні. Лише у спеціально організованій діяльності можна створювати ситуації, в яких взаємостосунки з дорослими (й однолітками також) відповідали б претензіям і потребам підлітків. Провідною діяльністю у цей період стає інтимно-особистісне спілкування.

Так, З. Фройд і А. Фройд характеризують кризу пубертатного розвитку особливостями емоційної та особистісної сфери підлітків, які виявляються при статевій ідентифікації і прийнятті статевої поведінки на фоні посилення сексуальних потягів [82, 291].

Специфіка соціальної ситуації розвитку підлітків, за визначенням К. Левіна, проявляється у маргінальності – приналежності двом світам, двом культурам: підлітки вже не належать до дітей, але ще не є й дорослими [301].

Основні системи соціальної ситуації розвитку у підлітковому віці: «підліток – дорослий», що зумовлює формування соціальної зрілості, визначення

особливостей перехідного етапу від дитинства до дорослості; «підліток – одноліток», що визначає зміни у соціальних стосунках із однолітками, сприяє реалізації спроби досягти нового статусу, самоствердженню, накопиченню досвіду міжособистісної взаємодії у межах неформальної групи [178, с. 165–166].

Поява відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією її якістю, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, людей і світу загалом. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання і афектні реакції.

Кардинальні зміни у структурі особистості підлітка зумовлюють його особливу чутливість до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних дорослим. По суті, йдеться про переорієнтацію з норм і цінностей дитячого світу на інші, дорослі, про вироблення особистісних утворень, які відіграють особливу і вирішальну роль в оволодінні дитиною соціальною ситуацією дорослого [227].

В. Поліщук вважає, що самооцінка в цьому віці набуває не меншого значення, ніж оцінки дорослих, перетворюючись у надзвичайно важливий мотив поведінки. Переважна орієнтація підлітка на самооцінку пов'язана передусім з його прагненням до самостійності та незалежності, з самоповагою, вимогливістю до себе [179].

Так, привабливими у цьому віці можуть стати зовнішні ознаки дорослості, саме в яких передусім вбачаються характерні ознаки і переваги цього статусу (паління, випивка, слідування дорослій моді в одязі, косметиці, формах відпочинку, флірті тощо). Для підлітків освоєння їх часто ототожнюється з утвердженням і демонстрацією власної дорослості найлегшим шляхом – через наслідування.

Підлітки відкриті для спілкування з людьми, як з однолітками, так і дорослими. Замкнутість зумовлена відчуттям, що їх не розуміють, переживанням несправедливості чи неповаги до себе.

Цей вік характеризується емоційною нестабільністю та імпульсивністю поведінки. Підлітки часто спочатку роблять, а вже потім думають про зроблене, хоч і усвідомлюють при цьому, що слід було б зробити навпаки.

Бурхливо розвивається емоційна сфера. Раптово можуть змінюватись емоційні стани підлітка, з різкими переходами від надмірної рухливості до спокою, від піднесення до байдужості.

Підвищена емоційність підлітків зумовлена статевим дозріванням та неврівноваженістю процесів збудження і гальмуванням, з явною перевагою перших. Їх підвищена збудливість пояснює схильність до афектів – різких виявів радості, гніву, невдоволення та ін.

Переживання набувають дедалі більшої стійкості. У підлітковому віці відбувається подальший розвиток почуттів як узагальнених і відносно стійких переживань (інтелектуальних, моральних, естетичних та ін.). Почуття стають тривалішими і стійкішими, що зумовлює посилення їх впливу на всі сторони життя підлітка [244].

Підлітковий вік – це коли людина «проростає» з дитинства у новий стан, початок становлення своєї особистості. У цей період відбувається інтенсивний розвиток особистості у двох напрямках: 1) прагнення до засвоєння і оволодіння діапазоном соціального простору (від підліткових груп до життя в країні та за її межами); 2) прагнення до особистісної рефлексії на свій внутрішній, інтимний світ (через автономію від близьких) [39].

Таким чином, на основі аналізу особливостей психічного розвитку підлітків [135, 179, 227, 244] можна узагальнити, що для залучення їх до комерційного сексу існують такі сприятливі чинники: 1) акселерація (раннє фізичне та статеве дозрівання); 2) інтенсивне спілкування з однолітками; 3) рання самостійність через зайнятість батьків; 4) величезний потік різноманітної за змістом інформації (зокрема, сексуального характеру); 5) поява почуття дорослості (привабливими для підлітка є зовнішні ознаки дорослості, в яких передусім вбачаються характерні ознаки і переваги цього статусу (паління, випивка, слідування дорослій моді в одязі, косметиці, формах відпочинку, флірті

тощо)); б) бурхливий розвиток емоційної сфери, що може призвести до загострення конфліктів з оточуючими та невиконання певних норм поведінки.

Підсумовуючи, можна сказати, що передумовами для залучення підлітків до комерційного сексу є передусім акселерація, надмірно раннє і глибоке зацікавлення проблемами міжстатевих стосунків, порнографією та комерційним сексом, зокрема, завдяки широкому доступу до мережі Інтернет, дисфункціональності значної частини сучасних сімей, лібералізації поглядів на суспільну мораль і дошлюбні стосунки, неоднозначності підходів до проблеми формування статевої культури молоді, особливо неповнолітніх. Закономірними наслідками цього стали такі негативні тенденції, як ранній початок статевого життя школярів, проміскуїтет (невпорядкованість статевих зв'язків) у середовищі молоді, збільшення кількості випадків штучного переривання підліткової вагітності та раннього самотнього материнства, поширення венеричних захворювань, «помолодшання» проституції та ін. За таких умов соціально-педагогічною проблемою сьогодення є статеve виховання, сексуальна просвіта та профілактика залучення підлітків до комерційного сексу.

У процесі реалізації соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу важливими чинниками, на нашу думку, є статеve виховання та сексуальна просвіта у закладах освіти. Вважаємо за доцільне далі висвітлити значущу роль статевого виховання дітей і сексуальної просвіти ресурсами закладів освіти у процесі соціалізації й адаптації дітей до життя в соціумі.

Зауважимо, що рівень розвитку негативних явищ, від яких страждають всі країни: домашнє насильство, високий рівень підліткових вагітностей та абортів, поширення ВІЛ/СНІДу, торгівля людьми, на нашу думку, є наслідком недостатнього багажу знань молодого покоління щодо ризиків, що супроводжують ці явища.

Результати дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка показують, що про наявність досвіду статевих стосунків повідомив практично кожен п'ятий опитаний (18,3 %): від

3,7 % серед наймолодших (13-річних) до 34,2 % серед найстарших (17-річних) [233, с. 60].

Практично кожен десятий (9,2 %) з тих, хто заявив, що має досвід статевих стосунків, визнав віком сексуального дебюту 12 років і молодше, 66,8 % опитаних набули досвіду дорослого життя після досягнення 15 років [233, с. 61].

Про нехтуванням презервативом як засобом контрацепції та захистом під час першого сексуального контакту повідомили 30,7 % опитаних з тих, хто вже має статеві стосунки [233, с. 63].

Основним джерелом отримання знань про статеві стосунки для учнівської молоді незалежно від віку виявився Інтернет (58,4 %), наступним (41,0 %) – друзі й однолітки. Щодо знань про ВІЛ/СНІД, то переважна більшість (88,6 %) опитаної учнівської молоді лише чула про ВІЛ-інфекцію [233, с. 66–67].

Окремою темою є сприйняття порнографії як зразка нормального сексуального життя та гендерних ролей у цьому контексті.

Також досить великою є кількість звернень до працівників психологічної служби щодо статевого виховання, дружби, кохання, ранньої вагітності (з боку батьків надійшло 23 047 звернень, педагогічних працівників – 27 369, дітей – 49 262 звернень), що свідчить про актуальність проведення у закладах освіти статевого виховання.

Отже, як бачимо, молоді люди є однією з найуразливіших груп населення, що піддаються ВІЛ-інфекції через відсутність ВІЛ-профілактичної інформації, високу ранню сексуальну активність навіть у віці до 15 років тощо.

Нині сексуальна освіта дітей є необхідністю, хоча б тому, що допитливий дитячий розум не витримує інформаційного вакууму в жодному питанні. І якщо неповнолітні не одержать компетентні й вичерпні відповіді у школі на теми, що їх цікавлять, вони знайдуть, де заповнити відсутні знання. Причому не факт, що Інтернет та «вуличні» джерела інформації будуть коректними й відповідатимуть дійсності. Тому профілактична програма статевого виховання, яка б ґрунтувалася на медичній та психологічній основі, просто необхідна.

Для подальшого розуміння нашої проблеми зупинімося докладніше на поняттях статевого виховання та сексуальної освіти.

Різні аспекти щодо проблеми формування сексуальної культури дітей порушували відомі учені, зокрема: О. Балакірєва [10], О. Вакуленко [31], Т. Говорун [51], М. Козакєвич [296], О. Швед [267], А. Шиделко [273] та ін. У нашій країні, на жаль, суспільство досить консервативне і нерідко негативно сприймає будь-які програми сексуальної освіти. Поряд з цим освітні програми такого спрямування мають нагальну потребу, адже йдеться про здоров'я і безпеку наших дітей та молоді.

Отже, статеve виховання – це процес системного свідомо здійснюваного впливу на статеvu свідомість дитини з метою забезпечення її нормального психосексуального розвитку, передачі наукових знань про людську сексуальність, які сприяють самовизначенню особистості в системах «людина – сім'я», «людина – репродуктивне здоров'я», «людина – культура сексуальної поведінки», «людина – сексуальна сфера» тощо [113, с. 23].

Водночас М. Козакєвич зауважує, що статеve виховання не може бути результатом лише пізнання особистості, воно включає також процес соціалізації молоді людини, підготовку її до інтимного, подружнього і сімейного життя відповідно до обов'язкових норм суспільства [296].

На думку А. Шиделко, під поняттям «сексуальна освіта» потрібно розуміти систему про репродуктивну функцію людини, природу людської сексуальності, культуру міжстатевих взаємин, шлюб і сім'ю [274, с. 75]. Головна мета сексуальної освіти, на думку дослідниці, – надання підліткам доступу до правдивої інформації, пов'язаної з темою, що у перспективі зменшить ризиковану сексуальну поведінку [274, с. 76].

Фахівці ВООЗ визначили принципи сексуальної освіти. Серед них основні: сексуальна освіта повинна відповідати віку та рівню розвитку молоді, а також враховувати культурне й соціальне середовище існування молоді людини та її статеvu належність; основою сексуальної освіти мають бути сексуальні та репродуктивні права людини, а також цілісна концепція добробуту, що визначає

здоров'я особистості; сексуальна освіта повинна ґрунтуватися на гендерній рівності, самовизначенні та прийнятті різноманітності в поведінці молоді; сексуальна освіта має починатися з моменту народження, сприйматися як внесок в суспільство, у якому права і можливості надаються як окремим особам, так і спільнотам; сексуальна освіта повинна ґрунтуватися на точних наукових даних [28, с. 22].

У 2013 р. Європейський парламент випустив брошуру «Принципи сексуальної освіти в Європейському Союзі». Згідно з нею, сексуальна освіта має п'ять складових ефективності: комплексний підхід, участь батьків, сексуальною освітою мають займатися спеціально навчені особи, відвідування таких занять має бути обов'язковим, освітні програми, що дають можливість говорити на різноманітні теми без табу [151].

Статева культура є складовою загальної культури людини. Вона відображає закономірності розвитку суспільства на тому чи іншому етапі та включає в себе рівень освіченості, вихованості, ступінь оволодіння певною галуззю знань або діяльністю [129]. Це поняття ширше, ніж культура сексуальних відносин. Статева та сексуальна поведінка зрілої особистості – це культура і статевого життя людини, і міжстатевого спілкування, і зовнішнього вигляду, і ставлення до свого здоров'я [94, с. 3–6].

Сексуальна освіта для підлітків повинна включати розповідь про статеve дозрівання, сексуальну орієнтацію й важливість контрацепції й безпечного сексу, міжособистісні стосунки юнаків та дівчат, інтимні стосунки, сімейні цінності, інфекції, що передаються статевим шляхом, візити до лікаря, ЛГБТІК+-відносини, тіло, його функції і здоров'я, гендерні розходження, вагітність, дружбу, кохання, сексуальні потреби і сексуальне насильство, орієнтацію, менструацію, зачаття, венеричні захворювання та ін.

З точки зору А. Шиделко, інформацію на уроках статевої освіти для дітей різного віку слід подавати відповідно до віку і у зрозумілій і доступній дитині формі. Так, починаючи із дворічного віку, з дитиною можна й потрібно говорити

про ідеї згоди й відмови, а зі школярами варто обговорювати «доросліші» питання (наприклад, сексуальну орієнтацію) [274].

Крім того, на думку американського науковця Дугласа Кірбі, який досліджував вплив уроків сексосвіти у 97 країнах, учнівські класи не треба розділяти за статтю: про жіноче здоров'я й менструації повинні знати не лише дівчатка, а й хлопчики. Вчений вважає, що такий підхід формує більш просте й здорове ставлення до жіночого здоров'я [282].

Сексуальна просвіта підлітків має бути спрямована на вироблення у них таких раціональних установок:

- розуміння процесу розвитку людського організму та привернення уваги не лише до біофізіологічних, а й емоційних змін, що супроводжують процес дорослішання та набуття особистісної зрілості;
- усвідомлення природності прагнення людини до спілкування з особою протилежної статті;
- розуміння знання приватного життя для щастя людини, вибіркових емоційних стосунків, усвідомлення сутності фізичних стосунків чоловіка та жінки;
- знання анатомії, фізіології, функціонування статевої сфери, статевих відмінностей, уявлення про фактори ризику (ІПСШ, ВІЛ-інфікування) та чинники їх запобігання;
- розуміння проявів сексуальності в думках, відчуттях, переживаннях, певних діях;
- усвідомлення соціального значення статевої приналежності, морально-етичних засад статево-рольової (гендерної) поведінки [113, с. 49].

Щодо віку, з якого потрібно проводити відповідну профілактику, то В. Оржеховська, пропонує розпочинати ранню профілактичну роботу з дітьми ще у закладі дошкільної освіти. Запропонована нею система складається з трьох блоків: перший – спрямований на здобувачів освіти закладів дошкільної і загальної середньої освіти (початкова школа), де в ігровій, доступній формі у дітей формують уявлення та початкові знання про моральну та статеву культуру

людини; другий – учні 5–8 класів закладів освіти, де увага батьків і педагогів переважно зосереджується на інтелектуально-пізнавальному розвитку підлітків, оскільки в цей період катастрофічно знижується інтерес до навчання; третій блок – має забезпечувати взаємодію вчителів, батьків і учнів як суб'єктів профілактики на основі розвитку різних форм самоврядування, допомоги та захисту дитини, участі у відповідних заходах тощо [165, с. 102].

Аналіз кількості звернень на Національну «гарячу лінію» для дітей і молоді протягом 2021 р. показав, що 6763 (14,9 %) дзвінків стосувалися статевого виховання дітей та проблем ВІЛ/СНІД. Тобто ця тема цікавить підлітків, які не здатні відповідно до свого віку правильно засвоїти і зрозуміти величезний обсяг інформації з Інтернету або від старших товаришів. Тому пояснювати дитині має компетентна з цих питань людина (вчитель, психолог, соціальний педагог, медичний працівник та ін.).

Отже, сексуальна освіта – це передусім побудова довірливих стосунків з дитиною. Якщо ми хочемо, щоб діти були здоровими, не піддавалися насильству й не стикались з ранніми вагітностями, варто чесно розповідати їм про секс. Приклади багатьох європейських країн є одними з найблагополучніших у світі щодо уникнення випадків підліткової вагітності, венеричних захворювань, абортів, і це доводить, що вдало організована сексуальна освіта у школі йде на користь дітям [142, с. 67].

З нашого погляду, для організації ефективної профілактичної роботи з підлітками потрібно вивчити цілі, потреби, цінності, інтереси, схильності, прагнення, погляди молодої особистості. І соціальна профілактика як планомірна, цілеспрямована, систематична діяльність повинна враховувати особливості підліткового віку: тривожність, песимізм, емоційну лабільність, занижену самооцінку, вразливість, схильність до девіацій у поведінці, закомплексованість, неадаптованість до життя в суспільстві, некомпетентність, відсутність життєвого досвіду, агресивність, радикальність тощо.

Таким чином, ми визначили підходи до загальної профілактики, соціальної профілактики, класифікації видів соціальної профілактики, соціальної

профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, охарактеризували сутність, завдання, стратегії і моделі профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, особливості підліткового віку, що можуть обумовити залучення підлітків до комерційного сексу, запровадження статевого виховання та сексуальної просвіти у закладах освіти як важливого компоненту профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

2.2. Визначення рівня готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу

Наступним завданням нашого дослідження стало визначення рівня готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу. Дослідження стану проблеми потребувало від нас узагальнення підходів до тих особливостей підліткового віку, які дають можливість визначити його сензитивним для реалізації завдань профілактики залучення до комерційного сексу.

З метою визначення рівнів готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу ми деталізували дефініцію «готовність». В академічному тлумачному словнику української мови «готовність» характеризується як бажання зробити що-небудь [2].

Словник-онлайн української мови визначає поняття «готовність» як «внутрішня потреба чого-небудь, зацікавленість у здійсненні чого-небудь, володінні чим-небудь, схильність, звичайно не постійна, робити що-небудь, займатися чим-небудь у той чи інший час; згода, бажання відразу ж зробити що-небудь» [232].

О. Киричук, С. Максименко та інші розглядають готовність в безпосередньому зв'язку з формуванням, розвитком і вдосконаленням психічних процесів, станів, якостей особистості, необхідних для успішного виконання діяльності [275].

Цей феномен дослідники аналізують з двох позицій: психічний стан (тимчасова або ситуативна готовність) і характеристика особистості

(довготривала або загальна). Тимчасову готовність при цьому трактують як актуалізацію, пристосування всіх сил, створення психологічних можливостей для успішних дій в цей момент. Натомість довготривалу готовність визначають як набуті установки, знання, навички, вміння, досвід, якості й мотиви діяльності. Учені стверджують, що у процесі діяльності виявляються як стійкі особистісні особливості людини (переконання, погляди, риси характеру тощо), так і ситуативні психічні стани, пов'язані з трудовим процесом (спостережливість, зібраність, задоволення та ін.) [275].

У нашому дослідженні *готовність підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу* ми розглядатимемо як сукупність знань підлітка про сексуальну культуру, безпечну поведінку в ситуаціях, пов'язаних із наслідками для його життя, здоров'я і благополуччя, прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя й здоров'я, формування особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості та здатність визначати можливу соціальну небезпеку, чинити опір ризикованим пропозиціям.

Вважаємо, що важливо озброїти підлітків знаннями про власну сексуальність, сексуальну культуру, статеві стосунки, шлюбні права, сексуальну та гендерну ідентичність, відповідальну безпечну сексуальну поведінку, забезпечити усвідомлення важливості цих аспектів для стану здоров'я та забезпечення успішної соціалізації. Проте важливо брати до уваги прояви підліткового «нігілізму», небажання приймати інформацію як догму, схильність підлітків до критиканства.

Підлітковий максималізм, незнання і відсутність соціального досвіду, цікавість, бажання спробувати різні боки «дорослого життя», тиск однолітків або друзів старшого віку нерідко призводять до ризикованої поведінки. Ризикована поведінка підлітка завжди спрямована на освоєння навколишнього простору і розуміння того, де його межа. Зазвичай високий ризик – це побічний продукт загостреної пізнавальної діяльності. Підліток експериментує, щоб дізнатися про себе більше, спробувати різні стилі життя, показати оточенню, що стає дорослим, підвищити ступінь самостійності. Мозок підлітка влаштований таким чином, що

він відчуває біологічну потребу ризикувати. Також мозок підлітка здатен адекватно переробляти і сприймати великі обсяги інформації, і це дає величезні можливості для розвитку та самопізнання. Однак незрілість нейронної мережі, що відповідає за процес оцінювання та аналізу ситуації, пояснює труднощі й навіть неможливість прийняття зважених, розумних рішень в емоційно насиченій ситуації, особливо у присутності однолітків [26].

Саме тому, важливою складовою роботи з формування готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу є залучення вихованців до соціально-позитивної і громадської роботи, оскільки відсутність критичності у ставленні до прийнятих у підлітковому середовищі форм асоціальної поведінки роблять підліткові поведінкові експерименти вкрай небезпечними.

Емоційне реагування мозку підлітка на подразники значно вище, ніж у дітей і дорослих. Звідси, здавалося б, й безпричинні вибухи емоцій, образливість, демонстративна поведінка. Підлітки віддають перевагу дії з високим рівнем емоційної напруги, схильні до імпульсивних вчинків, включаючи експериментування з наркотиками і алкоголем, безладними статевими стосунками, рідко думають про можливі негативні наслідки своєї поведінки і не здатні їх оцінити [244].

Таким чином, ми встановили, що на формування ризикованої поведінки підлітків впливають різні чинники, серед яких можна виділити: рівень загальної культури, обізнаності, поінформованості, індивідуально-психологічні чинники, ціннісні орієнтації, показники мотиваційної сфери, наявність навичок та вмій відповідальної, усвідомленої соціально-схвальної поведінки.

Аналіз психолого-педагогічних особливостей підліткового віку [12, 26, 135, 250] допоміг нам визначити й охарактеризувати критерії і показники сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу для подальшої організації нашого дослідження. Критерії готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу ми визначали як еталонні мірила, що дають змогу діагностувати наявність та рівень сформованості проявів досліджуваного явища. Для визначення стану сформованості готовності

підлітків до протидії залученню до комерційного сексу ми обрали показники, які були індикаторами оцінки досліджуваного явища, по два показники для кожного критерію.

Отже, ми визначили такі критерії та показники сформованості готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу:

1. Когнітивний критерій:

- знання про сексуальну культуру;
- знання про безпечну поведінку.

2. Мотиваційно-ціннісний критерій:

- прагнення до саморозвитку;
- усвідомлення цінності власного життя і здоров'я.

3. Особистісний критерій:

- особиста гідність, самоповага;
- емоційна стійкість.

4. Операційний критерій:

- здатність визначати можливу соціальну небезпеку;
- готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Відповідно до визначених критеріїв і показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу, ми підібрали діагностичні методики (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Критерії, показники та діагностичні методики визначення готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу

Критерій	Показник	Діагностична методика
1. Когнітивний	1. Знання про сексуальну культуру	Аналіз документації Анкета для підлітків Методика «Незакінчені речення» Творче есе «Що таке сексуальна культура?»
	2. Знання про безпечну поведінку	Аналіз документації Анкета для підлітків Методика «Незакінчені речення» Метод простого ранжування

Продовження табл. 2.1

2. Мотиваційно-ціннісний	3. Прагнення до саморозвитку	Аналіз документації Анкета для підлітків Методика оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда
	4. Усвідомлення цінності власного життя і здоров'я	Аналіз документації Анкета для підлітків Діагностика суб'єктивного контролю (парціальних позицій інтернальності–екстернальності особистості) (модифікована)
3. Особистісний	5. Особиста гідність, самоповага	Аналіз документації Анкета для підлітків Тест впевненості в собі (модифікований)
	6. Емоційна стійкість	Аналіз документації Анкета для підлітків Методика оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда
4. Операційний	7. Здатність визначити можливу соціальну небезпеку	Анкета для підлітків Методика первинної діагностики та виявлення дітей «групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук)
	8. Готовність чинити опір ризикованим пропозиціям	Методика діагностики схильності до різних видів залежності (модифікована) Кейс-метод

Ми визначили 4 критерії і 8 показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу. Це дало нам можливість ввести поняття «рівень готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу».

Під рівнем готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу ми розуміємо постійність, тривалість прояву показника готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу. Ми визначили та охарактеризували такі рівні готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу: високий (усвідомлений), середній (ситуативний) та мінімальний (критичний).

Високий (усвідомлений) рівень готовності до протидії залученню до комерційного сексу демонструють підлітки, озброєні системними, ґрунтовними знаннями щодо сексуальної культури, її цінностей, норм та її проявів; володіють усвідомленими знаннями про безпечну сексуальну поведінку; постійно прагнуть до саморозвитку та залучають інших; усвідомлюють цінності власного життя й здоров'я, приймають ці цінності як особистісні; їм притаманна особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість; у різних поведінкових ситуаціях завжди здатні визначати можливу соціальну небезпеку та демонструють готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю та здоров'ю.

Середній (ситуативний) рівень – у підлітків цієї групи є знання про сексуальну культуру, безпечну поведінку, але вони несистемні та неповні; ситуативно, тобто залежно від ситуації, яка складається, вони виявляють прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я; у них спостерігаються прояви особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості, проте в ситуаціях, які компліментарні саме для них, вони не завжди здатні визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що може вказувати на недостатню сформованість певних особистісних якостей. Прояви цих показників змінюються залежно від особистісної позиції підлітка, ступеня контролю з боку педагогів, батьків.

Мінімальний (критичний) рівень – підлітки цієї групи мають недостатньо знань про сексуальну культуру і безпечну поведінку або ці знання взагалі відсутні; у них майже непомітне прагнення до саморозвитку, цінності власного життя і здоров'я вони визнають, але не приймають як особистісні; є прояви особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості, проте вони поодинокі; у практичній діяльності майже відсутня здатність визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Експериментальну роботу з розроблення і впровадження змісту, форм і методів соціальної роботи за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу проводили у три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

На констатувальному етапі уточнили та відібрали методики для діагностики рівня готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу та виявлення стану проблеми у закладах загальної середньої освіти.

Формувальний етап передбачав визначення ефективності змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, розроблення і впровадження форм та методів соціальної роботи за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Контрольний етап мав на меті визначення динаміки у рівнях готовності підлітків контрольних та експериментальних груп щодо здатності чинити протидію залученню до комерційного сексу; перевірку ефективності змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Констатувальний етап експерименту, що тривав з січня до травня 2018–2019 н. р., був спрямований на визначення критеріїв, показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; виявлення рівнів готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу підлітків в умовах закладів загальної середньої освіти. Його проведено на базі 12 закладів загальної середньої освіти:

- 1) Середня загальноосвітня школа № 215 Святошинського району м. Київ;
- 2) Чаплинська середня загальноосвітня опорна школа Васильківського району Дніпропетровської області;
- 3) Рубіжанська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 Рубіжанської міської ради Луганської області;
- 4) Середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 5 міста Северодонецьк Луганської області;
- 5) Великоразська загальноосвітня школа I–III ступенів Радомишльської міської ради Житомирської області;

- 6) Загальноосвітня спеціалізована школа I–III ступенів фізико-математичного профілю № 12 м. Чернігів Чернігівської міської ради;
- 7) Гімназія № 31 гуманітарно-естетичного профілю Чернігівської міської ради;
- 8) Комунальна установа Вишевицької сільської ради «Вишевицький ліцей» Радомишльського району Житомирської області;
- 9) Краснобірська загальноосвітня школа I–III ступенів відділу освіти, молоді та спорту Радомишльської міської ради Житомирської області;
- 10) Спеціалізована школа № 304 з поглибленим вивченням інформаційних технологій Святошинського району м. Київ;
- 11) Середня загальноосвітня школа № 50 Святошинського району м. Київ;
- 12) Школа I–III ступенів № 170 Оболонського району м. Київ.

До участі в констатувальному етапі експерименту було залучено 765 осіб, з них: учні/учениці 8–9 класів – 644 особи; педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти (класні керівники 8–9 класів, соціальні педагоги та практичні психологи) – 68 осіб, батьки учнів/учениць 8–9 класів – 53 особи.

Констатувальний етап експерименту передбачав:

- контент-аналіз навчальної документації закладів загальної середньої освіти (навчальних програм, планів виховної роботи класних керівників, соціальних педагогів, практичних психологів, планів роботи закладів загальної середньої освіти);
- проведення анкетування з класними керівниками 8–9 класів, соціальними педагогами та практичними психологами закладів загальної середньої освіти;
- проведення анкетування з батьками учнів/учениць 8–9 класів, закладів загальної середньої освіти;
- проведення анкетування з учнями/ученицями 8–9 закладів загальної середньої освіти;

- добір діагностичних методик та комплексне оцінювання рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу;
- визначення недоліків і проблем у роботі закладів загальної середньої освіти з формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу.

На початку констатувального етапу експериментальної роботи ми провели контент-аналіз навчальної документації закладів загальної середньої освіти (планів роботи закладів загальної середньої освіти, навчальних програм, планів виховної роботи класних керівників).

З цією метою ми проаналізували Державний стандарт базової середньої освіти (постанову Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти») [187]. У документі визначено, що до ключових компетентностей здобувачів освіти належать дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистих відчуттів і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб; дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності. У контексті нашого дослідження особливої актуальності набувають наскрізні вміння, серед яких: вміння оцінювати ризики, розрізняти прийнятні й неприйнятні ризики, зважаючи на істотні чинники.

Відповідно, плани роботи закладів загальної середньої освіти, навчальні програми, плани виховної роботи класних керівників мають містити форми роботи з формування в учнів наведених компетентностей.

Зокрема, річний план роботи закладу загальної середньої освіти містить такий напрям формування знань про запобігання комерційного сексу, як превентивна робота закладу, що спрямована на запобігання виникненню життєвих колізій у окремих індивідів, і груп ризику. Ми проаналізували 10 річних планів закладів загальної середньої освіти з метою виявлення завдань,

видів роботи, методів, форм, які забезпечували б готовність підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Результати аналізу річних планів закладів загальної середньої освіти

№	Завдання, форми, методи роботи з проблематики	Наявність, %
1	Формування у неповнолітніх відповідального ставлення до власного здоров'я як базової життєвої цінності	10
2	Формування сексуальної культури неповнолітніх	5
3	Культура здорового способу життя	20
4	Профілактика ПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління	10
5	Проблема залучення дітей до порнографії	0
6	Профілактика залучення підлітків до комерційного сексу	0
7	Інформування неповнолітніх про служби, від яких вони можуть отримати психологічну, юридичну та медичну допомогу	25
8	Стосунки	0
9	Цінності, права, культура і сексуальність	0
10	Розуміння гендеру, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності	0
11	Насильство і безпека	30
12	Тіло людини і розвиток	0
13	Сексуальність і сексуальна поведінка	0
14	Сексуальне і репродуктивне здоров'я	0

Так, формування у неповнолітніх відповідального ставлення до власного здоров'я як базової життєвої цінності та профілактика ризикованої поведінки майже у всіх закладах освіти зводиться до профілактики інфекційних захворювань, попередження дитячого травматизму, профілактики нещасних випадків. Зокрема, проводиться санітарно-виховна робота (бесіди, лекції, випускаються санітарні бюлетені на теми: «Туберкульоз», «Короста та її попередження», «Профілактика гепатиту А», «Профілактика дифтерії», «Поводження з отруйними речовинами», «Отруєння грибами, рослинами, ягодами», «Перша допомога при укусах змій, комах, тварин», «Профілактика гельмінтозів» тощо.

Також організовується і проводиться робота з учнями та їх батьками у формі бесід, лекцій та інших заходів з метою профілактики різних видів захворювань, а саме: гігієна та режим для школяра; профілактика шлункових захворювань; профілактика захворювань органів зору; профілактика грипу та

гострих респіраторних захворювань; профілактика серцево-судинних захворювань; профілактика захворювань опорно-рухової системи та ін.

Хоча, можна навести приклади зовсім іншої ситуації. Так, у річному плані закладу загальної середньої освіти № 215 м. Київ зазначено, що важливим напрямом роботи є формування культури здорового способу життя, здійснення превентивного виховання, профілактика алкоголізму, наркоманії, злочинності, шкідливих звичок. У Чаплинській середній загальноосвітній опорній школі Васильківського району Дніпропетровської області розроблено систему роботи з профілактики правопорушень і злочинів серед учнів, яка охоплює такі напрями, як соціальна робота, психолого-педагогічна робота, правове навчання і виховання, профілактика наркоманії, алкоголізму і СНІДу. У Рубіжанській загальноосвітній школі I–III ступенів № 3 Рубіжанської міської ради Луганської області виховна робота реалізується за такими напрямками: виховання правової культури та профілактика правопорушень, пропаганда здорового та безпечного способу життя, профілактика булінгу а шкільному середовищі.

Проведений нами аналіз засвідчив, що проблема формування готовності здобувачів освіти підліткового віку чинити протидію залученню до комерційного сексу недостатньо відображена у планах роботи закладів, визначених ними формах і методах роботи.

Проаналізувавши навчальні програми предметів 10 закладів загальної середньої освіти I–III ступенів, ми виявили, що теми, які розкривають проблематику ризиків комерційного сексу, найчастіше трапляються в навчальних програмах предметів «Основи здоров'я» (7–9 класи) та «Біологія» (6–9 класи). Проте в навчальній програмі предмета «Основи здоров'я» бракує тем про домашнє насильство, згоду на секс, недоторканість та приватність тіла, шкідливість порнографічних матеріалів в Інтернеті, розуміння гендеру, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності.

У навчальних програмах предмета «Біологія» недостатньо розкрито тему контрацепції, вона згадується лише один раз у 9 класі, що, на нашу думку, є вже запізно, адже міжнародні рекомендації радять надавати підліткам інформацію

про неї з 9–12 років. Також не згадується про право на доступ до необхідних медичних сервісів і захисту у випадку небажаної вагітності, про ефективні методи терапії ВІЛ (антиретровірусну терапію), про програми і групи підтримки ЛЖВ, право мати сексуальні почуття, стосунки і партнерства.

Отже, ми визначили, що спектр тем, в яких порушуються питання формування рівня готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу є достатньо широким, хоча має переважно медико-санітарний характер. Також, на нашу думку, цим темам виділено замало годин.

Саме тому на наступному етапі ми вважали за доцільне дослідити плани виховної роботи класних керівників. Нами проаналізовано 20 планів виховної роботи класних керівників закладів загальної середньої освіти з метою виявлення аспектів соціально-виховної роботи за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Результати аналізу планів виховної роботи класних керівників
закладів загальної середньої освіти**

№	Заклад	Кількість класів	Наявність тематики у планах
1	Середня загальноосвітня школа № 215 Святошинського району м. Київ	2	-
2	Чаплинська середня загальноосвітня опорна школа Васильківського району Дніпропетровської області	2	-
3	Рубіжанська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 Рубіжанської міської ради Луганської області	2	-
4	Середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 5 міста Северодонецьк Луганської області	2	-
5	Великоразька загальноосвітня школа I–III ступенів Радомишльської міської ради Житомирської області	1	-
6	Загальноосвітня спеціалізована школа I–III ступенів фізико-математичного профілю № 12 м. Чернігів Чернігівської міської ради	2	-
7	Гімназія № 31 гуманітарно-естетичного профілю Чернігівської міської ради	2	-
8	Комунальна установа Вишевицької сільської ради «Вишевицький лицей» Радомишльського району Житомирської області	2	-

Так, у плані класного керівника 8-го класу загальноосвітньої спеціалізованої школи I–III ступенів фізико-математичного профілю № 12 м. Чернігів Чернігівської міської ради робота з профілактики ризикованої поведінки зводиться до бесід з усіх видів безпеки життєдіяльності («Запобігання злочинності», «Обережно, ожеледиця!», «Правильне харчування», «Вогонь-друг, вогонь-ворог», бесіда про небезпечні ігри в мережі Інтернет, «Обережно, грип!», «Дотримання правил протипожежної безпеки», «Дорога і ми», «Поведінка на канікулах»). Проте тем, пов'язаних з формуванням протидії ризикованій поведінці підлітків, план не містить.

У плані класного керівника комунальної установи Вишевицької сільської ради «Вишевицький ліцей» робота з профілактики включає інформацію щодо проведення бесід на теми: «Профілактика правопорушень», «Правопорушення і юридична відповідальність», «Профілактика негативних явищ серед учнів». У плані виховної роботи класного керівника 9-го класу гімназії № 31 гуманітарно-естетичного профілю Чернігівської міської ради є напрям, що стосується здорового способу життя, його представлено темами «Бережи здоров'я змолоду», «Я ціную здоровий спосіб життя», «Шкідливі звички» та ін.

Можемо зробити висновок, що у більшості вивчених нами планів виховної роботи класних керівників закладів загальної середньої освіти представлено виховні години та бесіди про основні напрями роботи школи, посилення контролю за поведінкою і дозвіллям дітей, про відповідальність батьків за неналежне виконання обов'язків, недопущення проявів жорстокості. Проте проблематику формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу розкрито недостатньо, лишилися поза увагою класних керівників. Не відображено такі питання, як: культура здорового способу життя, профілактика ІПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, права і обов'язки дитини, протидія та запобігання насильству, стать і статеві стосунки, формування відповідальної безпечної поведінки.

Отже, аналіз 20 планів виховної роботи класних керівників дав можливість встановити, що в них згадуються всі напрями виховної роботи, але відсутні

конкретні форми роботи, спрямовані на формування рівня готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; форми роботи із залученням батьків відображено лише 12 планах (60 %); відсутні конкретні форми роботи, спрямовані на профілактику залучення підлітків до комерційного сексу; форми роботи, спрямовані на формування культури здорового способу життя представлено лише у 9 планах (40 %).

Ми також проаналізували 10 річних планів роботи практичних психологів і соціальних педагогів. Виявлено, що робота практичних психологів в основному спрямована на: психологічний супровід психічного, розумового, соціального і фізичного розвитку здобувачів освіти; психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти; психологічний супровід адаптації до умов освітнього процесу; профільне та професійне самовизначення здобувачів освіти, формування життєвої компетентності; попередження та профілактику професійного вигорання педагогічних працівників; формування психологічної готовності учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі з дитиною з особливими освітніми потребами тощо.

Отже, аналіз планів роботи соціальних педагогів і практичних психологів показав, що всі вони містять завдання щодо профілактики негативних соціальних явищ. Основними профілактичними напрямками визначено такі: профілактика делінквентної, адиктивної, суїцидальної поведінки; профілактика ВІЛ/СНІДу та ПСШ. Проте жоден план не містив інформації, пов'язаної з таким напрямом профілактики, як профілактика залучення підлітків до комерційного сексу.

Таким чином, у результаті контент-аналізу навчальної документації ми виявили такі *недоліки* роботи закладів загальної середньої освіти щодо формування готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу:

– проблема формування готовності здобувачів освіти підліткового віку чинити протидію залученню до комерційного сексу недостатньо відображена у

планах роботи закладів загальної середньої освіти, визначених ними формах і методах роботи;

– у навчальних програмах предметів «Основи здоров'я» (7–9 класи) та «Біологія» (6–9 класи) є доволі широкий спектр тем, в яких порушуються питання формування рівня готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу, хоча він має переважно медико-санітарний характер і цим темам виділено замало годин;

– у жодному з 20 планів виховної роботи класних керівників, 10 річних планів роботи соціальних педагогів і практичних психологів не визначено завдання профілактики залучення підлітків до комерційного сексу;

– формам роботи за участю батьків у планах і змісті виховної роботи приділяється недостатня увага;

– річні плани роботи практичних психологів і соціальних педагогів не містять інформації, пов'язаної з таким напрямом, як профілактика залучення підлітків до комерційного сексу.

З метою встановлення об'єктивних результатів щодо визначення рівня обізнаності підлітків та можливих «зон ризику» на наступному етапі констатувального експерименту ми провели опитування у формі анкетування підлітків, батьків підлітків, педагогічних працівників (класних керівників, соціальних педагогів, практичних психологів).

Дослідженням охоплено 765 респондентів, з них підлітки – 644 особи, батьки підлітків – 53 особи, класні керівники – 48 осіб, практичні психологи і соціальні педагоги – 20 осіб.

Анкетування класних керівників і аналіз отриманих результатів були спрямовані на вивчення уявлень педагогів про процеси педагогічного стимулювання готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; збір і вивчення інформації про використання методів педагогічного впливу; виявлення характеру ставлення педагогів до проблеми профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; ступінь обізнаності та актуальності

для педагогів проблеми профілактики залучення підлітків до комерційного сексу (додаток А).

Педагогам було запропоновано анкету, яка містить як закриті, так і відкриті запитання.

До анкетування було залучено 48 класних керівників 8–9 класів закладів загальної середньої освіти (39 жінок і 9 чоловіків) віком від 32 до 63 років, освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст (4 особи) та магістр (44 особи).

Респондентам було запропоновано відповісти на запитання *«Чи проводите Ви заняття щодо статевого виховання здобувачів освіти?»*. Отже, 36 (75,00 %) опитаних вчителів зазначили, що не проводять зі своїми учнями/ученицями заняття щодо статевого виховання, 12 (25,00 %) – проводять такі заняття.

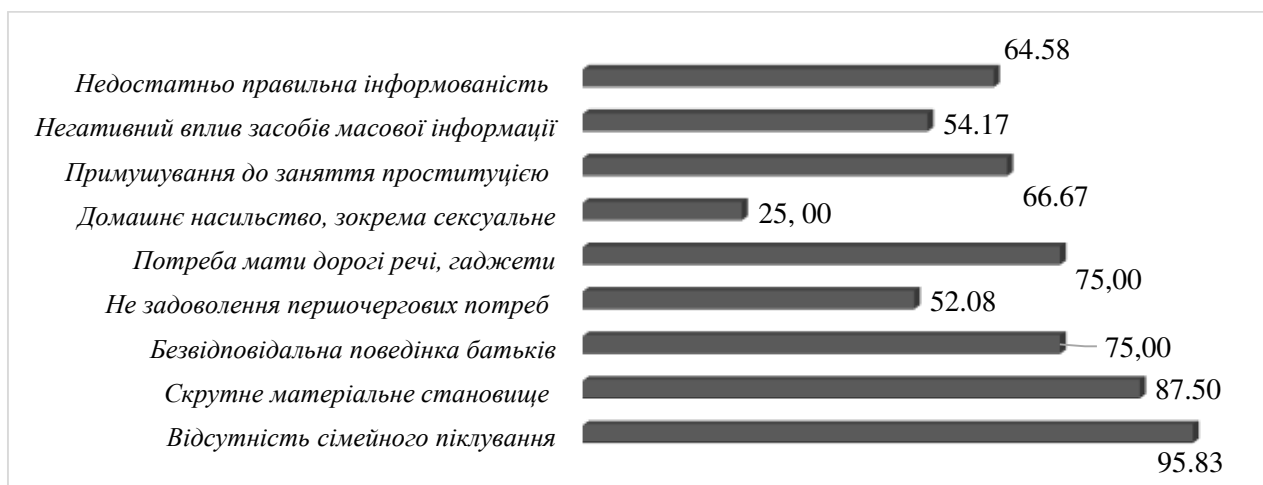
З метою з'ясування обізнаності класних керівників щодо визначення поняття «комерційний секс» було запропоновано дати відповідь на запитання *«На Вашу думку, комерційний секс – це ...»*. Результати опитування показали, що переважна більшість педагогів (38 осіб, або 79,17 %) не знають, що означає це поняття, решта (10 осіб, або 20,83 %) дали відповідь, що комерційний секс – це продаж себе за гроші, проституція, секс за гроші, сексуальна експлуатація, рабство.

Відповіді респондентів на запитання *«Як Ви думаєте, який ступінь впливу сімей у складних життєвих обставинах на соціалізацію підлітків?»* розподілилися таким чином: більшість (35 осіб, або 72,92 %) опитаних вважають, що у підлітків із сімей у складних життєвих обставинах є висока вірогідність виникнення асоціальної поведінки і ступінь впливу вони визначили як негативний; деякі педагоги (13 осіб, або 27,08 %) зазначили, що ступінь впливу сімей у складних життєвих обставинах на соціалізацію підлітків є невисоким.

Результати аналізу відповідей на запитання *«Перелічіть, будь ласка, причини, які, на Вашу думку, спонукають підлітків до залучення до комерційного сексу?»* представлено на рис. 2.4. Так, що 46 класних керівників (95,83 %) вказали на відсутність сімейного піклування та недоліки сімейного виховання, тобто вчителі вважають, що переважна більшість дітей-підлітків, які займаються

проституцією, проживають у неблагополучних сім'ях. 42 особи (87,50 %) зазначають, що скрутне матеріальне становище та, відповідно, складні життєві обставини змушують дітей «заробляти» у такий спосіб. 36 респондентів (75,00 %) вважають, що важливим чинником є безвідповідальна поведінка батьків, які часто просто не задовольняють потреби дітей у їжі, одязі та інших речах.

Рис. 2.4. Статистика відповідей (%) класних керівників на запитання «Перелічіть, будь ласка, причини, які, на Вашу думку, спонукають підлітків до залучення до комерційного сексу?»

Залучення дітей до заняття проституцією з боку батьків, інших законних представників, тобто коли батьки використовують власних дітей для виготовлення порнографічних матеріалів або примушують їх до заняття проституцією, отримуючи за це гроші, 32 респонденти (66,67 %) вказують як одну із причин, що спонукає підлітків до залучення до комерційного сексу.

Так, 31 респондент (64,58 %) зазначає, що дуже важливою і актуальною причиною є недостатньо правильна інформованість підлітка про міжстатеві стосунки; 26 (54,17 %) розглядають негативний вплив засобів масової інформації на несформовану психіку дитини щодо пропаганди розкутості, сексуальності, можливості отримання «легких грошей» як вагому причину, що спонукає до залучення неповнолітніх до проституції; 12 осіб (25,00 %) зазначили, що саме домашнє насильство, зокрема сексуальне, має загрозливий характер, адже жорстокість і насильство в межах окремої родини є потенційною загрозою для дитини.

Респондентам було запропоновано відповісти на запитання «*Чи проводите Ви профілактичну роботу на тему комерційного сексу та його шкідливих наслідків?*». Встановлено, що більшість педагогів (30 осіб, або 62,50 %) не проводять профілактичну роботу щодо залучення підлітків до комерційного сексу, оскільки, на нашу думку, не знають, що саме потрібно розповідати підліткам з цієї теми. Лише 4 класних керівники (8,33 %) вказали, що вони проводять профілактичну роботу щодо цього питання, а 14 педагогів (29,17 %) не змогли визначитися з відповідями. Щодо результативності проведення профілактичної роботи на тему комерційного сексу та його шкідливих наслідків респонденти зазначили, що все залежить від готовності й відкритості дитини до сприйняття інформації.

Також класним керівникам було запропоновано дати відповідь на запитання «*Які форми роботи в профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу Ви використовуєте?*». За результатами опитування, респонденти використовують елементи сексуальної освіти через бесіди (48 осіб, 100,00 %), тренінгові заняття (35, або 72,92 %), лекції (46 осіб, або 95,83 %), консультації (42 осіб, або 87,50 %), тематичні зустрічі (26 осіб, або 54,17 %), круглі столи (23 осіб, або 47,92 %). Також класні керівники наголосили, що прикладом із життя відомих людей формують позитивні моральні цінності.

Метою наступного запитання «*Як комерційна сексуальна експлуатація впливає на дитину?*» було з'ясування обізнаності педагогів щодо впливу комерційної сексуальної експлуатації на дитину. Аналіз даних свідчить, що переважній більшості педагогів (46 осіб, або 95,83 %) складно відповісти або вони не стикалися з подібним явищем у своїй педагогічній практиці. Також респонденти зазначили, що комерційна сексуальна експлуатація руйнує життя дитини (44 особи, або 91,67 %), робить її черствою, байдужою, підозрілою (38 особи, або 79,17 %), дитина зневіряється в житті, що призводить до повної деградації особистості (45 осіб, або 93,75 %). 43 респонденти (89,58 %) вказали, що комерційна сексуальна експлуатація негативно впливає на дитину, оскільки

дитина, яка страждає від постійного насильства, має порушення психічного характеру, проблеми з наркотиками, інфекційні захворювання.

Аналіз відповідей на запитання «*Як Ви вважаєте, від яких проблем найбільше страждають особи, залучені до комерційного сексу в Україні?*» показав, що класні керівники серед найважливіших проблем, від яких страждають особи, залучені до комерційного сексу в Україні, вказали: відсутність грошей, матеріальні проблеми, немає високооплачуваної роботи (42 особи, або 87,50 %), вживання наркотичних, психотропних речовин (39 осіб, або 81,25 %), небезпека інфекційних захворювань (35 осіб, або 72,92 %), насильство в середовищі комерційного сексу (31 особа, або 64,58 %). На неможливість отримати кваліфіковану медичну допомогу особам, залученим до комерційного сексу, вказали 26 респондентів (54,17 %), на неповажне ставлення з боку суспільства – 24 (50,00 %). Також серед проблем, від яких страждають особи, залучені до комерційного сексу в Україні, педагоги назвали такі: порушення прав осіб, які займаються комерційним сексом (18 осіб, або 37,50 %), свавілля правоохоронних органів (17 осіб, або 35,42 %), незнання законів (12 осіб, або 25,00 %), житлові проблеми (11 осіб, або 22,92 %), відсутність умов для цивілізованого заняття секс-бізнесом (11 осіб, або 22,92 %).

Результати відповіді на запитання «*Чи обговорюєте Ви на виховних годинах теми щодо сексуальної просвіти?*» свідчать, що 13 респондентів (27,08 %) обговорюють на виховних годинах теми щодо сексуальної просвіти з частотою приблизно раз на три місяці, 35 (72,92 %) – ні.

Отже, результати опитування підтвердили, що класні керівники почуваються невпевнено у своїх знаннях з усіх аспектів проблеми протидії залученню підлітків до комерційного сексу, використовують шаблонні форми виховної роботи, не усвідомлюють необхідність системної профілактичної роботи за напрямом протидії залученню підлітків до комерційного сексу.

Таким чином, ми встановили *недоліки* в роботі закладів загальної середньої освіти та класних керівників за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу:

– у закладах загальної середньої освіти відсутня цілеспрямована робота адміністрації з педагогічним колективом з питань організації цілісної системи формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу;

– під час організаційних форм соціально-педагогічної роботи класні керівники недостатньо уваги приділяють різним аспектам сексуальної просвіти, зокрема, ризики, які несе в собі ризикована поведінка, залучення до комерційного сексу;

– у роботі з підлітками використовуються одноманітні організаційні форми соціально-педагогічної роботи, що мають переважно масовий характер; перевага надається усталеним формам роботи з учнями, які мало спонукають підлітків до формування відповідального ставлення до власного життя, протидії ризикованим формам поведінки;

– позакласні організаційні форми соціально-педагогічної роботи проводяться без урахування індивідуальних особливостей підлітків та можливостей для прояву їх самореалізації;

– відсутня цілеспрямована робота з батьками за напрямом протидії залученню підлітків до комерційного сексу або ж вона ведеться стихійно, час від часу.

– під час проведення виховних годин класні керівники не говорять з підлітками про сексуальну просвіту, не розповідають про ризики, які несе в собі небезпечна ризикована поведінка, зокрема залучення до комерційного сексу.

Наступним етапом експериментальної роботи було анкетування батьків підлітків (додаток Б). Воно було спрямоване на з'ясування думки батьків щодо знань про комерційний секс, форм та методів роботи закладу освіти щодо профілактики соціально-небезпечних явищ, показників ефективності роботи педагогів закладу загальної середньої освіти, взаємозв'язку школи з батьками, форми роботи з батьками для підвищення ефективності роботи педагогічного колективу за напрямом формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу, умов, які створені в закладі загальної середньої освіти,

для формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу тощо.

В анкетуванні взяли участь 53 особи віком 35–54 роки, з них 41 жінка і 12 чоловіків, 41 респондент має повну сім'ю (сім'я, що складається з матері та батька і дитини (дітей)), 12 – неповну (сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей)).

Батькам досліджуваних дітей було запропоновано відповісти на запитання *«На Вашу думку, комерційний секс – це ...»*. Відповідаючи на запитання, більшість респондентів (35 осіб, або 66,04 %) наголосили, що це поняття розуміють як проституцію, секс заради грошей, статеві стосунки за фінансову винагороду, спосіб заробляння грошей, задоволення своїх сексуальних потреб через борделі, 11 (20,75 %) – не знають, що означає це поняття, 7 (13,21 %) – зазначили, що комерційний секс – це небажання жінок і чоловіків розвиватися, знайти пристойну роботу.

Суть поняття «сексуальна освіта» для більшості респондентів (41 особа, або 77,36 %) полягає в донесенні до дітей інформації про правила безпечного сексу. 34 (64,15 %) і 30 (56,60 %) опитаних вказали, що сексуальна освіта – це знання про гігієну, статеві органи, статеві стосунки та здорове ставлення до власної сексуальності відповідно.

У результаті аналізу відповідей на запитання *«Чи вважаєте Ви, що для підлітків і молоді в Україні проблема комерційного сексу є актуальною?»* ми отримали такі дані: 26 (49,06 %) опитаних вважають проблему комерційного сексу актуальною для України, оскільки вона знаходиться в одному проблемному полі з гендерною дискримінацією та наявністю реклами секс- і порнопродукції в ЗМІ, поширеністю ВІЛ/СНІДу, торгівлею людьми з сексуальною метою та поширеністю наркотичних речовин. 21 респондент (39,62 %) зауважив, що визначити актуальність цього явища складно.

На запитання *«Чи є ймовірність, що Ваша дитина може потрапити до таких «груп ризику»?»* 41 досліджуваний (77,36 %) дав категорично заперечну відповідь, 9 батьків (16,98 %) вказали, що їм складно припустити таку

ймовірність, і 3 особи (5,7 %) зазначили, що можливо їхня дитина буде спілкуватися з такими підлітками, але сама не буде з цим пов'язана.

Стосовно відповідей батьків на запитання *«Хто, на вашу думку, має займатися профілактикою залучення підлітків до комерційного сексу?»*, то 47 респондентів (88,68 %) майже однотайно на перше місце ставлять батьків та родинне оточення. Таким чином, опитані наголосили, що батьки мають відігравати провідну роль у статевого вихованні своїх дітей. Покладаються на школу і фахівців соціальних служб у питанні профілактики залучення підлітків до комерційного сексу 31 (58,49 %) і 25 (47,16 %) осіб відповідно.

Окремо у батьків в опитуванні ми прагнули дізнатися, чи обговорюються теми щодо сексуальної освіти у закладі, де навчається їх дитина. Переважна більшість батьків (35 осіб, або 66,07 %) зазначили, що у закладі, де навчається їх дитина, не обговорюються теми щодо сексуальної освіти, тобто сексуальної освіти взагалі немає в школі. Лише 12 батьків (22,64 %) вказують, що такі заняття проводяться в школі, де навчається їхня дитина, і вони задоволені їх якістю. Ще 6 осіб (11,32 %) або незадоволені нею, або не змогли відповісти на це запитання. Щодо частоти проведення занять з питань сексуальної освіти у закладі, де навчається їх дитина, то 11 батьків (20,75 %) зазначили, що один раз на три місяці проводяться заняття з означеної теми, 6 осіб (11,32 %) вказали, що у закладі, де навчається їх дитина, один раз на місяць обговорюють теми щодо сексуальної освіти.

На запитання *«Чи розмовляєте Ви з дітьми на теми, що цікавлять підлітків?»* 35 батьків (66,04 %) відповіли, що уникають цих розмов взагалі. Уникання дорослими розмов з дітьми на «незручні» для них теми привчає підлітків до думки, що ці теми заборонені. Ухильна або викривлена інформація спричинює у дітей необґрунтовану тривогу й цікавість. Тобто, вони підуть шукати цікаву їм інформацію деінде.

Стосовно обговорення в родині тем щодо сексуальної освіти, комерційного сексу та інших, зазначимо, що більшість батьків (34 особи, або 64,15 %) не знають як про це говорити, тобто виявляють власну психологічну

неготовність, некомпетентність, незрозуміння з чого починати такі розмови та як їх проводити. Таким чином, щоб батьки могли взяти на себе одну з провідних ролей у сексуальній освіті для власної дитини, вони потребують навчання для себе, консультацій фахівців, інформаційних матеріалів. 9 батьків (16,98 %) переконані, що не мають жодних бар'єрів при обговоренні з дітьми питань про сексуальну освіту, комерційний секс тощо. Решті ж 6 учасникам дослідження (11,32 %) складно було відповісти на це запитання. Тобто, як бачимо, більша частина батьків раніше взагалі не замислювалися про необхідність проведення в родині сексуальної освіти або відкладала це на невизначений термін. І аналізуючи відповіді респондентів на наступне запитання, можна зробити висновок, що більшість батьків хотіли би, щоб школа допомогла їм із сексуальною освітою їхньої дитини.

Абсолютна більшість опитаних 44 (83,02 %) вважає за необхідність введення предмета або програми з сексуальної освіти, у рамках якої говорити про проблеми підлітків, оскільки школа має можливість запросити фахівців, які можуть провести роз'яснювальні лекції/семінари щодо статевого виховання.

Таким чином, ми визначили *недоліки* в організації роботи з батьками за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу:

- організація роботи щодо профілактики залучення підлітків до комерційного сексу з батьками здійснюється функціонально, вибірково;
- відсутність участі батьків в організації організаційних форм соціально-педагогічної роботи щодо профілактики залучення підлітків до комерційного сексу теж оцінюється на низькому рівні;
- недостатня підготовленість батьків до обговорення тем щодо комерційного сексу та сексу взагалі;
- нестача організаційних форм соціально-педагогічної роботи з профілактики залучення підлітків до комерційного сексу та сексуальної освіти у закладі освіти.

На наступному етапі ми провели анкетування підлітків з метою первинного визначення рівня готовності підлітків щодо ризиків, якими загрожує

залучення до комерційного сексу. Для цього розроблено опитування у формі анкети (додаток В), що було проведено зі старшими підлітками – учнями 8–9 класів. Анкета містила як закриті, так і відкриті запитання. Загальна кількість досліджуваних становила 644 особи (365 дівчат, 279 хлопців).

Частину запитань анкети було побудовано за принципом методики «Незакінчені речення», вона містила три незакінчені речення для вивчення уявлень підлітків про комерційний секс, його негативні наслідки та шляхи залучення до комерційного сексу, а саме:.

1. «Я вважаю, що комерційний секс – це ...».

2 «На мою думку, комерційний секс може призвести до наступних негативних наслідків: ...»

3. «Я можу назвати такі шляхи залучення до комерційного сексу: ...».

Також анкета містила запитання для виявлення та оцінювання готовності до протидії залученню підлітків до комерційного сексу, подолання обставин і перешкод, стійкості намірів підлітків (за шкалою від 1 до 5).

Аналіз змісту відповідей респондентів показав, що більшість досліджуваних (358 осіб, або 56,00 %) вважають, що комерційний секс – це проституція, секс за гроші, шлях отримання матеріальних благ, винагорода за матеріальні цінності. Помітна частка респондентів (211 осіб, або 32,76 %) зазначили, що комерційний секс – це така сама робота, за яку потрібно пристойно платити. Частина опитаних (75 осіб, або 11,96 %) не знають або не розуміють, що означає це поняття.

На запитання «*Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що проституція – це проблема сучасності?*» 259 респондентів (40,22 %) дали ствердну відповідь, а 385 (59,78 %) – заперечили існування такої проблеми.

Щодо ставлення до комерційного сексу, то більшість респондентів (486 осіб, або 75,47 %) зазначили, що їм байдуже до цієї проблеми, 100 учнів (15,53 %) наголосили на негативному ставленні до комерційного сексу, а 58 опитаних (9,01 %) позитивно оцінюють заняття комерційним сексом, тобто, можна припустити, що вони не сприймають цю проблему як значущу або не

знають про існування проблеми залучення підлітків до комерційного сексу в нашій країні.

Наступним кроком було виявлення думок підлітків про те, до яких негативних наслідків може призвести комерційний секс. Переважна більшість учнів відчували ускладнення та не змогли назвати наслідки для осіб, залучених до комерційного сексу. Зокрема, 498 підлітків (77,33 %) не знали, що наслідками від комерційного сексу можуть бути деградація особистості, поширення проституції, небажання оволодіти іншими видами діяльності, небажана вагітність, негативний вплив на подальшу долю людини, яка цим займається, зокрема, зіпсована репутація, збільшення кількості абортів, втрата здатності до нормального шлюбу і материнства/батьківства, поширення алкоголізму і наркоманії у зв'язку з високими емоційними стресами, може негативно позначитися на стані здоров'я (венеричні захворювання, ВІЛ/СНІД та психічні порушення).

Щодо причин залучення підлітків до комерційного сексу, то тут також в учнів виникли проблеми. Більшість респондентів (501 особа, або 77,80 %) дали відповідь «важко сказати». Хоча були підлітки, на думку яких, основними причинами, які можуть сприяти залученню підлітків до комерційного сексу, є низький рівень доходів сім'ї, бідність, борги, нестача грошей, відсутність постійної роботи.

Наступне запитання стосувалося того, чи знають підлітки, які є шляхи залучення до комерційного сексу. Деякі респонденти назвали кілька шляхів залучення підлітків до цієї асоціальної проблеми, а саме: через всесвітню мережу Інтернет (77 осіб, або 11,97 %), соціальні мережі (112 осіб, або 17,39 %), сайти знайомств (97 осіб, або 15,06 %). Також підлітки вважають, хоч і мало, що через оголошення у засобах масової інформації (64 особи, або 9,94 %) та через модельні агентства (84 особи, або 13,04 %) можна залучати до комерційного сексу. Однак все ж більшість респондентів (411 осіб, або 63,82 %) не знають, які є шляхи залучення до комерційного сексу. Встановлено, що сутенерство як шлях залучення до комерційного сексу не було визначено підлітками. Це засвідчує, що

підлітки недооцінюють загрозу втягнення в заняття проституцією або примушування до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану [117]. Показово, що 103 опитаних (15,99 %) вважають, що одним зі шляхів залучення до комерційного сексу дітей є участь у зйомках порнографічних фільмів.

Наступний блок запитань стосувався сексуальної поведінки сучасних підлітків. Підліткам було запропоновано оцінити ситуації, пов'язані з поведінкою молодих людей (додаток Н), використовуючи шкалу: це непогана поведінка – 1 2 3 4 5 – це дуже погана поведінка (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

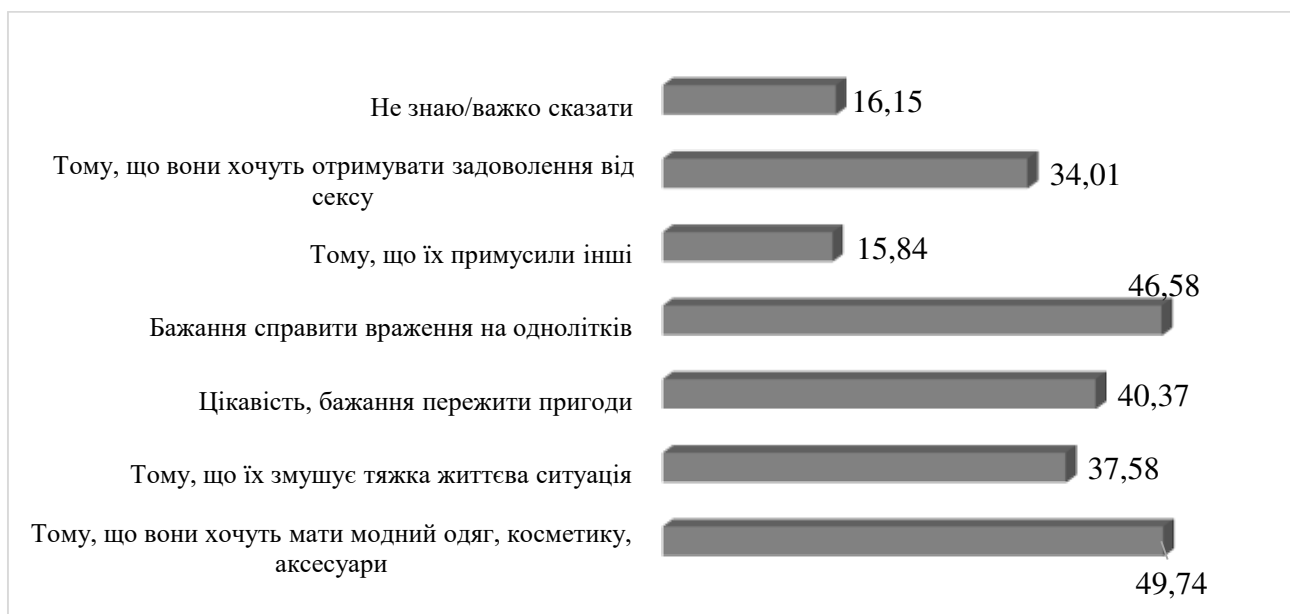
Результати аналізу ситуацій, пов'язаних з поведінкою молодих людей

Ситуації	Бали									
	1		2		3		4		5	
	особи	%	особи	%	особи	%	особи	%	особи	%
1	8	1,24	64	9,94	322	50,00	114	17,70	136	21,12
2	0	0	95	14,75	248	38,51	86	13,35	215	33,39
3	0	0	68	10,56	301	46,74	214	33,23	61	9,47
4	0	0	0	0	112	17,39	358	55,59	174	27,02

Аналіз результатів засвідчив, що від 248 (38,51 %) до 322 (50,00 %) підлітків не змогли визначити негативні прояви, загрози, ознаки ризику та небезпеки в ситуаціях.

Нам було важливо дізнатися думку підлітків щодо чинників, через які діти та підлітки до 18 років вступають в сексуальні контакти за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації (рис. 2.5). Аналіз відповідей респондентів показує, що більшість опитаних (301 особа, або 49,74 %) вважають, що підлітки продають себе, тому що вони хочуть мати модний одяг, косметику, аксесуари, тобто вони допускають, що проституція може бути таким джерелом доходу. Цікаво, що 300 осіб (46,58 %) зазначили, що однією з причин може бути бажання справити враження на однолітків. Показово, що серед учнів є велика кількість тих, хто вважає, що практикувати участь в сексуальній активності в обмін на плату через цікавість, бажання пережити пригоди та отримання задоволення від сексу, це

відповідно 260 (40,37 %) та 219 (34,01 %). Водночас 242 (37,58 %) і 102 (15,84 %) учні вказують на те, що до такого роду діяльності змушує тяжка життєва ситуація або примус з боку інших осіб, тобто вони розуміють, що сексуальне зловживання відносно дитини з боку дорослої особи за винагороду є неприпустимим. Зокрема, варіант відповіді «Не знаю/важко сказати» обрали 104 підлітки (16,15 %).

Рис. 2.5. Статистика відповідей (%) підлітків на запитання «Чому, на твою думку, діти та підлітки до 18 років вступають у сексуальні контакти за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації?»

Стосовно ризику для самих дітей та молодих людей щодо вступу в сексуальний контакт за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації, то, згідно з результатами анкет, можемо констатувати, що відповіді підлітків розподілилися таким чином: думку «Є такий самий ризик для дітей та молодих людей з усіх верств/груп, щоб вступити в сексуальний контакт за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації» підтримали 139 опитаних (21,58 %); на думку «Є певні групи дітей та підлітків, в яких існує великий ризик, що вони вступатимуть в сексуальний контакт за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації» вказав 141 підліток (21,89%). Водночас констатуємо, що більшість респондентів (364 особи, або 56,53 %) не знають, яка з думок їм ближча, або вони не здогадуються про ризики комерційного сексу.

Отже, що переважна більшість респондентів (546 осіб, або 84,78 %) зазначили, що організаційні форми соціально-педагогічної роботи профілактики залучення до комерційного сексу на виховних годинах у закладах загальної середньої освіти не впроваджуються. Щодо введення у закладі освіти предмету або програми профілактики залучення до комерційного сексу, у рамках якої педагоги мали б говорити про проблеми підлітків, надавати знання про права дітей, торгівлю людьми, сексуальне насильство, ризики і чинники, які сприяють ставати жертвою насильства і торгівлі людьми, то більшість підлітків (524 особи, або 81,37 %) вважають це необхідністю.

Ситуація щодо готовності дітей говорити з батьками про різні аспекти комерційного сексу виявилася не дуже оптимістичною – 365 (56,68 %) дітей вказали, що такі теми не обговорюються в їх сім'ях. На запитання «*Чи легко тобі говорити з батьками на теми, пов'язані з сексом?*» ми отримали такі відповіді: 423 опитаних (65,68 %) зазначили, що їм досить складно говорити з батьками на інтимні теми; 221 особа (34,32 %) вказала, що батьки є важливим джерелом інформації у сфері сексуальної освіти.

Таким чином, за результатами анкетування підлітків ми визнали *недоліки* в організації роботи з підлітками за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу:

– підтверджено, що профілактична робота щодо залучення до комерційного сексу підлітків за участі вчителів, соціального педагога та шкільного психолога є несистемною та малорезультативною;

– потрібна зміна використання форм роботи відповідно до сучасних запитів підлітків; слід знайти такі форми і способи спілкування з дитиною, які нададуть можливість оминати, нейтралізувати бар'єр розбіжності ставлень, оскільки наявність бар'єру ізолює підлітка від впливу педагогів, колективу класу, батьків. Учні можуть ігнорувати виховні дії, які їм не цікаві, містять негативне оцінювання їх діяльності, поведінки. Вони можуть цілком не приймати того, що їм пропонують робити, або відверто уникати спілкування з класними керівниками.

– потрібно змінити досить ліберальне ставлення підлітків до проблеми комерційного сексу, адже вони не відчують значущість проблеми, вважають, що це питання їх не стосується, і в такому контексті формувати ціннісне ставлення до здоров'я та безпечного способу життя.

Узагальнення результатів контент-аналізу навчальної документації та анкетувань підтвердило актуальність та своєчасність нашого дослідження і актуалізувало завдання визначення рівня готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу. Далі, відповідно до визначених критеріїв та показників, ми розробили та впровадили блок діагностичних методик (див. табл. 2.1) з метою визначення рівня готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу.

Насамперед ми намагалися визначити рівень сформованості показників за *когнітивним критерієм*, тобто сформованість знань підлітків про сексуальну культуру та безпечну поведінку. З цією метою ми використали наративну методику творче есе «Що таке сексуальна культура?». На нашу думку, саме використання есе дало нам змогу зрозуміти індивідуальні думки, враження та ставлення підлітків щодо сформованості знань про сексуальну культуру.

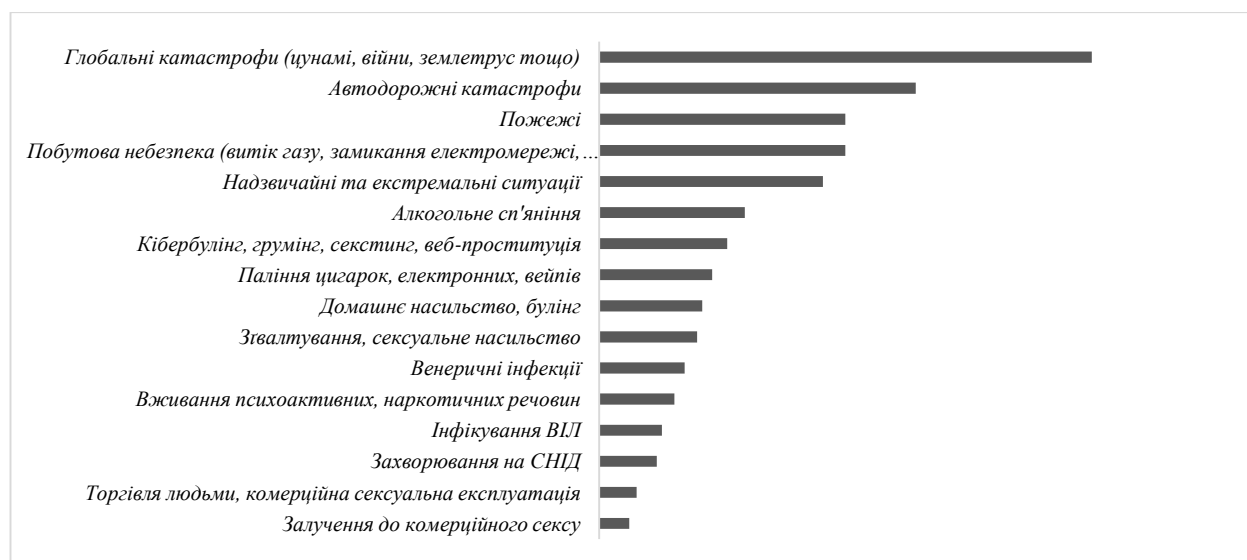
Отже, аналіз змісту есе учнів 8–9 класів показав, що абсолютно для всіх термін «сексуальна культура» має значення у розрізі задоволення сексуальних потреб індивіда. Хоча підлітки зазначають, що схильні мати одного постійного партнера, але існують й інші думки, що вони хотіли б мати по два, три та більше партнерів. Деякі учні називали сексуальну культуру насамперед передачею знань, традицій, звичаїв від батьків до дітей, що саме родина регулює нормативи сексуальної поведінки своїх дітей. Також у своїх творах підлітки зазначили, що не володіють відповідними знаннями з цього питання, хоча б хотіли отримувати їх від дорослих, але без повчального моралізаторства, застарілих моральних норм, забобонів, заборон та обмежень.

За результатами аналізу міні-творів ми дійшли висновку, що для того, аби процес формування сексуальної культури підлітків був ефективнішим, необхідно ввести програму з сексуальної освіти підлітків, в якій деталізувалися

б питання протидії залученню підлітків до комерційного сексу.

Для оцінювання такого показника когнітивного критерію, як знання про безпечну поведінку, ми використали анкетування підлітків, результати якого представлено вище, та метод простого ранжування.

Метод простого ранжування полягає в тому, що підлітки розташовують об'єкти ранжування (в нашому випадку ризиковані ситуації) за оціночною шкалою від 1 до 10 згідно із перевагою за значущістю та за пріоритетністю рішення. Тобто, ми запропонували підліткам заповнити таблицю з ризикованими ситуаціями та оцінити висловлювання за шкалою від 1 до 10, поставивши найвищий бал найбільш ризикованій, на їх думку, ситуації, найнижчий – найменш. Результати ранжування ризикованих ситуацій за оціночною шкалою від 1 до 10 наведено на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Результати ранжування найризикованіших ситуацій на думку підлітків

Методом простого ранжування було підтверджено, що підлітки мають недостатньо знань про безпечну поведінку або ці знання у них відсутні. Зокрема, найризикованішими ситуаціями для учнів виявилися: глобальні катастрофи (цунамі, війни, землетрус тощо) – 196 (30,43 %); автодорожні катастрофи – 126 (19,57 %); пожежі – 98 (15,22 %); побутова небезпека (витік газу, замикання електромережі, отруєння хімічними речовинами) – 98 (15,22 %) тощо. Водночас ситуації, пов'язані з проблемою залучення до комерційного сексу, підлітками

були оцінені як найменш загрозливі: залучення до комерційного сексу – 12 (1,86 %); торгівля людьми, комерційна сексуальна експлуатація – 15 (2,33 %); захворювання на СНІД – 23 (3,57 %); інфікування ВІЛ – 25 (3,88 %); венеричні інфекції – 34 (5,28 %); зґвалтування, сексуальне насильство – 39 (6,06 %); вебпроституція – 51 (7,92 %). Можемо зробити висновок, що підлітки мають мінімальні знання про безпечну поведінку або не мають таких знань взагалі, вони визнають, що ці ситуації можуть стати ризикованими, але не для них, тобто підлітки не приймають ці ризики на власний рахунок, як особистісні, у практичній діяльності вони майже не здатні визначати можливу соціальну небезпеку щодо ризикованих пропозицій.

Отже, оцінювання показників когнітивного критерію здійснено за такими показниками, як знання підлітків про сексуальну культуру та безпечну поведінку. Узагальнення даних анкетування, аналіз творчого есе «Що таке сексуальна культура?», методу простого ранжування дали нам можливість визначити рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту. Результати оцінювання представлені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні	Показники					
	Знання про сексуальну культуру		Знання про безпечну поведінку		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий (усвідомлений)	24	3,73	28	4,35	26	4,04
Середній (ситуативний)	330	51,24	310	48,14	320	49,69
Мінімальний (критичний)	290	45,03	306	47,52	298	46,27

Аналіз даних табл. 2.5 засвідчив, що більшість учнів (320 осіб, або 49,69%) мають середній (ситуативний) рівень сформованості показників, тобто вони мають деякі знання про сексуальну культуру, безпечну поведінку, але ці знання несистемні, неповні, виявляються ситуативно, залежно від ситуації, яка складається. Лише 26 підлітків (4,04 %) мають високий (усвідомлений) рівень сформованості показників, тобто ці діти мають ґрунтовні знання щодо сексуальної культури, її цінностей, норм та її проявів, безпечної сексуальної поведінки.

Далі ми визначали рівень сформованості показників готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу за *мотиваційно-ціннісним* критерієм: прагнення до саморозвитку; усвідомлення цінності власного життя і здоров'я. З цією метою ми використали методику оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда [263] (додаток Г) та діагностику суб'єктивного контролю (парціальних позицій інтернальності–екстернальності особистості), модифіковану [156] (додаток Д). Результати аналізу методики оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда представлено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Результати діагностування за методикою оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда

Шкала опитувальника	Рівні					
	Мінімальний (критичний)		Середній (ситуативний)		Високий (усвідомлений)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Самоприйняття	290	45,03	212	32,92	142	22,05
Прийняття інших	251	38,98	283	43,94	110	17,08
Емоційний комфорт	399	61,96	213	33,07	32	4,97
Інтернальність	180	27,95	354	54,97	110	17,08

Продовження табл. 2.6

Прагнення до домінування	290	45,03	251	38,98	103	15,99
Шкала неправди	245	38,04	374	58,07	25	3,88
Адаптація	161	25,00	399	61,96	84	13,04

Відповідно до результатів дослідження, наведених у табл. 2.6, можна констатувати, що підлітки потребують допомоги в діяльності, що сприяє прийняттю себе, своїх можливостей, потреб (290 осіб, або 45,03 %), у налагодженні стосунків з іншими людьми, розуміння їх намірів, потреб, уявного ставлення інших до нього (251 особа, або 38,98 %). Необхідно поліпшити відчуття емоційного комфорту, оскільки показник 399 осіб (61,96 %) вказує на високу внутрішню напруженість, підвищену тривожність, незадоволеність системою своїх стосунків з оточуючими людьми, своїм місцем у колективі. Також ми бачимо, що потрібно формувати почуття відповідальності за події власного життя, так як показник 180 осіб (27,95 %) є свідченням схильності дітей підкорятися впливу інших, вони не здатні чинити опір, коли ними намагаються маніпулювати, вони рідко досягають висот життєтворчості, відчувають себе менш значущими в цьому житті, не беруть на себе відповідальності за власне життя. Показник 290 осіб (45,03 %) за шкалою «Прагнення до домінування» показує, що у підлітків потрібно формувати самостійність, оскільки вони є конформними, не вміють відстоювати власну думку, у них відсутня віра у свої можливості та здібності. При цьому, зазначимо, що пристосування до умов соціального середовища становить 25,00 %, тобто 161 підліток має проблеми з адаптацією.

Окрім того, ми проаналізували дані за двома додатковими шкалами – «ескапізм» та «контрольна шкала брехні». На жаль, до ігнорування проблем, уникнення ситуацій, що потребують прийняття рішень та застосування дій для їх подолання удається більше третини опитаних – 245 осіб (38,04 %).

Ми продіагностували суб'єктивний контроль (парціальних позицій інтернальності–екстернальності особистості) [156], метою якої є визначення характеристик вольової сфери людини. Аналіз рівня загальної інтернальності свідчить, що 148 учасників дослідження (22,98 %) мають високий рівень суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями і вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті – це результат їх власних дій, вони можуть ними керувати, а отже, відчують власну відповідальність за ці події та за те, як складається їхнє життя загалом. Ці особи здатні до самоконтролю та саморегуляції психічного стану, з легкістю встановлюють та підтримують соціальні контакти. Проте 129 осіб (20,03 %) не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями життя, вони не вважають себе здатними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість подій є результатом випадку або дій інших людей. Водночас доволі значна кількість учасників дослідження (213 осіб, або 33,07 %) мають низькі показники за цією шкалою і схильні приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати їх результатом невезіння. 258 осіб (40,06 %) вважають здоров'я і хворобу результатом випадку і сподіваються на те, що одужання настане в результаті дій інших людей, насамперед лікарів, тобто відповідальність за власне здоров'я вони перекладають на інших.

За шкалою інтернальності у галузі міжособистісних відносин високі показники діагностовано у 122 підлітків (18,94 %). Кожен четвертий учасник дослідження (168 осіб, або 26,09 %) не вважає себе здатним активно формувати своє коло спілкування і схильний розглядати свої відносини залежними від дій своїх партнерів.

Результати діагностики дали нам можливість визначити рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі експерименту. Результати діагностики таких

показників, як прагнення до саморозвитку та усвідомлення цінності власного життя і здоров'я, відображено у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні	Показники					
	Прагнення до саморозвитку		Усвідомлення цінності власного життя і здоров'я		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий (усвідомлений)	35	5,43	37	5,75	36	5,59
Середній (ситуативний)	325	50,47	333	51,71	329	51,09
Мінімальний (критичний)	284	44,10	274	42,55	279	43,32

Отже, аналіз даних табл. 2.7 засвідчив, що більшість учнів (329 осіб, або 51,09 %) мають середній (ситуативний) рівень сформованості показників, тобто вони залежно від ситуації, яка складається, виявляють прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я або проявляють вираження цих показників залежно від особистісної позиції і ступеня контролю з боку педагогів, батьків. Лише 36 підлітків (5,59 %) мають високий (усвідомлений) рівень сформованості показників, тобто ці підлітки постійно прагнуть до саморозвитку та залучають до саморозвитку інших, вони усвідомлюють цінності власного життя і здоров'я і приймають ці цінності як особистісні.

Далі ми дослідили рівень сформованості показників за *особистісним критерієм*, тобто сформованість таких особистісних якостей, як: особиста гідність, самоповага та емоційна стійкість, впевненість тощо. З цією метою ми використали тест впевненості в собі (модифікований) [263] (додаток Е) та методику оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда [263].

Тест впевненості в собі [263] визначає, що впевненість може бути виміряна

як узагальнене позитивне когнітивно-емоційне ставлення до власних навичок (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Результати діагностування за методикою «Впевненість у собі»

Шкала опитувальника	Рівні					
	Мінімальний (критичний)		Середній (ситуативний)		Високий (усвідомлений)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Впевненість у собі	148	22,98	302	46,89	190	29,50
Соціальна сміливість	135	20,96	296	45,96	213	33,07
Ініціатива в контактах	232	36,02	283	43,94	129	20,03

Результати діагностування за шкалою «впевненість в собі» виявили ситуативний рівень впевненості у 302 підлітків (46,89 %), що характеризує їх як здатних у різних життєвих ситуаціях впоратися або не впоратися з більшістю життєвих проблем та з власними негативними станами. Усвідомлений рівень впевненості в собі виявлено у 190 дівчат/хлопців (29,50 %). Соціальна сміливість виражається у позитивному емоційному тлі, яке супроводжує будь-які, в тому числі й нові, соціальні контакти (емоційний компонент впевненості в собі). Критичний рівень соціальної сміливості встановлено у 135 дітей (20,96 %). Критичний рівень ініціативи в соціальних контактах є характерним для 232 осіб (36,02 %).

Отже, оцінювання за особистісним критерієм та його показниками (особиста гідність, самоповага та емоційна стійкість, впевненість) проводили за допомогою тесту впевненості в собі [263] та методики оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда [263]. Результати діагностики дали нам змогу визначити рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за особистісним критерієм на констатувальному етапі експерименту.

Отримані дані узагальнено і визначено показники за особистісним критерієм (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за особистісним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні	Показники					
	Особиста гідність, самоповага		Емоційна стійкість, впевненість		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий (усвідомлений)	35	5,43	29	4,50	32	4,97
Середній (ситуативний)	340	52,80	342	53,11	341	52,95
Мінімальний (критичний)	269	41,77	273	42,39	271	42,08

Дані табл. 2.9 показують, що більшість учнів (341 особа, або 52,95 %) мають середній (ситуативний) рівень сформованості показників, тобто підлітки показують прояви особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості, впевненості, проте тільки в ситуаціях, які компліментарні саме для них. Лише 32 підлітки (4,97 %) виявляють високий (усвідомлений) рівень сформованості показників, тобто цим підліткам притаманна особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість, впевненість.

Операційний критерій містить показники, що засвідчують сформованість у підлітків здатності визначати можливу соціальну небезпеку та готовності чинити опір ризикованим пропозиціям. Основним для оцінювання рівня сформованості показників операційного критерію став метод кейсів (додаток Ж). Методику діагностики схильності до різних видів залежності (модифіковану) [156] (додаток И) ми використовували як додаткову з метою показати, наскільки підлітки схильні до ризикованої поведінки в контексті цих небезпек, так як, щоб визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, вони повинні усвідомити небезпеку. Методика діагностики схильності до різних видів залежності [156] допомагає діагностувати загальну

схильність до різних видів залежностей. Результати дослідження зведено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Результати діагностування за методикою діагностики схильності до різних залежностей

Схильність до залежностей	Рівні					
	Мінімальний (критичний)		Середній (ситуативний)		Високий (усвідомлений)	
	к-сть осіб	%	к-сть осіб	%	к-сть осіб	%
Алкогільної	238	36,96	238	36,96	168	26,09
Ігрової	142	22,05	180	27,95	322	50,00
Сексуальної	406	63,04	155	24,07	83	12,89
Комп'ютерної	109	16,93	290	45,03	245	38,04
Тютюнової	245	38,04	296	45,96	103	15,99
Наркотичної	489	75,93	103	15,99	52	8,07

З 13 видів залежностей найцікавішими для нашого дослідження стали схильності підлітка до сексуальної, наркотичної, тютюнової, алкогільної, комп'ютерної та ігрової залежностей.

Як бачимо, до сексуальної залежності критичний рівень схильності мають 406 усіх респондентів (63,04 %), ситуативний – 155 (24,07 %), усвідомлений – 83 підлітки (12,89 %). До наркотичної залежності критичний рівень схильності виявлено у 489 осіб (75,93 %), ситуативний – у 103 (15,99 %), усвідомлений – у 52 учнів (8,07 %). До тютюнової залежності критичний рівень схильності відзначено у 245 респондентів (38,04 %), ситуативний – у 296 (45,96 %), усвідомлений – у 103 (15,99 %). До алкогільної залежності критичний рівень схильності мають 238 підлітків (36,96 %), ситуативний – 238 (36,96 %), усвідомлений – 168 (26,09 %).

Не менш загрозливою небезпекою є схильність до комп'ютерної та ігрової залежностей, тобто неконтрольована потреба знаходитися увесь час у режимі онлайн. Критичний або мінімальний рівень схильності до ігрової залежності виявлено у 142 підлітків (22,05 %), ситуативний – у 180 (27,95 %), усвідомлений – 322 (50,00 %).

Основним для встановлення здатності визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям ми застосували *метод кейсів*. Кейс-стаді – це метод навчання, заснований на вирішенні конкретних проблемних ситуацій, тому ми підібрали навчальний матеріал, що містив структурований опис ситуацій, які були запозиччені з реальної практики (кейси дзвінків на Національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації та Національну «гарячу лінію» для дітей та молоді громадської організації «Ла Страда-Україна» (додаток Ж) і кейси, які стосувалися сексуальної поведінки сучасних підлітків (додаток К)). Підліткам було запропоновано оцінити ситуації, пов'язані з поведінкою молодих людей, використовуючи шкалу: це не погана поведінка – 1 2 3 4 5 – це дуже погана поведінка.

Ми пропонували учням осмислити реальну життєву ситуацію, опис якої відображає проблему, що відбувається у повсякденному житті й передбачає необхідність її вирішення. За результатами опрацювання кейсів маємо такі дані: більшість підлітків (265 осіб, або 41,15 %) не знали як визначити, що ці ситуації є небезпечними для життя і здоров'я, хоча у ситуаціях, в яких було відкрите насильство, учні говорили, що це погано і з цим потрібно щось робити; 139 підлітків (21,58 %) не розуміють наслідки від залучення до комерційного сексу, оскільки ми чули від підлітків висловлювання, на кшталт, це нормальний вид заробітку, вибір подібної сфери діяльності приносить хороші гроші за короткий час, це дозволяє, наприклад, купувати дорогі речі, гаджети, їжу, розрахуватися з боргами чи кредитами, також лунали думки, якщо людині подобається займатися проституцією, то чому вона не може цим займатися; 240 учнів (37,27 %) зазначили, що наслідки від проституції можуть бути плачевними, оскільки особи, залучені до комерційного сексу, мають психічні розлади, ІПСШ, ВІЛ/СНІД, часто хворіють, нарко- та алкозалежні, дуже вразливі та багато гинуть від рук сутенерів і клієнтів. Таким чином, опрацювання кейсів нам довело, що підлітки не розуміють наслідків від залучення до комерційного сексу.

Щодо аналізу та оцінювання ситуацій, які стосувалися сексуальної поведінки сучасних підлітків, то ми побачили таку картину. Стосовно ситуації 1: найбільше респондентів (322 особи, або 50,00 %) поставили 3 бали, тобто вони не бачать, очевидно, в цьому нічого поганого, хоча 114 (17,70 %) і 136 (21,12 %) опитаних вважають таку поведінку дуже поганою і поставили 4 і 5 балів відповідно.

Аналіз ситуації 2: найбільше респондентів (248 осіб, або 38,51 %) поставили 3 бали, тобто розглядають такий варіант як можливий, хоча 86 (13,35 %) і 215 (33,39 %) опитаних вважають таку поведінку дуже поганою і поставили 4 і 5 балів відповідно. Разом з тим 95 учнів (14,75 %) виправдовують таку поведінку, оскільки, ймовірно, у цій ситуації вони виправдовують ровесників, бо йдеться про секс з постійним партнером, тому підлітки не розцінюють ці дії як комерційний секс.

Ситуація 3: переважна більшість респондентів (301 особа, або 46,74 %) поставили 3 бали, тобто вони вважають таку поведінку прийнятною, оскільки скрутне матеріальне становище та, відповідно, складні життєві обставини змушують дітей «заробляти» у такий спосіб, задовольняючи свої першочергові елементарні потреби у їжі чи одязі. 214 опитаних (33,23 %) зазначили, що така поведінка є дуже поганою і поставили 4 бали.

Ситуація 4: найбільше респондентів (358 осіб, або 55,59 %) поставили 4 бали, тобто засуджують таку поведінку. Водночас 112 опитаних (17,39 %) розглядають такий варіант як можливий і поставили 3 бали. Ми вважаємо, що нові технології користуються популярністю серед молоді, і це свідчення того, що молодь вже не уявляє свого життя без високих технологій, використовуючи їх не лише в освітніх цілях, для пошуку інформації, що цікавить, і для спілкування з друзями, а й для збереження анонімності, завдяки комерційному кіберсексу (вебпроституції) намагаються заробити гроші.

Таким чином, ми побачили недостатню сформованість таких показників, як здатність визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Ми узагальнили дані аналізу кейсів та діагностичних методик і визначили рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за операційним критерієм на констатувальному етапі експерименту (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за операційним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Рівні	Показники					
	Здатність визначати можливу соціальну небезпеку		Готовність чинити опір ризикованим пропозиціям		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий (усвідомлений)	24	3,73	28	4,35	26	4,04
Середній (ситуативний)	330	51,24	310	48,14	320	49,69
Мінімальний (критичний)	290	45,03	306	47,52	298	46,27

Таким чином, рівень сформованості таких показників, як здатність визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, ми визначали з використанням методу кейсів та методики діагностики схильності до різних видів залежності (модифікованої) [156] як додаткової.

Аналіз даних табл. 2.11 засвідчив, що більшість учнів (320 осіб, або 49,69%) мають середній (ситуативний) рівень сформованості показників, тобто підлітки не завжди здатні визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що може вказувати на недостатню сформованість певних особистісних якостей. Лише 26 підлітків (4,04 %) мають високий (усвідомлений) рівень сформованості показників, тобто підлітки цієї групи у різних поведінкових ситуаціях завжди здатні визначати можливу

соціальну небезпеку та демонструють готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю та здоров'ю.

Отримані нами результати за чотирма критеріями і відповідними їм вісьмома показниками готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу зведені у загальну таблицю 2.12, в якій дані представлені в абсолютному і відсотковому значеннях та розподілені за відповідними рівнями сформованості показника, а саме: критичний, ситуативний, усвідомлений.

Таблиця 2.12

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за усіма критеріями та показниками на констатувальному етапі експерименту

№	Показники	Рівні показників					
		Мінімальний (критичний)		Середній (ситуативний)		Високий (усвідомлений)	
		Кількість учнів					
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
1. Когнітивний критерій							
1.1	Знання про сексуальну культуру	290	45,03	330	51,24	24	3,73
1.2	Знання про безпечну поведінку	306	47,52	310	48,14	28	4,35
2. Мотиваційно-ціннісний критерій							
2.1	Прагнення до саморозвитку	284	44,10	325	50,47	35	5,43
2.2	Усвідомлення цінності власного життя і здоров'я	274	42,55	333	51,71	37	5,75
3. Особистісний критерій							
3.1	Особиста гідність, самоповага	229	41,77	340	52,80	35	5,43
3.2	Емоційна стійкість, впевненість	273	42,39	342	53,11	29	4,50
4. Операційний критерій							
4.1	Здатність визначати можливу соціальну небезпеку	290	45,03	330	51,24	24	3,73
4.2	Готовність чинити опір ризикованим пропозиціям	306	47,52	310	48,14	28	4,35

Аналіз даних табл. 2.12 показав, що найбільші цифри, тобто є найкритичнішими щодо готовності підлітків протидіяти залученню до

комерційного сексу, знаходяться на середньому (ситуативному) рівні, а саме: показники знання про сексуальну культуру – 330 підлітків (51,24 %), знання про безпечну поведінку – 310 (48,14), прагнення до саморозвитку – 325 (50,47), усвідомлення цінності власного життя і здоров'я – 333 (51,71), особиста гідність, самоповага – 340 (52,80), емоційна стійкість, впевненість – 342 (53,11), здатність визначати можливу соціальну небезпеку – 330 (51,24), готовність чинити опір ризикованим пропозиціям – 310 осіб (48,14 %).

Тобто, у підлітків цієї групи наявні знання про сексуальну культуру, безпечну поведінку, але вони несистемні та неповні; проявляються ситуативно, тобто залежно від ситуації, яка складається, є прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я; підлітки виявляють особисту гідність, самоповагу, емоційну стійкість, проте в ситуаціях, які компліментарні саме для них, не завжди здатні визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що може вказувати на недостатню сформованість певних особистісних якостей. Прояви цих показників змінюються залежно від особистісної позиції підлітка, ступеня контролю з боку педагогів, батьків.

Окрім того, на мінімальному рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу маємо такі результати: знання про сексуальну культуру – 290 підлітків (45,03 %), знання про безпечну поведінку – 306 (47,52), прагнення до саморозвитку – 284 (44,10), усвідомлення цінності власного життя і здоров'я – 274 (42,55), особиста гідність, самоповага – 229 (41,77), емоційна стійкість, впевненість – 273 (42,39), здатність визначати можливу соціальну небезпеку – 290 (45,03), готовність чинити опір ризикованим пропозиціям – 306 осіб (47,52 %). Тобто, підлітки цієї групи мають мало знань про сексуальну культуру, безпечну поведінку або ці знання відсутні; у них майже непомітне прагнення до саморозвитку, вони визнають цінності власного життя і здоров'я, але не приймають як особистісні; наявні прояви особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості, проте вони поодинокі; у практичній діяльності майже відсутні прояви здатності визначати

можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Усі отримані результати за чотирма критеріями готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу ми звели у загальну таблицю 2.13. Дані представлені в абсолютному та відсотковому значеннях та розподілені за відповідними рівнями сформованості показника, а саме: мінімальний, ситуативний, критичний.

Таблиця 2.13

Рівні критеріїв сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу

Критерії	Рівні критеріїв					
	Критичний		Ситуативний		Усвідомлений	
	Кількість учнів					
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Когнітивний критерій	298	46,27	320	49,69	26	4,04
Мотиваційно-ціннісний критерій	279	43,32	329	51,09	36	5,59
Особистісний критерій	271	42,08	341	52,95	32	4,97
Операційний критерій	298	46,27	320	49,69	26	4,04

За результатами констатувального етапу експерименту ми визначили контрольну та експериментальну групи. До складу експериментальної групи увійшли 325 учнів 8–9 класів, які добровільно погодились взяти участь у формульовальному етапі експерименту, контрольної групи – 319 учнів 8–9 класів, які були відібрані нами за результатами констатувального етапу експерименту та добровільно погодились бути контрольною групою. Основною підставою для обрання контрольної та експериментальної груп стали результати оцінювання показників сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу, а також готовність адміністрацій і педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти до співпраці й надання згоди та можливості проведення експериментальної роботи з профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в умовах закладу

загальної середньої освіти.

Характеристику і склад експериментальної та контрольної груп представлено у табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Характеристика і склад експериментальної та контрольної груп

Заклад загальної середньої освіти	Контрольна група	Експериментальна група
Середня загальноосвітня школа № 215 Святошинського району м. Київ	82	84
Чаплинська середня загальноосвітня опорна школа Васильківського району Дніпропетровської області	-	-
Рубіжанська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 Рубіжанської міської ради Луганської області	-	-
Середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 5 міста Северодонецьк Луганської області	-	-
Великоразька загальноосвітня школа I–III ступенів Радомишльської міської ради Житомирської області	20	23
Загальноосвітня спеціалізована школа I–III ступенів фізико-математичного профілю № 12 м. Чернігів Чернігівської міської ради	-	-
Гімназія № 31 гуманітарно-естетичного профілю Чернігівської міської ради	-	-
Комунальна установа Вишевицької сільської ради «Вишевицький ліцей» Радомишльського району Житомирської області	31	33
Краснобірська загальноосвітня школа I–III ступенів відділу освіти, молоді та спорту Радомишльської міської ради Житомирської області	23	24
Спеціалізована школа № 304 з поглибленим вивченням інформаційних технологій Святошинського району м. Київ	44	41
Середня загальноосвітня школа № 50 Святошинського району м. Київ	48	50
Школа I–III ступенів № 170 Оболонського району м. Київ	71	70
Усього	319	325

Визначення складу контрольної та експериментальної груп дало нам можливість далі провести порівняльний аналіз рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за всіма

критеріями та показниками в експериментальній та контрольній групах. Результати аналізу наведено у табл. 2.15. у відсотковому та абсолютному значеннях.

Таблиця 2.15.

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп

Рівні		Високий (усвідомлений)				Середній (ситуативний)				Мінімальний (критичний)			
Кількість підлітків													
Групи		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
№	П	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%
1		Когнітивний критерій											
1.1	П1	12	14	3,76	4,31	165	170	51,72	52,31	142	141	44,51	43,38
1.2	П2	12	14	3,76	4,31	158	164	49,53	50,46	149	147	46,71	45,23
2		Мотиваційно-ціннісний критерій											
2.1	П3	17	19	5,33	5,85	163	168	51,10	51,69	139	138	43,57	42,46
2.2	П4	18	20	5,64	6,15	166	165	52,04	50,77	135	140	42,32	43,08
3		Особистісний критерій											
3.1	П5	17	18	5,33	5,54	170	176	53,29	54,15	132	131	41,38	40,31
3.2	П6	14	19	4,39	5,85	171	170	53,61	52,31	134	136	42,01	41,85
4		Операційний критерій											
4.1	П7	12	14	3,76	4,31	165	170	51,72	52,31	142	141	44,51	43,38
4.2	П8	12	14	3,76	4,31	158	164	49,53	50,46	149	147	46,71	45,23

Примітка. П – показник сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу: 1. Знання про сексуальну культуру; 2. Знання про безпечну поведінку; 3. Прагнення до саморозвитку; 4. Усвідомлення цінності власного життя і здоров'я; 5. Особиста гідність, самоповага; 6. Емоційна стійкість, впевненість; 7. Здатність визначати можливу соціальну небезпеку; 8. Готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Таким чином, аналіз даних показав, що розбіжність між контрольною і експериментальною групами мінімальна, підлітки з контрольної і експериментальної груп знаходяться в однакових стартових умовах.

Отже, ми здійснили контент-аналіз навчальної документації закладів загальної середньої освіти (навчальні програми, плани виховної роботи класних

керівників, соціальних педагогів, практичних психологів, плани роботи закладів загальної середньої освіти); провели анкетування з класними керівниками 8–9 класів, соціальними педагогами та практичними психологами закладів загальної середньої освіти; провели анкетування з батьками учнів/учениць 8–9 класів; провели анкетування з учнями/ученицями 8–9 класів; підібрали діагностичні методики та здійснили комплексне оцінювання рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу (методика «Незакінчені речення», творче есе «Що таке сексуальна культура?», метод простого ранжування, методика оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда [263], діагностика суб'єктивного контролю (парціальних позицій інтернальності–екстернальності особистості) (модифікована) [156], тест впевненості в собі (модифікований) [263], методика діагностики схильності до різних видів залежності (модифікована) [156], кейс-метод); визначили недоліки та проблеми у формуванні готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу в роботі закладів загальної середньої освіти.

Проведення констатувального етапу експерименту допомогло нам виявити такі *недоліки роботи закладів загальної середньої освіти щодо формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу*: у закладах загальної середньої освіти відсутня цілеспрямована робота адміністрації з педагогічним колективом із питань організації цілісної системи формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; під час організаційних форм соціально-педагогічної роботи класні керівники недостатньо уваги приділяють різним аспектам сексуальної просвіти, зокрема, ризикам, які несе в собі ризикована поведінка, залучення до комерційного сексу; у роботі з підлітками використовуються одноманітні організаційні форми соціально-педагогічної роботи, що мають переважно масовий характер; перевага надається усталеним організаційним формам соціально-педагогічної роботи з учнями, які мало спонукають підлітків до формування відповідального ставлення до власного життя, протидії ризикованим формам поведінки;

позакласні організаційні форми соціально-педагогічної роботи проводяться без урахування індивідуальних особливостей підлітків та можливостей для прояву їх самореалізації; відсутня цілеспрямована робота з батьками за напрямом протидії залученню підлітків до комерційного сексу або ж вона ведеться стихійно, час від часу; під час проведення виховних годин класні керівники не говорять з дітьми про сексуальну просвіту, не розповідають про ризики, які несе в собі небезпечна ризикована поведінка, зокрема залучення до комерційного сексу.

За результатами проведеного нами оцінювання за кожним з показників сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу ми узагальнили, що переважна більшість підлітків (328 осіб, або 50,93 %) мають середній (ситуативний) рівень сформованості готовності до протидії залученню до комерційного сексу, тобто у підлітків наявні знання про сексуальну культуру, безпечну поведінку, але вони несистемні та неповні; ситуативно, тобто залежно від ситуації, яка складається, виявляється прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я; підлітки виявляють особисту гідність, самоповагу, емоційну стійкість, проте лише в ситуаціях, які компліментарні саме для них; вони не завжди здатні визначати можливу соціальну небезпеку та готові чинити опір ризикованим пропозиціям, що може вказувати на недостатню сформованість певних особистісних якостей. Прояви цих показників змінюються залежно від особистісної позиції підлітка, ступеня контролю з боку педагогів, батьків.

Встановлено, що рівень готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу є ситуативно сформованим, що підтвердило необхідність розгортання експериментальної роботи із впровадження змісту, форм та методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Висновки до другого розділу

У розділі охарактеризовано стан процесу соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в діяльності закладів загальної

середньої освіти: розкрито сутність та особливості соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; встановлено рівень готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу.

Профілактику визначено як систему соціально-педагогічних заходів для своєчасного виявлення та усунення негативних чинників, що спричинюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, їх поведінці, стані здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля. Соціальну профілактику трактовано як діяльність державного і громадського секторів, що спрямована на попередження та подолання небезпечних соціальних явищ і проявів негативної, асоціальної поведінки представників різних соціальних груп; як системну й цілеспрямовану роботу з попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки молодого покоління, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді й запобігання такому впливу. Соціальну профілактику залучення підлітків до комерційного сексу визначено як систему науково і методично обґрунтованих заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового і медичного характеру. Вони мають бути спрямовані на виявлення, аналіз і мінімізацію чинників шкідливого впливу на фізичне, психічне, репродуктивне, сексуальне, моральне та духовне здоров'я підлітків. Метою цих заходів має бути запобігання та протидія формуванню аморальних поглядів і моделей поведінки у підлітків, заснованих на безвідповідальному ставленні до життя і реалізації майбутніх соціальних ролей.

Узагальнено теоретичні підходи до стратегій і моделей соціальної профілактики. Пріоритетними для попередження залучення підлітків до комерційного сексу обрано стратегії запобігання й подолання та нормалізації негативного впливу і моделі: поширення фактичних знань, навчання позитивної поведінки, зменшення шкоди.

Визначено чотири критерії та відповідні показники сформованості готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу: когнітивний (знання про сексуальну культуру, знання про безпечну поведінку), мотиваційно-ціннісний (прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності

власного життя і здоров'я), особистісний (особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість), операційний (здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям). Запропоновано три рівні формування готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу: мінімальний (критичний), середній (ситуативний), високий (усвідомлений), охарактеризовано їх.

Розгорнуто констатувальний етап експерименту, в межах якого проведено контент-аналіз навчальної документації закладів загальної середньої освіти (навчальні програми, плани виховної роботи класних керівників, соціальних педагогів, практичних психологів, плани роботи закладів загальної середньої освіти); анкетування з класними керівниками 8–9 класів, соціальними педагогами та практичними психологами закладів загальної середньої освіти; анкетування з батьками учнів/учениць 8–9 класів; анкетування з учнями/ученицями 8–9 закладів; добір діагностичних методик та комплексне оцінювання рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу (методика «Незакінчені речення», творче есе «Що таке сексуальна культура?», метод простого ранжування, методика оцінювання соціально-психологічної адаптованості Роджерса–Даймонда, діагностика суб'єктивного контролю (парціальних позицій інтернальності–екстернальності особистості) (модифікована), тест впевненості в собі (модифікований), методика діагностики схильності до різних видів залежності (модифікована), кейс-метод); визначення недоліків та проблем у роботі закладів загальної середньої освіти щодо формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу.

Виявлено недоліки роботи закладів загальної середньої освіти щодо формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу: у закладах загальної середньої освіти відсутня цілеспрямована робота адміністрації з педагогічним колективом із питань організації цілісної системи формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; під час організаційних форм соціально-педагогічної роботи класні керівники

недостатньо уваги приділяють різним аспектам сексуальної просвіти, зокрема ризику, які несе в собі ризикована поведінка, залучення до комерційного сексу; у роботі з підлітками використовуються одноманітні організаційні форми соціально-педагогічної роботи, переважно масового характеру; перевага надається усталеним організаційним формам соціально-педагогічної роботи з учнями, які мало спонукають до формування відповідального ставлення до власного життя, протидії ризикованим формам поведінки; позакласні організаційні форми соціально-педагогічної роботи проводяться без урахування індивідуальних особливостей підлітків та можливостей для прояву їх самореалізації; відсутня цілеспрямована робота з батьками за напрямом протидії залученню підлітків до комерційного сексу або ж вона ведеться стихійно, час від часу; на виховних годинах класні керівники не говорять з дітьми про сексуальну просвіту, не розповідають про ризику, які несе в собі небезпечна ризикована поведінка, зокрема залучення до комерційного сексу.

Встановлено, що переважна більшість підлітків (50,93 %) мають середній (ситуативний) рівень сформованості готовності до протидії залученню до комерційного сексу. Мінімальний (критичний) рівень встановлено у 44,49 % підлітків. Тобто, переважна більшість підлітків володіє знаннями про сексуальну культуру, безпечну поведінку, але вони несистемні та неповні; ситуативно, тобто залежно від ситуації, яка складається, виявляється прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я; підлітки виявляють особисту гідність, самоповагу, емоційну стійкість, проте в ситуаціях, які компліментарні саме для них, вони не завжди здатні визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що може вказувати на недостатню сформованість певних особистісних якостей. Прояви показників змінюються залежно від особистісної позиції підлітка, ступеня контролю з боку педагогів, батьків. Визначено, що рівень готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу є ситуативно сформованим.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків ефективних шляхів вирішення означеної проблеми визначено розгортання експериментальної роботи з перевірки дієвості змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ДІЄВОСТІ ЗМІСТУ, ФОРМ І МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ

3.1. Технологізація процесу соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу

За результатами оцінювання та аналізу стану проблеми залучення підлітків до комерційного сексу зроблено висновок, що рівень готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу є ситуативно сформованим. Це підтвердило необхідність посилення уваги до формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу в умовах закладу загальної середньої освіти та розгортання *формульовального етапу* експериментальної роботи. Він довів необхідність проведення експериментальної роботи з упровадження змісту, форм та методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді [186].

У наказі Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 р. № 912 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики», профілактична програма – спеціально розроблений комплекс (система) профілактичних заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем), негативного явища,

складних життєвих обставин, а профілактичний захід – спеціально організована взаємодія надавачів та отримувачів соціальної послуги, спрямована на попередження соціальної проблеми, негативного явища, складних життєвих обставин чи подолання окремих її чинників [192]. Основою експериментальної роботи стало розроблення нами профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» URL: <https://drive.google.com/file/d/1oNkBCwDzvnHP5n93FoQvwPsYFiSDg72C/view?usp=sharing>.

За визначенням В. Лютого, профілактична програма – спеціально розроблений комплекс (система) заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем) [3, с. 14].

Ми розглядали *програму профілактики залучення підлітків до комерційного сексу* як комплекс соціально-педагогічних, психологічних, освітніх, юридичних, культурних, медико-соціальних та інших заходів, спрямованих на попередження, обмеження та нейтралізацію чинників ризику, корекцію поведінки підлітків, пов'язаної з ризиками бути залученими до комерційного сексу, а також реабілітацію тих, хто відчув на собі його наслідки.

Упровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу відбувалося під час формувального етапу експерименту, що проходив з 2019 до 2021 року.

Формувальний етап експерименту було проведено у 7 закладах загальної середньої освіти:

1. Середня загальноосвітня школа № 215 Святошинського району м. Київ;
2. Великорацька загальноосвітня школа I–III ступенів Радомишльської міської ради Житомирської області;
3. Комунальна установа Вишевицької сільської ради «Вишевицький ліцей» Радомишльського району Житомирської області;

4. Краснобірська загальноосвітня школа I–III ступенів відділу освіти, молоді та спорту Радомишльської міської ради Житомирської області;
5. Спеціалізована школа № 304 з поглибленим вивченням інформаційних технологій Святошинського району м. Київ;
6. Середня загальноосвітня школа № 50 Святошинського району м. Київ;
7. Школа I–III ступенів № 170 Оболонського району м. Київ.

Формувальний етап експерименту був спрямований на впровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

До участі у формувальному етапі експерименту було залучено 386 осіб, з них: учні/учениці 8–9 класів – 325 осіб, педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти (класні керівники 8–9 класів) – 28 осіб, батьки учнів/учениць 8–9 класів – 33 особи.

З метою розроблення і впровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу до співпраці було залучено класних керівників та батьків підлітків (всього 61 особа).

Усі учасники формувального етапу експерименту: учні 8–9 класів, їх батьки і класні керівники добровільно погодились взяти участь у формах експерименту. Автор на різних етапах формувального експерименту брала особисту участь у розробленні та упровадженні профілактичної програми з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». До роботи за методикою та рекомендаціями, в окремих випадках, були долучені учні-ко-тренери, класні керівники, соціальні педагоги і практичні психологи. Так, учениці та учень 8–9 класів середньої загальноосвітньої школи № 215 Святошинського району м. Київ Олександра Атаманенко, Ліза Кравченко, Тая Топоровська, Дар'я Мельничук і Назар Хайлов та практичний психолог-соціальний педагог К. Крючок допомагали автору в реалізації профілактичної

програми та брали участь у проведенні організаційних форм соціально-педагогічної роботи.

Організаційні форми соціально-педагогічної роботи з підлітками закладів загальної середньої освіти добиралися відповідно до визначених критеріїв готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, особистісний, операційний). Деякі організаційні форми соціально-педагогічної роботи були спрямовані на розвиток окремих показників, деякі реалізовувалися як комплексні. Серед основних форм соціально-педагогічної роботи можна назвати: виховні години, фестивалі, тижні родини, акції, тематичні тижні. Провідною формою роботи для проведення занять були виховні години, які проводилися один раз на тиждень за згодою адміністрації закладів загальної середньої освіти.

У деяких школах (Чаплинська середня загальноосвітня опорна школа Васильківського району Дніпропетровської області, Рубіжанська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 3 Рубіжанської міської ради Луганської області, середня загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 5 міста Северодонецьк Луганської області, загальноосвітня спеціалізована школа І–ІІІ ступенів фізико-математичного профілю № 12 м. Чернігів Чернігівської міської ради, гімназія № 31 гуманітарно-естетичного профілю Чернігівської міської ради), які були долучені до експериментальної роботи і зацікавилися упровадженням профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання», заняття проводили соціальні педагоги.

Ми розробили профілактичну програму роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» (додаток Л). Вона включає 25 занять тривалістю від 45 хв до 1,5 год, які проводилися один раз на тиждень на виховних годинах.

Метою програми стала первинна профілактика ризикованої поведінки, наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу, протидії насильству, торгівлі людьми.

Завдання програми:

- надання знань про сексуальну культуру, безпечну поведінку, ВІЛ-інфікування, СНІД, ІПСШ, шкоду наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, підвищення авторитету цінностей та ідей, пов'язаних з проблемою утримання й вірності, здорового способу життя, цінності життя;

- мотивація до зміни практик ризикованої поведінки, окреслення можливих альтернатив та переваг безпечної поведінки, прагнення до саморозвитку та усвідомлення цінності власного життя і здоров'я;

- створення умов для формування здатності визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям;

- створення умов для формування навичок усвідомлення себе як унікальної і повноправної особистості, зі своїми поглядами, переконаннями, цінностями, особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості;

- створення умов для формування навичок самопомоги і взаємодопомоги в ситуаціях, потенційно небезпечних з точки зору реалізації ризикованої поведінки;

- надання відомостей про діяльність психологічних консультацій, телефонів довіри, «гарячих ліній», організації, медичних установ та інших, до яких можна звернутися у разі виникнення проблем;

- сприяння тіснішому зв'язку підлітків зі своїми батьками і створення можливих умов для їх ефективнішої взаємодії;

- здійснення інформаційно-просвітницької роботи з педагогічними працівниками закладів загальної середньої освіти, батьками учнів щодо проблеми залучення до комерційного сексу.

Програму ми використовували з метою формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу та реалізацію критеріїв

(когнітивний, мотиваційно-ціннісний, особистісний, операційний) і показників (сексуальна культура, знання про безпечну поведінку, прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я, особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість, здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям) визначення готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу.

Заняття підібрані відповідно до наведених вище критеріїв та показників. Крім того, проводили також комплексні форми роботи, спрямовані на розвиток кількох показників одночасно, а саме: акції, арт-фестиваль, гра-квест, кіно-нон-стоп-фестиваль, соціально-педагогічний тренінг з проблеми залучення до комерційного сексу

З метою розвитку показника сексуальна культура з теми: «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір» проведено такі заняття: 1. Стать і статеві стосунки; 2. Я і моє тіло; 3. Сексуальні і репродуктивні права; 4. Мій перший раз; 6. Гендерні стереотипи. Сексуальна та гендерна ідентичності.

З теми: «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір» проведено такі заняття: 5. Ризикована поведінка; 7. Це «Ні», напевно. Чому важливо відмовити вчасно?; 8. Формування відповідальної безпечної поведінки. Це слугувало розвитку показника знання про безпечну поведінку.

Заняття мали на меті ознайомити підлітків з анатомічною будовою та роботою статевої системи чоловіків і жінок, навчити правильно називати різні частини тіла; підвищити рівень знань підлітків про особливості статі, статеві стосунки; сприяти формуванню переконання важливості збереження свого сексуального та репродуктивного здоров'я; з'ясувати поняття «ризиковані ситуації», «ризикована поведінка» «стереотип», «стигма» «ідентичність»; розвивати навички шанобливого ставлення та ефективного спілкування з представниками протилежних статей; відпрацювати навички відмови в різних ситуаціях без почуття провини; допомогти засвоїти навички відповідальної безпечної поведінки, навчити розпізнавати небезпечні для життя і здоров'я ситуації.

Для підвищення рівня прояву показників прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я, особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість з теми: «Культура здорового способу життя. Профілактика ПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління» ми провели заняття: 1. Здоровий спосіб життя: мода чи необхідність; 2. Загальні відомості про імунітет людини і ВІЛ-інфекцію; 3. Історія розвитку ВІЛ-інфекції. Структура ВІЛ; 4. Вплив ВІЛ-інфекції на імунну систему; 5. Розвиток ВІЛ-інфекції. Діагностика та лікування ВІЛ-інфекції; 6. Основні шляхи, способи і групи ризику зараження ВІЛ-інфекцією; 7. Види інфекцій, що передаються статевим шляхом (ПСШ); 8. Профілактика вживання алкоголю; 9. Профілактика тютюнопаління; 10. Попередження залучення молоді до вживання психоактивних, наркотичних речовин.

Щодо показника здатність визначати можливу соціальну небезпеку, то його ми намагалися сформулювати на заняттях з теми: «Права і обов'язки дитини. Протидія та запобігання насильству»: 1. Права і обов'язки дитини; 2. Поняття насильства. Види насильства; 3. Протидія і запобігання домашньому насильству; 4. Протидія булінгу; 5. Протидія кібербулінгу – небезпечній віртуальній агресії; 6. Протидія торгівлі людьми; 7. Запобігання сексуальному насильству.

З метою розвитку показника готовність чинити опір ризикованим пропозиціям з теми: «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір» проведено такі заняття: 5. Ризикована поведінка; 7. Це «Ні», напевно. Чому важливо відмовити вчасно?; 8. Формування відповідальної безпечної поведінки.

Основними методами і формами соціально-педагогічної роботи на заняттях під час формувального етапу експерименту були: інтерактивні (інтерактивні заняття, презентації, «мозкові штурми», рольові ігри, ігри-розминки, робота в малих групах, робота парами, обговорення, релаксаційні вправи); інформаційно-просвітницькі (бесіди, міні-лекції, відеолекторії, воркшопи, пресконференції, коворкінги, круглі столи, семінарські заняття, конференції, бібліомікси, каравани історій, анкетування); дискусійні (дискусії (дискусійні платформи), брейн-стормінги, печатка-куча, відкриті мікрофони,

методичні брифінги, ток-шоу); робота з ситуаціями (кейс-стаді, проблемні ситуації, сторітелінг); конкурсні (виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків); евристичні (геокешинги, флешбеки, соціальні диктанти з творчими завданнями, флешмоби, рефлексійні вправи). Метою їх застосування було формування готовності до протидії залученню до комерційного сексу; оволодіння знаннями щодо сексуальної культури, її цінностей, норм та проявів, безпечної сексуальної поведінки; прагнення до саморозвитку; усвідомлення цінності власного життя і здоров'я, прийняття цих цінностей як особистісних; плекання особистої гідності, самоповаги, емоційної стійкості; вміння визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю та здоров'ю.

Програма була спрямована на формування всіх 8 показників за 4 критеріями. Загалом можна сказати, що методологічні прийоми і методи профілактики залучення підлітків до комерційного сексу виходять далеко за межі статевого виховання чи простої пропаганди здорового способу життя, це складна задача, яку потрібно вирішувати у комплексі, що містить, зокрема: професійну орієнтацію, профілактику і виправлення асоціальної і антисуспільної поведінки, поширення медичних знань, встановлення дружніх відносин між вчителем і учнями та багато інших аспектів й напрямів педагогічної роботи.

Отже, з метою розвитку показників знання про сексуальну культуру і знання про безпечну поведінку когнітивного критерію на формувальному етапі експерименту були впроваджені такі форми і методи експериментальної роботи: міні-лекції, презентації, дискусійні методи та форми роботи, інтерактивні ігри та вправи, комплексні форми роботи.

Розвитку показників прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я мотиваційно-ціннісного критерію сприяло упровадження в експериментальну роботу таких форм і методів соціально-педагогічної роботи: мозковий штурм, рольові ігри, міні-лекції, презентації, інтерактивні ігри та вправи, комплексні форми роботи.

Розвиток показників за особистісним критерієм (особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість) забезпечували такі форми і методи експериментальної роботи: рольові ігри, міні-лекції, презентації, інтерактивні ігри та вправи, комплексні форми роботи.

З метою розвитку показників здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям операційного критерію були впроваджені такі форми і методи експериментальної роботи: кейс-стаді, міні-лекції, презентації, дискусійні методи та форми роботи інтерактивні ігри та вправи, комікси, комплексні форми роботи.

Хоча всі заняття з профілактичної програми були спрямовані на розвиток усіх показників, тому ми намагалися цими заняттями сприяти розвитку показників визначення готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу. Тобто, кожне заняття з підлітками закладів загальної середньої освіти передбачало вплив на окремі показники за певним критерієм.

Опишемо експериментальну роботу, дотримуючись цієї логіки, тобто відповідно до показників і критеріїв визначення готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу.

До профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» були включені інформаційні повідомлення педагога у формі міні-лекцій з метою стислого донесення до всієї групи одночасно нової інформації про ті чи інші феномени, закономірності та правильного виконання дій під час практичних вправ. Міні-лекції сприяли розвитку всіх показників, оскільки були використані під час всіх занять. Приклади тем міні-лекції: «Що таке здоров'я?», «Історія розвитку ВІЛ-інфекції. Структура ВІЛ», «Вплив ВІЛ-інфекції на імунну систему людини», «Види інфекцій, що передаються статевим шляхом», «Профілактика вживання алкоголю», «Профілактика тютюнопаління», «Попередження залучення молоді до вживання психоактивних, наркотичних речовин», «Права і обов'язки дитини», «Протидія та запобігання насильству, домашньому насильству,

булінгу, кібербулінгу, торгівлі людьми, сексуальному насильству», «Я і моє тіло», «Сексуальні і репродуктивні права», «Що таке ризикована поведінка і відповідальна безпечна поведінка», «Гендерні стереотипи. Сексуальна та гендерна ідентичності», «Чому важливо відмовити вчасно».

Разом з тим під час карантину, спричиненого коронавірусом COVID-19 та переходом закладів освіти на дистанційне навчання, для донесення дітям інформації ми використовували як форму роботи презентацію, що стала інформаційним інструментом, спрямованим на надання нових результатів, нової інформації з конкретного, практичного аспекту теми, яка є предметом навчання. До прикладу в додатку М подано презентації до занять: «Протидія і запобігання домашньому насильству», «Протидія булінгу», «Протидія кібербулінгу – небезпечній віртуальній агресії», «Протидія торгівлі людьми», «Сексуальне насильство над дітьми в Україні: причини, наслідки, попередження та реагування».

На розвиток показника усвідомлення цінності власного життя і здоров'я мотиваційно-ціннісного критерію обрано такий метод роботи, як «мозковий штурм».

«Мозковий штурм» – це метод, за якого всі учні можуть вільно (без критики і оцінювання з боку педагога та інших учнів) висловлювати будь-які свої думки, навіть абсурдні та фантастичні, щодо поставленого запитання або проблеми. «Мозковий штурм» використовується, коли потрібно: розкрити зміст того чи іншого поняття; знайти шляхи вирішення проблемної ситуації; з'ясувати, що учасники знають та як ставляться до того чи іншого питання, проблеми, явища тощо [3, с. 68–69].

У програмі ми використовували цю техніку багато разів, оскільки саме під час мозкового штурму, коли всі учасники розмірковують над однією проблемою і «йдуть на неї в атаку», народжуються варіанти розв'язання конкретної проблеми. «Мозковий штурм» спонукає учнів застосовувати уяву і творчість, дає можливість їм вільно висловлювати свої думки. Для прикладу наші «мозкові

атаки» мали такі назви «Як ефективно протидіяти сексуальному насильству?», «Що може відбуватися з людиною, яка пережила сексуальне насильство?».

Підліткам дуже сподобався цей вид роботи, вони почувалися вільно та збирали якомога більше ідей щодо проблеми.

Опишемо приклад мозкового штурму «Що може відбуватися з людиною, яка пережила сексуальне насильство?». На початку цього методу роботи були прийняті правила: під час «висування ідей» не пропускати жодної; забороняється критика; вільний політ думок і заохочення «найбожевільніших» ідей; обов'язкова фіксація всіх ідей; інкубація ідей. Крім цих правил підлітки самі додали ще правила і назвали їх «заповідями розвитку нетрадиційного мислення»: «Чим більше ідей, тим краще», «Нові ідеї повинні спиратися на попередні», «Дивні ідеї теж мають право на існування», «Золоте правило: не оцінюй ідеї інших».

Соціальний педагог задає запитання: «Що може відбуватися з людиною, яка пережила сексуальне насильство?» та пропонує всім висловити ідеї, коментарі, навести фрази чи слова, пов'язані з цією проблемою. Усі пропозиції організатор обов'язково записує на дошці чи великому аркуші паперу в порядку їх виголошення без зауважень, коментарів чи запитань. Щодо цього питання підлітки запропонували доволі багато варіантів. Вони зазначили, що людина, яка потерпіла від сексуального насильства, відчуває сором, провину, тривогу, страх, біль; страждає від депресії; вчиняє спроби самогубства; тікає з дому; може інфікуватися ПСШ та ВІЛ; може завагітніти; може отримати травми статевих органів; можуть з'явитися проблеми в сексуальному житті; можуть початися безладні статеві зв'язки, заняття проституцією, або уникнення сексу взагалі; починає вживати наркотики і алкоголь тощо. Потім проводили обговорення і самі підлітки оцінюють запропоновані ідеї. Після закінчення справи проводили рефлексію – обговорення отриманого досвіду.

Під час формувального етапу експерименту підлітки виявили значну зацікавленість в участі у рольових іграх, спрямованих на подолання невпевненості у своїх силах, розвиток лідерських якостей і свідоме регулювання

емоційного стану, розвиток показника прагнення до саморозвитку мотиваційно-ціннісного критерію та показника емоційна стійкість особистісного критерію.

За теорією Й. Хейзинга, будь-яка людська діяльність (професійна, сімейна, судова, військова, ділова тощо) ґрунтується на рольових іграх, оскільки в усіх видах діяльності люди виступають у певних ролях (суддя, офіцер, викладач, пасажир, дружина, продавець, банкір тощо), що розігруються у певних життєвих ситуаціях для досягнення певних цілей, зокрема приховано чи відкрито [48].

Рольові ігри, на думку О. Тарнопольського, – це вид навчальної діяльності, що аналогічні методам аналізу проблемних ситуацій, в якій учасники діють та спілкуються у межах обраних ними або заданих їм ролей, керуючись характером обраної ролі та логікою ситуації і середовища діяльності. Сюжет розгортання гри та її мета можуть або задаватися заздалегідь, або поступово розвиватися учасниками гри в її процесі. При цьому, в межах заданих обмежень та правил (ролі, ситуації, сюжет та цілі, якщо вони задаються та ін.) гравці вільні щодо застосування можливих імпровізацій, які стосуються ходу гри, її розвитку, напрямку цього розвитку тощо» [221].

Під час рольових ігор діти приймали на себе різні ролі, колективно слідували історії та у вигаданих ситуаціях діяли відповідно до своїх ролей. Рольова гра – це метод навчання, за якого підлітки, виконуючи ролі в заданих уявних ситуаціях, набувають певних знань і відпрацьовують необхідні навички. Рольова гра є способом розширення досвіду учасників тренінгу шляхом несподіваної ситуації, в якій пропонується прийняти позицію (роль) когось із учасників і потім напрацювати спосіб, що допоможе привести цю ситуацію до логічного завершення (гра) [3, с. 66–67].

Під час експерименту ми використовували цей метод для того, щоб визначити ставлення учнів до зазначених тем, учні отримали власний досвід вирішення певних проблем, сформувати в учнів свідому власну позицію щодо обговорюваних ситуацій та питань, напрацювати навички безпечної відповідальної поведінки. У нашій програмі рольовим іграм приділено увагу з метою розвитку таких показників, як: прагнення до саморозвитку мотиваційно-

ціннісного критерію та емоційна стійкість особистісного критерію. Зокрема, учні мали можливість програвати такі рольові ігри: «Насильство чи ні?», «Життя з хворобою», «Соціум», «Молодіжна консультація», «Дівчата–хлопці», «Варіанти поведінки» тощо.

Для прикладу, під час рольової гри «Молодіжна консультація» ведучий обирає двох бажаних, які будуть консультантами. За сюжетом до молодіжної консультації приходять Ігнат і Оксана. Їх цікавить запитання: «В якій саме капусті знаходять дітей? І чим дівчата відрізняються від хлопців?». Завданням консультантів – дати коректну інформацію.

Метою наступної рольової гри «Насильство чи ні?» було вміння розпізнавати ризиковані ситуації, пов'язані з насильством, та не потрапляти в такі ситуації. Організатор обирає два добровольця, юнака і дівчину, які розігрувати сценку за сценарієм: «Хлопець і дівчина стоять біля входу в під'їзд. Хлопець: «Батьки виїхали на дачу, підемо до мене, потусуємося». Дівчина: «Та ну, знаю я тебе, знову чіплятися почнеш. Не хочу». Хлопець: «Та нічого, що ти ламаєшся». Дівчина: «Я сказала, що не піду». Хлопець хапає її за руку і тягне в під'їзд. Хлопець: «Я сказав, пішли до мене!».

Після вправи відбувалося обговорення: чи небезпечна ця ситуація, чим саме, це насильство чи ні, якщо так, то яке, що можна зробити, щоб запобігти такій ситуації. До рефлексії залучались всі підлітки, які спостерігали за грою і давали свій фідбек, зокрема, що можна зробити, щоб запобігти такій ситуації.

Проведення таких рольових ігор сприяє розумінню відповідальності за власне життя і здоров'я, у дітей постійно виявляються прагнення до саморозвитку, вони залучають до саморозвитку інших, формується емоційна стійкість як важлива якість приймати відповідальні рішення у нестандартній ситуації та протистояти небезпечним ситуаціям.

Використання методу кейсів було спрямоване на формування таких показників, як здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям операційного критерію. Кейс-стаді (проблемні ситуації) – це реальні ситуації, представлені групі для аналізу, які

були запозичені з літературних описів, свідчень очевидців, життєвих, реальних історій. У програмі ми використовували метод кейсів для демонстрації підліткам у різних поведінкових ситуаціях здатності визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю і здоров'ю. Ми дали учням можливість знайомства із набором обставин, основою яких є реальні ситуації.

За допомогою цього методу проведено аналіз реальних ситуацій, визначено ключові проблемні питання в них, сформульовано ідеї щодо можливого розв'язання таких ситуацій.

Так, Н. Гусак та А. Костюкевич, проаналізувавши досвід використання цього методу в підготовці соціальних працівників у Школі соціальної роботи НаУКМА, дійшли висновку, що саме метод кейсів допомагає ефективніше закріпити знання на практиці через детальне опрацювання конкретних прикладів, адже «це дає можливість відпрацювати конкретні навички» [54, с. 56–62].

Описуючи метод кейсів, Т. Лях зазначила, що кейс – це інструмент, за допомогою якого в навчальну аудиторію привноситься частина реального життя, реальна ситуація, що виникла в ході педагогічної діяльності, над якою треба самостійно попрацювати й представити обґрунтоване рішення [3, с. 118].

Прийоми роботи, які ми використовували під час використання методу кейсів: інформування (розширення світогляду); метафора (метод аналогій); змінені шаблони мислення і помилкових установок; встановлення під час аналізу ситуацій логічних взаємозв'язків між подіями; саморозкриття (розповідь про особистий досвід); емоційна залученість; допомога в відреагуванні емоцій (промовляння, непряма розрядка); рольова гра; групова дискусія; аналіз ситуацій з життя знайомих, літературних героїв, кіноперсонажів; постановка життєвих цілей і пошук шляхів їх реалізації; наповнення змістом буденних життєвих подій.

Для прикладу можна назвати такі кейси: «Реальні історії торгівлі людьми», «Булінг в дитячому середовищі» (на прикладі історій, взятих зі звернень дітей на Національну дитячу «гарячу лінію» для дітей та молоді ГО «Ла Страда-

Україна»), «Як уникнути сексуального насильства» (на прикладі історії з життя), «Протидія домашньому насильству», «Життєва історія».

Кожна група підлітків отримала історію з життя людей, які потрапили до рук работорговців та в ситуації торгівлі людьми (додаток Н). Після закінчення вони представляли результати своєї роботи обігриванням ситуацій в ролях. Інші вгадували, який метод вербування вони показали. Найбільше вразили підлітків історії сексуального рабства, вони зрозуміли, що жертвою торговців людьми може стати будь-яка особа незалежно від віку та статі.

Важливою формою, яку ми використовували під час експериментальної роботи, є опитувальні листи (додаток П). Використання цієї форми спрямоване на формування таких показників, як здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям операційного критерію. Аналіз опитувальних листів сприяв удосконаленню здатності ізолювати проблеми та приймати ефективні рішення. Крім того, це навчило учнів аналізувати та розробляти програми дій, що, в свою чергу, мотивувало їх до відповідальної поведінки у разі, коли настане час діяти в реальній ситуації.

З метою розвитку таких показників, як знання про безпечну поведінку когнітивного критерію, здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям операційного критерію, під час реалізації програми ми застосовували дискусійні форми роботи.

Дискусії, дискусійні платформи – це форми колективного обговорення, мета яких полягає у виявленні істини або пошуку правильного розв'язку порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення поглядів опонентів на проблему. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, озвучуються протилежні думки, а емоційно інтелектуальний стимул підштовхує до активного мислення.

Дискусійні методи і форми роботи сьогодні доволі широко використовують в освітній діяльності. Р. Вайнола наголошує, що саме такий метод допомагає поглибленню знань, активізації пізнавальної діяльності, формуванню ціннісних орієнтирів молоді. Дискусія сприяє розвитку критичного

мислення, вміння відстоювати свою позицію, формулювати власну думку тощо [3, с. 48–53]. Зокрема, ми використали такий дискусійний метод, як «диспут», «парламентська дискусія» та «дискусійні платформи» та «дискусія з капелюхом».

Проведено дискусії «Міфи навколо СНІДу», «Сексуальні і репродуктивні права», бліц-опитування «Коли ...» у формі дискусії з капелюхом, дискусійну платформу «Техніки та принципи впевненої відмови», парламентську дискусію «Ризикована поведінка і здорова альтернатива», диспут «Безпечне статеве життя».

Охарактеризуємо деякі дискусійні методи, використані під час реалізації нашої програми. Однією з форм роботи на занятті з теми: «Ризикована поведінка» було бліц-опитування «Коли ...» у формі дискусії з капелюхом. Кожного учасника дискусії було почуто, оскільки кожен мав право висловитися. Висловлювався той учень або учениця, в руках якого був так званий символ – «капелюх». У нашому випадку це була м'яка іграшка «Свинка Пепа». Черговість висловів визначалася самими підлітками, тобто після того, як один висловить свою думку, він передає свинку Пепу іншому, думку якого він хоче почути.

Дискусійна платформа «Техніки та принципи впевненої відмови» – це платформа для обміну враженнями, досвідом і поглядами. Підлітки пропонували свої ідеї щодо вміння говорити «Ні» в ситуаціях небезпечної пропозиції.

Підлітки зауважили, що володіючи достовірною інформацією, не складно відмовити незнайомій людині у небезпечній пропозиції, набагато складніше відмовити другові чи компанії друзів у небезпечній пропозиції.

У ситуації тиску друзі використовують умовляння, лестощі, обіцянки, шантаж, агресію. Важливо наводити аргументи щодо наслідків вживання алкоголю, тютюну, марихуани, психотропних речовин та статевого акту, оскільки досить багато підлітків не володіють реальними знаннями щодо наслідків їх вживання. Тому учням треба вчасно помітити тиск і застосувати техніку відмови.

Підлітки зазначили, що справжні друзі будуть поважати твою думку, інтереси та бажання, тому не будуть вмовляти тебе зробити щось, чого тобі робити не хочеться, щоб зберегти власне здоров'я та самоповагу.

Страх бути «білою вороною» і виглядати в очах товаришів боягузом притаманні підліткам. Однак в усі часи повагу та довіру отримували ті люди, які могли відстояти свої честь, погляди, переконання, інтереси, власну життєву позицію. Саме про таких людей говорять, що це особистість, яка вміє відстоювати свої інтереси та захищати власні права.

Крім запропонованих організатором технік впевненої відмови учні запропонували також свої: прийми рішення, скажи: «Ні! Мене це не цікавить!»; займи свою позицію, не придумуй «поважних» причин; повторюй своє «Ні» знову і знову без особливих причин і пояснень; запитай того, хто умовляє тебе: «Чому ти на мене тиснеш?»; відмовся продовжувати розмову: «Я не хочу більше про це говорити» та запропонуй альтернативу (випити соку, послухати музику тощо).

Прикладом може бути проведена нами парламентська дискусія «Ризикована поведінка і здорова альтернатива». Під час цього виду роботи учасники об'єдналися у чотири групи залежно від рівня позиції, яку вони займають: прихильники ризикованої поведінки, противники ризикованої поведінки, прихильники відповідальної безпечної поведінки та нейтральні або байдужі.

Прихильники ризикованої поведінки доводили учасникам, що алкоголь та наркотики – це круто і класно. Від вживання канабісу можна отримати кайф та ейфорію, що це безпечно, приблизно як випити каву. Секс – це також дуже класно, чим більше партнерів, тим краще, акт супроводжується відчуттям найбільшого сексуального піднесення, насолоди.

Противники ризикованої поведінки наголошували на причинах ризикованої поведінки і наслідках для здоров'я від різних ризикованих ситуацій, в які потрапляє молодь: вживання алкоголю, наркотичних речовин, ранні статеві стосунки.

Прихильники відповідальної безпечної поведінки переконували, що потрібно відповідально ставитися до свого здоров'я, як потрібно вести себе в ситуаціях ризикованих пропозицій та шукали шляхи вирішення у ситуаціях ризику.

Нейтральні або байдужі не підтримували жодної сторони і залишалися зі своїми думками.

Кожна група обирала спікера, який представляв позицію своєї групи. Таким чином всі учасники дискусії мали змогу висловитися, бути почутим і відстоювати свої думки.

На завершальному етапі такої форми роботи підбивали підсумки, кожен учасник висловлював свою думку щодо цінності здоров'я, безпечної відповідальної поведінки у сучасному світі.

Після підведення підсумків підліткам пропонували відрефлексувати отриманий досвід та надати зворотній зв'язок, даючи відповіді на запитання: які у них враження від виконання цих вправ, чи були серед запропонованих групами рішень такі, які б вони могли використовувати у своєму житті, чи змінилась їх точка зору, що було найскладнішим, які нові знання одержали під час обговорення, чи вплинуть здобуті знання на їх поведінку та розуміння свого місця у суспільстві. Свої думки учасники стисло записували на маленьких кольорових стікерах і прикріплювали на плакат «Кошик корисних знань».

На підвищення рівня прояву всіх показників визначення готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу було спрямовано метод привчання або вправи. Саме у процесі привчання організовується процес соціальної взаємодії, на підставі якого в учасників виникає «нове» знання, що народилося безпосередньо у ході цього процесу або стало його результатом.

Окремою великою групою, які користувалися популярністю серед підлітків, були інтерактивні вправи, у процесі яких учні проводили бесіду, діалог між собою. Інтерактивна взаємодія виключила домінування одного учасника освітнього процесу над іншим, однієї думки над іншою. Під час такого

спілкування учні вчилися бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, ухвалювати обґрунтовані рішення.

Науковцями і практиками визнано, що отримання знань, формування вмінь і навичок, розвиток особистісних якостей, набуття певних компетентностей особистості учня є найефективнішими, якщо в освітньому процесі використовують інтерактивні форми і методи.

За допомогою інтерактивних технологій учні мають змогу: аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу й у такий спосіб зробити засвоєння знань доступнішим; навчитися формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити власну позицію, аргументувати й дискутувати; навчитися слухати іншу людину, поважати альтернативну думку; моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації, їх моделювання; вчитися будувати конструктивні взаємини у групі, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути до діалогу та консенсусу; розвивати навички проєктної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Т. Лях під інтерактивністю розуміє не просто процес взаємного впливу об'єктів один на одного, а спеціально організовану пізнавальну діяльність, що має яскраво виражену соціальну спрямованість [3, с. 112].

Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (штат Меріленд, США) у 1980-х роках, показують нам, що інтерактивне навчання уможливило різке збільшення відсотка засвоєння матеріалу, бо впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття та волю.

Наша профілактична програма пронизана інтерактивними іграми та вправами. Наприклад, вправи «Фактори життя» та «Я і моє здоров'я» із заняття «Здоровий спосіб життя: мода чи необхідність»; гра «Листок з секретом» із заняття «Загальні відомості про імунітет людини і ВІЛ-інфекцію»; гра «Ступінь ризику» із заняття «Історія розвитку ВІЛ-інфекції. Структура ВІЛ»; гра «Лист до редакції» із заняття «Вплив ВІЛ-інфекції на імунну систему»; гра «Життя з

хворобою» із заняття «Розвиток ВІЛ-інфекції. Діагностика та лікування ВІЛ-інфекції»; ігри «Ігнат і Оксана» та «Соціум» із заняття «Основні шляхи, способи і групи ризику зараження ВІЛ-інфекцією»; ігри «Асоціації» та «Аукціон» із заняття «Види інфекцій, що передаються статевим шляхом (ІПСШ)» та багато інших.

Ми також проводили інтерактивні ігри, інтерактивні заняття, мозкові штурми, рефлексію, опитування, освітні тести та вікторини і в онлайн режимі з використанням таких платформ і застосунків, як MentiMetr, Padlet, Kahoot, Apps Learning, Jamboard, Tricider, Google forms, Kahoot, Quizizz та ін., оскільки це досить актуально в умовах пандемії та дистанційного навчання. За допомогою розміщення на зазначених платформах відео, посилань на статті, навчальних матеріалів тощо учні ознайомлюються з проблемою або тезами проблематики, що надає їм власне бачення вирішення проблеми чи її визначення.

З метою оптимізації розвитку показника усвідомлення цінності власного життя і здоров'я мотиваційно-ціннісного критерію та показника особиста гідність, самоповага особистісного критерію ми використали таку форму соціально-педагогічної роботи, як сторітелінг.

Н. Бондаренко визначає сторітелінг як ефективний метод донесення інформації у вигляді розповіді зворушливих, повчальних, смішних історій [21, с. 130–135]. Вчені з'ясували, що людський мозок найкраще зберігає інформацію у форматі історій. Це одна з причин, за якими сторітелінг може забезпечити розвиток цим показників.

Розповідь повинна бути наближеною до реальності, висвітлювати оточення, описувати існуючі проблеми і показувати можливі варіанти їх вирішення. Сторітелінг переслідує важливу мету – створення у суб'єкта мотивації до певної дії. Завданням цього прийому є побудова зрозумілого ланцюжка «вчора–сьогодні–завтра», щоб людина дійшла правильного висновку [49, с. 188–191].

Сторітелінг покликаний впливати на людську свідомість, стимулювати емоційну сферу, викликати емоції та співпереживання, він ніби «вселяє певні

думки», створює причетність, викликає реакцію і закликає до дії. Тому сторітелінг є хорошим способом передати інформацію людині так, щоб вона її відчула і запам'ятала.

Отже, ми розглянули визначену нами форму сторітелінг з використанням техніки «Мономіф або шлях Героя» (коли герой історії або розповіді зазнає труднощів, долає їх і наприкінці приходиться до класичного хепі-енду) на прикладі вправи «Лист до редакції», в якому розповідається про сповідь дівчини, залученої до комерційного сексу (додаток Р).

Учні сідали в коло та закривали очі, педагог читав сповідь дівчини, яка була залучена до комерційного сексу. Завершуючи розповідь, організатор звертався до підлітків із проханням висловити почуття, які вони відчували після прослухування історії. Сторітелінг «Сповідь дівчини, яка була залучена до комерційного сексу» викликав у підлітків почуття співпереживання, емпатії, перенесення життєвого досвіду героїні на себе, що сприяє кращому розумінню іншої людини, причин поведінки та певних вчинків, відрефлексувати їх через встановлення емпатійного контакту з героїнею історії. Саме таке поєднання рефлексії та емпатії є мотивацією до усвідомлення цінності власного життя і здоров'я, цінності приймаються як особистісні щодо формування особистої гідності та самоповаги.

Зазначимо, що формуванню показників готовності чинити опір ризикованим пропозиціям та здатність визначати можливу соціальну небезпеку операційного критерію сприяло використання коміксів як різновиду методу «кейс-стаді».

Комікси – це серія зображень, в якій розповідається певна історія. Скотт МакКлауд у праці «Розуміння коміксу» зазначав, що комікси – це «суміжні малюнки та інші зображення у смисловій послідовності для передачі інформації та/чи для виклику у читача естетичного почуття» [134]. Англійський письменник Алан Мур зауважував, що комікси – це формування цікавої історії через надання нових емоцій та вражень [278]. Б. Філоненко у праці «Робити комікси з національними героями зараз на часі» вказував, що комікс може виховувати.

Читаючи його, ти починаєш і в історії орієнтуватися, і відкриваєш для себе біографії цих людей, і долучаєшся до цілком важливих проблем, які виходять за рамки сюжету [255].

Комікси як виховний засіб є надзвичайно корисним ресурсом у профілактичній роботі, адже дає можливість продемонструвати реальну життєву історію, проаналізувати наслідки тієї чи іншої поведінки головних героїв, надати нову важливу для підлітків інформацію.

Особливістю коміксів є те, що використання такої форми роботи ґрунтується на реальних фактах, у роботі з підлітками дає змогу розглядати найактуальніші питання без зайвого ризику.

Пропоновані у нашій програмі комікси «Твоє життя – твій вибір!», розроблені Українським фондом «Благополуччя дітей», містять чотири історії з реального життя, що стосуються торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, жебрацтва, використання для виготовлення порнографічної продукції, сексуальної експлуатації, консумації.

Під час заняття педагог об'єднує підлітків у малі групи по 4 особи. Групи отримують по одному коміксу. Завданням: опрацювати історії, виробити спільні рішення проблеми та здійснити пошук різних варіантів виходу з ситуації. Для подання результатів групам рекомендовано підготувати резюме на одну сторінку у вигляді тексту, таблиці, схеми або малюнку. Педагог ставить підліткам запитання на кшталт: «Що відбувалося за сюжетом?», «Що робили головні герої?», «Про що вони думали та про що говорили?», «Що може відбутися після?», «Наведіть приклади подібних випадків з Вашого життя?», «Як би Ви вчинили в такій ситуації?», «Чи можлива така ситуація насправді?».

Отже, використання коміксів під час впровадження нашої програми дало можливість підліткам у різних поведінкових ситуаціях визначати можливу соціальну небезпеку та продемонструвати готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю та здоров'ю.

Результатом впровадження нашої програми стали п'ять підготовлених ко-тренерів, які допомагали у проведенні занять за методикою «рівний–рівному».

Рівний (англ. peer) – підліток, який належить до тієї самої соціальної групи, має такий же вік, що й цільова аудиторія, на яку спрямоване навчання.

Такий підхід став дуже ефективним у нашому випадку, оскільки у підлітків великим авторитетом користуються їхні однолітки, у яких схожий життєвий досвід, спільні інтереси і приблизно однаковий вік. Тому їм зазвичай більше довіряють, до їхньої думки більше дослухаються. Ко-тренери проводять заняття інтерактивними методами, зокрема, з використанням рольових ігор та аналізу життєвих ситуацій, допомагають ведучому проводити наочні демонстрації, організовують рольові ігри, записують пропозиції під час мозкового штурму, проводять опитування і підсумок думок учнів тощо.

Щоб ефективно допомагати ведучому, ко-тренери мають пройти підготовку – навчитись уважно слухати, розуміти почуття інших людей, заохочувати й підтримувати однолітків висловлювати свою думку, брати участь у дискусіях. Залучаючи рівних наставників, ми упевнилися у їх належній підготовці, заздалегідь обумовили їх роль і завдання на занятті, а після заняття обговорювали, як вони з ними впоралися.

Важливо, щоб під час кожного заняття педагог надавав підліткам інформацію про Національну «гарячу лінію» для дітей та молоді, Національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, інші телефони довіри, за якими вони зможуть отримати безкоштовно, конфіденційно, цілодобово консультації юристів, психологів та соціальних працівників.

Серед форм соціально-педагогічної роботи, які були запроваджені нами у експериментальних закладах загальної середньої освіти, були комплексні форми роботи для розвитку всіх показників. Серед них: акція «16 днів проти насильства», арт-фестиваль до Всесвітнього дня здоров'я «Молодь за здоров'я», гра-квест до Міжнародного дня захисту дітей «Світ щасливого дитинства», соціально-педагогічний тренінг з проблеми залучення до комерційного сексу і соціальний театр «Довіряй, але перевіряй!». Постійною формою роботи, що стала традиційною, був нон-стоп-фестиваль «Кіно без обмежень».

У період з 25 листопада до 10 грудня в закладах загальної середньої освіти проводиться Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства», яку з 1991 р. підтримує міжнародна спільнота. Мета її проведення – привернення уваги учнів до проблем насильства в дитячому та учнівському колективах та протидії насильству в сім'ї. Девізом акції став вислів «Будьте уважними до людей та особливо дітей, які вас оточують, та не залишайте їх у біді. Будь-які прояви насильства над людиною, незалежно від її статі, є порушенням її прав». Акція розпочалася з години спілкування «Ми – різні, але ми – рівні».

В експериментальних закладах загальної середньої освіти відбулася профілактична акція «Синя стрічка – проти насильства». Відомо, що синя стрічка символізує синці на дитячому тілі, а синій колір нагадує про те, що необхідно боротися з насильством. Для кращого візуального сприйняття акції символічні сині стрічки прикріплювали всім учням і вчителям, які брали участь в акційних заходах.

Ще однією формою соціально-педагогічної роботи в експериментальних закладах освіти стала зйомка відеороликів «Розірви коло», яку проводили за ініціативи учнівського самоврядування.

У межах Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства» було проведено виховні бесіди з нагоди Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом та уроки толерантності з нагоди Міжнародного дня людей з інвалідністю.

Підлітки переглядали відеофільми та відеоролики про форми й види попередження сексуального насильства щодо дітей у колі довіри: «Розкажи дорослому, якому довіряєш», «Почни говорити», «Розкажи всю правду», «Подруга у небезпеці. Історія Оленки і Марії», «Сексуальне насильство в родині» та дискутували на тему його уникнення, говорили про гендерну рівність та малювали малюнки до теми акції.

У межах формувального етапу експерименту в бібліотеках проведено превентивну годину «Життя дається один раз». В обговоренні взяли участь учні 9 класів та класні керівники. Також увазі користувачів бібліотеки було

представлено постійно діючу під час акції виставку «Щасливі діти – майбутнє щасливої країни».

Для учнів експериментальних закладів освіти ці дні пройшли у вигляді годин спілкування про рівність прав чоловіків і жінок та шляхи вирішення конфліктів. Було проведено уроки толерантності з нагоди Міжнародного дня людей з інвалідністю за темами «Добро починається з тебе», «Я вірю в силу добра», «Вчимося бути добрими» та ін. У школі долучилися до флешмобу «Синя стрічка», присвяченого запобіганню насильства над дітьми, та провели бесіду з переглядом відеоматеріалів «Посієш вчинок – виросте звичка».

Окрім перелічених заходів у всіх експериментальних закладах загальної середньої освіти проведено: конкурс малюнків «Щаслива сім'я – без насильства», виставку літератури «Зупини насильство – захисти себе», тренінги «Твоє життя – твій вибір», «Зростаємо без насильства» тощо, демонстрацію фільму «Життя на продаж» до Міжнародного дня боротьби з рабством, уроки толерантності та добра «Доброзичливі стосунки з оточуючими» до Міжнародного дня людей з інвалідністю, інтерактивні лекції «Stop Булінг!», «Насильство. Торгівля людьми. Алгоритм дії», «Я маю право на дружбу. Поважаю себе, поважаю інших», «Гендерно зумовлене насильство: виклики сьогодення»), коворкінг для здобувачів освіти 8–11 класів «Шляхи пошуку ефективних способів вирішення ситуацій насильства», бесіду зі старшокласниками «Запобігання домашньому насильству», вебінар для учнів 7–11 класів «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період COVID-19».

Також протягом року на постійній основі підлітки могли отримати корисні правила-поради щодо профілактики і подолання домашнього насильства, булінгу, сексуального насильства, торгівлі людьми, відкрито консультативний пункт «Скринька довіри».

В експериментальних закладах загальної середньої освіти під час формувального етапу експерименту ми започаткували проведення арт-фестивалю «Молодь за здоров'я» до Всесвітнього дня здоров'я, який святкується

07 квітня і був заснований у 1948 р. на честь прийняття статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Цей фестиваль охопив широкий спектр видів і форм роботи, включаючи музику, танці, кіно, образотворче мистецтво, поезію. У цей день традиційно обговорюються найважливіші проблеми охорони здоров'я, проводяться заходи, які мотивують людей вести здоровий спосіб життя та приділяти більше уваги профілактиці захворювань.

Арт-фестиваль «Молодь за здоров'я» передбачав змішану програму з використанням музичних, літературних творів, театральних жанрів (комедія, форум-театр) та розважальних програм для дітей, що були представлені на майданчиках протягом усього дня.

У шкільних бібліотеках закладів загальної середньої освіти організовано виставки-рекомендації «Будьмо творцем свого здоров'я», представлено видання, які допомагають зрозуміти, що здоров'я людини залежить не лише від лікувально-профілактичних заходів медичних закладів, а насамперед від дбайливого ставлення людини до свого здоров'я, вміння використовувати резервні сили свого організму та природні засоби.

Проведено усний журнал «Слово про здоров'я» для учнів 8–9 класів, а також інтелектуальну гру брейн-ринг «Твоє здоров'я». Діти перевірили свої знання з питань, які стосуються здоров'я та здорового способу життя, вивчили правила безпечної відповідальної поведінки щодо запобігання інфікування ВІЛ-інфекцією та ППСШ, вживання алкоголю, наркотичних, психоактивних речовин, тютюнопаління.

Для учнів експериментальних класів проведено виховні години у формі конкурсу «Вплив паління на організм людини», «Калейдоскоп здоров'я». Зосереджувалася увага дітей на питаннях, які стосуються здорового способу життя. Підліткам розповіли про шкідливість паління, зловживання алкоголем та наркоманії і їх згубний вплив на організм людини. Школярі ознайомилися з історією виникнення цих смертельно небезпечних звичок та усвідомили масштаби негативного впливу на всі системи людського організму. Матеріал, представлений на виховних годинах, дав можливість якісно розширити знання

старшокласників про проблеми збереження та зміцнення здоров'я як найбільшого багатства у житті людини.

Родзинкою арт-фестивалю став форум-театр, присвячений таким важливим проблемам, як запобігання наркоманії, алкоголізму, СНІДу, торгівлі людьми, суїциду, подолання насильства, проституції, плануванню сім'ї, формуванню моральних якостей тощо.

Зокрема, хотілося б акцентувати увагу на роботі тематичної виставки в рамках театру. Виставку-арт-інсталяцію «Невидимі» створено на актуальну проблему сьогодення – торгівлю людьми (з метою експлуатації, вербування, перевезення, передачі, переховування або одержання людей шляхом загрози або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю стану, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для отримання згоди особи, яка контролює іншу особу). Вона розповідає справжні історії постраждалих від торгівлі людьми.

Виставку можна абсолютно точно охарактеризувати як таку, що має гендерно-просвітницьку функцію, адже школярі показали дію гендерних стереотипів (стійких уявлень про риси, якості, можливості й поведінку статей), відображені гендерні особливості торгівлі людьми, подекуди здійснено гендерний аналіз законодавства.

Частину форум-театру безпосередньо відведено зображенню того, яким чином відбувається вербування за кордон, а в нашому випадку – втягнення у проституцію (головної героїні Соломії). Крім того, під час інсталяції підлітки яскраво змалювали бордель, в який потрапляє дівчина, місце, де «живуть і працюють» такі самі дівчата як і вони, розкрили шляхи потрапляння туди, обов'язки, психо-емоційний стан та спроектували їх можливе майбутнє.

Таким чином, інтерактивний форум-театр забезпечив експериментальний майданчик для застосування учасниками в реальних умовах принципів діалогічної взаємодії. Беручи участь у таких театральних виставах, молодь має можливість отримати новий досвід, пов'язаний із переживанням психологічних проблем різних людей. За допомогою засобів театального мистецтва підлітки

мали можливість не лише усвідомити комплекс взаємопов'язаних проблем, сформувавши ставлення людини до цього негативного явища, а й здобути навички пошуку шляхів вирішення проблеми. Адже, як говорив бразильський драматург, письменник, театральний режисер Аугусто Боал, «Театр – це форма знань: він повинен і може бути засобом трансформування суспільства. Театр може допомогти нам збудувати наше майбутнє замість того, аби просто чекати на це майбутнє».

Ще однією організаційною формою соціально-педагогічної роботи під час формувального етапу експерименту був квест «Світ щасливого дитинства» до Міжнародного дня захисту дітей.

На честь Міжнародного дня захисту дітей, 1-го червня, подвір'я школи облаштували як майданчик, на якому відбувався квест, присвячений правам дитини, протидії насильству над дітьми та здоровому способу життя. Облаштовано п'ять станцій-пунктів: «Знай свої права», «Здоровий спосіб життя», «Безпечна поведінка», «Ми проти насильства», «Безпечне кохання» (додаток С).

На станції «Знай свої права» учні за допомогою гри ознайомилися з поняттями «право», «Конституція», «Декларація», «Конвенція». Увагу акцентовано на правах дитини, які порушуються в родині або школі. Підлітки в ігровій формі під час дискусій, практичних вправ та групових завдань мали можливість висловити свої думки про те, що для них означає вислів «права дитини» та як ними користуватися у життєвому просторі.

На станції «Здоровий спосіб життя» підлітки з'ясували сутність понять «здоров'я» та «здоровий спосіб життя». Вони поглибили свої знання, уміння і навички щодо здорового способу життя з метою попередження небезпечної поведінки, розвивали вміння роботи в групах, толерантне ставлення один до одного. Станція спонукала учнів до активного й здорового способу життя без шкідливих звичок, а також розуміння, що здоров'я – це пріоритетна цінність в житті.

На станції «Безпечна поведінка» учні намагалися зрозуміти як розпізнавати небезпечні для життя і здоров'я ситуації, яким чином говорити «ні», щоб інші зрозуміли, засвоїти навички відповідальної безпечної поведінки, актуалізувати власні ресурси, спрямовані на попередження проблем і їх вирішення, розширити уявлення про можливості власної поведінки, цінності усвідомленого вибору тієї чи іншої поведінкової стратегії.

На станції «Ми проти насильства» підлітки поглибили знання про права дітей, ознайомилися з поняттям «насильство» та його видами, формами і проявами, як можна ідентифікувати дитину, яка зазнає насильства. Учні намагалися знайти шляхи виходу зі складної ситуації та до кого можна звернутися за допомогою. Виконуючи завдання, підлітки докладали зусиль і усвідомили, що проблема насильства є досить актуальною в сучасному середовищі.

Найбільше підліткам сподобалося працювати на станції «Безпечне кохання». Тут вони мали можливість підвищити рівень знань про особливості статі, статеві стосунки, анатомічну будову та роботу статевої системи чоловіків і жінок, навчилися правильно називати різні частини тіла, дізналися про сексуальне та репродуктивне здоров'я, ознайомилися з методами контрацепції та захищеного статевого акту. Різні вправи допомогли підліткам усвідомити взаємозв'язок між вживанням наркотиків, алкоголю, незахищеними статевими стосунками й ризиком ВІЛ-інфікування та ІПСШ.

Основною метою цієї форми роботи було підвищення обізнаності дітей у питаннях їх безпеки. Учні закладів загальної середньої освіти показали доволі хорошу підготовку і високий рівень знань у сфері прав дитини, здорового способу життя, протидії насильству і зрозуміли, що про власну безпеку потрібно турбуватися завжди. Після завершення всі учасники квесту отримали приємні подарунки – браслети та брелоки.

На формувальному етапі експерименту для підлітків експериментальних закладів загальної середньої освіти нам вдалося організувати ще одну комплексну за впливом форму роботи – кіно-нон-стоп-фестиваль «Кіно без

обмежень» (перелік фільмів наведено у додатку Т). Цей вид роботи об'єднав багато підлітків, які на відкритих дискусіях, воркшопах і лекціях обговорювали проблеми, показані у кіно, роликах, відеосюжетах, соціальній рекламі, шоу-кейсах проєктів тощо.

Мета кіно-нон-стоп-фестивалю – сприяння дотриманню й захисту прав людини та основних свобод, утвердження розуміння людської гідності як найвищої цінності, підвищення рівня громадянської активності в Україні, демонстрація через нетрадиційні форми роботи проблем сучасного суспільства, людей, дітей.

Крім усіх вищеперелічених форм і методів профілактичної роботи з проблеми залучення до комерційного сексу в експериментальних закладах загальної середньої освіти під час формувального етапу експерименту ми виходили з положення, що ефективність роботи значно підвищується, якщо до її підготовки та проведення долучається молодь, тому ми обрали ще одну форму роботи – тренінг. Соціально-педагогічний тренінг з проблеми профілактики залучення підлітків до комерційного сексу ми використовували як допоміжну форму роботи, оскільки більшість учнів експериментальних закладів загальної середньої освіти брали участь у нашій профілактичній програмі роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання».

Тренінг є одним із дієвих способів зміни поведінкового стереотипу людини і спрямований на розвиток всіх показників. Індивідуальні стилі діяльності та сталі поведінкові стереотипи виникають у людини внаслідок умов її життя та підтримуються системою рольових очікувань з боку оточення, тому людині складно усвідомити, що саме в її звичній системі поведінкових реакцій потребує зміни, негативно впливає на ефективність діяльності. Тренінгова група створює модель соціальних стосунків, мініатюрне суспільство, в якому відбувається відверте та безпечне спілкування. Це дає учасникам можливість випробувати свої звичні стереотипи та отримати відверту

інформацію щодо себе. Завдання організатора такої групи – створити відповідну атмосферу в групі та побудувати систему проблем і запитань, завдань або вправ, які б надавали учасникам можливість переглянути звичні стереотипи.

Соціально-педагогічний тренінг з проблеми профілактики залучення підлітків до комерційного сексу наведено в додатку У, він містить п'ять занять з такі тем:

Тема 1: «Стать і статеві стосунки». Мета: підвищити рівень знань підлітків про особливості статі, статеві стосунки, сформувати у підлітків коректне ставлення до цих питань під час спілкування з однолітками на означені теми.

Тема 2: «Ризикована поведінка». Мета: з'ясувати поняття «ризиковані ситуації», «ризикована поведінка» та допомогти підліткам усвідомити взаємозв'язок між вживанням наркотиків, алкоголю, незахищеними статевими стосунками й ризиком ВІЛ-інфікування та ІПСШ.

Тема 3: «Формування відповідальної безпечної поведінки». Мета: надати знання про методи контрацепції, допомогти учням засвоїти навички відповідальної безпечної поведінки.

Тема 4: «Шляхи потрапляння українських громадян до рук торговців людьми». Мета: ознайомити підлітків з основними шляхами потрапляння українських громадян до тенет торговців людьми; скласти уявлення про види пропозицій або оголошень про роботу за кордоном, навчити вирізняти «слизькі» оголошення; виокремити основні моменти, на які потрібно звертати увагу під час виїзду за кордон; розвивати вміння аналізу та узагальнення, виховувати відчуття командної роботи.

Тема 5: «Порушення прав дітей: експлуатація та торгівля: круглий стіл з представниками/представницями ГО “Ла Страда-Україна”» Мета: ознайомити підлітків з особливостями проявів проблеми торгівлі дітьми в Україні, навчити розпізнавати явище і визначати шляхи протидії, розвивати навички публічного виступу, виховувати почуття співпереживання та поваги до прав людини.

Матеріали подано у формі звернення педагога до конкретної особи, що полегшує засвоєння інформації підлітками.

Ще однією комплексною організаційною формою соціально-педагогічної роботи під час формувального етапу експерименту, яку ми використали, став соціальний театр як інноваційний метод просвітницько-профілактичної роботи з підлітками «Довіряй, але перевіряй!» на тему протидії торгівлі людьми (додаток Ф).

Метою театру є зміна знання, ставлення або поведінки цільової аудиторії. Театр здатен підсилити емоційну і психологічну складову звернення до аудиторії й стати надійним і ефективним засобом, що дає можливість розглядати різні, в тому числі делікатні питання, особливо якщо йдеться про молодіжне середовище. Перегляд грамотно зробленого освітнього шоу може викликати зміну в поглядах людини і, можливо, вплинути на її вчинки. Використання театру як творчого освітнього методу дає змогу розвінчати міфи, вплинути на поведінку людей. Завдяки цьому методу аудиторія отримує інформацію в захоплюючій і цікавій формі. За найсприятливіших умов і обставин живий театр здатен змінити характер вчинків людей: змінити ризиковану і небезпечну поведінку молоді на відповідальну й безпечну.

Таким чином, під час формувального етапу експерименту ми провели низку форм і методів соціально-педагогічної роботи з метою зміни рівнів формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за відповідними критеріями (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, особистісний, операційний) і показниками (сексуальна культура, знання про безпечну поведінку, прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я, особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість, здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям).

Основні форми і методи роботи з підлітками з формування показників кожного критерію готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Форми і методи роботи з підлітками на формувальному етапі експерименту

Критерій	Загальні форми і методи роботи	Форми і методи роботи
Когнітивний		<p>Інтерактивні ігри «Правда чи Міф?», «Листок з секретом»</p> <p>Інтерактивні вправи «Моя відповідальність», «Фактори життя», «Я і моє здоров'я»</p> <p>Диспут «Цінність відповідальності у глобалізації сучасного світу»</p> <p>Дискусія «Міфи навколо СНІДу» у формі диспуту, групова дискусія «Сексуальні і репродуктивні права», бліц-опитування «Коли ...» у формі дискусії з капелюхом, парламентська дискусія «Ризикована поведінка і здорова альтернатива»</p>
Мотиваційно-ціннісний	<p>Міні-лекція</p> <p>Презентація</p> <p>Комплексні форми роботи:</p> <p>Акція «16 днів проти насильства»</p> <p>Арт-фестиваль «Молодь за здоров'я»</p> <p>Гра-квест «Світ щасливого дитинства»</p> <p>Кіно-нон-стоп-фестиваль «Кіно без обмежень»</p> <p>Соціально-педагогічний тренінг з проблеми залучення до комерційного сексу</p> <p>Соціальний театр «Довіряй, але перевіряй!»</p>	<p>Інтерактивні ігри «Життя з хворобою», «Ігнат і Оксана», «Соціум»</p> <p>Інтерактивна вправа «Бути людиною»</p> <p>Мозкові штурми: «Чому ми говоримо про ВІЛ?», «Життя без алкоголю, чи це так нудно?», «Чому люди починають палити?», «Що я знаю про психотропні і наркотичні речовини?», «Як ефективно протидіяти сексуальному насильству?», «Наслідки нетолерантного ставлення до людей, які живуть з ВІЛ/СНІД», «Що може відбуватися з людиною, яка пережила сексуальне насильство?»</p> <p>Інтерактивна вправа «Моя відповідальність»</p> <p>Рольові ігри: «Насильство чи ні?», «Життя з хворобою», «Соціум», «Молодіжна консультація», «Дівчата-хлопці», «Варіанти поведінки»</p> <p>Сторітелінг</p>
Особистісний		<p>Рольові ігри: «Насильство чи ні?», «Життя з хворобою», «Соціум», «Молодіжна консультація», «Дівчата-хлопці», «Варіанти поведінки»</p> <p>Інтерактивні ігри «Асоціації», «Аукціон»</p> <p>Сторітелінг</p>
Операційний		<p>Метод кейсів: «Реальні історії торгівлі людьми», «Булінг в дитячому середовищі на прикладі історій взятих зі звернень дітей на Національну дитячу «гарячу лінію» для дітей та молоді ГО «Ла Страда-Україна», «Як уникнути сексуального насильства» на прикладі історії із життя», «Опрацювання кейсів в ситуації домашнього насильства», «Життєва історія»</p> <p>Опитувальний лист</p> <p>Дискусійна платформа «Техніки та принципи впевненої відмови», парламентська дискусія «Ризикована поведінка і здорова альтернатива», диспут «Безпечне статеве життя»</p> <p>Інтерактивні ігри «Ступінь ризику», «Лист до редакції»</p> <p>Комікси</p>

Наступним етапом упровадження експериментальної роботи на формувальному етапі стала соціально-педагогічна робота з педагогічним колективом експериментальних закладів загальної середньої освіти.

Заняття для педагогів були спрямовані на розвиток способів орієнтування у складних ситуаціях, пов'язаних із проявами підлітками неадекватної статево-рольової поведінки в школі; фокусування на діях, які здійснюють підлітки для підтримки свого здоров'я, розвитку.

Основними формами реалізації цих завдань стали: дискусії, міні-лекції, інтерактивні вправи, робота в малих групах, рольові ігри, мозковий штурм, міні-лекція тощо. Також для педагогів закладів загальної середньої освіти було проведено лекцію «Безпечна поведінка як об'єкт педагогічної діяльності», яка деталізувала сучасні завдання системи освіти для формування культури здорового і безпечного способу життя, соціально-психологічні принципи безпеки, психологічну модель безпечної поведінки підлітків та як протидіяти залученню підлітків до комерційного сексу.

Надано рекомендації для педагогічних працівників щодо профілактики безпечної поведінки підлітків та рекомендації для психологів і соціальних педагогів, вчителів щодо організації просвітницької роботи з батьками підлітків (додаток X).

Під час експерименту для науково-методичної роботи з класними керівниками ми використали такі форми роботи:

1. Лекції «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми, з особливою увагою до домашнього насильства», «Протидія та реагування на випадки булінгу у закладах освіти».

2. Семінари-практикуми «Ідентифікація та самоідентифікація випадків насильства щодо дітей під час освітнього процесу», «Алгоритми реагування педагогічних працівників та перенаправлення дітей, постраждалих від насильства під час освітнього процесу», «Протидія торгівлі людьми», «Виявлення сексуального насильства, враховуючи онлайн насильство».

3. Фокус-групи «Проблеми підліткового віку», «Партнерство сім'ї і школи в процесі формування безпечної відповідальної поведінки підлітків».
4. Відкритий класний урок «Моє місце в суспільстві після закінчення школи».
5. Дискусійний клуб «Знаю права і змінюю світ».
6. Виступи на педагогічній раді на теми «Створення системи протидії булінгу, що сприяє безпечному освітньому середовищу», «Протидія та запобігання домашньому насильству».
7. Вебінар «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період COVID-19».

У табл. 3.2 систематизовано усі форми соціально-педагогічної роботи з педагогічними колективами закладів загальної середньої освіти.

Таблиця 3.2

Форми соціально-педагогічної роботи з педагогічними колективами закладів загальної середньої освіти щодо соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу на формувальному етапі експерименту

Форма роботи	Тема
Заняття для педагогів	«Профілактика ризикованої поведінки»
Лекція	«Безпечна поведінка як об'єкт педагогічної діяльності», «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми, з особливою увагою до домашнього насильства», «Протидія та реагування на випадки булінгу у закладах освіти»
Семінар-практикум	«Ідентифікація та самоідентифікація випадків насильства щодо дітей під час освітнього процесу», «Алгоритми реагування педагогічних працівників та перенаправлення дітей, постраждалих від насильства під час освітнього процесу», «Протидія торгівлі людьми», «Виявлення сексуального насильства, враховуючи онлайн насильство»
Фокус-група	«Проблеми підліткового віку», «Партнерство сім'ї і школи в процесі формування безпечної відповідальної поведінки підлітків»
Відкритий класний урок	«Моє місце в суспільстві після закінчення школи»
Дискусійний клуб	«Знаю права і змінюю світ»

Продовження табл. 3.2

Педагогічні ради	Створення системи протидії булінгу, що сприяє безпечному освітньому середовищу», «Протидія та запобігання домашньому насильству»
Вебінар	«Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період COVID-19»
Рекомендації для педагогічних працівників	«Профілактики безпечної поведінки підлітків», «Рекомендації для психологів та соціальних педагогів, вчителів щодо організації просвітницької роботи з батьками підлітків»

Наступним кроком нашої експериментальної роботи стало долучення батьків/інших законних представників дітей до програми запобігання залученню підлітків до комерційного сексу. Адже підліток, щоразу повертаючись у родину та стикаючись із низкою проблем, які зазвичай і слугували поштовхом до розвитку у нього тих чи інших поведінкових ризиків, автоматично повертається до минулих звичок.

Основними завданнями у роботі з батьками ми визначили такі: допомога у вирішенні психоемоційних проблем; роз'яснення психохарактерологічних і вікових особливостей їхньої дитини; підвищення батьківської компетентності; рекомендації щодо налагодження ефективних психолого-педагогічних форм взаємодії з дитиною; відпрацювання постановки вимог до дитини та завдань, а також методів контролю поведінки, підтримання дисципліни (що часто є спусковим механізмом до настання непорозумінь, виходу дитини з дому та початку практики ризикованої поведінки); сприяння у підвищенні рівня прихильності між батьками та дитиною.

Враховуючи, що батьки готують свою дитину до майбутнього самостійного життя, яке має численні обов'язки як перед собою, так і перед суспільством, навчально-виховні заклади системи освіти повинні здійснювати організаційно-практичну роботу щодо формування їх педагогічної культури. З метою позитивного впливу родини та сім'ї на формування молоді слід усіляко підносити пріоритети родинного виховання, акцентувати увагу батьків на відповідальності сім'ї за виховання і долю дитини (ст. 51 Конституції України) [110].

Така робота з батьками передбачає використання як просвітницьких форм і методів роботи, так і практичних занять.

Під час проведення експериментальної роботи ми використовували таку форму роботи з батьками, як *педагогічний десант*. Нас запрошували з виступами на підприємства, в установи, де працюють батьки. В основному це були установи освітнього спрямування. Батькам надавали інформацію про поняття «торгівлі людьми», способи, шляхи і методи потрапляння в рабство, установи, які допомагають у скрутних ситуаціях тощо.

Наступною формою, яку ми використовували у експериментальній роботі для роботи з батьками, стали *консультації*. Вони передбачають надання фахівцями допомоги батькам з різних проблем родинного виховання.

Консультації були масовими (з усією сім'єю, з батьком, матір'ю і дитиною), груповими та індивідуальними. Їх проводили переважно у школі за запитами батьків. Метою консультування стало раціональне розв'язання проблеми, надання необхідної інформації, поради, рекомендації, спрямування до самоаналізу. Загалом консультації сприяли розвитку позитивного ставлення до взаємодії сім'ї та школи, засвоєнню педагогічних знань батьками, формуванню педагогічної майстерності.

Консультації для батьків організовували у експериментальних закладах освіти. Теми повідомляли заздалегідь, робили оголошення і батьки приходили на зустрічі з конкретними запитаннями для розгляду конкретних помилок і наведення прикладів позитивного розв'язання проблеми, обміну досвідом між присутніми у процесі дискусії, спільне вироблення рішення.

Індивідуальні консультації були корисні тим, що батьки одержували уявлення про шкільні справи і поведінку дитини, а вчитель – необхідні йому відомості для глибшого розуміння проблем кожного учня. Обмін інформацією з обох сторін сприяв взаємній згоді щодо конкретних форм батьківського сприяння школі та навпаки. Консультації передбачали надання порад і рекомендацій батькам щодо шляхів розв'язання проблеми на основі такого

підходу: «Ми стоїмо перед загальною проблемою. Що ми можемо зробити для її вирішення?»»

Ми розробили орієнтовні теми консультацій: «Права дитини в сім'ї» (додаток Ц), «Права людини та гідний рівень життя», «Як обговорити небезпеку продажу в рабство зі своєю дитиною?».

Під час проведення консультацій батькам ми надавали інформацію про Національну «гарячу лінію» для дітей та молоді, Національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, інші телефони довіри, за якими вони зможуть отримати безкоштовно, конфіденційно, цілодобово консультації юристів, психологів та соціальних працівників.

Наступною формою соціально-педагогічної роботи з батьками, яку ми впроваджували під час формувального етапу експерименту, став педагогічний консиліум.

Педагогічний консиліум – це форма спілкування учнів, учителів, батьків, метою якої є цілісне, різнобічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення основних напрямів удосконалення виховного процесу зусиллями вчителів, батьків, самого учня; тренінги спілкування, методики оволодіння аутотренінгом [146, с. 66].

Ми проводили педагогічні консиліуми на теми «Як поводити себе за кордоном в приймаючих сім'ях» та «Як влаштуватися на роботу».

Під час роботи з батьками ми також проводили різні види лекцій: лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-репортаж, лекція-спогад-бесіда, науково-популярна лекція.

Ми розробили такі лекції для батьків підлітків: «Підлітки і сексуальне рабство» (додаток Ш), «Права людини та права дитини», «Насильство в сім'ї», «Відповідальність батьків за дітей», «Працевлаштування дітей», «Захист прав дитини у праці», «Як навчити дитину безпечній поведінці», «Як захиститися від насильства», «Суб'єкти допомоги потерпілим від насильства та торгівлі

людьми», «Як розмовляти з дитиною про торгівлю людьми, секс-бізнес, насильство на стадії підліткових побачень» та ін.

Ефективним, на нашу думку, став проведений семінар, що є активною формою просвіти батьків та передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителів. Після семінару відбувався обмін думками. Теми семінарів з батьками були такими: «Навчання за кордоном: плюси та мінуси, засоби запобігання торгівлі людьми», «Відпочинок дітей за кордоном: сенс, мета, форми, засоби, застороги», «Сексуальне рабство», «Проституція: реалії сьогодення».

Також ми проводили практикум для батьків, який розглядали як форму вироблення у батьків педагогічних умінь щодо виховання дітей, ефективного вирішення будь-яких педагогічних ситуацій, своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів [24, 115, 219, 243]. Під час педагогічного практикуму педагог пропонував батькам знайти вихід з якої-небудь конфліктної ситуації, що може скластися у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи, пояснити свою позицію в тій чи іншій передбачуваній ситуації, яка реально виникла.

Наступною формою соціально-педагогічної роботи стали батьківські зустрічі (варіант проведення батьківських зборів). Ми розглядали ці зустрічі як роботу з колективом батьків, що передбачала їх спілкування з метою підведення підсумків, обговорення актуальних питань навчання і виховання, прийняття рішень.

Ми розробили тематику та впровадили в експериментальних закладах загальної середньої освіти батьківські зустрічі на такі теми: «Що таке рабство та торгівля людьми?», «Роль гендерних стереотипів у порушенні прав людини, насильстві над нею, торгівлі людьми», «Примусова праця», «Потерпілі від торгівлі людьми – хто вони?» (за результатами соціологічних досліджень), «Як протидіяти торгівлі людьми?».

У межах батьківських зустрічей проводили бесіди, лекторії, тренінги, диспути тощо щодо попередження домашнього насильства: «Попередження насильства, жорстокості у сім'ї та дитячому колективі», «Запобігання та

проти дія домашнього насильства, жорстокому поводженню», «Запобігання гендерному насильству та жорстокому поводженню з дітьми», «Домашнє насильство як порушення прав людини», «Сім'я – простір без насильства».

Ефективною формою роботи з батьками, на нашу думку, була батьківська педагогічна конференція «Небезпека бути проданими до секс-бізнесу та конкретні поради щодо цього», на якій виступали не лише педагоги, а й чотири мами з короткими, заздалегідь підготовленими повідомленнями про свій досвід профілактики. Потім надавали слово всім, хто бажав виступити. Ця форма роботи стала засобом взаємодопомоги батьків, стимулювання батьків до виховання дітей.

Під час упровадження нашої програми для батьків було проведено заняття «Профілактика ризикованої поведінки». Основними організаційними формами цього напряму профілактичної діяльності з батьками на занятті були: міні-лекція, групова дискусія, перегляд відеоматеріалів, індивідуальні консультації за запитом, поширення інформаційної літератури (брошури, буклети, книги тощо); спільні батьківсько-дитячі групи, групи підтримки. Метою заняття для батьків була актуалізація уявлення про сучасну ситуацію щодо збереження здоров'я молодого покоління і попередження проблем неусвідомленої ризикованої поведінки підлітків; диференціація уявлення про роль батьків у процесі формування усвідомленої позиції підлітка; сприяння мотивації до розвитку міжособистісних стосунків у сім'ї і пошуку привабливих способів спільного відпочинку членів сім'ї; розвиток здатності говорити з підлітками на «складні» теми.

Батькам також надавали рекомендації щодо психологічних особливостей розвитку підлітків від 12/13 до 19 років (додаток Ш), розробили «Пам'ятку для дорослих щодо ознак ризикованої поведінки» (додаток Ш), організації профілактичної роботи з питань профілактики безпечної поведінки підлітків та профілактики ризикованої поведінки підлітків (додаток Ш).

У табл. 3.3 систематизовано усі форми соціально-педагогічної роботи з батьками експериментальних закладів загальної середньої освіти на формувальному етапі експерименту.

Таблиця 3.3

Форми соціально-педагогічної роботи з батьками закладів загальної середньої освіти щодо соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу на формувальному етапі експерименту

Форма роботи	Тема
Заняття для батьків	«Профілактика ризикованої поведінки»
Педагогічний десант	Інформація про поняття «торгівлі людьми», способи, шляхи і методи потрапляння в рабство, установи, які допомагають у скрутних ситуаціях
Консультації	«Права дитини в сім'ї», «Права людини та гідний рівень життя», «Як обговорити небезпеку продажу в рабство зі своєю дитиною?»
Педагогічний консилиум	«Як поводити себе за кордоном в приймаючих сім'ях», «Як влаштуватися на роботу»
Лекція	«Підлітки і сексуальне рабство», «Права людини та права дитини», «Насильство в сім'ї», «Відповідальність батьків за дітей», «Працевлаштування дітей», «Захист прав дитини у праці», «Як навчити дитину безпечній поведінці», «Як захиститися від насильства», «Суб'єкти допомоги потерпілим від насильства та торгівлі людьми», «Як розмовляти з дитиною про торгівлю людьми, секс-бізнес, насильство на стадії підліткових побачень»
Семінар	«Навчання за кордоном: плюси та мінуси, засоби запобігання торгівлі людьми», «Відпочинок дітей за кордоном: сенс, мета, форми, засоби, застороги», «Сексуальне рабство», «Проституція: реалії сьогодення»
Практикум для батьків	На прикладі реальних ситуацій, коли люди потрапляли в рабство, зокрема сексуальне
Батьківська зустріч	«Що таке рабство та торгівля людьми?», «Роль гендерних стереотипів у порушенні прав людини, насильстві над нею, торгівлі людьми», «Примусова праця», «Потерпілі від торгівлі людьми – хто вони? (за результатами соціологічних досліджень)», «Як протидіяти торгівлі людьми?», «Попередження насильства, жорстокості у сім'ї та дитячому колективі», «Запобігання та протидія домашньому насильству, жорсткому поводженню», «Запобігання гендерному насильству та жорсткому поводженню з дітьми», «Домашнє насильство як порушення прав людини», «Сім'я – простір без насильства»
Батьківська педагогічна конференція	«Небезпека бути проданими до секс-бізнесу та конкретні поради щодо цього»

Продовження табл. 3.3

Рекомендації для батьків	«Організація профілактичної роботи з батьками з питань профілактики безпечної поведінки підлітків», «Профілактика ризикованої поведінки підлітків», «Психологічні особливості розвитку підлітків (від 12/13 до 19 років)», «Пам'ятка для дорослих щодо ознак ризикованої поведінки»
--------------------------	---

Під час формувального етапу експерименту ми розробили зміст та впровадили форми і методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, що передбачало реалізацію трьох видів організаційних форм соціально-педагогічної роботи (форми роботи з підлітками закладів загальної середньої освіти, форми роботи з педагогічними колективами закладів освіти, форми роботи з батьками підлітків) щодо формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за чотирма критеріями (когнітивним, мотиваційно-ціннісним, особистісним, операційним). Роботу з підлітками закладів загальної середньої освіти деталізовано в розробленій нами профілактичній програмі роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». Визначення ефективності роботи з педагогами та батьками ми вважатимемо додатковими та перспективними завданнями нашої роботи.

Саме тому на контрольному етапі експерименту ми оцінили та проаналізували ефективність експериментальної роботи з соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

3.2. Оцінювання та аналіз ефективності експериментальної роботи з соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу

Упровадження експериментальної роботи з формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу дало нам можливість оцінити та проаналізувати отримані результати, на їх основі було розпочато контрольний етап експерименту з формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу.

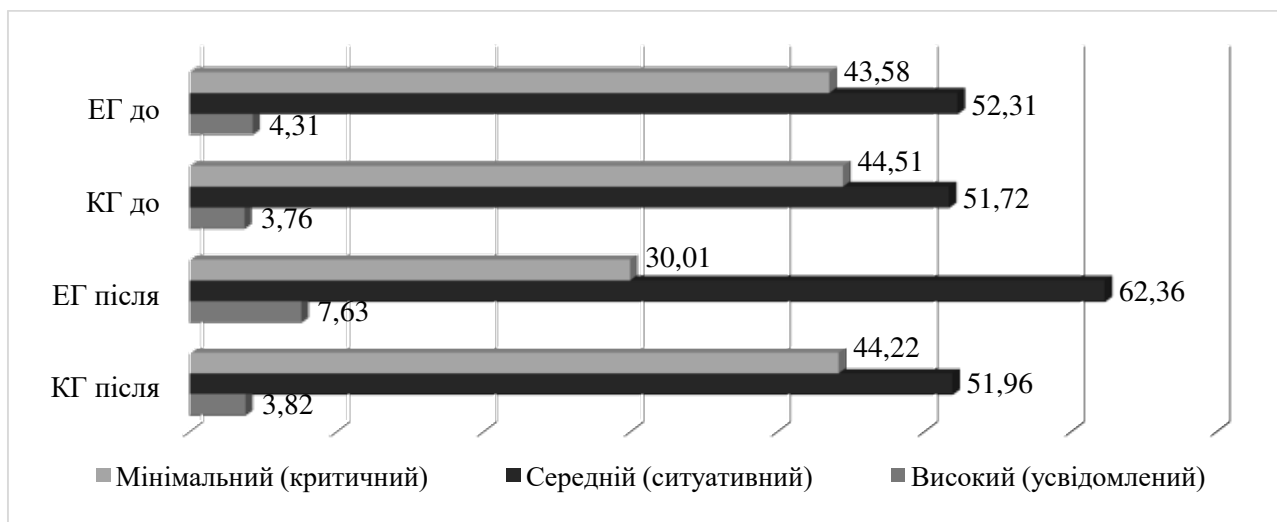
Завдання контрольного етапу експерименту полягали у: оцінювання експериментальної роботи з соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу за всіма критеріями; аналіз ефективності експериментальної роботи з соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; оцінювання динаміки змін за кожним критерієм і відповідними показниками; графічна і таблична обробка даних; порівняння отриманих даних на констатувальному і контрольному етапі в експериментальній та контрольній групах; обґрунтування висновків щодо динаміки за окремими показниками; оцінювання ефективності окремих форм соціально-педагогічної роботи.

На контрольному етапі нашого експерименту ми використовували такі самі адаптовані та стандартизовані методики, як і на констатувальному. Крім того, ми провели часткове анкетування підлітків із застосуванням розробленої нами анкети (додаток В), використаної на констатувальному етапі експерименту, частково видозмінивши її з метою повторного визначення рівня готовності підлітків щодо ризиків, якими загрожує залучення до комерційного сексу. Очікуваним результатом оцінювання рівня готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу була позитивна динаміка за всіма показниками у бік зменшення кількості підлітків із усвідомленим і ситуативним рівнями готовності чинити протидію залученню до комерційного сексу та у бік збільшення кількості підлітків із мінімальним.

За результатами констатувального етапу експерименту ми визначили контрольну та експериментальну групи. До складу експериментальної групи увійшли 325 учнів 8–9 класів, які добровільно погодились взяти участь у формуальному етапі експерименту, контрольної – 319 учнів 8–9 класів, які були відібрані нами за результатами констатувального етапу експерименту та добровільно погодились бути контрольною групою. Основною підставою для обрання контрольної та експериментальної груп стали результати оцінювання показників сформованості готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу, а також готовність адміністрацій і педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти до співпраці й надання згоди та можливості

проведення експериментальної роботи з профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в умовах закладу загальної середньої освіти.

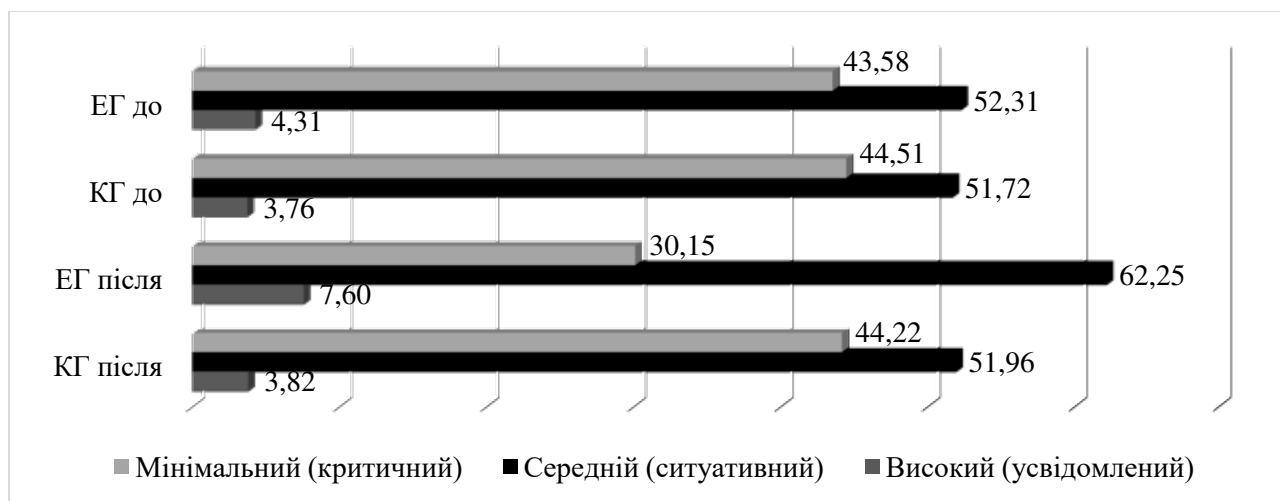
Отже, сформованість когнітивного критерію на контрольному етапі експерименту оцінювали за показником знання підлітків про сексуальну культуру та безпечну поведінку і виявили позитивну динаміку в експериментальній групі. Так, мінімальний (критичний) рівень мають 30,01 % підлітків (98 осіб), середній (ситуативний) – 62,36 (203), високий – 7,63 % (25 осіб). Тоді як в контрольній групі рівень сформованості показника майже не змінився, тобто мінімальний (критичний) рівень сформованості показника мають 44,22 % підлітків (141 особа), середній (ситуативний) – 51,96 % (166 осіб), високий (усвідомлений) – 3,82 % (12 осіб) (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Зміна (%) рівня сформованості показника знання підлітків про сексуальну культуру за когнітивним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту. Тут і на рис. 3.2–3.12: ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група

Оцінювання рівня сформованості показника знання підлітків про безпечну поведінку за когнітивним критерієм в експериментальній групі дало нам такі результати: на мінімальному (критичному) рівні цей показник сформований у 30,15 % підлітків (98 осіб), на середньому (ситуативному) – 62,25 (202), на високому (усвідомленому) – 7,60 % (25 осіб). Тоді як в контрольній групі рівень сформованості показника майже не змінився: мінімальний (критичний) рівень

був у 44,22 % підлітків (141 особа), середній (ситуативний) – 51,96 (166), високий (усвідомлений) – 3,82 % (12 осіб) (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Зміна (%) рівня сформованості показника знання підлітків про безпечну поведінку за когнітивним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту
 Результати оцінювання рівнів сформованості показників знання підлітків про сексуальну культуру та знання підлітків про безпечну поведінку за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту зведені й подані у табл. 3.4.

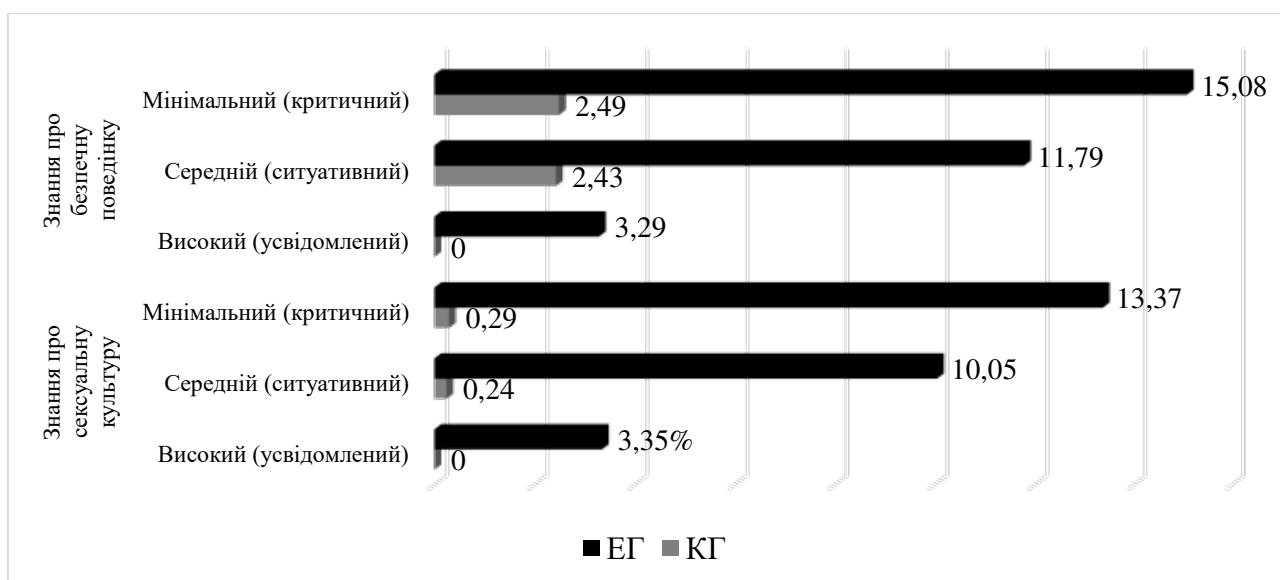
Таблиця 3.4

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту

Рівні	Високий (усвідомлений)				Середній (ситуативний)				Мінімальний (критичний)			
Кількість учнів												
Групи	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Показник	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%
Когнітивний критерій												
Знання про сексуальну культуру	12	25	3,82	7,66	166	203	51,96	62,36	141	98	44,22	30,01
Знання про безпечну поведінку	12	25	3,82	7,60	166	202	51,96	62,25	141	98	44,22	30,15

Порівняння результатів експериментальної та контрольної груп засвідчило, що в експериментальній групі високий (усвідомлений) рівень показника знання про сексуальну культуру когнітивного критерію підвищився на 3,35 % (11 осіб), мінімальний (критичний) – знизився на 13,37 % (43 особи), середній (ситуативний) рівень також зріс на 10,05 % (33 особи). У контрольній групі мінімальний (критичний) рівень сформованості цього показника зменшився на 0,29 % (1 особа), середній (ситуативний) – зріс на 0,24 % (1 особа), високий (усвідомлений) рівень залишився таким самим. У експериментальній групі високий (усвідомлений) рівень показника знання про безпечну поведінку когнітивного критерію збільшився на 3,29 % (11 осіб), мінімальний (критичний) – зменшився на 15,08 % (49 осіб), середній (ситуативний) рівень також підвищився на 11,79 % (38 осіб). У контрольній групі ми також простежуємо позитивну динаміку зростання рівнів сформованості цього показника, проте незначну. Щодо рівнів сформованості показника знання про безпечну поведінку когнітивного критерію бачимо таку картину: мінімальний (критичний) рівень зменшився на 2,49 % (6 осіб), середній (ситуативний) – збільшився на 2,43 % (8 осіб), високий (усвідомлений) рівень залишився таким самим (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Динаміка зміни (%) рівня сформованості показників знання про сексуальну культуру та знання про безпечну поведінку за результатами констатувального та по закінченню формульовального етапів експерименту

Таким чином, отримані результати дозволили нам дійти таких висновків:

– у процесі впровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу помітно знизився мінімальний (критичний) рівень та підвищився високий (усвідомлений) і середній (ситуативний) рівень сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за когнітивним критерієм;

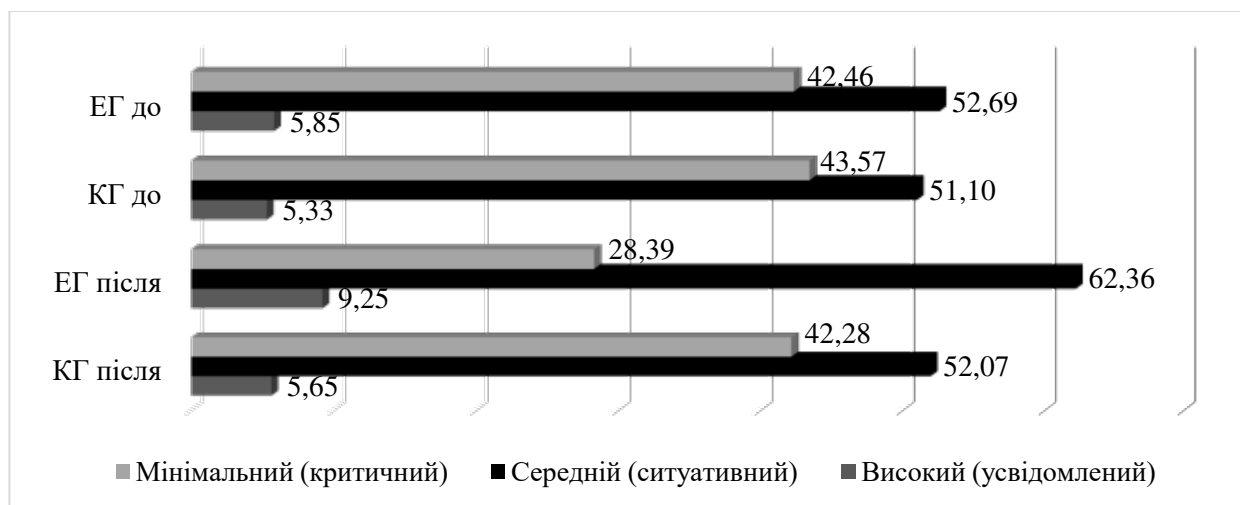
– в експериментальній групі зафіксовано якісне збільшення кількості підлітків із високим (усвідомленим) рівнем сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу (на формувальному етапі експерименту підлітків із високим (усвідомленим) рівнем було небагато). Це, у свою чергу, засвідчує, що впровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу має доволі позитивний ефект, більше учнів почали демонструвати високий рівень готовності до протидії залученню до комерційного сексу, озброєні системними, ґрунтовними знаннями щодо сексуальної культури, її цінностей, норм та проявів і володіють усвідомленими знаннями про безпечну сексуальну поведінку.

На наступному етапі ми оцінили динаміку рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісним критерієм в експериментальній і контрольній групах на контрольному етапі експерименту.

Відповідно, за мотиваційно-ціннісним критерієм оцінювали такі показники: прагнення до саморозвитку та усвідомлення цінності власного життя і здоров'я.

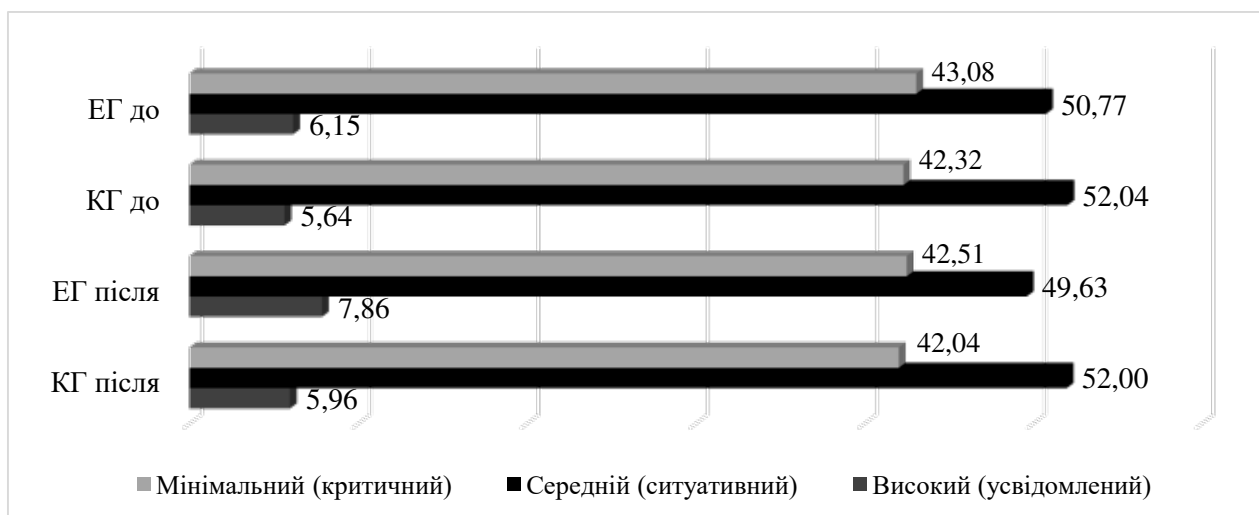
Отже, в експериментальній групі показник прагнення до саморозвитку за мотиваційно-ціннісним критерієм на мініальному (критичному) рівні сформований у 28,39 % підлітків (92 осіб), на середньому (ситуативному) – 62,36 % (203 особи), високому (усвідомленому) – 9,25 % (30 осіб). В контрольній групі на контрольному етапі дослідження, як і на констатувальному, переважає середній (ситуативний) рівень, який залишився майже без змін – 52,07 %

(166 осіб), кількість підлітків з мінімальним (критичним) рівнем становить 42,28 % (135 осіб), з високим (усвідомленим) – 5,65 % (18 осіб) (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Зміна (%) рівня сформованості показника прагнення до саморозвитку за мотиваційно-ціннісним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

Наступним ми оцінили рівень показника усвідомлення цінності власного життя і здоров'я. Отже, на мінімальному (критичному) рівні показник сформований у 42,51 % підлітків (138 осіб), на середньому (ситуативному) – 49,63 (161), на високому (усвідомленому) – 7,86 % (26 осіб). У контрольній групі мінімальний (критичний) рівень сформованості показника простежується у 42,04 % підлітків (134 осіб), середній (ситуативний) – 52,00 (166), високий (усвідомлений) – 5,96 % (19 осіб) (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Зміна (%) рівня сформованості показника усвідомлення цінності власного життя і здоров'я за мотиваційно-ціннісним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

Результати рівнів сформованості показників прагнення до саморозвитку та усвідомлення цінності власного життя і здоров'я за мотиваційно-ціннісним критерієм на контрольному етапі експерименту ми звели і представили у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісний критерієм на контрольному етапі експерименту

Рівні	Високий (усвідомлений)				Середній (ситуативний)				Мінімальний (критичний)			
Кількість учнів												
Групи	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Показник	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%
Мотиваційно-ціннісний критерій												
Прагнення до саморозвитку	18	30	5,65	9,25	166	203	52,07	62,36	135	92	42,28	28,39
Усвідомлення цінності власного життя і здоров'я	19	26	5,96	7,86	166	161	52,0	49,63	134	138	42,04	42,51

Проаналізувавши показники готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісний критерієм, узагальнимо результати на рис. 3.6.

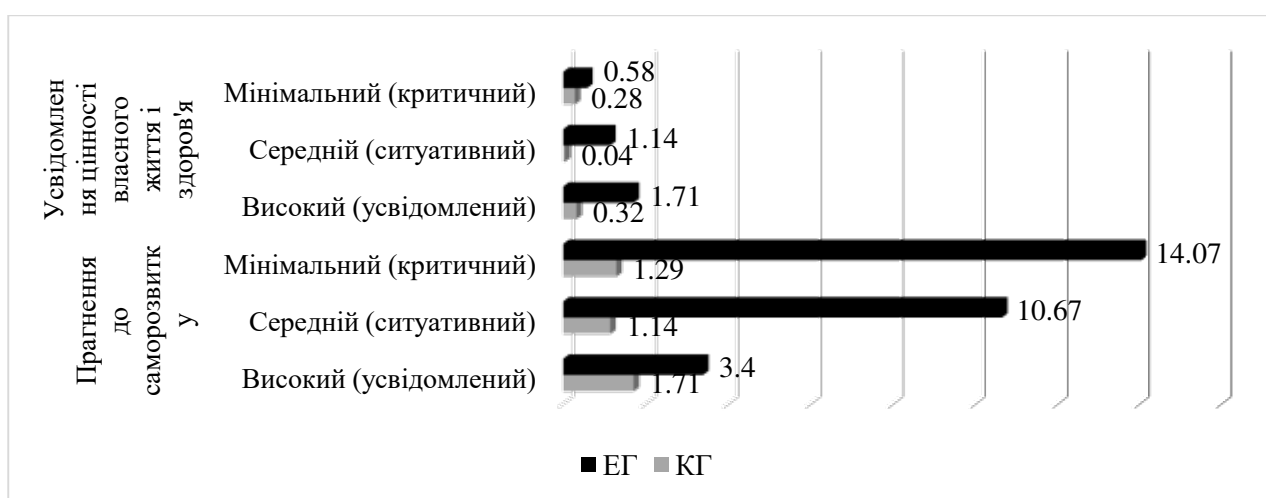

Рис. 3.6. Зміна (%) рівня сформованості показників прагнення до саморозвитку та усвідомлення цінності власного життя і здоров'я за мотиваційно-ціннісним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формульовального етапів експерименту

З рис. 3.6 видно, що відбулася значна позитивна динаміка у рівнях сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісним критерієм, що продемонстрували учасники експериментальної групи. Отже, порівняння результатів контрольного і констатувального етапів експерименту показника прагнення до саморозвитку дало нам такі результати: динаміка у бік зменшення кількості підлітків на мінімальному (критичному) рівні склала 14,07 % – 47 осіб (з 42,46 % (138 осіб) до експерименту до 28,39 % (92 особи) наприкінці експерименту), на середньому (ситуативному) рівні – 10,67 % – 35 підлітків (з 51,69 % (168 осіб) до експерименту до 62,36 % (203 особи) наприкінці експерименту). Відносно значний приріст відбувся високого (усвідомленого) рівня – збільшилась кількість підлітків на 3,40 % – 11 осіб (з 5,85 % (19 осіб) до експерименту до 9,25 % (30 осіб) наприкінці експерименту). Відповідно зазначимо, що в експериментальній групі відбулась значна позитивна динаміка зростання рівнів сформованості показника прагнення до саморозвитку за мотиваційно-ціннісним критерієм. У контрольній групі теж простежується позитивна динаміка, проте не така значна, як в експериментальній. Зокрема, кількість студентів з мінімальним (критичним) рівнем зменшилась на 1,29 % (4 особи), середнім (ситуативним) – збільшилась на 0,97 % (3 особи), високим (усвідомленим) – збільшилась на 0,32 % (1 особа).

Щодо рівнів сформованості показника усвідомлення цінності власного життя і здоров'я за мотиваційно-ціннісним критерієм, то маємо такі результати: мінімальний (критичний) рівень зменшився на 0,58 % (2 особи), середній (ситуативний) – на 1,14 % (4 особи), високий (усвідомлений) рівень зріс на 1,71 % (6 осіб) (див. рис. 3.6).

Таким чином, підсумовуючи результати оцінювання рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісним критерієм, ми відзначили, що:

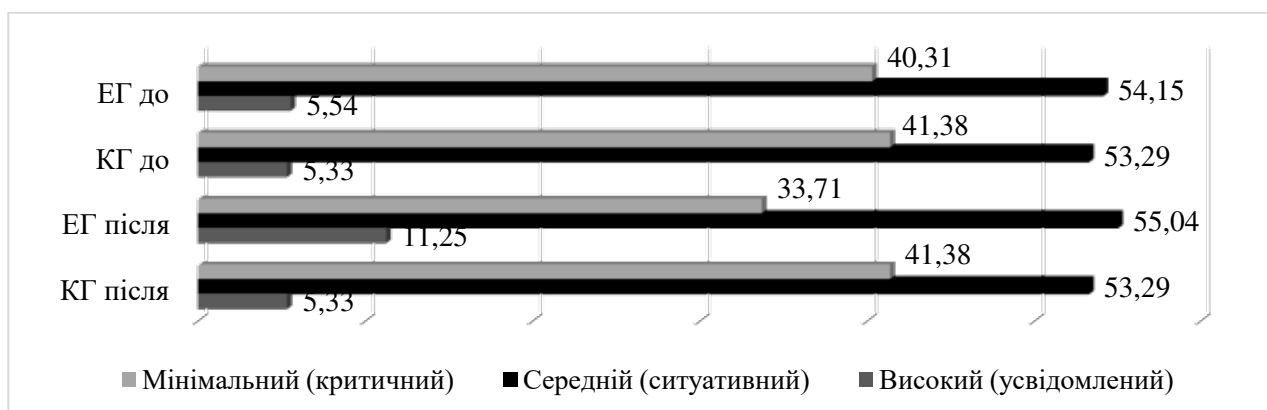
– упровадження розробленого нами змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу сприяло встановленню

позитивної динаміки у рівнях сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за мотиваційно-ціннісним критерієм;

– в експериментальній групі зафіксовано якісне збільшення кількості підлітків із високим (усвідомленим) рівнем, а з мінімальним (критичним) – зменшення, це, у свою чергу, свідчить, що впровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу має доволі позитивний ефект, більше підлітків почали виявляти прагнення до саморозвитку та залучають до саморозвитку інших, вони почали усвідомлювати цінності власного життя і здоров'я, приймати їх як особистісні.

Наступним нашим кроком було оцінювання показників особиста гідність, самоповага та емоційна стійкість за особистісним критерієм в експериментальній і контрольній групах на контрольному етапі експерименту.

Таким чином, показник особиста гідність, самоповага за особистісним критерієм в експериментальній групі на мініальному (критичному) рівні сформований у 33,71 % підлітків (110 осіб), на середньому (ситуативному) – 55,04 (179), на високому (усвідомленому) – 11,25 % (37 осіб). У контрольній групі на контрольному етапі дослідження, як і на констатувальному, переважає середній (ситуативний) рівень – 53,29 % (170 осіб), кількість підлітків з мінімальним (критичним) рівнем становить 41,38 % (132 особи) і 5,33 % (17 осіб) з високим (усвідомленим) рівнем сформованості зазначеного показника (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Зміна (%) рівня сформованості показника особиста гідність, самоповага за особистісним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

Отже, в експериментальній групі на контрольному етапі кількість підлітків з високим (усвідомленим) рівнем сформованості показника емоційна стійкість становить 9,63 % (31 особа), середнім (ситуативним) – 55,69 % (181 особа), мінімальним (критичним) – 34,68 % (113 осіб). У контрольній групі показник на високому (усвідомленому) рівні сформований у 4,56 % (15 осіб) підлітків, середньому (ситуативному) – 55,58 % (177 осіб), мінімальному (критичному) – 39,86 % (127 осіб) (рис. 3.8).

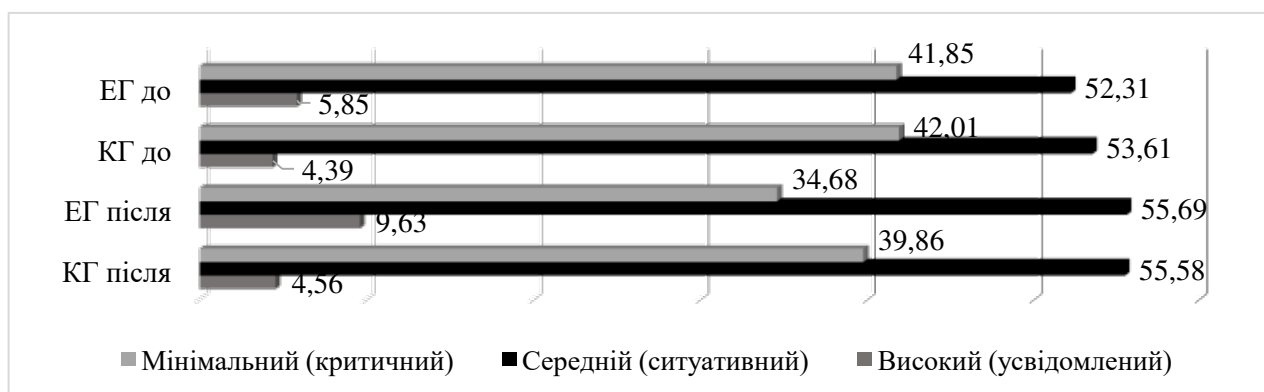

Рис. 3.8. Зміна (%) рівня сформованості показника емоційна стійкість за особистісним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

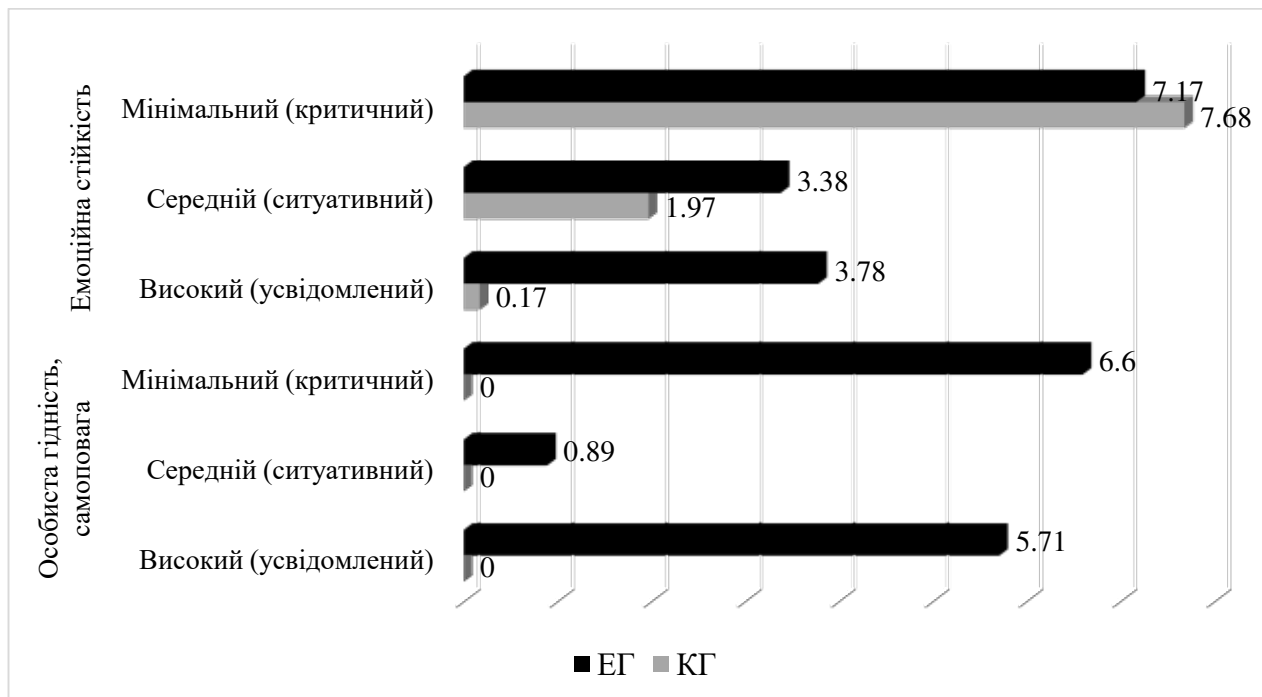
Узагальнення результати рівнів сформованості показників особиста гідність, самоповага та емоційна стійкість за особистісним критерієм на контрольному етапі експерименту зведено і представлено у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за особистісним критерієм на контрольному етапі експерименту

Рівні	Високий (усвідомлений)				Середній (ситуативний)				Мінімальний (критичний)			
Кількість учнів												
Групи	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Показник	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%
Особистісний критерій												
Особиста гідність, самоповага	17	37	5,33	11,25	170	179	53,29	55,04	132	110	41,38	33,71
Емоційна стійкість	15	31	4,56	9,63	177	181	55,58	55,69	127	113	39,69	34,68

Оцінювання рівнів сформованості показників особиста гідність, самоповага та емоційна стійкість за особистісним критерієм на контрольному та констатувальному етапах у контрольній та експериментальній групі дало нам можливість визначити й порівняти динаміку зміни цих показників (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Зміна (%) рівня сформованості показників особиста гідність, самоповага та емоційна стійкість за особистісним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

Отже, в експериментальній групі кількість підлітків з мінімальним (критичним) рівнем сформованості показника особиста гідність, самоповага зменшилась на 6,60 % (11 осіб), з високим (усвідомленим) рівнем збільшилася на 5,71 % (19 осіб), з середнім (ситуативним) – на 0,89 % (3 особи). У контрольній групі ми взагалі не простежуємо динаміки, кількість підлітків з мінімальним (критичним), високим (усвідомленим) та середнім (ситуативним) рівнями сформованості показника особиста гідність, самоповага залишилися без змін.

В експериментальній групі відбулися зміни всіх рівнів сформованості показника емоційна стійкість за особистісним критерієм. Отже, на мінімальному (критичному) рівні позитивна динаміка склала 7,17 % (23 особи): кількість підлітків з мінімальним (критичним) рівнем зменшилась з 41,85 % (136 осіб) до експерименту до 34,68 % (113 осіб) наприкінці експерименту, збільшилась

кількість підлітків з високим (усвідомленим) рівнем на 3,78% (12 осіб) з 5,85 % (19 осіб) до експерименту до 9,63 % (31 особа) наприкінці експерименту. Середній (ситуативний) рівень також підвищився на 3,38 % (11 осіб).

У контрольній групі динаміка спостерігалася, але вона була незначною: у бік зменшення кількості підлітків на мінімальному (критичному) рівні – 7,68 % (7 осіб), на середньому (ситуативному) – 1,97 % (6 осіб), на високому (усвідомленому) – 0,17 % (1 особа).

Підсумовуючи результати оцінювання рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за особистісним критерієм, ми відзначили, що:

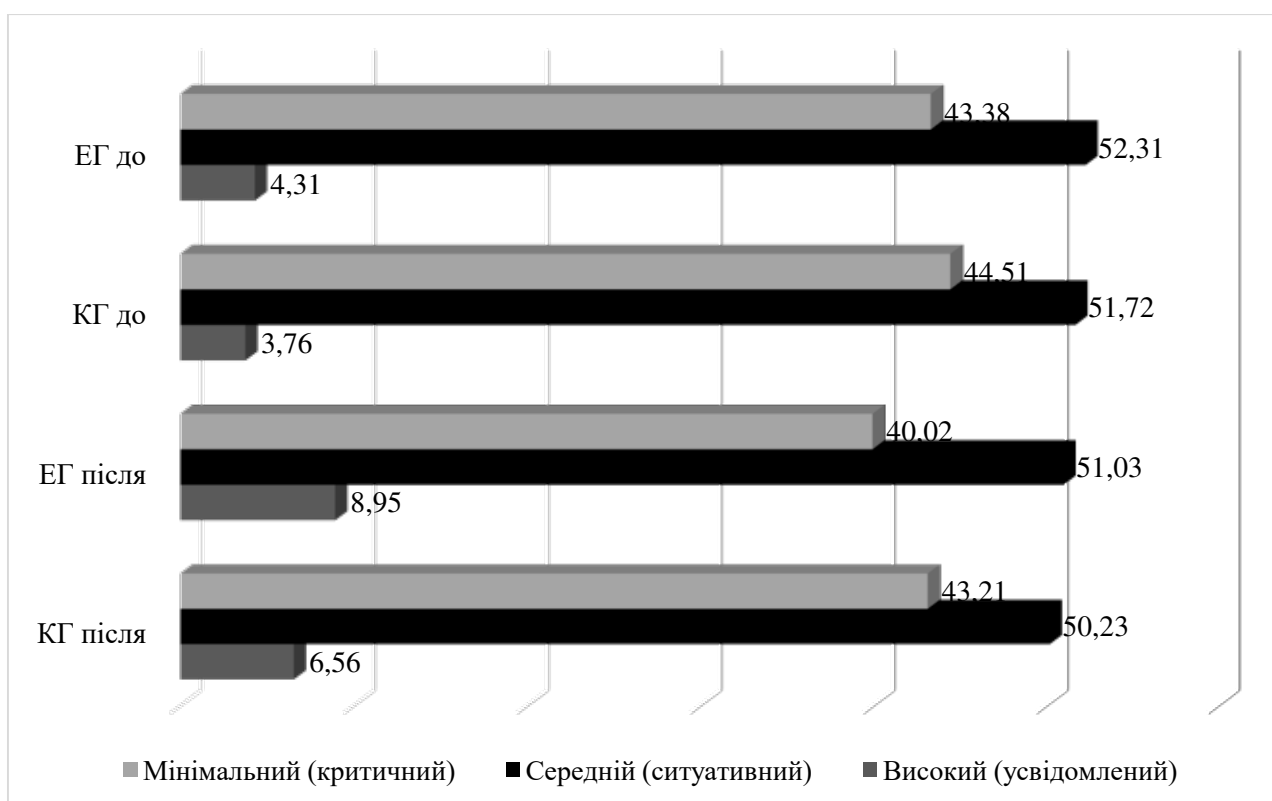
- упровадження розробленого нами змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу показало позитивну динаміку у рівнях сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за особистісним критерієм;

- в експериментальній групі зафіксовано якісне збільшення кількості підлітків із високим (усвідомленим) рівнем, а з мінімальним (критичним) рівнем у бік зменшення кількості підлітків, це, у свою чергу, свідчить, що впровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу має доволі позитивний ефект, більшості підлітків притаманна особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість, тобто у підлітків формується самоприйняття в сукупності процесів міжособистісної взаємодії, під час якої відбувається усвідомлення та прийняття оцінок і думок інших про самого себе та свої досягнення, що відображається в різних узагальнених оцінках індивіда іншими. Відбувається не лише соціальна взаємодія, а й прояснюється позиція інших щодо індивіда.

Наступний етап передбачав оцінювання динаміки рівнів сформованості показників здатність визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям за операційним критерієм.

Аналіз даних на рис. 3.10 підтвердив, що в ході експериментальної роботи відбулися позитивні зміни у рівні сформованості показника здатність визначати

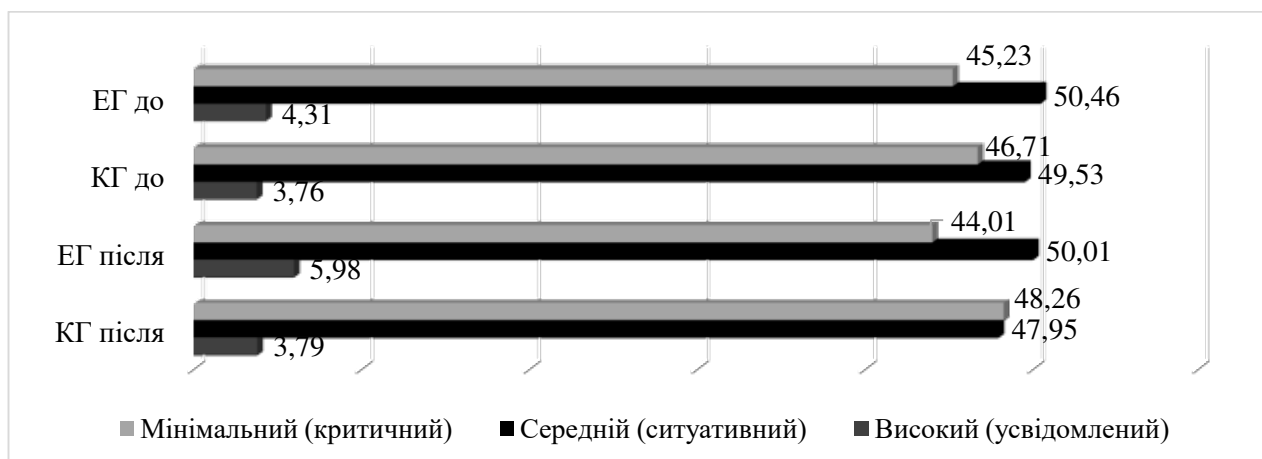
можливу соціальну небезпеку за операційним критерієм як в експериментальній, так і в контрольній групах. Таким чином, кількість підлітків з мінімальним (критичним) рівнем сформованості цього показника в експериментальній групі становить 40,02 % (130 осіб), з середнім (ситуативним) – 51,03 (166), з високим (усвідомленим) – 8,95 % (29 осіб). В контрольній групі високий (усвідомлений) рівень сформованості цього критерію мають 6,56 % (21 особа), середній (ситуативний) – 50,23 % (160 осіб), мінімальний (критичним) 43,21 % (138 осіб).

Рис. 3.10. Зміна (%) рівня сформованості показника здатність визначати можливу соціальну небезпеку за операційним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

Проведене нами оцінювання сформованості показника готовність чинити опір ризикованим пропозиціям за операційним критерієм засвідчило, що на контрольному етапі дослідження в експериментальній групі кількість підлітків з високим (усвідомленим) рівнем сформованості цього показника становить 5,98 % (19 осіб), в контрольній групі – 3,79 % (12 осіб). З середнім (ситуативним): експериментальна група – 50,01 % (163 особи), контрольна – 47,95 % (153 особи). З мінімальним (критичним): експериментальна група – 44,01 % (143 осіб), контрольна – 48,26 %

(153 особи) (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Зміна (%) рівня сформованості показника готовність чинити опір ризикованим пропозиціям за операційним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

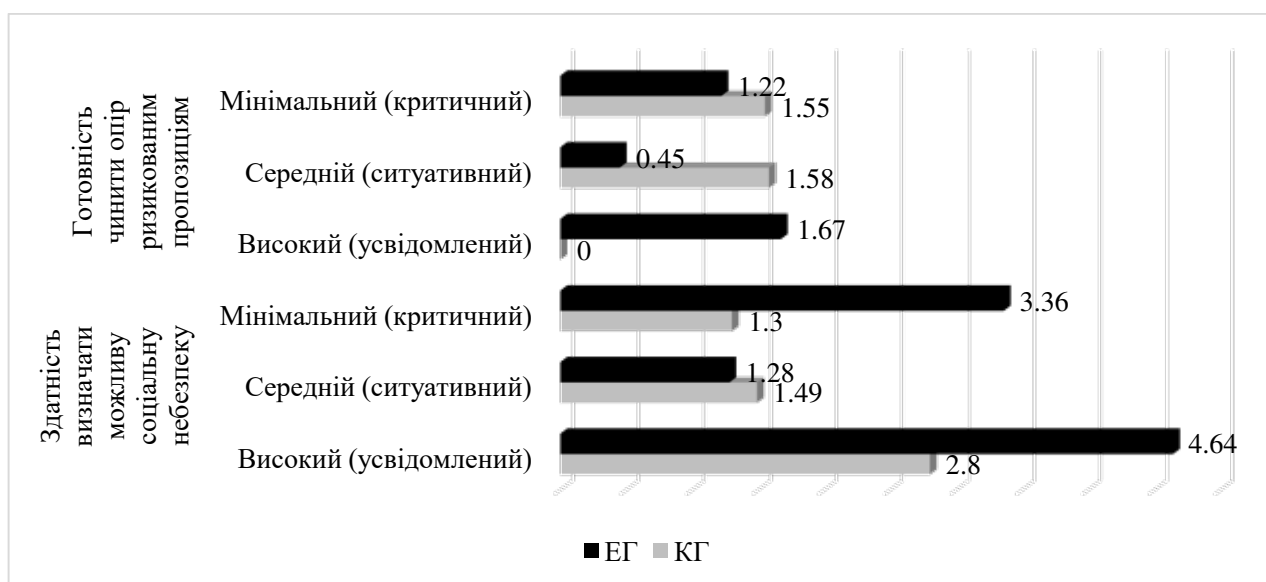
Результати рівнів сформованості показників здатність визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям за операційним критерієм на контрольному етапі експерименту зведено у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Рівні сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за операційним критерієм на контрольному етапі експерименту

Рівні	Високий (усвідомлений)				Середній (ситуативний)				Мінімальний (критичний)			
	Кількість учнів											
Групи	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Показник	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%
Операційний критерій												
Здатність визначати можливу соціальну небезпеку	21	29	6,56	8,95	160	166	50,23	51,03	138	130	43,21	40,02
Готовність чинити опір ризикованим пропозиціям	12	19	3,79	5,98	153	163	47,95	50,01	153	143	48,26	44,01

Порівняння експериментальної та контрольної груп засвідчило, що високий (усвідомлений) рівень показника здатність визначати можливу соціальну небезпеку за операційним критерієм в експериментальній групі підвищився на 4,64 % (15 осіб), мінімальний (критичний) зменшився на 3,36 % (11 осіб), середній (ситуативний) рівень також збільшився на 1,28 % (4 особи). В контрольній групі високий (усвідомлений) рівень цього показника зріс на 2,80 % (9 осіб), мінімальний (критичний) зменшився на 1,30 % (4 особи), середній (ситуативний) рівень також підвищився на 1,49 % (5 осіб). Щодо сформованості показника готовність чинити опір ризикованим пропозиціям за операційним критерієм в експериментальній групі, бачимо, що мінімальний (критичний) рівень зменшився на 1,22 % (4 особи), середній (ситуативний) – збільшився на 0,45% (1 особа), високий (усвідомлений) – на 1,67 % (5 осіб). В контрольній групі на контрольному етапі дослідження відбулась негативна динаміка, зокрема, кількість підлітків з мінімальним (критичним) рівнем збільшилась на 1,55 % (4 особи), середнім (ситуативним) – зменшилась на 1,58 % (2 особи), з високим (усвідомленим) рівнем залишилося без змін (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Зміна (%) рівня сформованості показників здатність визначати можливу соціальну небезпеку та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям за операційним критерієм за результатами констатувального та по закінченню формувального етапів експерименту

Відповідно, робимо висновок, що саме залучення підлітків до участі у впровадженні змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу відіграє важливу роль у формуванні операційного критерію. Закладам загальної середньої освіти варто приділяти увагу до залучення підлітків до різних форм соціально-педагогічної роботи, що спрямовані на профілактику залучення підлітків до комерційного сексу.

Підсумовуючи результати оцінювання рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за операційним критерієм, ми відзначили, що:

- упровадження розробленого нами змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу показало позитивну динаміку у рівнях сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за операційним критерієм;

- в експериментальній групі зафіксовано збільшення кількості підлітків із високим (усвідомленим) рівнем, а з мінімальним (критичним) рівнем – зменшення, що, в свою чергу, свідчить, що впровадження змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу має позитивний ефект. Тому, підлітки цієї групи у різних поведінкових ситуаціях почали виявляти здатність визначати можливу соціальну небезпеку та демонструвати готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю та здоров'ю.

З першого погляду видається, що динамічні зміни, які відбулись в експериментальній групі, є недостатньо істотними. Проте, якщо ми порівняємо їх із динамічними змінами контрольної групи за всіма показниками та критеріями, можна стверджувати, що зміни є значними, оскільки в експериментальній групі на відміну від контрольної не відбулось негативних змін, а простежуються позитивні.

Наступним етапом нашої експериментальної роботи було узагальнення результатів рівнів сформованості показників готовності підлітків до протидії

залученню до комерційного сексу за *когнітивним, мотиваційно-ціннісним, особистісним, операційним критеріями.*

За когнітивним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника знання про сексуальну культуру зменшився на 13,37 % (43 особи), середній (ситуативний) рівень збільшився на 10,05 % (33 особи), високий (усвідомлений) – на 3,35 % (11 осіб); мінімальний (критичний) рівень показника знання про безпечну поведінку зменшився на 15,08 % (49 осіб), середній (ситуативний) – збільшився на 11,75 % (38 осіб), високий (усвідомлений) – на 3,29 % (11 осіб).

За мотиваційно-ціннісним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника прагнення до саморозвитку зменшився на 14,07 % (46 осіб), середній (ситуативний) – збільшився на 10,67 % (35 осіб), високий (усвідомлений) – на 3,40 % (11 осіб); мінімальний (критичний) рівень показника усвідомлення цінності власного життя і здоров'я зменшився на 0,57 % (2 особи), середній (ситуативний) – на 1,14 % (4 особи), високий (усвідомлений) – збільшився на 1,71 % (6 осіб).

За особистісним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника особиста гідність, самоповага зменшився на 6,60 % (21 особа), середній (ситуативний) – зріс на 0,89 % (3 особи), високий (усвідомлений) – на 5,71 % (19 осіб); мінімальний (критичний) рівень показника емоційна стійкість зменшився на 7,17 % (23 особи), середній (ситуативний) – збільшився на 3,38 % (11 осіб), високий (усвідомлений) – на 3,78 % (12 осіб).

За операційним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника здатність визначати можливу соціальну небезпеку зменшився на 3,36 % (11 осіб), середній (ситуативний) – на 1,28 % (4 особи), високий (усвідомлений) – збільшився на 4,64 % (15 осіб); мінімальний (критичний) рівень показника готовність чинити опір ризикованим пропозиціям зменшився на 1,22 % (4 особи), середній (ситуативний) – на 0,45 % (1 особа), високий (усвідомлений) – підвищився на 1,67 % (5 осіб).

Отже, простежується позитивна динаміка за всіма показниками відповідних критеріїв. Зокрема, ми бачимо істотну позитивну динаміку показників когнітивного та особистісного критеріїв, дещо меншою вона є за показниками операційного критерію, найменшою – за показниками мотиваційно-ціннісного критерію.

Таким чином, найкраще сформувалися показники за особистісним критерієм: особиста гідність, самоповага – 5,71 % (19 осіб), емоційна стійкість – 3,78 % (12 осіб); за операційним критерієм: здатність визначати можливу соціальну небезпеку – 4,64 % (15 осіб); за мотиваційно-ціннісним критерієм: прагнення до саморозвитку – 3,40 % (11 осіб); за когнітивним критерієм: знання про сексуальну культуру – 3,35 % (11 осіб), знання про безпечну поведінку – 3,29 % (11 осіб). На жаль, найгірше розвинулися показники усвідомлення цінності власного життя і здоров'я за мотиваційно-ціннісним критерієм – 1,71 % (6 осіб) та готовність чинити опір ризикованим пропозиціям за операційним критерієм – 1,67 % (5 осіб).

Отже, ми можемо з упевненістю зазначити, що ці підлітки мають високий (усвідомлений) рівень готовності до протидії залученню до комерційного сексу. Вони озброєні системними, ґрунтовними знаннями щодо сексуальної культури, її цінностей, норм та проявів; володіють усвідомленими знаннями про безпечну сексуальну поведінку; постійно прагнуть до саморозвитку та залучають до саморозвитку інших; усвідомлюють цінності власного життя і здоров'я, приймають ці цінності як особистісні; їм притаманна особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість; завжди виявляють здатність визначати можливу соціальну небезпеку та демонструють готовність чинити опір ризикованим пропозиціям, що можуть загрожувати життю та здоров'ю. Тобто, вони показують помітну, постійну готовність до протидії залученню до комерційного сексу.

Порівняльний аналіз динаміки змін рівня сформованості показників готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу

в експериментальній та контрольній групах на контрольному етапі експерименту наведено у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Динаміка змін рівня сформованості показників готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп

Рівні		Високий (усвідомлений)				Середній (ситуативний)				Мінімальний (критичний)			
Кількість підлітків													
Групи		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
№	П	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%
1		Когнітивний критерій											
1.1	П1	0	11	0,06	3,35	1	33	0,24	10,05	-1	-43	-0,29	-13,37
1.2	П2	0	11	0,06	3,29	8	38	2,43	11,75	-8	-49	2,49	-15,08
2		Мотиваційно-ціннісний критерій											
2.1	П3	1	11	0,32	3,40	3	35	0,97	10,67	-4	-46	-1,29	-14,07
2.2	П4	1	6	0,32	1,71	0	-4	-0,04	-1,14	1	-2	-0,28	-0,57
3		Особистісний критерій											
3.1	П.5	0	19	0	5,71	0	3	0	0,89	0	-21	0	-6,60
3.2	П.6	1	12	0,17	3,78	6	11	1,97	3,38	-7	-23	-2,32	-7,17
4		Операційний критерій											
4.1	П7	9	15	2,80	4,64	-4	-4	-1,49	-1,28	4	11	-1,3	-3,36
4.2	П8	0	5	0,03	1,67	-5	-1	-1,58	-0,45	4	-4	1,55	-1,22

Примітка. П – показник сформованості готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу: 1. Знання про сексуальну культуру; 2. Знання про безпечну поведінку; 3. Прагнення до саморозвитку; 4. Усвідомлення цінності власного життя і здоров'я; 5. Особиста гідність, самоповага; 6. Емоційна стійкість, впевненість; 7. Здатність визначати можливу соціальну небезпеку; 8. Готовність чинити опір ризикованим пропозиціям.

Порівняльний аналіз динаміки змін рівня сформованості критеріїв готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу представлено у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Динаміка змін рівня сформованості критеріїв готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп

Рівні		Високий (усвідомлений)				Середній (ситуативний)				Мінімальний (критичний)			
Кількість підлітків													
Групи		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
№	К(Г)	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%	Абс.	Абс.	%	%
1		Когнітивний критерій											
1	К1	0	11	0,06	3,32	5	36	1,34	10,90	-5	46	1,10	14,23
2		Мотиваційно-ціннісний критерій											
2	К2	1	9	0,32	2,56	2	16	0,47	4,77	-2	-24	-0,79	-7,32
3		Особистісний критерій											
3	К3	1	16	0,09	4,75	3	7	0,99	2,14	-4	-22	-1,16	-6,89
4		Операційний критерій											
4	К4	5	9	1,42	3,16	-5	-3	-1,54	-0,87	4	8	1,43	-2,29

Примітка. К – критерій готовності: 1 – когнітивний; 2 – мотиваційно-ціннісний; 3 – особистісний; 4 – операційний.

Таким чином, проведений нами аналіз оцінювання критеріїв готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу дав нам можливість дійти висновку, що саме в експериментальній групі простежується значна позитивна динаміка підвищення високого (усвідомленого) рівня сформованості кожного критерію. Також спостерігається динаміка зменшення кількості підлітків з мінімальним (критичним) рівнем сформованості кожного критерію.

Отже, підсумовуючи результати оцінювання рівнів готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за когнітивним, мотиваційно-ціннісним, особистісним, операційним критеріями, можна узагальнити, що:

– у експериментальній групі відбулися значні зміни у бік збільшення кількості підлітків із високим (усвідомленим) рівнем готовності до протидії залученню до комерційного сексу за всіма критеріями;

– у контрольній групі під час формувального експерименту відбулися незначні зміни у рівнях готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу за всіма критеріями.

За результатами проведеного нами повторного оцінювання рівнів сформованості кожного показника кожного визначеного нами критерію готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу, а також проведеного аналізу опитування підлітків ми зробили висновок, що участь підлітків у впроваджених нами змісті, формах і методах соціальної профілактики є ефективним засобом формування їх готовності до протидії залученню до комерційного сексу і сприяє успішній соціальній профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу.

Висновки до третього розділу

У розділі описано експериментальну роботу з перевірки дієвості змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу: розкрито процес технологізації соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; оцінено й проаналізовано ефективність експериментальної роботи з соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Охарактеризовано впровадження профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». *Програму профілактики залучення підлітків до комерційного сексу* визначено як комплекс соціально-педагогічних, психологічних, освітніх,

юридичних, культурних, медико-соціальних та інших заходів, спрямованих на попередження, обмеження та нейтралізацію чинників ризику, корекцію поведінки підлітків, пов'язаної з ризиками бути залученими до комерційного сексу, а також реабілітацію тих, хто відчув на собі його наслідки.

Основні методи і форми, використані в експериментальній програмі: інтерактивні (інтерактивні заняття, презентації, «мозкові штурми», рольові ігри, ігри-розминки, робота у малих групах, робота парами, обговорення, релаксаційні вправи); інформаційно-просвітницькі (бесіди, міні-лекції, відеолекторії, воркшопи, пресконференції, коворкінги, круглі столи, семінарські заняття, конференції, бібліомікси, каравани історій, анкетування); дискусійні (дискусії (дискусійні платформи), брейн-стормінги, печа-куча, відкриті мікрофони, методичні брифінги, ток-шоу); робота з ситуаціями (кейс-стаді, проблемні ситуації, сторітелінг); конкурсні (виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків); евристичні (геокешинги, флешбеки, соціальні диктанти з творчими завданнями, флешмоби, рефлексійні вправи).

Оцінено та проаналізовано ефективність експериментальної роботи з соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу. На контрольному етапі експерименту встановлено наявність істотних позитивних зрушень у динаміці змін рівнів сформованості показників та критеріїв готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу. За когнітивним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника знання про сексуальну культуру зменшився на 13,37 % (43 особи), середній (ситуативний) рівень збільшився на 10,05 % (33 особи), високий (усвідомлений) – на 3,35 % (11 осіб); мінімальний (критичний) рівень показника знання про безпечну поведінку зменшився на 15,08 % (49 осіб), середній (ситуативний) рівень збільшився на 11,75 % (38 осіб), високий (усвідомлений) – на 3,29 % (11 осіб). За мотиваційно-ціннісним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника прагнення до саморозвитку зменшився на 14,07 % (46 осіб), середній (ситуативний) рівень збільшився на 10,67 % (35 осіб), високий (усвідомлений) – на 3,40 % (11 осіб);

мінімальний (критичний) рівень показника усвідомлення цінності власного життя і здоров'я зменшився на 0,57 % (2 особи), середній (ситуативний) – на 1,14% (4 особи), високий (усвідомлений) збільшився на 1,71 % (6 осіб). За особистісним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника особиста гідність, самоповага зменшився на 6,60 % (21 особа), середній (ситуативний) рівень збільшився на 0,89 % (3 особи), високий (усвідомлений) – на 5,71 % (19 осіб); мінімальний (критичний) рівень показника емоційна стійкість зменшився на 7,17 % (23 особи), середній (ситуативний) рівень збільшився на 3,38 % (11 осіб), високий (усвідомлений) – на 3,78 % (12 осіб). За операційним критерієм: мінімальний (критичний) рівень показника здатність визначати можливу соціальну небезпеку зменшився на 3,36 % (11 осіб), середній (ситуативний) – на 1,28 % (4 особи), високий (усвідомлений) збільшився на 4,64 % (15 осіб); мінімальний (критичний) рівень показника готовність чинити опір ризикованим пропозиціям зменшився на 1,22 % (4 особи), середній (ситуативний) – на 0,45 % (1 особа), високий (усвідомлений) збільшився на 1,67 % (5 осіб).

Встановлено, що спостерігається позитивна динаміка за всіма показниками відповідних критеріїв, зокрема, помітна позитивна динаміка у розвитку показників когнітивного та особистісного критеріїв, дещо менш позитивною динамікою відзначаються показники операційного критерію, а найменша позитивна динаміка у змінах показників мотиваційно-ціннісного критерію. Найкраще розвинулися показники особистісного критерію: особиста гідність, самоповага – 5,71 % (19 осіб), емоційна стійкість – 3,78 % (12 осіб); операційного критерію: здатність визначати можливу соціальну небезпеку – 4,64 % (15 осіб); мотиваційно-ціннісного критерію: прагнення до саморозвитку – 3,40 % (11 осіб); когнітивного критерію: знання про сексуальну культуру – 3,35 % (11 осіб), знання про безпечну поведінку – 3,29 % (11 осіб). Найгірше розвинулися показник усвідомлення цінності власного життя і здоров'я мотиваційно-ціннісного критерію (1,71 %, або 6 осіб) та показник готовності чинити опір ризикованим пропозиціям операційного критерію (1,67 %, або 5 осіб).

Кількість підлітків з високим (усвідомленим) рівнем сформованості готовності протидіяти залученню до комерційного сексу в експериментальній групі збільшилася на 3,45 % (11 осіб). У контрольній групі, хоч і є позитивна динаміка, проте не така значна, як в експериментальній, тому кількість підлітків з високим (усвідомленим) рівнем сформованості готовності протидіяти залученню до комерційного сексу збільшилася лише на 0,47 % (2 особи). З результатів оцінювання рівня сформованості показників кожного критерію готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу на контрольному етапі експерименту можна стверджувати щодо ефективності впроваджених нами змісту, форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу та експериментальної профілактичної програми.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні теоретично обґрунтовано зміст, форми і методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу та експериментально перевірено їх дієвість. Отримані результати узагальнено у висновках.

1. Здійнено теоретико-методичний аналіз проблеми залучення підлітків до комерційного сексу в межах досліджень соціальної роботи; проаналізовано міжнародні та вітчизняні стандарти форм і методів залучення підлітків до комерційного сексу. Обґрунтовано причини, що обумовлюють залучення підлітків до комерційного сексу: недосконалість законодавчих ініціатив; неготовність батьків, учителів до відкритого обговорення з дітьми цієї теми; низький матеріальний рівень сім'ї; домашнє насильство; примушування до заняття проституцією з боку батьків, інших законних представників; негативний вплив засобів масової інформації на несформовану психіку дитини щодо пропаганди розкутості, сексуальності, можливості отримання «легких грошей»; відсутність комплексної сексуальної освіти; відсутність системного підходу під час виявлення та реабілітації постраждалих від насильства, розпусників або гвалтівників дітей, а також низький рівень довіри до відповідних служб і структур. Виявлено, що одна із визначальних ролей у формуванні ставлення дітей до власного життя загалом, і, зокрема, до залучення до комерційного сексу належить сім'ї. Виокремлено особливості психічного розвитку підлітків щодо залучення їх до комерційного сексу: акселерація (раннє фізичне та статеве дозрівання); інтенсивне спілкування з однолітками; рання самостійність через зайнятість батьків; величезний потік різноманітної за змістом інформації (зокрема інформації сексуального характеру); поява почуття дорослості; бурхливий розвиток емоційної сфери.

2. Розкрито базові поняття дослідження соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу. Профілактику трактовано як систему заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та виправлення негативних

чинників, що зумовлюють відхилення у психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля. Соціальну профілактику визначено як систему заходів та діяльність державного, громадського секторів, спрямовану на попередження соціально небезпечних явищ і проявів негативної, асоціальної поведінки. Залучення підлітків до комерційного сексу сформульовано як діяння дорослої особи, спрямовані на умисне спонукання особи підліткового віку до заняття комерційним сексом з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи підліткового віку або із застосуванням чи погрозою застосування насильства незалежно від її згоди. Соціальну профілактику залучення підлітків до комерційного сексу визначено як систему науково і методично обґрунтованих заходів соціально-педагогічного, психологічного, правового, медичного характеру, що спрямовані на виявлення, аналіз і мінімізацію чинників шкідливого впливу на фізичне, психічне, репродуктивне, сексуальне, моральне й духовне здоров'я підлітків. Узагальнено теоретичні підходи до стратегій і моделей соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; як пріоритетні обрано стратегії запобігання, подолання та нормалізації негативного впливу і моделі: поширення фактичних знань, навчання позитивної поведінки, зменшення шкоди.

3. Визначено рівні готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу. Виділено чотири критерії та відповідні показники сформованості готовності підлітків чинити протидію залученню до комерційного сексу: когнітивний (знання про сексуальну культуру, знання про безпечну поведінку); мотиваційно-ціннісний (прагнення до саморозвитку, усвідомлення цінності власного життя і здоров'я); особистісний (особиста гідність, самоповага, емоційна стійкість); операційний (здатність визначати можливу соціальну небезпеку, готовність чинити опір ризикованим пропозиціям). Запропоновано три рівні формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу: мінімальний (критичний), середній (ситуативний), високий (усвідомлений), представлено їх

характеристику. Встановлено, що переважна більшість підлітків виявили середній (ситуативний) – 50,93 % та мінімальний (критичний) – 44,49 % рівні сформованості готовності протидіяти залученню до комерційного сексу. Виявлено недоліки роботи закладів загальної середньої освіти щодо формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу, а саме: відсутність цілеспрямованої роботи адміністрації з педагогічним колективом із питань організації цілісної системи формування готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу; недостатня увага класних керівників на різні аспекти сексуальної освіти, зокрема, ризики, пов'язані з небезпечною поведінкою, залучення до комерційного сексу; використання одноманітних, переважно масових, організаційних форм соціально-педагогічної роботи, що проводяться без урахування індивідуальних особливостей підлітків та можливостей для прояву їх самореалізації; несистемність цілеспрямованої роботи з батьками за напрямом протидії залученню підлітків до комерційного сексу; відсутність обговорення на виховних годинах аспектів сексуального життя, деталізації ризиків небезпечної поведінки, зокрема, залучення до комерційного сексу.

4. Здійснено розроблення змісту й апробовано форми і методи соціальної роботи за напрямом профілактики залучення підлітків до комерційного сексу. Упроваджено профілактичну програму «Безпечне життя – безпечне кохання», основними методами і формами соціально-педагогічної роботи якої є: інтерактивні (інтерактивні заняття, презентації, «мозкові штурми», рольові ігри, ігри-розминки, робота в малих групах, робота парами, обговорення, релаксаційні вправи); інформаційно-просвітницькі (бесіди, міні-лекції, відеолекторії, воркшопи, пресконференції, коворкінги, круглі столи, семінарські заняття, конференції, бібліомікси, каравани історій, анкетування); дискусійні (дискусії (дискусійні платформи), брейн-стормінги, печатка-куча, відкриті мікрофони, методичні брифінги, ток-шоу); робота з ситуаціями (кейс-стаді, проблемні ситуації, сторітелінг); конкурсні (виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків);

евристичні (геокешинги, флешбеки, соціальні диктанти з творчими завданнями, флешмоби, рефлексійні вправи). Використано комплексні форми роботи, спрямовані на розвиток кількох показників одночасно, а саме: акції, арт-фестиваль, квест, кіно-нон-стоп-фестиваль, соціально-педагогічний тренінг, соціальний театр та ін. Виявлено значні позитивні зрушення у динаміці рівнів сформованості показників та критеріїв готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу в експериментальних групах. Відзначено позитивну динаміку зростання високого (усвідомленого) рівня сформованості за кожним критерієм 3,45 % (11 осіб) для експериментальної групи. Натомість, у контрольній групі кількість підлітків з високим (усвідомленим) рівнем збільшилася лише на 0,47 % (2 особи). Кількість підлітків із середнім (ситуативним) рівнем сформованості готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу в експериментальній групі збільшилася на 4,23 % (14 осіб), в контрольній – лише на 0,32 % (2 особи).

Результати оцінювання рівнів сформованості показників кожного визначеного критерію готовності підлітків протидіяти залученню до комерційного сексу дали можливість стверджувати про ефективність розробленого змісту та впроваджених форм і методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу та експериментальної профілактичної програми в цілому. Проблема формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу не вичерпується результатами цього дисертаційного дослідження. Перспективними напрямками подальшої роботи можуть бути: вивчення гендерних особливостей формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; дослідження особливостей підготовки педагогів до роботи за напрямом формування готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу; з'ясування виховних можливостей суспільно орієнтованого навчання у формуванні готовності підлітків до протидії залученню до комерційного сексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аза Л. А. Виховання як філософсько соціологічна проблема. Київ : Наукова думка, 1993. 128 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови. URL : <http://sum.in.ua/s/profilaktyka> (дата звернення : 11.11.2021).
3. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / за заг. ред. Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях. Київ : Ротекс, 2007. 190 с.
4. Аналітичний звіт за результатами формативного дослідження гендерно-орієнтованих програм, проектів, інтервенцій та послуг у сфері зниження шкоди. 2015. 120 с. URL: <http://sociocon.org/files/publications/183.pdf> (дата звернення: 11.11 2021).
5. Андрущенко В. П., Башкіреєв В. А., Лукашевич М. П. Соціальна робота : короткий енциклопедичний словник. Київ : ДЦССМ, 2002. 536 с.
6. Антон Шаповал. Історія проституції від Вавилону до Амстердаму. Київ : Спадщина Інтеграл, 2012. 240 с.
7. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.05 / Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2011. 20 с.
8. Афанасьєва Н. Є. Установки статевої взаємодії у кримінальному та нормативному середовищі неповнолітніх : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.06 / Нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 18 с.
9. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Київ. ун-т, 2012. 543 с.
10. Балакіреєва О. М. Секс-бізнес в Україні : спроба соціального аналізу. Київ : Укр. ін-т соц. досліджень, 2001. 159 с.

11. Балакірєва О. М., Бондар Т. В., Серєда Ю. В. Моніторинг поведінки жінок, які надають сексуальні послуги за плату, як компонент епідагляду другого покоління. Київ : Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні, 2008. 60 с. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/Zvit_ZKS.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
12. Бєдлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2011. № 2. С. 49–54.
13. Бєдлінський О. І., Бєдлінський В. О. Психологічні особливості організації провідної діяльності підлітків : навч. посіб. для студ. природничо-географічного факультету. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011. 136 с.
14. Бєзпалько О. В. Дєвіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації. *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання)*. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. С. 62–67.
15. Бєзпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 363 с.
16. Бєзпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
17. Бєх І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
18. Бєх І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
19. Бігун Н. І. Профілактична робота в практичній психології: навч.-метод. комплекс дисципліни. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. 96 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9650/Psihoprofilaktika_Bigun.PDF?sequence=1 (дата звернення: 11.11.2021).

20. Бондаренко Л. О. Проституція: юридичний та соціально-психологічний аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 194–199.
21. Бондаренко Н. В. Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. *Молодь і ринок*. 2019. Вип. 7. С. 130–135.
22. Боришевський М. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
23. Бортницька Л. В. Організаційно-правові заходи щодо реалізації Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері протидії торгівлі дітьми, дитячій проституції та дитячій порнографії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 185–194.
24. Бугаєць Н. А., Трубавіна І. М. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи. Харків : ХДПУ, 2001. 102 с.
25. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... д-ра пед. Наук : 19.00.07 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2004. 581 с.
26. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 60 с.
27. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків : реалії та перспективи : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 340 с.
28. Бялик О. Стандарти сексуальної освіти : європейський вимір. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2015. № 14. URL: <http://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/1040/2067> (дата звернення: 11.11.2021).
29. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи : теорія та практика : навч. посіб. / за ред. С. О. Сисоевої. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 134 с.
30. Вайнола Р. Х., Красницька О. В. Сімейна депривація як негативний чинник розвитку та становлення особистості вихованців інтернатних закладів

спортивного профілю. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 2. С. 55–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_2_12 (дата звернення: 11.11.2021).

31. Вакуленко О. В. Теоретичні стратегії і моделі профілактики негативних явищ та ФЗСЖ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2017. Вип. 23. С. 14–19.

32. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.

33. Варшавська декларація (Підсумкова декларація саміта) : док. № 994_716, ред. від 17.05.2005 р. *Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_716#Text (дата звернення: 11.11.2021).

34. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Київ : Золоті ворота, 2010. 119 с.

35. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ, 2011. 256 с.

36. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL: <http://slovopedia.org.ua/93/53407/968273.html> (дата звернення: 11.11.2021).

37. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки : метод. посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / за ред. Т. В. Журавель. Київ, 2010. 168 с. URL: http://afew.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/T_ZHURAVEL_T_LYAKH_O_NIKITINA_VIMTMUPR_P_KSPSR_IL.pdf (дата звернення: 11.11 2021).

38. Віктимізація дітей і підлітків у Польщі. Досвід молодих поляків : дослідження проведено Сетив Роївка в 2009 р. / Фонд Нічії Діти. 2010. 60 с.

39. Вікова та педагогічна психологія. URL: <https://textbook.com.ua/psihologiya/1473452522> (дата звернення: 11.11 2021).

40. Вовканич М. Д. Проблеми розвитку сексуальної самосвідомості підлітків у сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського*

університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 27. С. 25–27.

41. Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Надання допомоги дітям – жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик : метод. посіб. / Служба захисту дітей ; Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Київ : К.І.С., 2011. 132 с.

42. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спец. «Соціальна робота» : у 2 ч. Вид 2-ге, переробл. і допов. Київ, 2016. Ч. 1: Теоретична частина. 188 с.

43. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом : посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ : Алатон, 2017.

44. Вортник Б. М. Сексуальне насильство стосовно дітей і молоді в Україні (Ситуативний аналіз). Київ : Київський центр сімейного консультування, 1997. 51 с.

45. Всесвітній звіт з проблем торгівлі людьми, опублікований Управлінням ООН по боротьбі з наркотиками та злочинністю (UNODK). *Організація об'єднаних націй*. URL: <http://www.unodc.org> (дата звернення: 11.11.2021).

46. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей : док. від 30.09.1990 р. № 995_075. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075#Text (дата звернення: 11.11.2021).

47. Гаврилук В. І., Дубина В. І., Данилюк М. П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми. Київ, 2007. 168 с.

48. Гейзинга Й. Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури; пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Основи, 1994. 250 с.
49. Гич Г. М. Сторітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності учнів ЗНЗ. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 4. С. 188–191.
50. Глобальний тиждень здоров'я підлітків. *URreport*. URL: <https://ukraine.ureport.in/story/528/> (дата звернення: 11.11.2021).
51. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 1999. 384 с.
52. Грибан В. Г. Валеологія : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 342 с.
53. Гурлева Т. Відповідальність підлітка. Київ : Ілавник, 2008. 128 с.
54. Гусак Н. Є., Костюкевич А. С. Особливості підготовки соціальних працівників у Школі соціальної роботи НаУКМА. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2014. Т. 162. С. 56–62.
55. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 06 квіт. 2011 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. Справ ; Навч.-наук. ін-т права та масових комунікацій ; Соціологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2011. 232 с.
56. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища : док. № 995_454 від 16.06.1972 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454#Text (дата звернення: 11.11.2021).
57. Декларація прав дитини : від 20 листопада 1959 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 11.11.2021).
58. Декларація про запобігання та зупинення сексуальної експлуатації дітей та підлітків. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1ahk7sOL40YJ:https://old.1>

a-

strada.org.ua/ucp_mod_catalogue_download_177.html&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

a (дата звернення: 11.11.2021).

59. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 800. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-adnih-zhittjevih-obstavinah-u-tomu-chisli-takih-shcho-mozhut-zagrozhuvati-yih-zhittyu-ta-zdorovyyu> (дата звернення: 11.11.2021).

60. Джужа А. О. Індивідуальна профілактика протиправної поведінки неповнолітніх. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2016. № 4 (58). С. 121–126.

61. Дитяча проституція : шляхи запобігання / Г. Л. Черепанова, Л. О. Кумпан, О. П. Петрашук та ін. Херсон : ОЛДІ-Плюс, 2003.

62. Дитячий сексуальний-туризм в Україну: спроба ситуаційного аналізу / за ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко. Київ : Свої люди, 2012. 78 с.

63. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 218 с.

64. Діденко С. В. Психологія сексуальності та сексуальних стосунків : навч. посіб. Київ : Арістей, 2003. 312 с.

65. Дрозденко К. С. Загальна психологія в таблицях і схемах : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 304 с.

66. Дубовська Є. В. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали сексуального насильства : посібник до навчального відео-курсу. Київ : Жіночий консорціум України, 2008. 175 с.

67. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dutkevych_Tetiana/Dytiacha_psykholohiia.pdf (дата звернення: 11.11.2021).

68. Дюпуї Э. Проституція здавна. Кишинів, 1991. 232 с.

69. Ельконін Д. Б. До проблеми періодизації психологічного розвитку в дитячому віці. *Вопросы психологии*. 1971. № 4. С. 6–20.
70. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. проф. І. Д. Звервої. Київ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
71. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : док. від 25.01.1996 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 11.11.2021).
72. Європейська соціальна Хартія : док. № 994_062 від 07.09.2016 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 11.11.2021).
73. Життя вразливих до ВІЛ людей: споживачів ін'єкційних наркотиків, жінок секс-бізнесу, чоловіків, які практикують секс із чоловіками / М. Варбан, Л. Шульга, І. Демченко, М. Білоносова ; МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні». 2014. 52 с. URL: <http://sociocon.org/files/publications/165.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
74. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка* : навч. посіб. / за ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 85–101.
75. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2012. 20 с.
76. Загальна декларація прав людини. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення: 11.11.2021).
77. Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок №1-37 : Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок / CEDAW. URL: <http://surl.li/glzx> (дата звернення: 11.11.2021).

78. Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с.
79. Засєкіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 184 с.
80. Зверєва І. Д. Особливості формування особистості підлітка. *Ресурси системи професійно-технічної освіти у профілактиці торгівлі людьми* : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. Київ, 2008. 312 с.
81. Зверєва І. Д. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Київ : ДЦСССДМ, 2008. 250 с.
82. Зігмунд Фройд. Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками; пер. з нім. П. Таращук. Київ : Основи, 1998. 714 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Freud_Sigmund/Vstup_do_psykhoanalizu.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
83. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.
84. Іванова Л. Підліткова проституція. *Виховання школярів*. 2002. № 9. С. 41–47.
85. Іващенко В. О. Торгівля жінками та дітьми (Кримін. та кримін.-правові аспекти боротьби). Київ : Атіка, 2004. 251 с.
86. Інтерактивні методи навчання : навч. посіб. / П. Шевчук, П. Фенрих. Щецін : WSAP, 2005. С. 7–23.
87. Інфографіка: Підлітки груп ризику: Факти й оцінки / УІСД ім. О. Яременка та ЮНІСЕФ. *Unicef*. 2013–2014. URL: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/UA_Buklet_MARA.pdf (дата звернення: 11.11.2021).

88. Ісаєва Н. Дотримання прав жінок, які належать до вразливих верств населення. Київ, 2015. URL: <http://afew.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Prava-ginok-for-web.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
89. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. Київ : УДЦССМ, 2001. 220 с.
90. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів : док. 22.07.2005 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text (дата звернення: 11.11.2021).
91. Кириленко Т. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 256 с.
92. Кисільов В. Ф. Медичний російсько-український словник. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. С. 124.
93. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
94. Кікінежді О. Гендерне виховання змалку. *Дошкільне виховання*. 2006. № 2. С. 3–6.
95. Коваль Г. В., Мерненко І. М. Необхідність створення профілактичних та психокорекційних програм попередження проституції серед неповнолітніх. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Педагогіка. 2016. Т. 270, вип. 258. С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2016_270_258_10 (дата звернення: 11.11.2021).
96. Ковальчук Л. Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми : дис. ... канд. пед. наук. Київ : ІПВ НАПН України, 2009. 255 с.
97. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

98. Козубовська І. В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічні аспекти) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 «Теорія і історія педагогіки» / Ужгород. держ. ун-т. Ужгород, 1996. 421 с.
99. Комерційна сексуальна експлуатація дітей в країнах СНД (Співробітництво незалежних держав). Огляд і стратегії з протидії. 2014. 86 с.
100. Комерційна сексуальна експлуатація дітей і підлітків Дослідницький звіт / Й. Влодарчик, М. Хамела. Варшава: Фонд Нічий Діти, 2011. 26 с.
101. Конвенція від 13.12.2006 «Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : док. чин. від 06.03.2010 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 11.11.2021).
102. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : док. № 995_207 від 06.10.1999 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 11.11.2021).
103. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 : ратифікація від 05.10.2000 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення: 11.11.2021).
104. Конвенція про контакт з дітьми : док. чин. від 15.05.2003 р. № ETSN192. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text (дата звернення: 11.11.2021).
105. Конвенція про права дитини : док. чин. від 20.11.1989 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 11.11.2021).
106. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : ратифікація від 20.06.2022 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 11.11.2022).

107. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : ратифікація від 20.06.2012 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 11.11.2021).

108. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : чин. від. 01.03.2011 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 11.11.2021).

109. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність / ратифіковано із застереженнями і заявами Законом України : док. від 07.09.2005 р., № 2824-IV. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_575 (дата звернення: 11.11.2021).

110. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

111. Короткий курс лекцій з дисципліни «Історія культурології». URL: https://studme.com.ua/1584072011864/kulturologiya/istoriya_kulturologii.htm (дата звернення: 11.11.2021).

112. Корчова Г. Л. Соціально-педагогічні умови профілактики статевих девіацій старшокласників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2006.

113. Кравець В. П., Кікінеджи О. М., Кузь О. Б. Збереження репродуктивного здоров'я вихованців інтернатних закладів : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Навчальна книга–Богдан, 2002. 179 с.

114. Кравець В. П., Кравець С. В. Проблеми сексуальної педагогіки в працях класиків вітчизняної педагогічної науки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 71, т. 1. С. 43–48.

115. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей : метод. рек. для соціальних працівників. Київ, 2005. 100 с.
116. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник. Київ : Книга, 2005. 528 с.
117. Кримінальний кодекс : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
118. Криминологія : навч. посібник-практикум (для здобувачів вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність») / С. А. Шалгунова, А. М. Орлеан, О. С. Скок, Т. В. Шевченко та ін. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутрішніх справ, 2020. 332 с.
119. Круг Е. Г. Доповідь про ситуацію у світі: насильство та його вплив на здоров'я / Всесвітня організація охорони здоров'я. Женева. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdyo%5F2011%5F4%5F22%2Epdf (дата звернення: 11.11.2021).
120. Кузьменко Т. М. Соціологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 320 с.
121. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.). Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 214 с. URL: http://uisr.org.ua/img/upload/files/B_Report_ESPAD_2019_Internet.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
122. Кушнірчук О. Р. Чинники та причини формування схильності до проституції у вихованок школи-інтернату. *Badania naukowe naszych czasow : Zbior raportow naukowych, Wykonane na materiałach Miedzynarodowej Naukowi-*

Praktycznej Konferencji (Katowice, 29.10.2013 – 31.10.2013). Katowice : Wydawca Sp.z o.o. «Diamond trading tour», 2013. Т. 3/1. S. 102–105.

123. Кушнірчук О. Р. Соціально-педагогічна профілактика проституції неповнолітніх у школах-інтернатах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 23 с.

124. Кушнірчук О. Р., Вольнова Л. М. Дослідження поведінкових практик як основа формування цільової групи соціально-педагогічної профілактики проституції неповнолітніх : результати емпіричного дослідження. Луцьк, 2017. 34 с.

125. Лазаренко О. О. Профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2012. 20 с.

126. Лановенко И. Наркотизм и преступность / отв. ред. И. П. Лановенко ; НАН Украины, Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого. Киев : Наукова думка, 1994. 343 с.

127. Левченко К. Б. Які зміни до статті 301 кримінального кодексу України відповідатимуть вимогам факультативного протоколу до конвенції ООН про права дитини (коментар до законопроекту 3221). *Форум права*. 2003. № 9. С. 399–402.

128. Левченко К. Б., Швед О. В. «Громадські організації: діяльність із протидії торгівлі людьми та виклики в роботі». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. Вип. 87 (4). С. 117–128. DOI: 10.32631/v.2019.4.12.

129. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. Київ, 2014. 136 с.

130. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 21 с.

131. Лист Офісу Генерального прокурора від 04.08.2021 № 27/3-2420 вих. 21.

132. Лютий В. П. Соціальна профілактика негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі : навч. посіб. Київ : Академія праці і соціальних відносин ФПУ, 2004. 59 с.
133. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 34 с.
134. Маклауд С. Створити комікс. Як розповідати історії в коміксах, манзі та графічних романах. URL: <https://uageek.space/stvoryty-komiks/#gs.t00yc4> (дата звернення: 11.11.2021).
135. Максименко Д. Психологічні особливості криз підлітка. Практична психологія. Київ : Центр учбової літератури. 2018. 200 с.
136. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки. Київ, 2002. 383 с.
137. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2000. 200 с.
138. Мартинюк И. О. Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы формирования. Киев, 1990. 122 с.
139. Мельничук В. О. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: міжнародне право. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота.* 2018. Вип. 3 (3). С. 46–59.
140. Мельничук В. О. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: соціально-педагогічний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2018. Вип. 24, т. 2. С. 98–106.
141. Мельничук В. О. Показники і критерії проблеми залучення підлітків до комерційного сексу. *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2021. Вип. 1 (48). С. 263–266.
142. Мельничук В. О. Сексуальна освіта в Україні. *Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 62–67.

143. Мельничук В. О. Соціально-педагогічний портрет неповнолітніх залучених до комерційного сексу. Theoretical foundations of the functioning of Education. *Ways to improve the effectiveness of educational activities* : collective monograph / О. Baranovska; International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 2021. Р. 383–394.

144. Мельничук В. О., Вайнола Р. Х. Проблема залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2019. Вип. 26. С. 10–16.

145. Методи психодіагностики підлітків: навч. посіб. з пропедагтичної практики для студ. пед. спеціальностей / за ред. О. Д. Кравченко, В. Ф. Моргуна. Полтава, 1995. С. 124.

146. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 р. № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

147. Міжнародна організація «United Nations Office on Drugs and Crime». URL: <https://www.unodc.org/>; <https://uainfo.org/blognews/1457012753-seksualne-nasillya-movoyu-statistiki.html> (дата звернення: 11.11.2021).

148. Міжнародне технічне керівництво щодо сексуальної освіти. *Unesco*. URL: <https://iite.unesco.org/wp-content/uploads/2018/07/Mezhdunarodnoe-tehnicheskoe-rukovodstvo-po-seksualnomu-obrazovaniyu.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).

149. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : док. від 16.12.1966 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.11.2021).

150. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : док. від 16.12.1966 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 11.11.2021).

151. Міжнародні стандарти сексуальної освіти. *Гендер в деталях*. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/seksualnist/mizhnarodni-standarti-sexualnoi-osviti-134351.html> (дата звернення: 11.11.2021).

152. Мільчевська Г. С. Соціально-психологічні особливості старшого підліткового віку. *Теоретичні та практичні наукові інновації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Краків, 29–31 січ. 2013 р.). 2013. Ч. 3. С. 31–33.

153. Мільчевська Г. Самореалізація особистості як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 1. С. 180–182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2016_1_45 (дата звернення: 11.11.2021).

154. Мінц М. О. Соціологія девіантної поведінки : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.

155. Москаль Д. П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2009. 21 с.

156. Москальова А. С., Москальов М. В. Методи психодіагностики в навчально-виховному процесі : навч. посіб. для слухачів курсів підвищення кваліфікації системи післядипломної педагогічної освіти. Київ, 2014. 361 с. URL: <http://surl.li/avtbd> (дата звернення: 11.11.2021).

157. Мудрий Я. С. Соціально-педагогічні засади збереження репродуктивного здоров'я старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2010. 21 с.

158. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів вищих навч. закладів МВС України / уклад. А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь та ін. Київ : Час Друку, 2012. 246 с.

159. Негодченко В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2003. 220 с.

160. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 125 с.
161. Нікітін А. В. Девіантна поведінка як предмет філософсько-правового аналізу. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. 2. С. 122–126.
162. Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти. Дослідження Аналітичного центру Cedos. 2020. 128 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/sexual_education_ua_0_compressed.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
163. Оприлюднено результати оцінки чисельності наявного населення України. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oprilyudneno-rezultati-ocinki-chiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini> (дата звернення: 11.11.2021).
164. Організація соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику : метод. посіб. / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Київ : Задруга, 2017. 168 с.
165. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. Київ, 1996. 352 с.
166. Оржеховська В. М. Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Київ, 1995. 440 с.
167. Особливості сексуальної поведінки та орієнтацій неповнолітніх / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, М. Ю. Варбан, О. О. Яременко. Київ : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. Вип. 2. 38 с.
168. Островська-Бугайчук І. М. Причини формування девіантної поведінки підлітків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. Вип. 2. С. 48–52.
169. Охорона здоров'я і права людини : Ресурсний посібник / Центр здоров'я та прав людини імені Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого суспільства. 2015. URL: <https://cdn1.sph.harvard.edu/wp->

content/uploads/sites/2410/2017/06/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB_6.pdf (дата звернення: 11.11.2021).

170. Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Психологічні проблеми роботи з делінквентами*. 2015. № 1. С. 181–182.

171. Павлік Ю., Плотніков О. Вплив збройного конфлікту на Сході України на працівниць комерційного сексу / ГО «Українська Гельсінська спілка з прав людини», ГО «Десяте квітня», БО «ЛЕГАЛАЙФ-УКРАЇНА». Київ, 2019. 36 с.

172. Парфанович І. І. Профілактика девіантної поведінки дівчат : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ, 2011. 208 с.

173. Парфанович І. І. Система попередження і подолання девіантної поведінки дівчат : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2012. 367 с.

174. Парфанович І. І. Соціальна профілактика : курс лекцій. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-124.html> (дата звернення: 11.11.2021).

175. Парфанович І. І. Теоретико-методичні засади профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / НАПН України, Ін-т проблем виховання. Київ, 2014. 39 с.

176. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні : аналіт. звіт / ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. досліджень ім. О. Яременка. Київ : К.І.С., 2008. 196 с.

177. Плахотнюк Н. В. Імплементация міжнародно-правових норм у національне право України в сфері боротьби з дитячою порнографією в мережі Інтернет. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 270–278. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_24_33 (дата звернення: 11.11.2021).

178. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення) : навч.-метод. посіб. Суми : Унів. книга, 2007. 330 с.

179. Поліщук. В. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси : монографія. Суми : Унів. книга, 2019. 478 с.

180. Посилення компонента по роботі з підлітками в рамках національної програми ВІЛ/СНІД : адвокаційний звіт / за ред. О. М. Балакіревої ; ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. Київ, 2017. 88 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/681/file/report.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).

181. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов. Київ : Знання, 2000. 203 с.

182. Придатко О. В., Ренкас А. Г. Дослідження ефективності та аспекти впровадження інтерактивних засобів навчання в організацію навчального процесу ЛДУБЖД. *Збірник наукових праць Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. Львів, 2010.

183. Про внесення змін до деяких законів України щодо протидії дитячій проституції : Закон України (Проект). *Ліга : Закон*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7D000A.html (дата звернення: 11.11.2021).

184. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18.02.2021 р. № 1256-IX. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

185. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії : Закон України від 20.01.2010 р. № 1819-VI. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1819-17#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

186. Про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : Закон України від 15.01.2009 р. № 878-VI. *Законодавство*

України : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-17#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

187. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

188. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82#w1_1 (дата звернення: 11.11.2021).

189. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 р. № 585. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96#w1_1 (дата звернення: 11.11.2021).

190. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

191. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8#w1_1 (дата звернення: 11.11.2021).

192. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики : наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 р. № 912, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29.09.2015 р. № 1155/27600. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

193. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» : постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

194. Про затвердження Концепції запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 р. № 364-р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2003-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

195. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

196. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#n49> (дата звернення: 11.11.2021).

197. Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382. *Ліга* : *Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MOZ9574?an=435&ed=2018_11_28 (дата звернення: 11.11.2021).

198. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 р. № 1296-IV. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

199. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

200. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/202. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 11.11.2021).

201. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

202. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

203. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ : Закон України від 12.12.1991 р. № 1972-XII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

204. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

205. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

206. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

207. Про удосконалення організації медичної допомоги дітям підліткового віку : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12.12.2002 р. № 465. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/57384_57384 (дата звернення: 11.11.2021).

208. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : док. від 15.11.2000 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 11.11.2021).

209. Протопопов А. О. Проституція як соціально педагогічна проблема / за заг. ред. Н. М. Савельєвої. Полтава : Дивосвіт, 2009. 120 с.

210. Профілактика вживання наркотиків серед учнівської та студентської молоді : метод. посіб. / Т. В. Журавель, В. В. Самусь, К. В. Сергєєва, О. Д. Соловійова, Н. М. Строева; за ред. Т. В. Журавель. Київ: ФО-П Буря О.Д., 2014. 96 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4129/1/%D0%A2_Zhuravel_V_Samus_K_Sergieieva_PVNSSUM_KSP&SR_IL.pdf (дата звернення: 11.11.2021).

211. Профілактика ВІЛ/СНІД в учнівському та молодіжному середовищі : довідник для соціальних працівників, вчителів, шкільних психологів, батьків / авт.-упоряд. О. Т. Баришполец та ін. ; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді Мін-ва України у справах молоді та спорту, Ін-т соц. та політ. психології АПН України, Укр. центр профілактики і боротьби зі СНІД МОЗ України. Київ : Держсоцслужба, 2005. 204 с.

212. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. / за ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О. Д., 2022. 144 с.

213. Профілактика наркоманії у дитячому, підлітковому та молодіжному середовищі : довідник для соціальних працівників, вчителів, шкільних психологів, батьків / за ред. Б. П. Лозоренка. Київ : Держсоцслужба, 2015. 300 с.
214. Профілактика. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://inlnk.ru/rLnRE> (дата звернення: 11.11 2021).
215. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 336 с.
216. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с.
217. Психологія розвитку соціальних здібностей особистості в онтогенезі (повний онтогенез) : наукова монографія. Ottawa : AGC (Accent Graphics Communications), 2016. 377 с.
218. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / Л. І. Грищенко, Т. В. Говорун, Т. С. Гурлева, В. М. Далечина, Е. І. Драніщева ; Міжнар. прогр. з викоренення найгірших форм дитячої праці в Україні ; Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи ; Громад. організація «Успішна жінка». Київ : Ніка-Центр, 2003. 248 с.
219. Родинна педагогіка : навч.-метод. посіб. / А. А. Марушкевич, В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексеєнко. Київ : ПАРАПАН, 2002. 215 с.
220. Ролінський В. Н. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: навч.-метод. посіб. Одеса: ОЦНТЕІ, 2003. 221 с.
221. Рольові ігри як засіб моделювання майбутньої професійної діяльності у мовній та позамовній підготовці студентів вишів / О. Б. Тарнопольський. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012_101/Tarnop.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
222. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Мін-во освіти і науки України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2018. 244 с.

223. Самойлов А. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Він. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2017. 23 с.
224. Сексологія і сексопатологія : підручник / Б. М. Ворнік, Є. В. Кришталь. 2-ге вид. Київ : Медицина, 2023. 631 с.
225. Сексуальна експлуатація дітей в Україні: стан та заходи з протидії / заг. ред. К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук. Харків : Права людини, 2014. 64 с.
226. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
227. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбов. літератури, 2012. 376 с. URL: <http://surl.li/fpxtj> (дата звернення: 11.11.2021).
228. Сердюк О. О. Молодь та наркотики – 2017 : науковий звіт за результатами соціологічного моніторингу розповсюдження наркотиків та інших форм залежності серед молоді м. Харкова / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 62 с.
229. Сечейко О. В. Психологічні детермінанти сексуальної поведінки підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2000. 21 с.
230. Сімейний кодекс України : док. від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
231. 40 % дитячих самогубств – це наслідок булінгу з боку однолітків (дослідження). URL: <https://glavcom.ua/news/40-dityachih-samogubstv-ce-naslidok-bulingu-z-boku-odnolitkivdoslidzhennya-455022.html> (дата звернення: 11.11.2021).
232. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/zaluchaty> (дата звернення: 11.11.2021).

233. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : монографія / О. М. Балакірева та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ : Фоліант, 2019. 127 с.
234. Соціальна педагогіка : лекції. URL: <https://studfile.net/preview/6871362/page:8/> (дата звернення: 11.11.2021).
235. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / Т. Алексеєнко, Т. Басюк, О. Безпалько та ін. ; за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : ЦУЛ, 2008. 336 с.
236. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. Вид. 5-те, переробл. і допов. Київ : Центр учбов. літератури, 2011. 488 с.
237. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр учбов. літератури, 2009. 488 с.
238. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця : Планер, 2009. 542 с.
239. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр навч. літератури, 2006. 316 с.
240. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. Київ : Агентство «Україна», 2007. 352 с.
241. Соціальна робота в Україні / за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навч. літератури, 2004. 256 с.
242. Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах : метод. посіб. / І. Д. Зверєва, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко та ін. Київ : ДЦССДМ, 2006. 84 с.
243. Співпраця вчителя з батьками / О. М. Коберник, Л. К. Мотрич. Київ : Науковий світ, 2002. 86 с.
244. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбов. літератури, 2012. 280 с.
245. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / ред. О. І. Пометун. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

246. Терещенко Л. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка. 2013. № 10. С. 675–683.

247. Терницька С. В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДу серед учнівської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Ін-т проблем виховання АПНУ. Київ, 2009. 22 с.

248. Технології навчання дорослих / упоряд. О. Главник, Г. Бевз. Київ : Главник, 2006. 112 с.

249. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями : навч.-метод. посіб. / А. Й. Капська, І. В. Пеша, О. Ю. Міхеєва, М. Г. Соляник. Київ : Слово, 2015. 328 с.

250. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.

251. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ, 2009. 44 с.

252. Трусова С.М. Соціально-психологічні передумови та профілактика суїцидальної поведінки підлітків і юнацтва : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 22 с.

253. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : док. від 01.01.2000 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text (дата звернення: 11.11.2021).

254. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання : док. від 18.12.2002 р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 11.11.2021).

255. Філоненко Б. Робити комікси з національними героями зараз на часі. *Читомо*. 2014. URL: <https://archive.chytomo.com/book-art/boris-filonenko-robiti-komiksi-z-nacionalnimi-geroyami-zaraz-na-chasi> (дата звернення: 11.11.2021).
256. Фіцула М. М., Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх : шляхи їх попередження та подолання : навч.-метод. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2008. 432 с.
257. Формування здорового способу життя : навч.-метод. рек. / Т. Андріученко, О. Вакуленко, В. Волков, Н. Дзюба, В. Коляда, Н. Комарова, І. Пеша, Н. Тілікіна. Київ : ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2018. 100 с.
258. Фрейд А. Введення в техніку дитячого психоаналізу. Одеса, 1927. 98 с.
259. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основи, 1998. 709 с.
260. Хорні К. Невротична особистість нашого часу / пер. з англ. та примітки А. І. Фета. *Philosophical arkiv*. 2016. 186 с. URL: http://www.aifet.ru/books/transl_v4_Horney.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
261. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с. URL: <http://surl.li/fpxtr> (дата звернення: 11.11.2021).
262. Цушко І. І. Формування навичок захисту і збереження репродуктивного здоров'я учнівської і студентської молоді. Київ : Укр. НМЦ практи. психології і соц. роботи, 2013. 103 с.
263. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навч. посіб. Харків: НТУ «ХП», 2018. 246 с. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/40695/1/Book_2018_Chala_Psykhodiagnostyka.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
264. Чернуха Н. М. Соціальне виховання у сучасному українському соціумі: реалії, досвід, перспективи. *Науковий часопис Національного*

педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2018. Вип. 24, т. 2. С. 153–158.

265. Шамне А. В., Прахова С. А. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика : монографія. Київ, 2018. 278 с.

266. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навч. літератури, 2006. 464 с.

267. Швед О. В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище : тенденції і шляхи профілактики : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології». Харків, 2006. 21 с.

268. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2012. 248 с.

269. Шевчук Т. А. Проституція і злочинність : основні взаємозв'язки. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (м. Харків, 27 квіт 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С. 117–118.

270. Шевчук Т. І. Сучасний стан та тенденції поширення сексуальної злочинності щодо дітей в Україні та світі. *Journal of Eastern European Law*. 2018. N 51. P. 102–110. URL: http://easternlaw.com.ua/wpcontent/uploads/2018/05/shevchuk_51.pdf (дата звернення: 11.11.2021).

271. Шиделко А. В. Проституція неповнолітніх як крайній прояв статевої деморалізації. URL: <https://inlnk.ru/rZjxe> (дата звернення: 11.11.2021).

272. Шиделко А. В. Проституція як крайній прояв статевої деморалізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. № 50. С. 434–441.

273. Шиделко А. В. Соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні та в Польщі : автореф. дис ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2012. 20 с.

274. Шиделко А. В. Соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні та в Польщі : монографія / НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ : КНТ, 2015. 208 с.

275. Шульга А. В. Аналіз проблеми готовності до діяльності у психолого-педагогічній літературі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2014. Вип. 41. С. 330–335.

276. Яковенко С. І. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання. Київ : Паливода А. В., 2006. 256 с.

277. Agenda for Action, Global Monitoring Ukraine. *ECPAT*. 2011. URL: www.ecpat.net (last accessed: 11.11.2021).

278. Alan Moore's Writing for Comics. 2003. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/alan-moore-on-writing-for-comics> (last accessed: 11.11.2021).

279. Barri R. Flowers. *The Prostitution of Women and Girls*. 1998. 253 p.

280. Committee on the Rights of the Child. General Discussion Day on the State of Violence against Children : Report on the 25th session, September/October 2000, CRC/C/100. 2000. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/Recommendations/Recommendations2000.pdf> (last accessed: 11.11.2021).

281. Direct communication from La Strada, member of the All-Ukrainian Network against CSEC, the ECPAT affiliate group in Ukraine. URL: https://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_library_download_289.html (last accessed: 12.09.2021).

282. Douglas Kirby. The impact of sex education on the sexual behaviour of young people. Population Division. Expert Paper No. 2011/12. United Nations New York, 2011. 25 p. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/expert/2011-12_Kirby_Expert-Paper.pdf (last accessed: 11.11.2021).

283. Durkheim E. Albert Ellis *Incest the nature and origin of the taboo*. 1963. P. 186.

284. Durkheim E. Moral Education / transl. by E. K. Wilson, H. Schnurer. Mineola, NY : Dover Publications, 2011. 102 p.
285. Durkheim É. Preface to the second edition. *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method* / ed. with an introduction by Steven Lukes ; transl. by W. D. Halls. New York : The Free Press, 1982. P. 34–47.
286. Durkheim É. Sociology and philosophy (Routledge Revivals) / transl. by D. F. Pocock, with an introduction by J. G. Peristiany. Taylor & Francis. 2009. 114 p.
287. Giddens Anthony. The Transformation of Intimacy : Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Cambridge : Polity Press, 1992. 222 p. URL: https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Anthony-Giddens-The-Transformation-of-Intimacy_-Sexuality-Love-and-Eroticism-in-Modern-Societies-1992-Stanford-University-Press.pdf (last accessed: 11.11.2021).
288. Ending violence against children : six strategies for action. *UNICEF*. URL: https://www.unicef.org/publications/files/Ending_Violence_Against_Children_Six_strategies_for_action_EN_9_Oct_2014.pdf (last accessed: 11.11.2021).
289. European Social Charter European Committee of Social Rights Conclusions. 2015. 1262 p. URL: <https://rm.coe.int/1680593904> (last accessed: 11.11.2021).
290. Fondation Jean Piaget. URL: http://www.fondationjeanpiaget.ch/fjp/site/bibliographie/index_livres_chrono.php (last accessed: 11.11.2021).
291. Freud Anna. Die Schriften der Anna Freud. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1987.
292. Fromm Erich. The Anatomy of Human Destructiveness Paperback. 1992. 576 p.
293. Global study on sexual exploitation of children in travel and tourism country-specific report Ukraine. 2015. URL: <https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2016/10/3.-SECTT-UKRAINE.pdf> (last accessed: 11.11.2021).
294. June Kane. Sold for sex. Brookfield, Vt. : Arena, 1998. 44 p.

295. Kelly L. *Surviving sexual violence*. Cambridge, Oxford: Polity Press, 1988. 273 p.
296. Kozakiewicz M. Sporne problemy wychowania seksualnego. *Problemy Rodziny*. 1974. N 2. S. 8–12.
297. Kurzępa J. Prostyucja nieletnich na świecie. *Młodzież pogranicza – «świnki», czyli o prostytucji nieletnich*. Kraków : Impuls, 2001. S. 175–186.
298. Lyng S. Edgework, Risk, and Uncertainty. *Social Theories of Risk and Uncertainties: An Introduction*. Blackwell Publishing Ltd., 2008. P. 109–111.
299. Malec A. O sytuacji młodocjanych matek. *Pedagogika opiekuńczo-wychowawcza*. 2004. N 2. S. 35–38.
300. Melnychuk V. Factors of attracting teenagers to commercial sex in Ukraine. *Scientific foundations of modern pedagogy: collective monograph / I. Best, Yu. Best, M. Filippov ets.; International Science Group*. Boston: Primedia eLaunch, 2020. P. 83–88.
301. Melnychuk V. O. The specific features of juvenile resulting in the involvement teens into commercial sex. *Virtus Scientific Journal*. Canada : Center of modern pedagogy «Learning without frontiers», 2017. P. 109–113.
302. Melnychuk V. Vulnerabilities adolescence to attract commercial sex. *Sciencec of Europe*. 2020. Vol. 3 (51). P. 51–56.
303. Merton R. K. *Social Theory and Social Structure*. New York : The Free Press, 1968. 698 p.
304. Moczydłowska J. Prostyucja nieletnich dziewcząt (Uwarunkowania rodzinne). *Problemy alkoholizmu*. 1994. N 11 (464). S. 4–6.
305. Monitoring of Behavior and Spread of HIV among people who provide sexual services for payment. 2012 / International Alliance on HIV/AIDS in Ukraine. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00JJG.pdf (last accessed: 11.11.2021).
306. Neil J. Smelser. Disciplines Sociology Social Theory. *The Social Edges of Psychoanalysis*. 1999. P. 283.
307. Pierre Bourdieu / transl. by R. Nice. *Masculine Domination*. 2002. P. 144.

308. Rom Harré. *Physical Being : A Theory for Corporeal Psychology*. Wiley-Blackwell, 1994. 280 p.
309. Scambler G., Scambler A. *Rethinking Prostitution : Purchasing Sex in the 1990s*. London ; New York : Routledge, 1997. 240 p.
310. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/weber/#Bib> (last accessed: 11.11.2021).
311. Stern W. *Psychologie der frühen Kindheit bis zum sechsten Lebensjahre*. Verlag : Quelle & Meyer, 1952. 521 s.
312. Summary paper on sexual exploitation of children in prostitution, 2020. URL: <https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2020/12/ECPAT-Summary-paper-on-Sexual-Exploitation-of-Children-in-Prostitution-2020.pdf> (last accessed: 11.11.2021).
313. Talcott Parsons, Robert Freed Bales. *Family, socialization and interaction process*. Free Press, Glencoe, Ill., 1955. 440 p.
314. Talcott Parsons. *The Structure of Social Action*. Vol. 1: Marshall, Pareto, Durkheim. 1967. 470 p.
315. Tarde Gabriel. *Etudes De Psychologie Sociale (1898)*. French Edition. 2009. 336 p.
316. Ukrainian orphan statistics. URL: <http://www.familyhope.org/#/ukrainian-orphan-statistics/4536579456> (last accessed: 11.11.2021).
317. UN Human Rights Standards and Mechanisms to Combat Violence against Children : A Contribution to the UN Secretary-General's Study on Violence against Children. *UNICEF*. 2005. URL: <https://www.unicef-irc.org/research/un-study-on-violence-against-children/> (last accessed: 11.11.2021).
318. Vorweg M. *Persönlichkeitspsychologische Forschungen zur Regulation und Modifikation individuellen Verhaltens. Struktur und Funktion von Persönlichkeitsmerkmalen und Möglichkeiten ihrer Veränderung : Materialien zur Tagung mit internationaler Beteiligung*. Leipzig. Univ., Sect. Psychologie, 1984. 173 S.

319. Wright Mills. *Character & Social Structure* Paperback. 1964. 514 p.
320. Yokohama Global Commitment 2001. URL: <https://www.refworld.org/docid/3f9fe2bd4.html> (last accessed: 11.11.2021).
321. Zavalevskyi Y., Flyarkovska O., Gorbenko S., Berezhna T., Khokhlina O., Melnychuk V., Moskaljova A. Management principles of activity of psychological service in the education system of Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Vol. 11. P. 160–164.
322. Prostitution och Människohandel. *Jämställdhetsmyndigheten. Göteborg, januari*. 2021. P. 35. URL: https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se/files/2021/09/Prostitution-och-manniskohandel-2021-23_2.pdf?fbclid=IwAR2wbithcG-1180UJwIodGkGICAA7c4xCQs3cxf6ryqohwZXNUY3cNtJZgc (last accessed: 11.11.2021).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкета для педагогічних працівників закладу освіти

Шановні педагоги, просимо Вас відповісти на всі запитання анкети. Прочитайте запитання і позначте ту відповідь, яка найбільшою мірою відповідає Вашій думці. Якщо відповіді на запитання позначені « О », вибираєте тільки один варіант відповіді, якщо « » – можете вибрати кілька варіантів відповідей.

Конфіденційність інформації, отриману під час анкетування, гарантуємо.

ПІБ _____

Школа _____

Клас _____

1. Ваша стать:

чоловіча

жіноча

2. Ваш вік: _____

3. Ваша освіта:

неповна середня

середня освіта

неповна вища освіта (бакалавр)

спеціаліст

вища освіта (магістр)

4. Чи проводите Ви заняття щодо статевого виховання здобувачів освіти?

так

ні

важко відповісти

5. Комерційний секс – це

_____

6. Як Ви думаєте, який ступінь впливу неблагополучних сімей на соціалізацію підлітків?

_____

7. Чи траплялися у Вашій практиці такі випадки негативного впливу на підлітка? _____

_____

8. Як Ви можете охарактеризувати особистість таких підлітків, їх поведінку? _____

_____

9. Перелічіть, будь ласка, причини, які, на Вашу думку, спонукують підлітків до залучення до комерційного сексу?

_____

10. Яка з них є основною (займає перше місце)?

_____

11. Які форми роботи у профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу Ви використовуєте?

_____

12. Як Ви вважаєте, проблема комерційного сексу серед підлітків і молоді в Україні є актуальною?

- так
- ні
- важко відповісти

13. На Вашу думку, чи є різниця між комерційним сексом і сексуальним насильством над дітьми?

- так
- ні

14. Як комерційна сексуальна експлуатація впливає на дитину?

---

15. Як Ви вважаєте, від яких проблем найбільше страждають особи, залучені до комерційного сексу в Україні?

- Відсутність грошей, матеріальні проблеми, немає високооплачуваної роботи
- Небезпека інфекційних захворювань
- Свавільля правоохоронних органів
- Відсутність умов для цивілізованого заняття секс-бізнесом
- Неповажне ставлення з боку суспільства
- Насильство в середовищі комерційного сексу
- Житлові проблеми
- Порушення прав осіб, які займаються комерційним сексом
- Незнання законів
- Неможливість отримати кваліфіковану медичну допомогу
- Вживання наркотичних, психотропних речовин
- Інше (вказіть) _____

16. Чи проводите Ви профілактичну роботу серед підлітків на тему комерційного сексу та його шкідливих наслідків?

- так
- ні
- важко відповісти

17. Чи результативна вона?

---

18. Чи обговорюєте Ви на виховних годинах теми щодо сексуальної просвіти?

- так
- ні

19. Чи вважаєте Ви, що у школах потрібно ввести предмет або програму з сексуальної освіти, у рамках якої говорити про проблеми підлітків?

- так
- ні
- важко відповісти

Дякуємо за Ваші відповіді!

ДОДАТОК Б

Анкета для батьків

Шановні батьки, просимо Вас відповісти на всі запитання анкети. Прочитайте запитання і позначте ту відповідь, яка найбільшою мірою відповідає Вашій думці. Якщо відповіді на запитання позначені « О », вибираєте тільки один варіант відповіді, якщо « □ » – можете вибрати кілька варіантів відповідей.

Конфіденційність інформації, отриману під час анкетування, гарантуємо.

ПІБ _____

Школа, у якій навчається Ваша дитина _____

Клас, у якому навчається Ваша дитина _____

1. Ваша стать:

чоловіча

жіноча

2. Ваш вік: _____

3. Ваша освіта:

неповна середня

середня освіта

неповна вища освіта (бакалавр)

спеціаліст

вища освіта (магістр)

4. Соціальний статус Вашої сім'ї ?

повна сім'я (сім'я, що складається з матері та батька і дитини (дітей))

неповна сім'я (сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей))

багатодітна сім'я (сім'я, що складається з батьків (або одного з батьків) і трьох та більше дітей)

прийомна сім'я (сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання)

5. На Вашу думку, комерційний секс – це

_____

6. На Вашу думку, сексуальна освіта – це

_____

7. Чи вважаєте Ви, що для підлітків і молоді в Україні проблема комерційного сексу є актуальною?

так

ні

важко відповісти

8. Які Ви можете вказати шляхи залучення підлітків до комерційного сексу? _____

_____

9. Які є «групи ризику залучення до комерційного сексу»? _____

_____

10. Чи є ймовірність, що Ваша дитина може потрапити до таких «груп ризику»?

так

ні

важко відповісти

11. Які Ви вживаєте заходи з профілактики залучення Вашої дитини до комерційного сексу?

---

12. На Вашу думку, чи є різниця між комерційним сексом і сексуальним насильством над дітьми?

- так
- ні
- важко відповісти

13. Як комерційна сексуальна експлуатація впливає на дитину?

---

14. Як Ви вважаєте, від яких проблем найбільше страждають особи, залучені до комерційного сексу в Україні?

- Відсутність грошей, матеріальні проблеми, немає високооплачуваної роботи
- Небезпека інфекційних захворювань
- Свавільля правоохоронних органів
- Відсутність умов для цивілізованого заняття секс-бізнесом
- Неповажне ставлення з боку суспільства
- Насильство в середовищі комерційного сексу
- Житлові проблеми
- Порушення прав осіб, які займаються комерційним сексом
- Незнання законів
- Неможливість отримати кваліфіковану медичну допомогу
- Вживання наркотичних, психотропних речовин
- Інше (вказіть) _____

15. Хто, на вашу думку, має займатися профілактикою залучення підлітків до комерційного сексу?

- Школа
- Родина
- Фахівці соціальних служб
- Інше _____

16. Чи обговорюються теми щодо сексуальної освіти у закладі, де навчається Ваша дитина?

- так
- ні
- важко відповісти

17. Якщо так, то як часто?

- щодня
- один раз на тиждень
- один раз на місяць
- один раз на три місяці

18. Чи вважаєте Ви, що у школах потрібно ввести предмет або програму з сексуальної освіти, у рамках якої говорити про проблеми підлітків?

- так
- ні
- важко відповісти

19. Скільки часу Ви проводите зі своїми дітьми?

- ми спілкуємося щодня по 2 години
- 1 годину на тиждень
- 2 години на тиждень
- взагалі немає часу

20. Чи розмовляєте Ви з дітьми на теми, що цікавлять підлітків?

- так

ні

важко відповісти

21. Чи обговорюєте Ви в родині теми щодо сексуальної освіти, комерційного сексу тощо?

так

ні

важко відповісти

Дякуємо за Ваші відповіді!

ДОДАТОК В

Анкета для визначення рівня обізнаності підлітків щодо ризиків, якими загрожує залучення до комерційного сексу

Шановний друже!

Я прошу виділити небагато часу для моєї анкети і щиро відповісти на декілька нескладних запитань для вивчення проблем підлітків та щоб допомогти нашому дослідженню. Прошу відповідати чесно. Анонімність та конфіденційність гарантую. Перш, ніж відповідати на запитання, уважно прочитай його і познач ту відповідь, яка найбільшою мірою відповідає твоїй думці. Якщо відповіді на запитання позначені « О », вибирай тільки одну відповідь. Якщо ти не зрозумів запитання або не хочеш відповідати на нього, залиш його без відповіді.

ПІБ _____

Школа _____

Клас _____

1. Ваша стать:

чоловіча

жіноча

2. Ваш вік: _____

3. Я вважаю, що комерційний секс – це

4. Чи погоджуєшся ти з твердженням, що проституція – це явище сучасності?

Так

Ні, вона зародилась у давні часи

Ні, вона зародилась у Середньовіччі

5. Я ставлюся до комерційного сексу:

Позитивно

Негативно

Мені байдуже

6. Комерційний секс може призвести до наступних негативних наслідків: _____

7. Я можу назвати такі причини залучення до комерційного сексу: _____

8. Я можу назвати такі шляхи залучення до комерційного сексу: _____

9. Прочитай ситуації, пов'язані з поведінкою молодих людей, а потім їх оціни. Для оцінки, будь ласка, використовуй таку шкалу: це не погана поведінка – 1 2 3 4 5 – це дуже погана поведінка

Ситуація 1: Хлопчик чи дівчинка віком 16–17 років має сексуальні контакти з дорослими партнерами за різні подарунки (наприклад, одяг, косметику, гаджети).

Ситуація 2: Хлопчик чи дівчинка віком 16–17 років займається сексом з одним партнером (спонсором) за регулярну фінансову підтримку.

Ситуація 3: Хлопчик чи дівчинка з бідної сім'ї віком 16–17 років вступає у сексуальні контакти в обмін на необхідні речі для життя, основні потреби, освіту.

Ситуація 4: Хлопчик чи дівчинка віком 16–17 років розміщує фотографії, де він/вона оголений/оголена, в Інтернеті за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації.

10. Чому на твою думку діти та підлітки до 18 років вступають в сексуальні контакти за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації?

- Тому, що вони хочуть мати модний одяг, косметику, аксесуари
- Тому, що змушує її тяжка життєва ситуація
- Цікавість, бажання пережити пригоди
- Бажання справити враження на колег
- Тому, що їх примусили інші
- Тому, що вони хочуть отримувати задоволення від сексу
- Інше _____
- Не знаю/важко сказати

11. Яка з думок тобі ближча?

1. Є такий самий ризик для дітей та молодих людей з усіх верств/груп, щоб вступити в сексуальний контакт за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації.
2. Є певні групи дітей та підлітків, у яких існує великий ризик, що вони вступатимуть в сексуальний контакт за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації.
3. Не знаю/важко сказати.

12. В яких групах дітей та молоді існує великий ризик, що вони вступатимуть в статевий контакт за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації?

- Діти та молодь з малозабезпечених сімей
- Діти і підлітки з неблагополучних сімей, сімей з проблемами (наприклад, алкоголь, наркотики, насильство)
- Діти та підлітки з сімей, де батьки не мають часу для своїх дітей
- Діти та підлітки з сімей, де батьки не говорять зі своїми дітьми про секс
- Люди, над якими було здійснене насильство, в тому числі сексуальне, в дитинстві
- Інше _____
- Не знаю/важко сказати

13. Які позитивні моменти несе в собі проституція?

- Зняття сексуальної напруги
- Компенсує і доповнює сексуальну активність
- Допомогає зберегти сім'ю
- Допомогає задовольнити сексуальну потребу людей, які живуть без партнера/партнерки, осіб з особливими потребами
- Інше _____

14. Які негативні наслідки проституції?

- Втрата здатності до нормального шлюбу і материнства
- Зміна психіки в осіб, які займаються проституцією
- Поширення алкоголізму і наркоманії внаслідок значних емоційних стресів
- Поширення інфекційних венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу
- Збільшення кількості абортів
- Інше _____

15. Чи впроваджуються у твоєму закладі освіти форми профілактики залучення до комерційного сексу на виховних годинах?

- Так
- Ні
- Важко сказати

16. Чи обговорюються у твоїй родині теми щодо комерційного сексу, сексуальної освіти тощо?

- Так
- Ні

17. Чи легко тобі говорити з батьками на теми, пов'язані з сексом?

Так

Ні

18. Чи вважаєш ти, що у школах потрібно ввести предмет або програму з сексуальної освіти, у рамках якої говорити про проблеми підлітків?

Так

Ні

Важко сказати

19. Як ти вважаєш, наступна поведінка карається відповідно до закону?

Надання сексуальних послуг особами 15–18 років за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації:

карається (наприклад, позбавлення волі, позбавлення волі умовно, штраф, суспільні роботи тощо)

не карається

не знаю

Користування сексуальними послугами, що надають особи 15–18 років за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації, коли клієнт ініціює такий контакт:

карається (наприклад, позбавлення волі, позбавлення волі умовно, штраф, суспільні роботи тощо)

не карається

не знаю

Користування сексуальними послугами, що надають особи 15–18 років за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації, коли неповнолітній/неповнолітня ініціює такий контакт:

карається (наприклад, позбавлення волі, позбавлення волі умовно, штраф, суспільні роботи тощо)

не карається

не знаю

20. Яку відповідальність необхідно ввести для осіб, що займаються проституцією та осіб, які користуються їх послугами?

адміністративну (наприклад, покарання у вигляді штрафу)

кримінальну (наприклад, покарання у вигляді позбавлення волі)

не потрібно карати осіб, що займаються проституцією

Дякую тобі за роботу!

Бажаю міцного здоров'я та успіхів у житті.

ДОДАТОК Г

Методика оцінки соціально-психологічної адаптованості К. Роджерс і Р. Даймонд

Шановний друже!

Я прошу виділити небагато часу для моєї анкети і щиро відповісти на декілька нескладних запитань з метою вивчення проблем підлітків та допомоги нашому дослідженню. Прошу відповідати чесно. Анонімність та конфіденційність гарантую. Уважно прочитай твердження і, не роздумуючи дуже довго, вибери один із варіантів відповіді.

На наступних сторінках надруковані вислови про поведінку людини, її думки, переживання. Читаючи кожен вислів, подумай, наскільки він може бути віднесений до тебе, і обведи одну з цифр, надрукованих під висловом: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 – залежно від того, якою мірою він характерний для тебе. Якщо зміст вислову абсолютно до тебе не відноситься, обведи цифру 1.

Якщо те, про що в ньому мовиться, не схоже на тебе, обведи цифру 2.

Якщо тобі здається, що ти не можеш віднести вислів до себе, але сумніваєшся в цьому, обведи цифру 3.

У тих випадках, коли ти не можеш вирішити, чи відноситься до тебе те, про що мовиться у вислові, чи ні, обведи цифру 4.

Якщо ти вважаєш, що це схоже на тебе, але не упевнений, обведи цифру 5.

Якщо те, про що мовиться у вислові, схоже на тебе, обведи цифру 6.

І нарешті, у тих випадках, коли, прочитавши вислів, ти можеш сказати: «Це точно про мене. Дуже на мене схоже», – обведи цифру 7.

ПІБ _____

Школа _____

Клас _____

№	Запитання	1- Абсолютно до мене не відноситься	2-Не схоже на мене	3- Мабуть, не схоже на мене	4-Не знаю	5- Мабуть, схоже на мене	6- Схоже на мене	7- Точно про мене
1.	Я відчуваю внутрішню незручність, коли з ким-небудь розмовляю.							
2.	Мені не хочеться, щоб оточуючі здогадувалися, який я, що у мене на душі, і я, постаючи перед ними, ховаю своє обличчя під маскою.							
3.	Я у всьому люблю змагання, боротьбу.							
4.	Я висуваю до себе великі вимоги.							
5.	Я часто сам лаю себе за те, що роблю.							
6.	Я часто відчуваю себе приниженим.							
7.	Я сумніваюся в тому, що можу							

	сподобатися кому-небудь з дівчаток (хлопчиків).							
8.	Я завжди дотримуюсь своїх обіцянок.							
9.	У мене теплі, добрі відносини з оточуючими.							
10.	Я стриманий, замкнутий, тримаюся від всіх трохи осторонь.							
11.	Я сам винуватий в своїх невдачах.							
12.	Я відповідальна людина. На мене можна покластися.							
13.	У мене почуття безнадійності. Все марно.							
14.	Я багато в чому дотримуюся поглядів, правил і переконань моїх однолітків.							
15.	Я приймаю велику частину тих правил і вимог, яким повинні слідувати люди.							
16.	У мене мало своїх власних переконань і правил.							
17.	Я люблю мріяти – іноді просто серед дня. Важко повертатися від мрії до дійсності.							
18.	У мене таке відчуття, ніби я злий на весь світ: на всіх нападаю, огризаюся, нікому не даю спуску. А то раптом «застрягну» на якій-небудь образі і в думках намагаюся помститися кривднику. Важко стримувати себе в таких речах.							
19.	Я умію управляти собою і своїми							

	вчинками – примушувати себе, дозволяти собі, забороняти. Самоконтроль для мене – не проблема.							
20.	У мене часто псується настрій: раптом знаходить смуток, нудьга.							
21.	Зазвичай я легко знаходжу спільну мову з оточуючими.							
22.	Мене не дуже хвилює те, що стосується інших. Я зосереджений на собі, зайнятий самим собою.							
23.	Люди, як правило, подобаються мені.							
24.	Я легко, вільно, невимушено виражаю те, що відчуваю.							
25.	Якщо я опиняюся серед великої кількості людей, мені буває трішки самотньо.							
26.	Мені зараз дуже ніяково. Хочеться все кинути, абикуди сховатися.							
27.	Мої найважчі битви – з самим собою.							
28.	Я схильний бути насторожі з тими, хто чомусь поводить себе зі мною більш по-товариському, ніж я чекаю.							
29.	В душі я оптиміст і вірю в краще.							
30.	Я непередатливий, упертий. Таких, як я, називають важкими людьми.							
31.	Я критичний до людей і завжди суджу їх, якщо, з моєї точки зору, вони цього заслуговують.							

32.	Я відчуваю себе не ведучим, а керованим: мені ще не завжди вдається мислити і діяти самостійно.							
33.	Більшість тих, хто знає мене, добре до мене ставиться, я подобаюся їм.							
34.	Іноді у мене бувають такі думки, якими я ні з ким не хотів би ділитися.							
35.	У мене красива фігура. Я привабливий (приваблива).							
36.	Я відчуваю безпорадність. Мені потрібно, щоб хто-небудь був поряд.							
37.	Зазвичай я можу прийняти рішення і твердо дотримуватися його.							
38.	Мої рішення – не мої власні. Навіть тоді, коли мені здається, що я вирішую самостійно, вони все ж прийняті під впливом інших людей.							
39.	Я часто переживаю почуття провини, навіть тоді, коли неначе ні в чому не винуватий.							
40.	Я відчуваю антипатію, неприязнь до того, що оточує мене.							
41.	Я задоволений.							
42.	Я вибитий з колії: не можу зібратися, узяти себе в руки, зосередитися, організувати себе.							
43.	Я відчуваю млявість, апатію: все, що раніше хвилювало мене,							

	стало раптом байдужим.							
44.	Я врівноважений, спокійний, у мене рівний настрій.							
45.	Розсердившись, я нерідко виходжу із себе.							
46.	Я часто почуваюся скривдженим.							
47.	Я імпульсивний: поривчастий, нетерплячий, дію за першим потягом.							
48.	Буває, що я розпускаю плітки.							
49.	Я не дуже довіряю своїм почуттям, вони іноді підводять мене.							
50.	Це досить складно – бути самим собою.							
51.	У мене на першому плані розум, а не почуття. Перш ніж що-небудь зробити, я обдумую свої вчинки.							
52.	Мені здається, я бачу те, що відбувається зі мною не зовсім так, як воно є насправді. Замість того, щоб розсудливо поглянути фактам в обличчя, тлумачу їх на свій лад... Словом, не відрізняюся реалістичністю.							
53.	Я терпимий в своєму ставленні до людей і приймаю кожного таким, який він є.							
54.	Я прагну не думати про свої проблеми.							
55.	Я вважаю себе цікавою людиною – помітним, привабливим як особа.							

56.	Я сором'язливий, легко ніяковію.							
57.	Мені обов'язково потрібні якісь нагадування, підштовхування зі сторони, щоб довести справу до кінця.							
58.	Я відчуваю внутрішню перевагу над іншими.							
59.	Я ніхто. Немає нічого, в чому б я виразив себе, проявив свою індивідуальність, своє «Я»							
60.	Я боюся того, що подумують про мене інші.							
61.	Я честолюбний. Я не байдужий до успіхів, похвали. В тому, що я вважаю істотним, мені важливо бути серед кращих.							
62.	Я зневажаю себе зараз.							
63.	Я діяльний, енергійний, ініціативний.							
64.	Мені не вистачає духу зустрітися віч-на-віч з труднощами або ситуацією, яка загрожує ускладненнями, неприємними переживаннями.							
65.	Я просто не поважаю себе.							
66.	Я за вдачею ватажок і умію впливати на інших.							
67.	В цілому я добре ставлюся до себе.							
68.	Я настирний, наполегливий, упевнений в собі.							
69.	Я не люблю, коли у мене з кимось псуються							

	відносини, особливо, якщо розбіжності загрожують стати остаточними.							
70.	Я довго не можу прийняти рішення як діяти, а потім сумніваюся в його правильності							
71.	Я в якійсь розгубленості, у мене все переплуталося.							
72.	Я задоволений собою.							
73.	Я невдаха. Мені не щастить.							
74.	Я приємна, симпатична людина, що викликає прихильність до себе.							
75.	Я подобаюся дівчаткам (хлопчикам) як людина, як особа.							
76.	Я стійко ненавиджу дівчат. Зневажаю всяке спілкування з дівчатками. (Я не люблю хлопчиськ. Зневажаю всяке спілкування з ними).							
77.	Коли я повинен щось здійснити, мене охоплює страх перед провалом: а раптом я не впораюся, раптом у мене не вийде?							
78.	У мене легко, спокійно на душі. Немає нічого, що сильно турбувало б мене.							
79.	Я умію наполегливо працювати.							
80.	Я відчуваю, що змінююся, расту, дорослішаю. Мої відчуття і ставлення до оточуючого							

	стають більш зрілими.							
81.	Грапляється, що я говорю про речі, в яких зовсім не розбираюся.							
82.	Я завжди говорю тільки правду.							
83.	Я стривожений, стурбований, напружений.							
84.	Щоб примусити мене що-небудь зробити, треба як слід наполягти і я погоджуся, поступлюся.							
85.	Я відчуваю невпевненість в собі.							
86.	Я часто вимушений захищати себе, будувати доводи, які мене виправдовують і роблять мої вчинки обґрунтованими.							
87.	Я поступливий, піддатливий, м'який у відносинах з іншими.							
88.	Я розумний.							
89.	Часом я люблю похвалитися.							
90.	Я безнадійний. Приймаю рішення і тут же їх порушую. Зневажаю своє безсилля, а з собою поробити нічого не можу. У мене немає волі і немає сил її виробляти.							
91.	Я прагну покладатися на власні сили, не							

	розраховую ні на чию допомогу.							
92.	Я ніколи не спізнююся.							
93.	У мене відчуття скутості, внутрішньої несвободи.							
94.	Я відрізняюся від інших.							
95.	Я не дуже надійний, на мене не можна покластися.							
96.	Мені все ясно в собі. Я себе добре розумію.							
97.	Я товариська, відкрита людина, легко сходжуся з людьми.							
98.	Мої сили і здібності цілком відповідають тим задачам, які ставить переді мною життя. Я зі всім можу впоратися.							
99.	Я нічого не вартий. Мене навіть не сприймають всерйоз. До мене у кращому випадку поблажливі, просто терплять мене.							
100.	Мене турбує, що дівчатка (хлопчики) дуже займають мої думки.							
101.	Всі свої звички я вважаю добрими.							

*Дякую тобі за роботу!
Бажаю міцного здоров'я та успіхів у житті.*

ДОДАТОК Д

Діагностика суб'єктивного контролю (парціальних позицій інтернальності - екстернальності особистості) (модифікована)

Шановний друже!

Я прошу виділити небагато часу для моєї анкети і щиро відповісти на декілька нескладних запитань з метою вивчення проблем підлітків та допомоги нашому дослідженню. Прошу відповідати чесно. Анонімність та конфіденційність гарантую. Уважно прочитай твердження і, не роздумуючи дуже довго, вибери один із варіантів відповіді. Якщо згоден, то обері відповідь «ТАК», якщо не згоден – «НІ». Пам'ятай, що в анеті немає «правильних» і «неправильних» відповідей. Висловлюйся вільно та щиро.

ПІБ _____

Школа _____

Клас _____

№	Твердження	Так	Ні
1.	Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей і зусиль людини.		
2.	Більшість розлучень відбувається через те, що люди не захотіли пристосуватись один до одного.		
3.	Хвороба – випадковість: якщо судилося захворіти, то нічого не вдієш.		
4.	Люди залишаються самотніми через те, що самі не виявляють інтересу та приязні до оточуючих.		
5.	Здійснення моїх бажань часто залежить від везіння.		
6.	Даремно докладати зусиль, щоб завоювати симпатію інших людей.		
7.	Зовнішні обставини – батьки і благополуччя – впливають на сімейне щастя не менше, ніж взаємини подружжя.		
8.	Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.		
9.	Як правило, керівництво виявляється ефективнішим, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їх самостійність.		
10.	Мої оцінки у школі частіше залежали від випадкових обставин (наприклад, настрою учителя), ніж від моїх власних зусиль.		
11.	Коли я складаю плани, то в цілому вірю, що можу їх здійснити.		
12.	Те, що багатьом людям здається удачею або везінням, насправді є результатом тривалого докладання цілеспрямованих зусиль.		
13.	Думаю, що правильний спосіб життя може більше сприяти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.		
14.	Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, вони все-таки не зможуть жити разом.		
15.	Ті добрі справи, які я роблю, здебільшого оцінюються належним чином.		
16.	Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.		
17.	Думаю, що випадок чи доля не відіграють важливої ролі у моєму житті.		
18.	Я намагаюся не планувати далеко наперед, оскільки багато що залежить від того, як складуться обставини.		
19.	Мої оцінки в школі найчастіше залежали від моїх зусиль та рівня		

	підготовленості.		
20.	У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.		
21.	Життя більшості людей залежить від збігу обставин.		
22.	Я віддаю перевагу такому керівництву, за якого можна самостійно визначити, що і як робити.		
23.	Вважаю, що мій спосіб життя ніяк не причетний до моїх хвороб.		
24.	Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям домогтися успіхів у своїй справі.		
25.	Урешті-решт за погане керівництво організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.		
26.	Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в сім'ї.		
27.	Якщо я захочу, то приваблю до себе майже кожного.		
28.	На підлітків впливає так багато різних обставин, що зусилля батьків, спрямовані на їх виховання, часто виявляються марними.		
29.	Те, що зі мною трапляється, – це справа моїх власних рук.		
30.	Складно буває зрозуміти, чому керівники чинять саме так, а не інакше.		
31.	Людина, яка не змогла домогтися успіхів у своїй роботі, швидше за все не доклала достатньо зусиль.		
32.	Часто я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, чого я хочу.		
33.	У неприємностях і невдачах, які траплялися в моєму житті, частіше були винуваті інші люди, ніж я сам.		
34.	Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею доглядати і правильно одягати.		
35.	У скрутних обставинах я вважаю за краще зачекати, доки проблеми не вирішаться самі собою.		
36.	Успіх є результатом наполегливої праці і не залежить від випадку чи везіння.		
37.	Я відчуваю, що від мене більше за будь-кого іншого залежить щастя моєї сім'ї.		
38.	Мені завжди складно було зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.		
39.	Я завжди вважаю за краще самостійно приймати рішення і діяти, аніж сподіватися на допомогу інших людей чи на долю.		
40.	На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на її старання.		
41.	У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо залагодити навіть за великого бажання.		
42.	Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, повинні звинувачувати в цьому лише самих себе.		
43.	Багато моїх успіхів стали можливими лише завдяки допомозі інших людей.		
44.	Більшість невдач у моєму житті сталися від невміння, незнання чи ліні й мало залежали від везіння чи невезіння.		

***Дякую тобі за роботу!
Бажаю міцного здоров'я та успіхів у житті.***

ДОДАТОК Е

Тест впевненості в собі (модифікований)

Шановний друже!

Я прошу виділити небагато часу для моєї анкети і щиро відповісти на декілька нескладних запитань з метою вивчення проблем підлітків та допомоги нашому дослідженню. Прошу відповідати чесно. Анонімність та конфіденційність гарантую. Уважно прочитай наведені твердження, потім обери відповідь і постав позначку «X». Постарайся, будь ласка, як можна рідше використовувати невизначену відповідь «Важко сказати» (не частіше, ніж 1 раз на кожні 3–4 питання). Висловлюйся вільно та щиро.

ПІБ _____ **Школа** _____ **Клас** _____

№	Твердження	Так	Важко сказати	Ні
1.	Навіть якщо я огидно себе почуваю, я стежу за тим, щоб не зіпсувати настроїв іншим.			
2.	У присутності авторитетної особи (керівництва) я завжди ніяковію.			
3.	Я – досить незалежна людина.			
4.	У суперечках з близькими людьми я схильний до того, щоб піддаватися і не вступати в суперечки.			
5.	Якщо поблизу мого робочого місця з'являється мій керівник, то я відчуваю себе ніяково.			
6.	Я легко вибираю ту лінію поведінки, яка дає мені найбільші шанси досягти своїх цілей.			
7.	Мені доводиться відмовлятися від багатьох чинників, оскільки обставини сильніші за мене.			
8.	Я відчуваю себе ніяково, якщо інші пропонують мені свою допомогу.			
9.	Я можу сказати, що загалом я контролюю свою долю.			
10.	Мені складно відкрито говорити про свої почуття.			
11.	Я змушений боротися зі своєю боязкістю.			
12.	Є багато речей, якими я можу пишатися.			
13.	Мені доводиться приховувати свої почуття.			
14.	Якщо пауза в розмові затягнулася, то я відчуваю себе ніяково.			
15.	Я приймаю рішення швидко, без довгих сумнівів.			
16.	Мені легко вдається вимагати чого-небудь.			
17.	Я соромлюся звертатися з проблемами до керівництва або мудрої людини.			
18.	Я впевнений, що на мене можна покластися в найвідповідальніших справах.			
19.	Якщо мені терміново потрібен мій друг, то я дзвоню йому навіть пізно вночі.			
20.	Часто я не наважуюся дзвонити в офіційні установи.			
21.	Зазвичай я добиваюся того, що мені потрібно.			
22.	Якщо близький родич чимось розсердить мене, то я вважаю за краще приховати свою злість і не говорити йому про це.			
23.	Мені дуже важко почати розмову з незнайомою людиною.			
24.	У мене достатньо здібностей і енергії, щоб втілити в життя задумане.			
25.	Я уникаю говорити що-небудь, що може образити інших.			
26.	Якщо хто-небудь дивиться як я працюю, то це мені дуже заважає.			
27.	Буває, що мені приходять в голову думки про мою неповноцінність.			
28.	Я намагаюся не обтяжувати друзів своїми проблемами.			
29.	Я ніяковію, якщо мені кажуть комплімент.			
30.	Я цілком можу сказати, що поважаю сам себе.			

Дякую тобі за роботу!

Бажаю міцного здоров'я та успіхів у житті.

ДОДАТОК Ж

Історії

зі звернень дітей на Національну дитячу «гарячу лінію»

1. Доброго дня! У мене є дуже велика проблема. Я не хочу говорити конкретної інформації про себе, але прошу вашої допомоги. У мене неблагополучна сім'я. Мої батьки пиячать. Гроші всі відповідно пропивають. Заради того, аби мати якісь власні кошти я влаштувалася працювати у нічний клуб свого міста стриптизеркою. Коли директор клубу дізнався, що я неповнолітня, то не хотів брати мене на роботу. Але я дуже просила, бо стриптизерки отримують хороші гроші. Ми домовилися, що я нікому не буду говорити, що я неповнолітня. Я почала там працювати і отримувати гроші. Потім мій директор сказав, що я можу отримувати ще більше. Для цього мені потрібно надавати інтимні послуги чоловікам. Я погодилась. Так живу вже півроку. Хочу з цим зав'язати, але директор не дозволяє. Говорить, що маю продовжувати, інакше він заявить в поліцію і мене посадять. Як вибратися з цього замкненого кола?

2. Мій колишній хлопець шантажує мене. Я його покинула і він сказав, якщо я до нього не повернуся, то він викладе мої оголені фото у соціальних мережах, а також на своєму Ю-Туб каналі. Мені страшно, тому що ці фото я робила сама для нього ще в той момент, коли у нас все було добре.

3. Молодій дівчині на ім'я Тетяна (ім'я змінено) запропонували працевлаштування з високою зарплатнею моделлю, яка буде працювати перед вебкамерою в студії. Заманливі умови працевлаштування – окрема кімната для роботи, гнучкий графік, висока заробітна платня, сприяли тому, що дівчина погодилась прийняти пропозицію.

На співбесіді Тетяна дізналась більше інформації про роботу, яка стосувалась підтримання жвавого спілкування з іноземними громадянами через Інтернет. Іноземці погоджувались сплачувати за хвилину розмови 2,5 у. о. Грошова винагорода становила 60 % тих грошей, що залишались у неї в чаті з клієнтами.

Тетяна почала працювати без укладання будь-якого договору. Через тиждень роботодавець повідомив, що їй не можуть сплатити зарплатню, оскільки вона заробила менше 300 у. о. Це обурило та занепокоїло дівчину, вона поцікавилась у колег про те, яким чином вони отримують більше грошей. Дівчата порадили влаштувати шоу, показуючи стриптиз онлайн, щоб утримувати увагу клієнта. Тетяна не погодилась, проте пропрацювала в студії ще 2 тижні, не отримавши ні копійки за свою роботу.

4. Олену переправили з фальшивими обіцянками до Швейцарії. Вона познайомилася з чоловіком Д. вже кілька років тому, який запропонував їй роботу в Італії в готелі прибиральницею. Він організував для неї фальшиві документи та контракт.

Д. та його друг приїхали до неї на квартиру та відвезли її до найближчого кордону на машині. Олена продовжила подорож з Д. та неповнолітньою дівчиною на другому автомобілі в Німеччині. Після прибуття до Швейцарії другий чоловік відвіз їх прямо в бордель. Олена не знала, що їм доведеться бути повіями.

Вони опинилися в пастці. Жінка, яка є власницею борделю, забрала гроші. У борделі Олені нараховували борги перед організаторами. Жінка та дівчина були змушені працювати проти своєї волі. Дівчинку, неповнолітню за віком, забрали з борделя в невідомому напрямку.

Одного разу клієнт Олени зателефонував до громадської організації в Швейцарії та повідомив соціального працівника про дівчину, яка потребує психологічної допомоги і їй довелося працювати в борделі проти її волі.

Після втечі Олени, Д. почав погрожувати її родині – що він їх знищить, якщо вона не сплатить борги. Він та його друг знають, де живе її сім'я, вони знають її бабусю тощо. Олена дуже боїться свого знайомого, що він справді завдасть шкоди їй та її родині.

Зараз Олена отримала всю необхідну соціальну допомогу (психологічну, медичну, юридичну). Спеціальний відділ протидії торгівлі людьми розпочав розслідування щодо торговців людьми в Україні.

5. Знайомий Анни запропонував їй роботу покоївкою із зарплатнею \$ 1000 в Російській Федерації. Жінка погодилася, тому що дуже хотіла самостійно заробити гроші. Трирічну доньку вона залишила вдома з мамою. Знайомий поінформував Анну, що гроші на квитки та інші витрати роботодавець надішле з Росії. Через деякий час Анна отримала обіцяні гроші і виїхала в Росію. В Україні її проводив знайомий, а в Москві зустріли чоловік і жінка. Вони відразу забрали у Анни паспорт і розмістили з іншими дівчатами у квартирі. На наступний день перевезли їх в інше місто.

Вже на третій день жінку змусили надавати послуги сексуального характеру. Анну та інших дівчат, серед них були й неповнолітні, відвозили в сауни або додому до клієнтів. Жінки отримували гроші від клієнтів, але потім змушені були віддавати їх сутенерам. Переміщення постраждалих було обмежене і постійно контролювалося охоронцями. Зарплату дівчата отримували раз в тиждень, з неї віднімали суму боргу, який склав 10 000 руб. – на оплату житла та інші витрати.

У Анни був мобільний телефон, за допомогою якого вона спілкувалася з мамою та чоловіком, але під контролем третіх осіб. Ганні вдалося розповісти чоловікові про ситуацію, в якій вона опинилася. Чоловік звернувся в поліцію і в Департамент по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, з проханням сприяти поверненню дружини в Україну. Він також зв'язався зі своїми знайомими в Росії і домовився, що вони заберуть Анну з міста, в якому вона перебувала. Так і сталося – жінку врятували і відвезли до Посольства України в Росії. У Посольстві Анні оформили тимчасовий документ для повернення додому.

6. Жінка, 32 років, вища освіта.

Працювала за кордоном, в Нідерландах. До виїзду за кордон працювала репортером.

Розлучена, має доньку 13 років. У шлюбі проживала 4 роки. Чоловік постійно її бив, наносив каліцтва, обмежував у спілкуванні, контролював.

Після розлучення із чоловіком А. проживає в родині батьків, зі своєю 13-річною донькою, сестрою і її дитиною.

У родині працює тільки сестра. Клієнтка перебуває на утриманні батьків та сестри. Вона не може розповісти їм про пережите, тому що вони не хочуть її слухати. Крім того, мати потерпілої за професією лікар, скептично реагує на всі скарги клієнтки. Складається враження, що батьки не прагнуть брати участь у проблемах дочок, вони постійно відгороджуються від дітей, мотивуючи це тим, що діти не виправдали їхньої довіри.

А. виїхала в Нідерланди за допомогою однієї з туристичних фірм міста, яка запропонувала їй програму виїзду на постійне місце проживання. Однак уже в аеропорту, перед вильотом, їй повернули паспорт і квиток (які перебували в турагенстві для оформлення всіх документів) і сказали, що всі необхідні документи вона отримає в Амстердамі в їхнього агента. Жінку в Амстердамі зустрів представник фірми і велів йти з ним. Він завіз її в готель, де А. змушена була надавати сексуальні послуги.

Через 2 дня потерпіла втекла й звернулася в поліцію, попросивши притулку. Її поселили в табір біженців. Через 3 дні до неї прийшов інший чоловік і сказав, що йому стала відома її історія, запропонував свою допомогу. Він почав доглядати за жінкою, у них зав'язалися особисті стосунки. Ця людина перевезла її до себе в будинок, який він одержав як біженець. Відразу ж цей чоловік заборонив А. виходити з будинку, регулярно бив, ображав її. У такій ситуації потерпіла перебувала 3 роки.

В організацію потерпіла звернулася через 3 місяця після повернення, за рекомендацією й у супроводі сестри. Перебуває у стані тяжкої психологічної травми. Вона обтяжувалася тим, що чоловік, який утримував потерпілу, почав регулярно дзвонити їй додому, просив повернутися, погрожував, що в нього є можливість помститися потерпілій і її родині за неслухняність (зокрема, він погрожував, що викраде її доньку й продасть у Туреччину в секс-бізнес).

Потерпіла дуже стурбована станом свого здоров'я (у результаті регулярних побоїв вона відчуває постійні болі в ділянці нирок, шлунку, спини), зовнішності – за час перебування в несповоді вона набрала зайву вагу, волосся стало сивим, обличчя вкрилося зморшками. У неї немає одягу. У жінки постійно тремтять руки, вона голосно й нервово розмовляє. Часто говорить, що прагне забути усе, що з нею відбувалося, водночас постійно відтворює цю ситуацію в голові. Вона занепокоєна, що чоловік виконає свої погрози.

ДОДАТОК И

Методика діагностики схильності до різних видів залежності (модифікована)

Шановний друже!

Я прошу виділити небагато часу для моєї анкети і щиро відповісти на декілька нескладних запитань з метою вивчення проблем підлітків та допомоги нашому дослідженню. Прошу відповідати чесно. Анонімність та конфіденційність гарантую. Уважно прочитай твердження і, не роздумуючи дуже довго, вибери один із варіантів відповіді.

ПІБ _____

Школа _____

Клас _____

Запитання	Ні	Скоріше ні	Ні так, ні ні	Швидше так	Так
1. Час від часу мені дуже хочеться випити, щоб розслабитися.					
2. У свій вільний час я найчастіше дивлюся телевізор.					
3. Я вважаю, що самотність – це найстрашніше у житті.					
4. Я – людина азартна і люблю азартні ігри					
5. Міжстатеві відносини – це найбільше задоволення в житті.					
6. Я досить часто їм не від голоду, а для отримання задоволення.					
7. Я дотримуюся релігійних ритуалів.					
8. Я весь час думаю про роботу, про те, як зробити її краще.					
9. Я досить часто приймаю ліки.					
10. Я проводжу дуже багато часу за комп'ютером.					
11. Не уявляю своє життя без сигарет.					
12. Я активно цікавлюся проблемами здоров'я.					
13. Я пробував наркотичні речовини.					
14. Мені складно боротися зі своїми звичками.					
15. Іноді я не пам'ятаю, що сталося під час сп'яніння.					
16. Я можу довго клацати пультом у пошуках чогось цікавого по телевізору.					
17. Головне, щоб кохана людина завжди був поруч.					
18. Час від часу я відвідую ігрові автомати.					
19. Я не думаю про міжстатеві стосунки тільки тоді, коли сплю.					
20. Я постійно думаю про їжу, уявляю собі різну смакоту.					
21. Я досить активний член релігійної громади.					
22. Я не вмю відпочивати, відчуваю					

себе погано під час вихідних.					
23. Ліки – найпростіший спосіб поліпшити самопочуття.					
24. Комп'ютер – це реальна можливість жити повним життям.					
25. Сигарети завжди зі мною.					
26. На підтримку здоров'я не шкодую ні сил, ні грошей, ні часу.					
27. Спробувати наркотик – це отримати цікавий життєвий урок.					
28. Я вважаю, що кожна людина від чогось залежить.					
29. Буває, що я трішки «перебираю», коли випиваю.					
30. Телевізор увімкнено більшість часу мого перебування вдома.					
31. Коли я не разом з коханою людиною, я постійно думаю про неї.					
32. Гра дає найгостріші відчуття в житті.					
33. Я готовий йти на «випадкові зв'язки», адже стриманість для мене вкрай складна.					
34. Якщо страва дуже смачна, то я не втримаюся від добавки.					
35. Вважаю що релігія – єдине, що може врятувати світ.					
36. Близькі часто скаржаться, що я постійно працюю.					
37. У моєму будинку багато медичних та подібних препаратів.					
38. Іноді, сидячи біля комп'ютера, я забуваю поїсти або про якісь справи.					
39. Сигарета – це найпростіший спосіб розслабитися.					
40. Я читаю медичні журнали і газети, дивлюся передачі про здоров'я.					
41. Наркотик дає найсильніші відчуття з усіх можливих.					
42. Звичка – друга натура, і позбутися від неї нерозумно.					
43. Алкоголь в нашому житті – основний засіб розслаблення і підвищення настрою.					
44. Якщо зламався телевізор, то я не буду знати, чим себе розважити ввечері.					
45. Бути покинутим коханою людиною – найбільше нещастя, яке може статися.					
46. Я розумію азартних гравців, які можуть в одну ніч виграти цілий статок, а в іншу – програти два.					
47. Найстрашніше – це отримати фізичне каліцтво, яке унеможливить задоволення партнера в ліжку.					
48. При поході в магазин не можу втриматися, що б не купити що-небудь					

смаченьке.					
49. Найголовніше в житті – жити повним релігійним життям.					
50. Міра цінності людини полягає в тому, наскільки вона віддає себе роботі.					
51. Я досить часто приймаю ліки.					
52. «Віртуальна реальність» цікавіша, ніж звичайне життя.					
53. Я щодня палю.					
54. Я намагаюся невідступно дотримуватися правил здорового способу життя.					
55. Іноді я вживаю засоби, що вважаються наркотичними.					
56. Людина – істота слабка, потрібно бути терплячим до її шкідливих звичок.					
57. Мені подобається випити і розважитися у веселій компанії.					
58. У наш час майже все можна дізнатися з телевізора.					
59. Любити і бути коханим – це головне в житті.					
60. Гра – це реальний шанс зірвати куш, виграти багато грошей.					
61. Міжстатеві відносини – це найкраще проведення часу.					
62. Я дуже люблю готувати і роблю це так часто, як можу.					
63. Я часто відвідную релігійні заклади.					
64. Я вважаю, що людина повинна працювати на совість, адже гроші це не головне.					
65. Коли я нервую, то віддаю перевагу прийманню заспокійливого.					
66. Якби я міг, то весь час займався б комп'ютером.					
67. Я – курець зі стажем.					
68. Я турбуюся за здоров'я близьких, намагаюся залучити їх до здорового способу життя.					
69. За інтенсивністю відчуттів наркотик не може зрівнятися ні з чим.					
70. Нерозумно намагатися показати свою силу волі й відмовитися від різних радощів життя.					

*Дякую тобі за роботу!
Бажаю міцного здоров'я та успіхів у житті.*

ДОДАТОК К

Кейси щодо сексуальної поведінки сучасних підлітків

Прочитай ситуації, пов'язані з поведінкою молодих людей, а потім оціни їх. Для оцінки, будь ласка, використовуй таку шкалу: це не погана поведінка – 1 2 3 4 5 – це дуже погана поведінка.

Ситуація 1: Хлопчик чи дівчинка віком 16–17 років має сексуальні контакти з дорослими партнерами за різні подарунки (наприклад, одяг, косметику, гаджети).

Ситуація 2: Хлопчик чи дівчинка віком 16–17 років займається сексом з одним партнером (спонсором) за регулярну фінансову підтримку.

Ситуація 3: Хлопчик чи дівчинка з бідної сім'ї віком 16–17 років вступає в сексуальні контакти в обмін на необхідні речі для життя, основні потреби, освіту.

Ситуація 4: Хлопчик чи дівчинка віком 16–17 років розміщує фотографії, де він/вона оголений/оголенана, в Інтернеті за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації.

ДОДАТОК Л

Орієнтовний зміст профілактичної програми роботи з підлітками щодо формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання»

Вступне заняття
<ol style="list-style-type: none"> 1. Презентація ведучого/ведучої. Початок роботи 2. Вправа «Інтерв'ю» 3. Вправа «Малюнок» 4. Асоціативний ряд 5. Вправа «Лінія життя» 6. Вправа «Емоційна гімнастика» 7. Вправа «Зафарбовування контурів людини» 8. Підбиття підсумків
I. Тема: «Культура здорового способу життя. Профілактика ІПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління»
Заняття 1. Здоровий спосіб життя: мода чи необхідність
Вступне слово ведучого/ведучої Гра «Павутина» Інформація ведучого/ведучої Вправа «Що таке здоров'я?» Вправа «Мозковий штурм» Вправа «Фактори життя» Вправа «Заповни таблицю» Вправа «Я і моє здоров'я» Підбиття підсумків. Вправа «Компліменти»
Заняття 2. Загальні відомості про імунітет людини і ВІЛ-інфекцію
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Привітання. Вправа «Посмішка» 3. Інформація ведучого/ведучої 4. Мозковий штурм «Чому ми говоримо про ВІЛ?» 5. Гра «Листок з секретом» 6. Підбиття підсумків. Гра «Мені сьогодні ...»
Заняття 3. Історія розвитку ВІЛ-інфекції. Структура ВІЛ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Гра «У чому мені пощастило в житті» 3. Гра «Шкала часу» Інформація ведучого/ведучої <ol style="list-style-type: none"> 5. Гра «Ступінь ризику» 6. Підбиття підсумків. Гра «Мої очікування»
Заняття 4. Вплив ВІЛ-інфекції на імунну систему
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Гра «Імпульс» 3. Дискусія «Міфи навколо СНІДу» Інформація ведучого/ведучої <ol style="list-style-type: none"> 5. Гра «Лист до редакції» 6. Підбиття підсумків. Гра «Мені сьогодні ...»
Заняття 5. Розвиток ВІЛ-інфекції. Діагностика та лікування ВІЛ-інфекції
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Розминка. Гра «Я – це ...» 3. Гра «Спірні твердження» Інформація ведучого/ведучої

5. Гра «Життя з хворобою»
6. Підбиття підсумків. Гра «Мені сьогодні...»
Заняття 6. Основні шляхи, способи і групи ризику зараження ВІЛ-інфекцією
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Гра «Доміно»
3. Гра «Ігнат і Оксана»
4. Інформація ведучого/ведучої
5. Гра «Соціум»
6. Підбиття підсумків. Гра «Мені сьогодні ...»
Заняття 7. Види інфекцій, що передаються статевим шляхом (ПСПШ)
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Гра «Дорахувати до 33»
3. Гра «Асоціації»
4. Інформація ведучого/ведучої
5. Гра «Аукціон»
6. Підбиття підсумків. Гра «Мені сьогодні ...»
Заняття 8. Профілактика вживання алкоголю
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Гра «Броунівський рух»
3. Вправа «Ляльковик»
4. Інформація ведучого/ведучої
5. Мозковий штурм «Життя без алкоголю»
6. Вправа «Життєві цінності»
7. Підбиття підсумків. Вправа «Валіза, м'ясорубка, урна»
Заняття 9. Профілактика тютюнопаління
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Гра «Чарівна паличка»
3. Мозковий штурм «Причини тютюнопаління»
4. Вправа «Силует»
5. Інформація ведучого/ведучої
6. Вправа «Три друга»
7. Підбиття підсумків. Вправа «П'ять пальців»
Заняття 10. Попередження залучення молоді до вживання психоактивних, наркотичних речовин
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Вправа «4 кути»
3. Мозковий штурм «Визначення понять ...»
4. Інформація ведучого/ведучої
5. Робота в малих групах
6. Підбиття підсумків. Гра «Ключовий момент»
II. Тема: «Права і обов'язки дитини. Протидія та запобігання насильству»
Заняття 1. Права і обов'язки дитини
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Гра «Схоже–відмінне»
3. Інформація ведучого/ведучої
4. Мозковий штурм
5. Вправа «Намалюй та вгадай право»
6. Вправа «Моя думка»
7. Інформаційне повідомлення «Відповідальність неповнолітніх»
8. Вправа «Твоя відповідальність»
9. Обговорення «Куди звернутись за допомогою»
10. Підбиття підсумків
Заняття 2. Поняття насильства. Види насильства
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Вправа «Мозковий штурм»
3. Інформація ведучого/ведучої
4. Робота в групах

5. Обговорення «Правила безпечної поведінки для уникнення насильства»
6. Обговорення «Куди звернутись за допомогою?»
7. Підбиття підсумків. Брейн-ринг
Заняття 3. Протидія і запобігання домашньому насильству
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Вправа «Гарно–погано»
3. Інформація ведучого/ведучої
4. Гра «Міф і правда про домашнє насильство»
5. Вправа «Хто потерпає від насильства»
6. Вправа «Я захищу свої права або куди звернутися, якщо насильство відбулося»
7. Підбиття підсумків. Вправа «Оплески»
Заняття 4. Протидія булінгу
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Вправа «Вище–нижче»
3. Вправа «Мозковий штурм»
4. Інформація ведучого/ведучої
5. Анкетування «Чи є насильство в школі?»
6. Вправа «Вгадай прояв булінгу»
7. Практичне опрацювання ситуацій «Булінг в дитячому середовищі»
8. Обговорення «Куди/до кого можна звернутись, якщо опинились чи стали свідками булінгу?»
9. Вправа «Як діяти/що робити?»
10. Підбиття підсумків. Вправа «Сьогодні я ...»
Заняття 5. Протидія кібербулінгу – небезпечній віртуальній агресії
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Вправа «Групова експресія». Динамічний танець «Потік вітру»
3. Інформація ведучого/ведучої
4. Робота в групах
5. Вправа «Небезпека в Інтернеті»
6. Вправа «Не годуй троля»
7. Правила безпечного користування мережею Інтернет та до кого/куди можна звернутися у ситуації кібербулінгу
8. Підбиття підсумків. Вправа «Збір валізи»
Заняття 6. Протидія торгівлі людьми
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Вправа «Домалой картину»
3. Вправа «Мозковий штурм»
4. Інформація ведучого/ведучої
5. Робота в групах. Реальні історії торгівлі людьми
6. Вправа «Правдиві та хибні твердження»
7. Вправа «Комікси “Твоє життя – твій вибір!”»
8. Вправа «Валіза»
9. Підбиття підсумків. Вправа «Пісковий годинник»
Заняття 7. Запобігання сексуальному насильству
1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Вправа «Вільний/вільна»
3. Інформація ведучого/ведучої
4. Вправа «Мозковий штурм»
5. Рольова гра «Насильство чи ні?»
6. Вправа «Як не стати жертвою насильства»
7. Вправа «Як уникнути сексуального насильства» на прикладі історії із життя
8. Вправа «Опрацювання кейсів»
9. Обговорення пам’ятки «Як уникнути сексуального насильства»
10. Підбиття підсумків
III. Тема: «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір»
Заняття 1. Стать і статеві стосунки

<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Гра «Побажання» 3. Вправа «Незакінчені речення» 4. Інформація ведучого/ведучої 5. Вправа «Особливості статі» 6. Інформація ведучого/ведучої 7. Вправа «Дівчата–хлопці» 8. Обговорення ситуації 9. Підбиття підсумків
Заняття 2. Я і моє тіло
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Вправа «Назви ЦЕ» 3. Вправа «Кубики» 4. Інформація ведучого/ведучої 5. Вправа «Знайди мене» 6. Рольова гра «Молодіжна консультація» 7. Вправа «Прогноз погоди» 8. Підбиття підсумків
Заняття 3. Сексуальні і репродуктивні права
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Вправа «Комплімент» 3. Інформаційне повідомлення ведучого/ведучої 4. Вправа «Скріпка» 5. Інформаційне повідомлення ведучого/ведучої про сексуальні та репродуктивні права 6. Групова дискусія «Сексуальні і репродуктивні права» 7. Вправа «Назви право» 8. Вправа «Чи порушені права?» 9. Підбиття підсумків
Заняття 4. Мій перший раз
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Вправа «Несподіваний сюрприз» 3. Вправа «Гарячий стілець» 4. Вправа «Квітка» 5. Вправа «Життєва історія» 6. Вправа «Контраргумент» 7. Вправа «Чи це перший раз?» 8. Бліц-опитування «Коли ...» 9. Підбиття підсумків. Вправа «Ключова фраза»
Заняття 5. Ризикована поведінка
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Інформація ведучого/ведучої «Коли ви ризикуєте?» 3. Інформація ведучого/ведучої «Початок статевого життя: за і проти» 4. Вправа «Обговорення листа» 5. Інформація ведучого/ведучої «Незапланована вагітність, аборт» 6. Вправа «Що радять друзі?» 7. Інформація ведучого/ведучої про методи і засоби контрацепції 8. Вправа «Як уберегтися від ...» 9. Вправа «Як сказати батькам?» 10. Вправа «Що підвищує ймовірність незапланованої вагітності?» 11. Вправа «Ризикована поведінка» 12. Вправа «Обговорення листа» 13. Підбиття підсумків
Заняття 6. Гендерні стереотипи. Сексуальна та гендерна ідентичності
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Вправа «Добрі справи» 3. Інформація ведучого/ведучої

<ol style="list-style-type: none"> 4. Вправа «А що це таке?» 5. Вправа «Особистий досвід» 6. Інформація ведучого/ведучої 7. Презентація «Гендерне печивко» 8. Вправа «Міфи і факти про сексуальну орієнтацію і гендерну ідентичність» 9. Підбиття підсумків. Вправа «Феєрверк»
Заняття 7. Це «Ні», напевно. Чому важливо відмовити вчасно?
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Гра «Подарунок» 3. Рольова гра «Варіанти поведінки» 4. Інформація ведучого/ведучої 5. Повідомлення «Безпечне статеве життя» 6. Вправа «Як сказати “Ні!”» 7. Мозковий штурм 8. Техніки та принципи впевненої відмови 9. Вправа «Згода/відмова» 10. Підбиття підсумків. Вправа «Промені сонця»
Заняття 8. Формування відповідальної безпечної поведінки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Гра «Виконання бажань» 3. Вправа-обговорення «Складні ситуації» 4. Рольова гра «Воля – розум – цікавість» 5. Вправа «Я і вони» 6. Робота в групах. Вправа «Ризикована поведінка і здорова альтернатива» 7. Інформаційне повідомлення «Альтернатива» 8. Вправа «Безпека–небезпека» 9. Вправа «Терези» 10. Вправа «Проте ...» 11. Підсумки. Релаксаційна вправа «Оплески»
Підсумкове заняття
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Гра «Подарунки» 3. Гра «Кошик» 4. Мозковий штурм «Наслідки НЕтолерантного ставлення до людей, які живуть з ВІЛ/СНІД» 5. Вправа «Модель зміни поведінки» 6. Завершення роботи. Гра «Мені сьогодні ...» 7. Прощання
Заняття для педагогів «Профілактика ризикованої поведінки»
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Вправа «Міфи» 3. Вправа «Звідки дізналися?» 4. Мозковий штурм «Що роблять підлітки, що дозволяє їм зберегти своє здоров'я?» 5. Вправа «Реакція дорослих на прояв сексуальності підлітка» 6. Підбиття підсумків. Вправа «Відверто кажучи ...»
Заняття для батьків «Профілактика ризикованої поведінки»
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого/ведучої 2. Вправа «Міфи» 3. Вправа «Звідки дізналися?» 4. Вправа «Як розпочати?» 5. Вправа «Час для висловлювань» 6. Розмова «Про це» 7. Обговорення в групах «підлітки» і «батьки» 8. Обговорення у великій групі 9. Підбиття підсумків. Вправа «Відверто кажучи ...»

ДОДАТОК М

Презентації

<p>Тренінг Сексуальне насильство над дітьми в Україні: причини, наслідки, попередження та реагування</p> <p><small>Молодшого Віктора Олександровича направлено вступити в спеціальну освітню програму на спеціалізацію «Психологія» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Психологія» в 2017 році. Програма «Навчальна діяльність» триває з червня 2018 року.</small></p>	<p>ВИДИ НАСИЛЬСТВА</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ ФІЗИЧНЕ ■ ПСИХОЛОГІЧНЕ ■ ЕКОНОМІЧНЕ ■ СЕКСУАЛЬНЕ 	<p>Закон України про охорону дитинства Ст.1: Дитина - особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше.</p> <p>Конвенція про права дитини Кожна людська істота до досягнення 18-річного віку є дитиною і має права, закріплені в цій Конвенції.</p>
<p>324 дітей постраждали від сексуального насильства у 2019 році згідно з офіційними даними Національної поліції України</p> <p>7985 дітей до 15-ти років постраждали від сексуального насильства у Швеції, згідно з офіційними даними</p>	<p>70% дітей постраждали від сексуального насильства чи експлуатації в Україні є жертвами тих людей, які входять до їхнього кола довіри</p> <p>70-85% дітей, які постраждали від сексуального насильства або експлуатації в Європі, знають свого кривдника</p>	<p>В 2002 році в США вийшов кримінальний звіт про скандал щодо сексуального насильства над дітьми в Католицькій церкві. За період з 1950-2002 рр. католицькими священниками в США про пред'явлено 10 667 звинувачень в сексуальному насильстві щодо дітей.</p> <p>В 2018 році в Пенсільванії вийшов судовий звіт, в якому вказувалося, що більше 1000 дітей стали жертвами сексуального насильства з боку більш ніж 300 священників з шести римсько-католицьких єпарій Пенсільванії.</p>
<p>65% більшість батьків не розмовляли зі своїми дітьми про захист від сексуального насильства</p> <p>76% батьків, які розмовляють зі своїми дітьми на тему захисту від сексуального насильства, обговорювали правила поведінки з незнайомими людьми</p>	<p>В Україні від сексуального насильства постраждали (відкрито кримінальні провадження)</p>	<p>Ситуація 1</p> <p>Марина, 7 років. Мати дівчинки переїхала до Дмитра, нового співмешканця, в село. Жінка працювала в магазині в іншому місті та часто залишалася на нічну зміну. Дівчинка залишалася під опікою у Дмитра. За словами дівчинки: «Спочатку мені подобалося грати із Дмитром, він іноді купував цукерки. Потім він казав, що ми зніматимемо мультик... казав роздягтися і лоскотати собі пією, давав цукерки, гроші, щоб я йшла в магазин, купувала мені смачине. Я одного разу не хотіла знімати мультик, а він сказав, що розповість мамі, що я його не слухаю... мене забере поліція.»</p>
<p>Ситуація 2</p> <p>Оксана, 15 років. Дівчинка незадоволена своєю зовнішністю, часто сидить на дітках і вживаючи її покруив хлопців. Оксана познайомилася з Михайлом, (25 років) у соціальній мережі. Чоловік коментував її фото, робив компліменти та одного разу запропонував зробити фотосесію, похвалюючи, що він професійний фотограф. Оксана охоче погодилася та вийшла пропонувати. За словами дівчинки: «Я соромилася, але він мене підбадьорював, робив компліменти, казав, що я дуже гарна. Спочатку я фотографувалася одгнітна, але потім він почав пропонувати оголоти плече, ноги ... говорив, що я мене гарно тіло, що я приваблива і не повинна соромитися. Згодом я роздягалася... Після фотосесії ми з ним пошукались, він мене почав терхатися «тато... мой груді» і вилучав фото. Я відмовилася, але він почав загрозувати, що свої фото потраплять до інтернету та їх побачать мої друзі. Протягом року він з мене змушував, примушував до сексу, бив, прив'язував, принижував різними словами, коли роздягалася. Я терпіла рік, а потім розповіла батькам».</p>	<p>СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДИТИНОЮ</p> <p>Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань (Лансаротська конвенція)</p> <p>Стаття 18а) закріплює діяльність сексуального характеру з дитиною, яка діє як встановлені положеннями національного законодавства, не досягла встановленого законом віку для зайняття діяльності сексуального характеру.</p> <p>б) закріплює діяльність сексуального характеру з дитиною, коли використовується примус, сила чи вплив, або інші засоби зловживань, в тому числі зловживанням владою чи впливом на дитину, з боку члена виконавчого органу, або між зловживанням особистою владою ставленнями дитини, зокрема через її об'єктивну розумову та фізичну неспроможність або у разі її залежного становища.</p>	<p>ПОНЯТТЯ та ВИДИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА</p>
<p>Сексуальне насильство – протиправне посягання однієї особи або групи осіб на статеву недоторканність іншої людини, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього (-ої).</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тиснячі контакти із статевими органами; статеві акти (включно з оральною і анальною сексом, застосування мастурбації, залучення дитини до сексуальних «горяч», інше. 2. Тероризм до тиснячі або іншими частинами тіла; проникнення предметами або частинами тіла в сорочковий піяк, з роз'ємом внутрішнього органу дитини. 3. Підглядання за дитиною, коли дитина цього не підозрює під час роздягання, здійснення природних потреб. 4. Навмисне оголення перед дитиною та демонстрація статевих органів і сідниць дорослою людиною. Оголення дитини, не пов'язане з дитинством за нею. 5. Показ дитині порнографічних матеріалів, фотографування дитини в сексуальних позах, здійснення сексуального розбещення належить також залучення дитини до проституції, порноблогінг. 	<p>Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», сексуальне насильство як форма домашнього насильства це:</p> <ul style="list-style-type: none"> • будь-які дії сексуального характеру, вчинені щодо дитини незалежно від її згоди або у присутності дитини, • примус до акту сексуального характеру з третьою особою, • а також інші правопорушення проти статевої свободи або статевої недоторканності особистості, у тому числі скоєні щодо дитини чи в її присутності. 	<p>Сексуальне насильство щодо дитини:</p> <p>Тиснячі контакти, статеві акти, статеві акти (включно з оральною і анальною сексом), застосування мастурбації, залучення дитини до сексуальних «горяч», інше.</p> <p>Тероризм до тиснячі або іншими частинами тіла; проникнення предметами або частинами тіла в сорочковий піяк, з роз'ємом внутрішнього органу дитини.</p> <p>Підглядання за дитиною, коли дитина цього не підозрює під час роздягання, здійснення природних потреб.</p> <p>Навмисне оголення перед дитиною та демонстрація статевих органів і сідниць дорослою людиною. Оголення дитини, не пов'язане з дитинством за нею.</p> <p>Показ дитині порнографічних матеріалів, фотографування дитини в сексуальних позах, здійснення сексуального розбещення належить також залучення дитини до проституції, порноблогінг.</p>

Як постраждалий дистанційно зв'язується з родичами чи друзями?

1. Використовувати месенджери (Viber, Telegram, Messenger) або пошту (Gmail, Ukr.net).

2. Використовувати відеочат (Zoom, Skype, Google Meet).

3. Використовувати телефонні дзвінки.

4. Використовувати голосові повідомлення.

5. Використовувати електронні листівки.

6. Використовувати відеоблог.

7. Використовувати відеочат у соціальних мережах (Facebook, Instagram, YouTube Live).

8. Використовувати відеочат у месенджерах (WhatsApp, Telegram, Messenger).

9. Використовувати відеочат у програмі Zoom.

10. Використовувати відеочат у програмі Skype.

11. Використовувати відеочат у програмі Google Meet.

12. Використовувати відеочат у програмі Microsoft Teams.

13. Використовувати відеочат у програмі Cisco Webex.

14. Використовувати відеочат у програмі Jitsi.

15. Використовувати відеочат у програмі BigBlueButton.

16. Використовувати відеочат у програмі Blackboard Collaborate.

17. Використовувати відеочат у програмі FutureLearn.

18. Використовувати відеочат у програмі FutureLearn.

19. Використовувати відеочат у програмі FutureLearn.

20. Використовувати відеочат у програмі FutureLearn.

Вправа «Історія Ольги»

«Ольга живе зі своїм чоловіком Віктором і двома дітьми - 3-річним сином і 5-річною дочкою. Вона закінчила 9 класів середньої школи і сидить вдома, але вже деякий час жінка хоче піти вік Віктора. Він не дає їй достатньо грошей на господарство, не дає їй можливості піти працювати, тому що ревнує. Коли він приходить додому її п'яний, то ображає її, б'є та йноді примушує до сексу, навіть якщо вона не хоче (дівчата налякані та все це спостерігають). Ольга намагалася поговорити з ним, але все одно, що говорить зі стіною. Вона мріяла про це ситуацію останні 4 роки і не розповідала про це нікому. Вона не знає, що робити»

Який є альтернативний варіант вирішення цієї проблеми? Оберіть свій варіант відповіді:

Варіант 1
Ольга вирішує звернутися за допомогою:

1. Куди вона звернулася по допомогу?
2. Що їй допомогло?
3. Що вона вирішила зробити?
4. Чим закінчилась історія Ольги?

Варіант 2
Ольга вирішує піти від Віктора:

1. Що боду для неї найважче?
2. Як поводитися з дітьми?
3. Що потрібно Ользі, щоб домогтися успіху в особистому житті?
4. Чим закінчилась історія Ольги?

Варіант 3
Ольга просить поговорити з Віктором:

1. Коли Віктор поспував?
2. Що повинна сказати про чоловіка?
3. Як буде реакція Віктора, якщо спробувати втрутитися інші (позначити) люди?

Варіант 4
Ольга вирішує піти від Віктора, але через деякий час повертається до нього:

1. Що змусило Ольгу повернутися до Віктора (чому вона вирішила помириситися)?
2. Як поводитися з дітьми і друзями?
3. На Вашу думку, це краще для неї та її дітей?

Вебінар «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період COVID-19»

Міністерство Освіти і науки України
Українська організація «Ліа Стресс»
UNICEF

В рамках проекту «Підтримка та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період поширення коронавірусної інфекції COVID-19 в Україні» на початку 2020 року було проведено вебінар.

Мета

опанувати питання/надати знання ідентифікації та реагування на випадки насильства, з особливим увагою до домашнього насильства в умовах дистанційного навчання в період поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та заходи уряду по подоланню COVID-19 в Україні

Завдання:

1. Формування розуміння особливостей насильства щодо дітей, з особливим увагою до домашнього насильства в умовах дистанційного навчання в період поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та заходи уряду по подоланню COVID-19 в Україні
2. Формування навичок ідентифікації постраждалих дітей від насильства, з особливим увагою до домашнього насильства в умовах дистанційного навчання в період поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та заходи уряду по подоланню COVID-19 в Україні
3. Опанування алгоритмів реагування, виявлення потреб, та перенаправлення дітей постраждалих від насильства, з особливим увагою до домашнього насильства в умовах дистанційного навчання в період поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та заходи уряду по подоланню COVID-19 в Україні

Нормативна база

1. Конституція України «Про забезпечення та захист конституційних свобод громадян»
2. Закон України «Про освіту»
3. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 28 лютого 2000 року №469-2000 «Про захист дітей в Україні»
4. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
5. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
6. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
7. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
8. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
9. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
10. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
11. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
12. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
13. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
14. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
15. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
16. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
17. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
18. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
19. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»
20. Закон України «Про захист дітей в Україні» від 21 вересня 2000 року №409-2000 «Про захист дітей в Україні»

Насильство

Насильство – це будь-яке свідоме і навмисне (заздалегідь сплановане) застосування сили одного індивідуума проти іншого (фізичне – брутальністичне) і/або економічного над впливу і контролю.

Насильство – це фізичне, сексуальне, економічне або інші дії чи загрози, які здійснює одна особа над іншою, що порушує гарантоване Конституцією України право громадянства на особисту недоторканість.

Насильство – навмисне застосування фізичної сили або влади, лайливість або утрати загрози, направленої проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока ймовірність його) тілесні ушкодження, смерть, сексуальна зрада, відхилення в розвитку або дисфункція дитини (ДООС).

Домашнє насильство

– це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства,

- що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами,
- або між колишнім чи теперішнім подружжям,
- або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбні між собою,
- незалежно від того, чи проживає (прожила) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа,
- а також погрози вчинення таких дій.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII

Сексуальне насильство

– форма домашнього насильства, що полягає в будь-яких сексуальних контактах, вчинених стосовно неповнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевих свобод чи статевих недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або її присутності.

Важливо!

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства –

- особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі
- або стала свідком (очевидцем) такого насильства

Дитина-кривдник – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі

Ситуації домашнього насильства, коли дитина може бути постраждала як свідок:

- між подружжям;
- між колишнім подружжям;
- між нерешеними;
- між особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбні між собою, так батьки;
- між особами, які мають спільну дитину (дтей).

Для запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які постійно спільно проживають, мають власні права та обов'язки, які пов'язані з спільним проживанням.

Питання, що будуть висвітлені

- Що таке булінг?
- Ситуація в Україні (статистика)
- Нормативно-правова база
- Форми булінгу
- Стигма булінгу
- Порядок реагування на випадки булінгу (покупувати)
- Насильство булінгу
- Що робити/куди звертатися?
- Корисні ресурси

Що таке булінг?

Булінг (належачий, або жорстокий) – це систематичне, навмисне, фізичне, психологічне, економічне насильство, у тому числі і насильство щодо сексуального характеру, яке вчиняється стосовно неповнолітньої особи або такої особи стосовно інших учасників освітнього процесу, незалежно чи вона була навчальною закладом або фізичною особою чи підприємцем (Закон України «Про освіту» від 21.06.2018 № 214-ІІІ).

Згідно ст. 52 Закону України «Про освіту» учасниками освітнього процесу є:

- Завучів освіти
- Педагогів, вчителів-освітян та інших працівників
- Батьків заучуваних осіб
- Осіб, які проводять освітню діяльність
- Інші особи, передбачені спеціальними званнями та званнями до освітнього процесу у порядку, що встановлюється законодавчою особою

За даними опитування учнів/учениць у 2019 році («Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин (ESPAD)»)

Висока частота споживання алкоголю (15,2%) середній показник, що порівнюється з баченням програм 2-ї хвилі.

5,7% середній рівень вживання тютюну, що порівнюється з баченням програм 2-ї хвилі.

Серед тих, хто споживає алкоголь, понад третина вживає його.

25,7% вважається рівнем споживання тютюну, що порівнюється з баченням програм 2-ї хвилі.

18,7% середній рівень вживання тютюну порівнюється з баченням програм 2-ї хвилі.

14,3% середній рівень, що порівнюється з баченням програм 2-ї хвилі.

Чому не розказують?

- Боятися присутності батьків
- Боятися погони з боку однокласників
- Боятися вжити догани до батьків
- Боятися викриття провини
- Боятися погіршення ситуації
- Не довіряють дорослим
- Знаходяться у віллі

• Це не все для цих проблем – 16,5%

• Якщо в розслідуванні і роз'ясненні – 20,7%

• Серед інших викликів – 10,4%

• Лише 4,5% відповіли, що викликів немає або незначущих

<p>Уряд, який допомагає жертвам насильства.</p> <ul style="list-style-type: none"> Користуючись допомогою служб захисту дітей та жінок. Користуючись допомогою служб захисту дітей та жінок. Користуючись допомогою служб захисту дітей та жінок. Користуючись допомогою служб захисту дітей та жінок. <p>Україна та Європа ЄОП</p> <p>НАСА</p>	<p>НАСИЛЬСТВО ПРОТИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКОВИХ</p> <p>98 851</p> <p>ДІТЯ</p>	<p>Сфера дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству:</p> <p>Ситуації домашнього насильства, коли дитина може бути постраждала:</p> <ul style="list-style-type: none"> між подружжям; між колишнім подружжям; між родичами; між особами, які спільно проживають (проживали) спільно дім тощо, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, так батьки; між особами, які мають спільну дитину (дочку). <p>Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, як і щодо спільного проживання.</p>
--	--	---

<p>Вебінар «Протидія торгівлі людьми»</p> <p>Протидія торгівлі людьми</p> <p>STOP</p> <p>UNICEF</p>	<p>Що таке торгівля людьми?</p> <p>Здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином.</p> <p>Закон України «Про торгівлю людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI</p>	<p>Торгівля людьми – кримінальний злочин, який відноситься до тяжких</p> <p>Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шахрайства чи уразливого стану особи, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.</p> <p>Стаття 149 Кримінального Кодексу України</p>
---	---	--

<p>ТИПОВІ ПРИКЛАДИ РЕКЛАМНИХ ОГЛОШЕНЬ, ЯКІ ДАЮТЬ ПРИВІД ЗАМИСЛИТИСЯ</p> <p>Робота в краях клубів Європи для дівчат 18-30 років. Усі витрати за рахунок фірми. Щомісячна оплата від 1500 доларів США</p>	<p>Завдання</p> <p>Чи вживається, на вашу думку, випадок, описаний в історії, випадком торгівлі людьми? Чому? Якщо це випадок торгівлі людьми, то дайте відповідь на наступні запитання:</p> <ul style="list-style-type: none"> Які методи вербування використовували торговцями людьми? Які способи примусу використовували злочинці? У чому полягала експлуатація людей? Які поради Ви могли б дати головному герою/героїні історії?
---	---

<p>Дівчину запросили копіювати одяк після третього курсу навчання на літні канікули попрацювати в ресторані одного із міст Греції, де сама вже нічого не робила пішки рік і була дуже задоволена умовами. Спілкування відбувалося в телефонному режимі. Дівчину зустріли в аеропорту і привели на квартиру, де вже проживали інші дівчата з різних країн, які попросили її, що їх тут утримують силою і змушують надавати послуги сексуального характеру великій кількості чоловіків. Вивісно, що її подрота так само потрапила в подібну ситуацію рік назад і після цілого року таких знущань її необхідна свобода, якщо вона приведе на своє місце 2 інших дівчат. Саме тому вона і почала шукати зміну серед своїх подруг.</p>	<p>Вправа «Правдиві та хибні твердження» (правда чи неправда)</p> <ol style="list-style-type: none"> Потерпілими від торгівлі людьми можуть бути жінки, чоловіки та навіть діти; У біду потрапляють тільки нерозважливі; Є випадки, котрі свідчать про поширення внутрішньої торгівлі людьми; Людей втягують у тенета работоргівлі обманним шляхом; Зі мною такого не станеться; Потерпілими від торгівлі людьми стають тільки жінки; Торгівля людьми трапляється тільки, коли людина перебуває на території іноземної держави; Усі, хто їде за кордон знають, що з ними може трапитися; Торгівля людьми обов'язково пов'язана з перетином кордонів; Якщо ти працюєш протягом навчального року, у вільний від навчання час, твоя робота зайнятих не повинна перевищувати 12 годин на тиждень, якщо тобі від 14 до 15 років 18 годин на тиждень, якщо тобі від 16 до 18 років. 	<p>Історія</p> <p>... (детальний текст історії про дівчину в Греції) ...</p> <p>Додаткова інформація:</p> <ul style="list-style-type: none"> ... (контактні дані та посилання) ...
--	--	---

ДОДАТОК Н

Кейси «Реальні історії торгівлі людьми»

Світлана, 23 роки

З дитинства Світлана мріяла стати моделлю і поїхати за кордон. Одного разу в Інтернеті вона прочитала оголошення про кастинг фотомоделей для роботи в Італії. І вона пройшла. Їй запропонували підписати контракт на 1 рік, щоправда на незрозумілій їй італійській мові, обіцяли оплатити дорогу і проживання. Її запевнили, що вона зароблятиме 1500 євро в місяць. Дівчина погодилася. Коли вона приїхала в Італію, все виявилось по-іншому. У неї відібрали паспорт і телефон, завезли у приватний будинок, нібито для фотосесії. Там було ще багато дівчат. Їм було заборонено куди-небудь виходити, всюди була охорона. Їх примушували зніматися в порнофільмах, обслуговувати клієнтів. Тих, хто відмовлявся, жорстоко били, гасили об тіло сигарети, залякували. Багато хто безслідно зникав. Через рік Світлані допоміг врятуватися клієнт.

Тетяна, 22 роки

Тетяна знала Наталку з дитинства, вони навчались у паралельних класах. Після закінчення школи вони довго не бачились, але одного разу зустрілись на дискотеці. Наталка виглядала дуже добре, сказала, що у неї є знайомий у Греції, який володіє низкою ресторанів, і йому потрібні офіціанти. Наталка запропонувала Тетяні поїхати разом із нею до її знайомого попрацювати й заробити непогані гроші. Дівчина погодилась... Наталка допомогла оформити візу і купити квитки. На вокзалі в Греції їх зустріли двоє чоловіків і відвезли на машині в сусіднє місто. Вони приїхали в якийсь бар, після чого Наталка зникла. Тетяні сказали, що вона повинна відпрацювати 3 місяці, щоб повернути витрачені на неї гроші. Гроші та паспорт у неї забрали, зарплату не виплачували. За нею та ще двома дівчатами спостерігала жінка, за непослух їх жорстоко били, залишали без їжі...

Вадим, 20 років

Вадим після закінчення коледжу не міг собі знайти роботу. Одного разу в місті на зупинці він побачив оголошення про набір робітників у Росію. Він зателефонував по зазначеному телефону і був приємно здивований, що не потрібно оплачувати дорогу, жодних документів оформлювати, досвід роботи не обов'язковий, заробітну плату теж обіцяли високу. Коли Вадим приїхав у Москву, його завезли на закритий будівельний майданчик, забрали документи, телефон. Охорона не дозволяла йому залишати територію будівництва. Хлопець працював по 12–14 годин на добу, погано харчувався і жив у сараї. Через 4 місяці він уже фізично не міг нормально працювати, після чого його вивезли на сільську дорогу і викинули без документів і грошей.

Сергій і Наталка, 20 років

Подружжя Сергій і Наталка одного разу натрапили на оголошення про волонтерську діяльність у Республіці Білорусь. Молоді люди відразу ж відгукнулись, бо були волонтерами по життю. Приїхавши за вказаною адресою до іншої країни, у них відразу забрали всі документи. Потім вони зрозуміли, що під приводом роботи волонтерами їх завербували для жебракування. Вербувальник обіцяв виплачувати по 10 доларів щоденно, ввечері після робочого дня. Він також обіцяв укласти трудовий договір, видати офіційні посвідчення волонтерів, оформити документи щодо волонтерства (назва організації, мета збору коштів, юридичні адреси та банківські реквізити). Натомість заробітчан змушували жебракувати по 12 годин та більше щоденно біля станцій метро, церкви, стояти на місці за будь-яких погодних умов: під дощем чи у спеку.

Микита

Після смерті батьків у мене не було грошей для того, щоб сплатити борг за квартиру, і я вирішив ризикнути – поїхати на роботу за кордон. В одній із газет я прочитав оголошення, що фірма на вигідних умовах працевлаштовує за кордоном. Вирішив зателефонувати, щоб дізнатися, яку роботу мені запропонують. Від секретарки я дізнався, що для працевлаштування в Ізраїлі мені знадобиться закордонний паспорт та час для оформлення робочої візи. У той момент я вважав, що мені пощастило.

Наступного дня я пішов у фірму на прийом до директора. Він виявився респектабельним чоловіком приблизно 45 років, повідомив, що я буду працювати у шпиталю, що мене очікують гарні умови проживання, висока зарплатня, але необхідно буде пройти медичний огляд про всяк випадок, адже пацієнти – люди з серйозними порушеннями імунної системи. Я сказав, що погоджуюся, та віддав паспорт на оформлення візи.

Через 3 місяці я летів до Ізраїлю. В аеропорту мене зустрів представник фірми та відвіз на машині до шпиталю, який знаходився у двоповерховому будинку на околиці. Останнє, що я запам'ятав, це обличчя, яке схилилося наді мною із шприцом в руці. Прокинувся я у приміщенні, схожому на підвал, без вікон, захотів піднятися, але не зміг через відчуття різкого болю у правому підребер'ї.

Відкинувши ковдру, я побачив, що живіт забинтовано. За час перебування у шпиталю я перестав відчувати час. Кожного дня до мене приходила жінка і робила якісь ін'єкції. Вона не знала російської, тому я не мав змоги уточнити інформацію щодо місця перебування. Коли я зміг самостійно ходити, то побачив шов, який зарубцювався. Жінка видала мені квиток на літак і три тисячі доларів. Так, я повернувся додому із грішми, але без правої нирки.

Оксана

Я народилася у селі під Києвом в родині вчителів. Після закінчення школи не здала вступні іспити в університет. Працювала в радгоспі, але зарплатня була невеликою. Знайома моєї мами кілька разів їздила в Італію на заробітки. Вона запропонувала мені поїхати разом із нею та працевлаштуватися гувернанткою.

Мої господарі виявилися літньою парою, що мешкають у великому двоповерховому будинку. Мені довелося працювати з п'ятої ранку до пізньої ночі без вихідних. Кожний ранок починався з того, що я мила туалети та ванни. Для досягнення ефекту доводилося користуватися мийними засобами з високим вмістом хлору. Рукавички мені не купували, бо вважали це зайвим. Потім я прибирала в усіх кімнатах, готувала сніданок, мила посуд та прала. У мене з'явилися червоні висипи на шкірі, я почала втрачати вагу, відчувала запаморочення. Мені здавалося, що це все пройде, але кожного разу, коли я користувалася мийними засобами, у мене розпочинався кашель.

Я попросила хазяйку видати мені розрахунок. Вона відповіла, що через мій завчасний від'їзд із заробітку вирахують частину грошей. Повернувшись в Україну, я кілька місяців провела у лікарні й витратила майже половину грошей, які заробила, на лікування. Я не можу користуватися мийними засобами через стан мого здоров'я дотепер.

Катерина

Після закінчення школи Катя здала вступні екзамени до університету на факультет іноземних мов. До початку навчання попереду був ще місяць.

Знайома Каті, 22-річна Віра, яка неодноразово їздила на роботу в Італію, розповіла дівчині, що з її блискучим знанням англійської та німецької мови, вона легко могла поступити до університету в Мілані, де вона працює і, що вона знає багато українців, які там навчаються. Віра запропонувала поїхати разом із нею, щоб випробувати свої сили.

Вмовивши своїх батьків, Катя оформила закордонний паспорт і по туристичній візі, яку отримати виявилось легше і скоріше, поїхала з подругою в Італію.

Виявилось, що у Міланському університеті на Катю ніхто не чекав. Через те, що крім паспорта і візи у Каті не було інших документів, в університеті з дівчиною навіть ніхто не

захотів розмовляти. Але Каті, яка витратила велику суму грошей на оформлення документів на поїздку, було соромно одразу повертатися додому. Віра запропонувала впродовж місяця працювати у кав'ярні офіціанткою, заробити грошей, а потім вертатися додому.

Перші три дні для Каті були дуже успішними. Вона легко справлялася з роботою та отримувала чайові. Проте одного разу Катю посадили у машину та повезли у невідомому напрямку. Хазяїн квартири, куди її привезли, змушував надавати сексуальні послуги клієнтам, яких він приводив до неї, бив її, якщо вона відмовлялася це робити, і пильно стежив, щоб клієнти не знали мов, якими володіє Катя.

Цілком випадково дівчині через три місяці пощастило втекти, вона звернулася до поліції. Через деякий час Катю депортували в Україну.

ДОДАТОК П

Опитувальний лист

Продовжить опис наведених ситуацій, опишіть головних героїв, їх вчинки та дії.

Ситуація 1. «Вечір. Оля їхала в тролейбусі з тренувань, дивилась на відображення салону в темному вікні. Хтось попросив закомпостувати талон. Ось якась жінка тихенько поставила свою сумку прямо на підлогу. Раптом Оля побачила юнака, вони зустрілись поглядами, і вона зрозуміла, що не хотіла б розлучатися з ним, не познайомившись. На зупинці їй треба було виходити, вони ще раз зустрілися поглядами. Оля підійшла до виходу...»

Ситуація 2. «На день народження Мишко запросив найближчих друзів. Тут були моя знайома Света, незнайомий Юра і ще кілька дівчаток і хлопчиків. Батьки Мишка поїхали на дачу, залишивши усе необхідне для святкування дня народження сина. Я давно знала Мишка, навіть колись сиділи з ним за однією партою. У мене був хороший настрій, і в розпалі святкування мені в голову прийшла думка, що, може...»

Ситуація 3. «У Люби була подруга Таня. Їм подобалося разом проводити вільний час. Шукали пригод, зав'язували знайомства з незнайомими людьми. Цього разу вони вирішили прогулятися вечірнім містом. Навколо було багато людей. І тут і там нові обличчя. Особливо приваблювали хлопці. Раптом Таня зробила зупиняючий жест і звернула увагу подруги на двох юнаків, можливо, теж друзів, що стояли біля кіоску і весело про щось розмовляли...»

ДОДАТОК Р

Сповідь дівчини, яка була залучена до комерційного сексу

Я виросла в невеличкому містечку на сході України. Моя мама померла, коли мені було пів року. Їй було всього шістнадцять, і я так і не дізналася, від чого вона померла, бабуся, яка регулярно заглядала в чарку, не хотіла мені говорити. За офіційною версією, смерть настала «від природніх причин».

Я цьому не вірю. Хіба в шістнадцять років вмирають «від природніх причин»? Мене заспокоює думка про те, що Бог вирішив забрати її до себе. Чула, що вона була дуже красива і мала гарне почуття гумору. Цьому я вірю, тому що і у мене воно прекрасне.

Мене виховувала бабуся. Вона була непоганою людиною, читала мені книги, пекла для мене печиво, готувала найкращу в світі картоплю. Єдиною проблемою була випивка. Іноді вона приводила друзів-п'яниць додому. Коли вона напивалася і засинала, ці друзі до мене чіплялися. Це почалося, коли мені було чотири або п'ять років, і повторювалося регулярно. Я впевнена, що бабуся нічого про це не знала.

Вона працювала прибиральницею у передмісті. Тому я була типовою «дитиною вулиці» – вулиця була моїм вихователем, я сама ходила в дитячий садок і сама потім поверталася додому. Чоловіки по сусідству знали про це, і деякі не гребували цим користуватися.

На вулиці, недалеко від нашого будинку я іноді бачила жінок з пишними зачісками і в блискучих сукнях. Я їм гадки не мала, що вони роблять. Я думала тільки про те, що вони дуже красиві та яскраві. Як і багатьом маленьким дівчаткам, мені теж хотілося бути яскравою.

Одного разу я запитала бабусю, що роблять ці жінки. Вона відповідала: «Знімають труси перед чоловіками, а ті дають їм гроші». Я ще подумала: «О, я теж так буду робити!» – адже чоловіки вже знімати з мене трусики.

Пам'ятаю, як, будучи сама вдома, я розважалася в компанії уявних друзів, з якими співала і танцювала. Думаю, це допомагало мені в житті. Я була досить товариською дівчиною і багато сміялася.

Водночас я постійно відчувала страх. Я не розуміла, чому винна я в тому, що зі мною відбувається. Можливо зі мною щось не так, думала я. Хоча я була розумною, поступово закинула навчання. Потім я вже зовсім не вміла говорити «ні». Якщо сусідські хлопці говорили, що я їм подобаюся чи щось хороше для мене робили, я ні в чому їм не відмовляла.

У чотирнадцять років я вже мала двох дітей від сусідів, двох маленьких дівчаток. Бабуся почала говорити, що я повинна щось заробляти, щоб прогодувати цих дітей. У нас не вистачало їжі, одягу, не було майже нічого.

Зрештою одного вечора я вийшла на вулицю і зайняла місце перед готелем. На мені були дешевенькі костюм і туфлі, губи нафарбовані яскравим помаранчевим кольором, я вважала, що це додасть мені років.

Мені було чотирнадцять, і я проплакала всю ту ніч. Але я це зробила. Мені це не подобалося, але п'ять чоловіків, з якими я встигла зустрітися за ту ніч, показували мені, що і як робити. Вони бачили, що я дуже юна, і здавалося, їм це подобалося.

Я заробила 600 гривень і віддала майже всі гроші бабусі, яка не запитала, звідки вони у мене з'явилися.

Наступного тижня я повернулася на те саме місце. Бабуся, схоже, була задоволена, коли я знову принесла додому гроші.

Але на третій раз двоє чоловіків, погрожуючи пістолетом, запхали мене в багажник своєї машини. Вони вчинили так тому, що я «не мала сутенера» на цій вулиці. Спочатку вони мене відвезли у відкрите поле і там згвалтували. Потім – в готельний номер, де замкнули мене в шафі.

Все це – типова поведінка сутенерів, мета яких – зламати волю дівчини. Мене тримали там довгий час. Я благала відпустити мене, тому що була голодна, але мене випустили тільки тоді, коли я погодилася на них працювати.

Деякий час, приблизно пів року, вони торгували мною, як власністю. Додому мене не відпускали. Кілька разів я намагалася втекти, але мене ловили і робили мені дуже боляче. Пізніше мене перепродали іншим сутенерам.

Фізичне насильство було жахливим, але гірше – це психологічне насильство. Вони говорили такі речі, які ображають тебе і принижують. Сутенери – вправні кати, вони добре вміють маніпулювати.

Люди часто описують проституцію як щось гламурне, елегантне, як у фільмі «Красуня». Насправді все і близько не так. За день повія може прийняти до п'яти клієнтів, зазвичай незнайомих. За рік – це більше 1800 чоловіків, з якими у неї був статевий акт або оральний секс. Це ніякі не стосунки, ніхто квітів не приносить. Вони просто користуються твоїм тілом, як туалетом.

До того ж клієнти часто бувають жорстокими. У мене 5 разів стріляли, 13 разів різали ножом. Не знаю, чому ці чоловіки на мене накидалися. Все, що я знаю, – суспільство створило їм для цього комфортні умови.

Вони приходили зі своєю люттю, психічною хворобою і зривали весь гнів на повії, знаючи, що я не піду в поліцію, а якби навіть і пішла, ніхто там мене серйозно не сприйме. У мене були знайомі – красиві дівчата, які так і загинули на вулиці.

Я відпрацювала повією 14 або 15 років, перш ніж почала вживати наркотики. Рано чи пізно, вичерпавши всі свої ресурси, після того як тебе душили подушкою або різали ножом, твоя система потребує будь-якого допінгу для мужності.

Я була повією 25 років і не бачила жодного способу з цим порвати. Але одного разу – мені було майже 40 – клієнт викинув мене з машини. Моє плаття зачепилося за дверцята, і він протягнув мене шість кілометрів по асфальту. Я здерла всю шкіру з одного боку обличчя і тіла.

Я звернулася в міську лікарню і мене негайно завели в кабінет екстреної допомоги. Адміністрація викликала поліцейського. Він подивився на мене і сказав: «А, я її знаю! Це повія. Напевно, вона побила якогось клієнта, вкрала у нього гроші, а потім отримала по заслугах». Я почула, як медсестра засміялася разом з ним. Вони виштовхали мене з кабінету, бо я ніхто і не заслуговувала отримати навіть першу медичну допомогу.

Саме тоді, поки я чекала наступної зміни, щоб хтось таки подивився на мої рани, прийшла лікар, оглянула мене, надала допомогу і порадила звернутися в соціальну службу. Я знала, що в соціальні служби краще не звертатися, але чомусь пішла. Там мені порадили звернутися в організацію під назвою «Генезис». Ним керувала прекрасна жінка Софія, яка стала моєю героїнею і вчителькою. Це вона допомогла мені повністю змінити життя.

Там я була у безпеці та мала все, що було мені потрібно. Мені сказали, що можна не поспішати і залишатися тут скільки треба. І я залишилася майже на два роки. Моє обличчя зажило, а разом із ним і моя душа. Я знову стала собою.

На прикладі Софії я дізналася, який глибокий зв'язок може існувати між жінками, скільки довіри, любові й підтримки вони можуть давати одна одній.

Зазвичай, коли жінка зав'язує з проституцією, вона не хоче про це говорити. Хто одружиться з нею? Який роботодавець запропонує роботу?

Незабаром я розпочала волонтерську роботу з дівчатами з секс-індустрії, разом із небайдужими активістами ми заснували фонд «Повір у себе» та допомагаємо жінкам і дівчатам, залученим до комерційного сексу.

Зараз ми підтримуємо стосунки з 13 дівчатами, які закінчили школу і навчаються в технікумах, а деякі і в університетах. Вони прийшли до нас в 11, 12, 13 років уже зруйнованими. Проте зараз вони відновлюються.

І ще скажу, щоб розвіяти деякі думки наївних дівчат. Можливо поки все добре. Ти студентка юридичного факультету, можливо у тебе тільки благополучні клієнти, які знаходять тебе через агентство, ти не працюєш на вулиці, а тільки в готельних номерах за попередньою домовленістю. Але коли хтось вперше заподіє тобі біль, тоді ти повною мірою усвідомиш свій стан. Рано чи пізно завжди знайдеться якийсь клієнт, який приведе ще троє або четверо друзів,

всі разом тебе жорстоко згвалтують, а потім підуть разом із твоїми телефоном і грошима. І раптом у тебе не залишається ні засобів до існування, ні можливості заробити, адже ти вся побита. Такі реалії проституції.

Жінки, які пережили катування, маніпуляції, насильство, повинні мати статус потерпілих, а не злочинців.

Зав'язавши з проституцією, я не була готова до стосунків. Однак після трьох років лікування і утримання я зустріла неймовірного чоловіка. Він не засуджував мене, підтримував у всіх моїх справах. У минулому році ми святкували десяту річницю весілля.

Доньок виховала моя тітка у передмісті, вони вирости чудовими людьми. Одна – лікар, а друга працює в кримінальній юстиції. Ми з чоловіком недавно усиновили мого маленького племінника, і ось, раптом, в 58 років я стала тією мамою, яка вболіває за дитину.

Отже, я тут, аби сказати вам, що й після такого лиха, після таких травм – є життя. Є життя, після того як тобі говорили, що ти – ніщо і ніколи ніким не станеш, що ти ні копійки не вартий. І я маю на увазі не якісь там жалюгідні крихти, а велике і повноцінне життя.

ДОДАТОК С

**Завдання для квесту
на честь Міжнародного дня захисту дітей**

Станція «Знай свої права»

1. Анкета «Моя правова обізнаність»

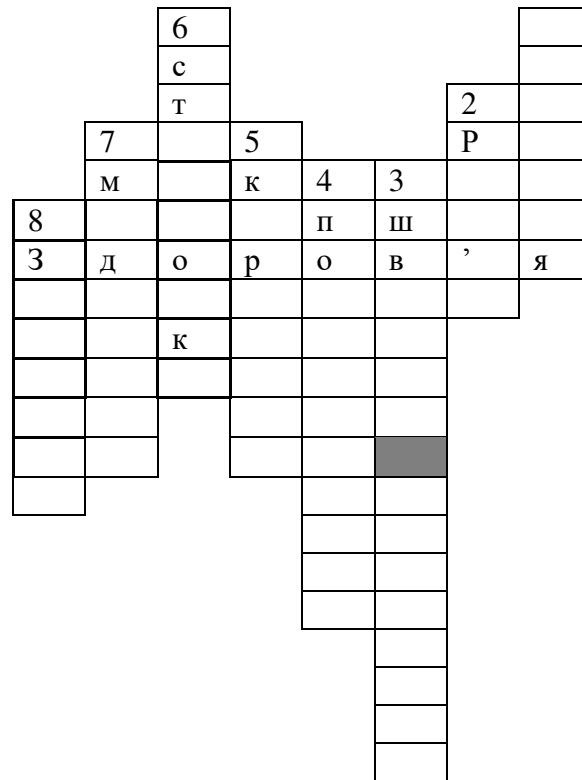
1. Як ви вважаєте, чи потрібно знати свої права?
2. Які права дитини вам відомі?
3. Як ви вважаєте, чи порушуються ваші права:
  - а) у школі (які?);
  - б) удома.
4. Куди б ви звернулися у випадку порушення ваших прав?
5. Які ви знаєте нормативні документи, що захищають права дітей?
6. Чи хотіли б ви більше дізнатися про свої права?

2. Тестове завдання:

1. Конвенція – це ...
  - а) закон;
  - б) угода;
  - в) наказ.
2. Який документ затвердила у 1989 році ООН про права дітей?
  - а) Декларацію прав дитини;
  - б) Конвенцію прав дитини;
  - в) Закон України про охорону дитинства.
3. Якими законами регулюються права дитини в Україні?
  - а) Декларацією прав людини;
  - б) Конвенцією прав дитини;
  - в) Законом України про охорону дитинства.
4. Скількома країнами світу було ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини?
  - а) 30; б) 91; в) 191.
5. Коли Конвенція ООН про права дитини набула чинності в Україні?
  - а) 27 вересня 1991 року;
  - б) 27 вересня 2000 року;
  - в) 1 травня 1992 року.
6. Скільки прав має дитина згідно зі статтями Конвенції ООН?
  - а) 25; б) 30; в) 40.
7. Дитиною вважається ...
  - а) істота, що потребує повноцінних умов для розвитку і зростання;
  - б) людська істота до досягнення нею 18-річного віку;
  - в) захищений законом повноцінний член суспільства.
8. Якої групи прав не передбачено Конвенцією?
  - а) «підключтеся про мене»;
  - б) «я маю власну думку»;
  - в) «я можу самостійно будувати своє життя».

За кожен правильну відповідь – 1 бал, максимальна кількість балів – 8.

3. Завдання: розв'язати кросворд, в якому зашифровано назви заходів з охорони здоров'я дітей в Україні.

1. Введення в організм ослаблених або зруйнованих збудників захворювання з метою формування імунітету до інфекційних хвороб; в Україні здійснюється безкоштовно всім дітям проти туберкульозу, кору, поліомієліту, правця, дифтерії та ін. (*щеплення*).
2. Проба, яка призначається для оцінювання працездатності серця при фізичному навантаженні, є обов'язковою для всіх школярів, за результатами цієї проби визначається група для занять на уроках фізичної культури (*Руф'є*).
3. Спеціальна медико-санітарна організація, що надає першу миттєву медичну допомогу при нещасних випадках та загостренні хвороб (*швидка допомога*).
4. Лікувально-профілактичний заклад для надання допомоги лікарями різних спеціалізацій та проведення медичних оглядів (*поліклініка*).
5. Сукупність адміністративних і медико-санітарних заходів, за допомогою яких запобігають поширенню інфекційних хвороб людини, зокрема припинення роботи дитячих закладів у період епідемій (*карантин*).

6. Те, що оформляють під час поїздки для організації медичної допомоги на випадок травми чи хвороби (*страховка*).
7. Місце, де надають першу медичну допомогу на території навчального закладу (*медпункт*).
8. Комплекс фізичних вправ, що виконують вранці з метою розминки м'язів і суглобів, часто проводиться у навчальних закладах та літніх таборах (*зарядка*).

4. Завдання: прочитати частини казок і сказати, які були порушені права дитини.

1. «Я Зайчисько, я маленький, хатку мав собі гарненьку, та прийшла коза рогата, і нема у мене хати. Ой, хутчіш допоможіть, мої права ви підкажіть».

З якої казки цей лист? («Коза-дереза»)

Чиї та які права були порушені? (*Право на родинну оселю*)

2. «Рятуйте! Матуся пішла за молоком, а нас з'їв сірий вовк!»

З якої казки цей лист? («Вовк і семеро козенят»)

Чиї та які права були порушені? (*Право на життя*)

3. «Діти, я хочу на бал, а мене примушують працювати без відпочинку.»

З якої казки цей лист? («Попелюшка»)

Чиї та які права були порушені? (*Право на відпочинок*)

4. «Діти, мене відвезли від бабусі і названої сестри в льодове царство. Мені холодно, я хочу додому.»

З якої казки цей лист? («Снігова королева»)

Чиї та які права були порушені? (Право на вільне пересування)

5. «Діти, допоможіть! Посадили мене у в'язницю за те, що допоміг Гарбузу повернути його будиночок.»

З якої казки цей лист? («Чиполіно»)

Чиї та які права були порушені? (Право на волевиявлення)

6. «Мені дуже холодно в зимовому лісі. Діти, допоможіть знайти квіти.»

З якої казки цей лист? («Дванадцять місяців»)

Чиї та які права були порушені? (Право на любов і піклування)

7. «Діти, допоможіть! Розлучила мене Зміючка з татом і ненькою. Хто ж тепер буде їм рибку ловити і годувати.»

З якої казки цей лист? («Івасик-Телесик»)

Чиї та які права були порушені? (Право на любов і піклування)

8. «Полечу я від баби і діда, коли назбираю багато пір'ячка. Не можу так більше жити»

З якої казки цей лист? («Кривенька качечка»)

Чиї та які права були порушені? (Право на особисті речі)

5. Опрацювання кейсів

Ситуація 1

Позивач: Червоний Капелюшок.

Відповідач: Вовк.

Справу веде суддя.

Діти-«герої» займають відповідні місця: 2 парти, стіл судді, дерев'яний молоток.

Червоний Капелюшок: Ваша честь! Ідучи дорогою через ліс до хворої бабусі, я зустріла Вовка. Він сказав, що він чуйний, добрий, що він також хоче провідати хвору бабусю. Я йому повірила. Ми вирішили позмагатися: підемо різними дорогами, хто швидше дістанеться місця. Але Вовк випередив мене, обманом забрався до хати, з'їв бабусю, а потім і мене.

Суддя: Відповідачу, що ви можете сказати про таку заяву. Це правда?

Вовк: Ваша честь! Це правда! Але я був голодний, а я маю право на повноцінне харчування!

Суддя: Усе зрозуміло! Навіть немає потреби йти до кімнати нарад! Оголошується рішення суду! (Удар молотком) Ви, шановний (до Вовка), порушили головне право дитини – право на життя!

По-друге, Ви незаконно ввірвалися до чужої оселі. Тому Ви вважаєтеся винним у злочині. Суд зобов'язує Вас вивчити права дітей і рекомендує харчуватися тільки рослинною їжею. Рішення прийнято! (Удар)

Виходять Червоний Капелюшок і Вовк, стають перед дітьми.

Червоний Капелюшок: У майбутньому я не буду такою довірливою до незнайомих і не буду з ними навіть розмовляти!

Вовк: Виконуватиму рішення суду – буду вегетаріанцем!

– Які права дитини порушив Вовк? Чи потрібно спілкуватися з незнайомими людьми?

Чи правильне рішення виніс суддя?

– Чи прислухається до цього рішення Вовк?

Ситуація 2

Позивач: Герда.

Відповідач: Снігова Королева.

Справу веде суддя:

Герда: Ваша честь! Снігова Королева викрала мого названого брата Кая, зачарувала його і залишила жити в своєму кришталевому палаці. Скільки сліз я пролила, всі навіть повірили, що Кая немає серед живих, що, можливо, потонув у річці. Потім, шукаючи його, я подолала багато перешкод.

Снігова Королева: Я – Королева! І не маю відповідати ні за що! І потім, він сам прив'язав свої санчата до моїх саней.

Суддя: Шановна! Хто б Ви не були, але маєте відповідати перед законом!

Снігова Королева: Нічого поганого я не скоїла! Хлопчиків я бажала лише добра! Я обіцяла йому увесь світ і пару ковзанів!

Суддя: Це лише Ваша думка. Але дитина має право на власну думку, а Ви його зачарували і позбавили його прав! У вас є ще щось у своє виправдання?

Снігова Королева: Я не винна!

Суддя: Оголошується рішення суду! (*Удар*) Відповідач порушила право дитини на захист від викрадення, позбавила права дитини на власну думку. Суд зобов'язує Вас вивчити і знати права дітей. Рекомендує взяти собі на виховання і догляд дитину-сирітку і дбати про неї, адже таким діткам, що не мають батьків, потрібна особлива увага! Але без усяких чарів, шановна! Рішення прийнято! (*Удар*)

Виходять Герда і Снігова Королева (*з-за парти*).

Герда: Будьте обережні з незнайомцями! Не впускайте в будинок, коли немає вдома батьків, не сідайте в машину до незнайомих, не беріть від них гостинці, не гуляйте далеко від своєї домівки!

Снігова Королева: Я прислухаюсь до рішення суду і візьму собі на виховання дитину-сирітку.

– Які права дитини порушено в цій судовій справі?

Ситуація 3

Позивач: Попелюшка.

Відповідач: Мачуха.

Справу веде суддя.

Попелюшка: Ваша честь! Життя з моєю Мачухою та її двома доньками стало нестерпним. Вони мене ненавидять. Усю брудну роботу виконую я: і перу, і прибираю, у той час, коли сестри лише сплять та крутяться перед дзеркалом. Я вбрана в лахміття, а вони – в гарних дорогих сукнях. Я сплю на горищі в соломі, а сестри – в розкішних кімнатах, на пухових перинах.

Суддя: Відповідайте, відповідачу, що Ви скажете на цю заяву?

Мачуха: Це моя сім'я, і я сама в ній розберусь!

Суддя: У Попелюшки є права і Ви їх порушуєте. За це Ви відповідатимете перед законом! Відповідайте, чому Ви так поводитесь із пасербицею?

Мачуха: Я ненавиджу її за красу! Поряд із нею мої власні дочки здаються негарними!

Суддя: Суду все зрозуміло. Оголошується рішення суду. (*Удар*)

У Конвенції ООН про права дитини зазначено: діти мають рівні права, не повинні залучатись до тяжкої, непосильної праці, мають право на відпочинок, дитина не повинна бути скривджена. А головне – має право на любов та піклування! Ви порушили цілу низку прав Попелюшки і визнані винною. Суд зобов'язує Вас вивчити права дитини і радить не порушувати їх, інакше з Вами трапиться те саме, що з Мачухою з казки «12 місяців» – Ви перетворитесь на собаку! Рішення прийнято!

Виходять Мачуха і Попелюшка.

Попелюшка: Дорогі друзі! Вивчайте і знайте свої права!

Мачуха: Я не хочу перетворюватись на тварину, а тому більше ніколи не ображатиму свою пасербицю Попелюшку!

– Які права дитини порушено в цій судовій справі?

Станція «Здоровий спосіб життя»

1. Запитання

Чи правда що...

1. Нормальна температура тіла людини – 36,6? (Так)
2. Йод видобувають із морських водоростей? (Так)
3. Фрукти та овочі містять необхідні для організму підлітка вітаміни (Так)
4. Вживання солодощів добре впливає на розвиток організму? (Ні)
5. Здоров'я дитини не впливає на її успіхи в навчанні (Ні)
6. Сонячні ванни повинні тривати максимально довго? (Ні)
7. Алкоголь у малих дозах корисний для здоров'я дітей і підлітків? (Ні)
8. У футбольній команді 12 гравців? (Ні, 11)
9. Найменшим м'ячем користуються в настільному тенісі? (Так)

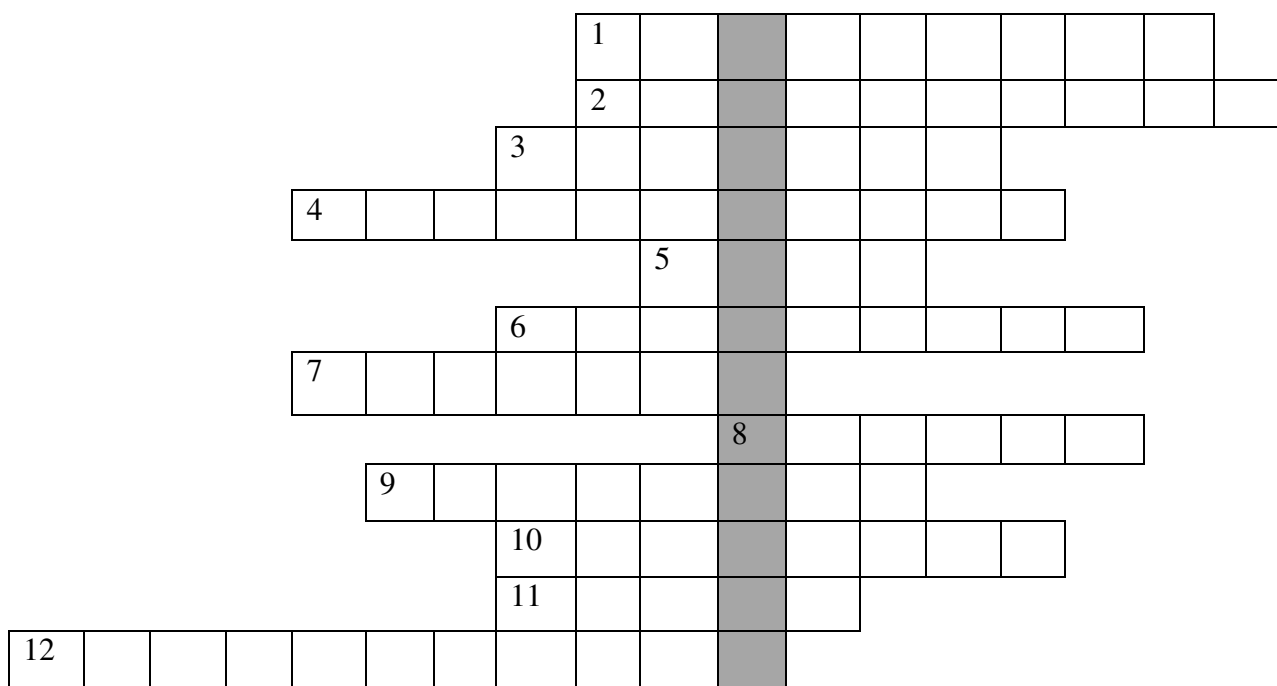
2. Мелодія здоров'я

Пригадати та заспівати (кілька стрічок) якомога більшу кількість пісень, де згадується про здоров'я, здоровий спосіб життя та все, що з ним пов'язано.

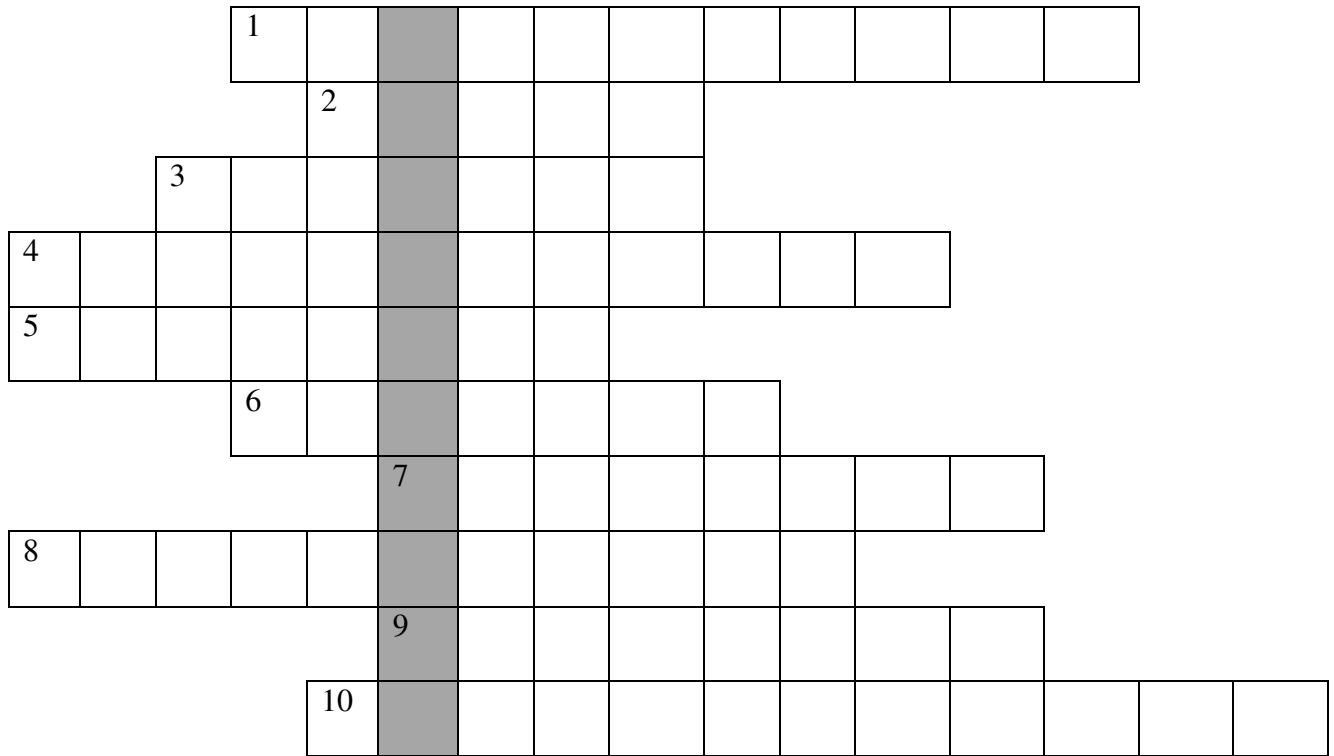
3. Рух – це життя

Пройти естафету за найкоротший час: стрибки в мішках, біг «на трьох ногах» – дві ноги представників команди зв'язуються мотузкою, «качиний крок», ходьба на руках – один представник стає на руки, другий тримає його за ноги.

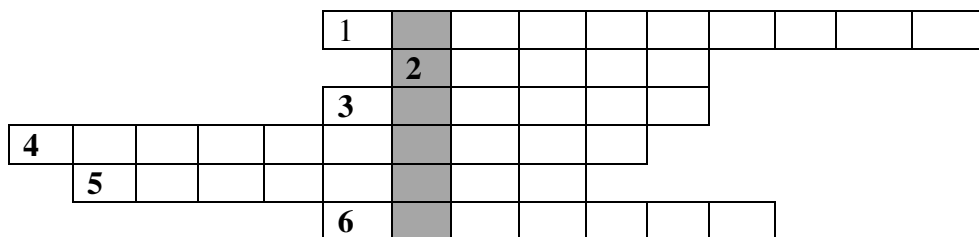
4. Кросворди

1. Захисна реакція, якою організм обмежує поширення інфекції.
2. До правил здорового способу життя належить регулярне ... .
3. Виняткове, незвичайне, рідкісне явище, те, що складно досягнути.
4. Нестача йоду в організмі людини.
5. Сигнал про порушення в роботі організму.
6. Вони є основним джерелом енергії для організму, сприяють кращій роботі серця, м'язів, мозку.
7. Її назва походить від богині здоров'я у давньогрецькій міфології.
8. Найпоширеніше захворювання зубів.
9. Захисні механізми організму.
10. Спеціальні речовини, які організм виробляє проти вірусів.
11. Вони забезпечують організм будівельним матеріалом для клітин.
12. Коли організм бореться з інфекцією, підвищується ... .

1. Прискорення росту і статевого дозрівання дітей і підлітків порівняно з їхніми ровесниками.
2. Рациональний розподіл часу на всі види діяльності та відпочинок протягом дня.
3. Брак хвороб, стан фізичних, душевних і соціальних гараздів.
4. Ситуація, в якій небезпека загрожує окремій людині або групі людей.
5. Сонце, повітря, вода – ... чинники, які впливають на життя людини.
6. Порушення нормальної життєдіяльності організму.
7. Вони потрібні для нормальної життєдіяльності організму. Особливо багато їх у свіжих овочах і фруктах.
8. Ситуація, в якій небезпека загрожує великій кількості людей на окремій території.
9. Вакцинація, метод профілактики інфекційних захворювань.
10. Ризики бувають виправдані та ... .

1. Люб'язні слова, похвала.
2. Назви професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення.
3. Особлива форма поведінки людини, яка виявляється у схильності до повторення однотипних дій у подібних ситуаціях.
4. Уміння оцінювати себе і свій характер.
5. Відображення властивостей предметів і явищ органами чуття людини.
6. Відпрацьована до автоматизму дія.

1														
	2													
					3									
4														
			5											
6														

1. Уміння поважати і приймати різноманіття культур, здатність сприймати думки, поведінку і спосіб життя інших людей.
2. Застосування людиною засобів протидії правопорушнику без втручання державних органів.
3. Старий вірний ... краще нових двох.
4. Відставання в розвитку, збереження у фізичному вигляді або поведінці рис, властивих попереднім віковим етапам.
5. Соціальна роль підлітка.
6. Обмін думками, почуттями, враженнями.

5. Створення плакату

Створити із запропонованих матеріалів агітплакат, що пропагує здоровий спосіб життя. Презентувати роботу.

6. Зрозумій мене

Показати невербально терміни, пов'язані зі здоровим способом життя.

Станція «Безпечна поведінка»

Завдання 1 «Міфи і факти про ВІЛ/СНІД»: прочитати перелік міфів і фактів. Визначити, що є фактом, а що – міфом.

1. ВІЛ – це вірус, який спричиняє СНІД.
2. ВІЛ-інфіковані люди мають слабкий імунітет.
3. ВІЛ/СНІД – це хвороба, яку можна вилікувати.
4. Існує вакцина, що перешкоджає зараженню ВІЛ/СНІДом.
5. Здорова людина за зовнішнім виглядом не відрізняється від хворої.
6. Носій ВІЛ може інфікувати свого сексуального партнера.
7. Комарі переносять ВІЛ.
8. Використання презерватива під час статевих контактів зменшує ризик ВІЛ-інфікування.
9. Використання одноразових шприців захищає від ВІЛ/СНІДу.
10. ВІЛ-інфіковані люди становлять загрозу для суспільства.
11. СНІД – це застуда.
12. ВІЛ – кінцева стадія захворювання на СНІД.

Завдання 2 «Ситуація ризику»

Прочитати ситуації. Вибрати, які ситуації є ризиковими.

- Твоя найкраща подруга Оленка зробила тату. В неї залишились шприц, голка і фарба, і дівчинка пропонує тобі також зробити тату. Вона сказала: «Якщо відмовиш – нашій дружбі кінець».
- На вечірці пропонують спробувати наркотики. Кількість шприців менша, ніж кількість охочих. Комусь доведеться скористатись чужим шприцом.
- Бабуся завжди купувала пресу в одному газетному кіоску, але дізналася, що продавець – інфікований. Чи може бабуся заразитися?

Завдання 3 «Оцінка ситуації»

Ознайомитись із ситуаціями і оцінити їх за такими критеріями:

- ДР (дуже ризиковано) – значний контакт із кров'ю чи іншими рідинами організму, які містять небезпечну концентрацію ВІЛ;

- РН (ризик низький або теоретичний) – існує можливість незначного контакту з кров'ю, спермою, вагінальними виділеннями людини;
  - РВ (ризик відсутній) – відсутність контакту з кров'ю, спермою або вагінальними виділеннями ВІЛ-інфікованого.
1. Користуватись туалетом у громадських місцях _____
  2. Доглядати хворого на СНІД _____
  3. Обробляти рану ВІЛ-інфікованому без захисних рукавичок _____
  4. Мати незахищені статеві контакти _____
  5. Повторно використовувати презервативи _____
  6. Дружній поцілунок _____
  7. Робити ін'єкції одним шприцом _____
  8. Купатися з ВІЛ-інфікованим _____
  9. Користуватися однією голкою для проколювання вух _____
  10. Ходити до школи разом із ВІЛ-інфікованими дітьми _____
  11. Бути покусаним одним комарем _____
  12. Утримуватися від статевих контактів _____
  13. Робити насічки на шкірі ножем, яким користувалися інші _____
  14. При статевих контактах постійно й правильно користуватись презервативом _____

Завдання 4 «Що я знаю про шкідливі звички?»

Позначити правильні варіанти відповідей:

1. Шкідливі звички – це:
  - а) мити руки з милом перед вживанням їжі;
  - б) палити, вживати алкоголь та наркотики;
  - в) вранці та ввечері чистити зуби;
  - г) човгати ногами, смоктати пальці, гризти нігті.
2. Що відбувається з дитиною, яка вживає алкоголь?
  - а) вона швидше росте;
  - б) у неї покращується пам'ять;
  - в) вона погано вчиться;
  - г) вона завдає неабиякої шкоди власному здоров'ю.
3. Які наслідки може спричинити паління?
  - а) захворювання на рак легенів;
  - б) піднесення настрою;
  - в) зниження гостроти зору, слуху;
  - г) прискорення процесів дорослішання.
4. До чого призводить вживання наркотиків?
  - а) з'являється унікальна можливість відвідати віртуальні світи;
  - б) виникає фізіологічна і психологічна залежність від отрути;
  - в) деградує мозок людини;
  - г) людина стає більш розкутою і товариською.

Завдання 5 з QR-кодами

У вас на столах лежать аркуші з QR-кодами, які необхідно відсканувати, перейти за посиланням та записати у текстовому документі вашого гаджета 5 основних правил безпечної поведінки та етикету в Інтернеті.

Станція «Ми проти насильства»

Завдання 1

Підлітки отримують QR-код-1 із завданням.

Перед ними довідка, вони з нею ознайомлюються та описують одну із форм насильства. Свою роботу прикріплюють на плакат «Види/форми насильства».

Команда отримує конверт одного кольору з інформацією про види/форми насильства та чистим аркушем. Аркуші діти мають заповнити та прикріпити на спільний плакат.

Завдання 2

Перегляд відеоролика «Основні поняття – визначення цькування булінгу!».

Учні отримують QR-код-2 із посиланням на відеоролик (<https://www.youtube.com/watch?v=fqMCm79P3RY>).

Після перегляду вони мають пояснити різницю між конфліктом/суперечкою та булінгом.

Завдання 3

Учні отримують заготовки смайлів різних емоційних станів та переглядають відеоролик «Не смійся з мене» (QR-код-3 з посиланням на відеоролик <https://www.youtube.com/watch?v=-c3A1Fe410A>).

Кожен підліток обирає на свій вибір ту емоцію/почуття, яке на його думку відчуває людина, котру ображають. Свою роботу розміщують на плакат.

Діти обирають смайли та пишуть на них почуття. Прикріплюють на зображення булінгу.

Завдання 4 «Коло підтримки»

Спільний перегляд відеоролика (<https://www.youtube.com/watch?v=espwzDTLVkE>).

Учні стають в коло та по черзі за годинковою стрілкою перелучують слова-підтримки, які можна висловлювати людині, що потрапила у складну ситуацію.

Діти отримують підказки зі словами підтримки та прикріплюють їх до попереднього плакату таким чином, щоб перекрити написи із неприємними почуттями.

Завдання 5 Абетка «Жити без насильства»

Діти отримують абетку «Жити без насильства», яка буде нагадувати про права, перші дії та організації куди можна звернутися за консультацією чи допомогою.

Абетка «Жити без насильства» (у кожного учня)

- Я знаю свої права і вмію ними користуватися;
- Я нікому не дозволю принижувати й ображати себе;
- Якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу людям, яким довіряю;
- Я знаю напам'ять усі адреси, номери телефонів та імена людей, яким довіряю.
- Я знаю, що стійка позиція, переконання, наявність достовірної інформації допоможуть впевнено поводити себе в різних життєвих ситуаціях.
- Я знаю, що мені гарантовано право на захист своїх прав. Я маю право не лише на захист з боку батьків, а й сам можу звернутися до будь-яких державних органів, органів місцевого самоврядування, навіть до суду для захисту свої прав.
- Телефони «гарячих ліній» ГО «Ла Страда-Україна».

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'І	ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ	ГЕНДЕР І ПРАВОЗАХИСТ
0 800 500 335 / 116 123	0 800 500 335 / 116 123	0 800 500 225 / 116 111	0 800 500 335 / 116 123
▶ Онлайн консультація ▶ Що таке торгівля людьми	▶ Онлайн консультація ▶ Що таке домашнє насильство	▶ Онлайн консультація ▶ Права дитини	▶ Онлайн консультація ▶ Що таке гендер

Додаткові відеоролики. Цікаво знати

<https://www.youtube.com/watch?v=zWNWRVWVW-Mc>

<https://www.youtube.com/watch?v=TFfFHYO1kZA>

Станція «Безпечне кохання»

Ідея: на станції відбувається подорож країною Кохання. Під час мандрівки підлітки зустрічаються з різними казковими героями, які потребують допомоги.

Команда проходить випробовування, допомагаючи героям подолати ту чи іншу проблему, яка заважає їх щасливому коханню. За кожне виконане завдання команда отримує слово-підказку.

Завдання 1

Вас Попелюшка зустрічає.

Як далі жити вона не знає!

Коли була на балу, то принца зустріла.

Ця зустріч дівчині серце розбила.

Пам'ятаєте, як Попелюшка на балу зустріла чарівного принца. Вони з першого погляду сподобалися одне одному і покохали. Однак Попелюшка змушена тікати, інакше принц би побачив не прекрасну дівчину, а бідне замурзане дівчисько.

Коли бігла, то загубила кришталевого черевичка. І тепер принц їздить по всьому королівству і шукає її. Та, на жаль, ніяк не знайде. А вже пройшло стільки часу?

Прошу вас, поєднайте дві половинки розбитого серця, вкажіть шлях принцові.

«Розбите серце» (поєднати частинки прислів'я)

Частини прислів'їв записані на різних частинках серця і перемішані.

Молодці, ви із легкістю впоралися із завданням. Ваша допомога неоціненна, адже принц вже знає, де знайти Попелюшку і дуже скоро вони зустрінуться.

За це я даю слово, яке вам допоможе. Слово **«кохання»**.

Завдання 2 «Стріли Амура»

А ось Амурчик – крилатий божок.

Усіх закоханих він вірний дружок.

Лук і стріли хлопчина має.

Ними у людські серця вціляє.

Чим більше сердець вразять стріли Амура, тим більше буде закоханих і щасливих людей.

Та в нього дуже багато роботи, і все не встигає. Тому просить вашої допомоги.

Вам необхідно ребуси розгадати

та казкових героїв упізнати,

а потім їх у пари поєднати.

Ребуси та зображення казкових героїв.

Спочатку учні розгадують ребуси, потім організатор дає картинки із зображеннями цих героїв. Діти повинні їх об'єднати у пари.

Дякую, діти, вам за допомогу. Ви зробили щасливими велику кількість людей. В їхньому серці поселилося дивне почуття – кохання.

Я хочу вам віддячити і дарую слово-підказку **«щебетання»**.

Завдання 3 «Загадкове кохання»

Хочете підказку – виконайте завдання!

Треба загадки вам відгадати,

Тоді ключове слово зможете забрати.

Загадки

Ви вдало впорались із завданням. Ось вам ще одне слово **«знову»**.

Завдання 4 «Лабіринти кохання»

Не завжди вдається кохання знайти,

Інколи потрібно крізь лабіринти пройти.

Багато труднощів здолати,

Щоб закоханих поєднати.

Молодці, закохані серця зуміли поєднати.

А для вас я підготувала ще одне чарівне слово, яке стане у пригоді **«написання»**.

Завдання 5 «Страшне закляття»

А тут царівна вас зустрічає.
 Зла мачуха жити їй заважає.
 Наклала на неї страшне закляття,
 Тільки ви зможете від смерті дівчину врятувати.
 Якщо виконаєте завдання,
 То царівна не загине і зустріне справжнє кохання.
 Для того, щоб зняти страшне закляття,
 Вам необхідно слово розшифрувати.

«Страшне закляття»

Я дуже вам вдячна, адже ви врятували царівну від неминучої смерті, і скоро вона зустрінеється зі своїм коханим-принцем. За це я хочу подарувати слово, яке вам допоможе **«слово»**.

Завдання 6 «Романтичне побачення»

Для закоханих воно має велике значення!

І саме в такі радісні моменти,
 Зізнаються в коханні та роблять компліменти.
 Кохання – це почуття, яке окрилює людей, робить їх ніжними і радісними, заохочує посміхатися, навіть тоді, коли дуже стомилися.

Кохання називають казковим почуттям, бо воно може творити дива, як і казка.

Пропоную вам на кожную букву слова «кохання» написати прикметники-компліменти.

Молодці, завдання виконали чудово, то отримайте нагороду слово **«виховання»**.

Завдання 7 «Все починається з кохання»

Кохання це велике почуття, яке може охопити кожного, але не всі зможуть відчувати справжню силу кохання. Кохати – це розуміти кохану людину лише за поглядом, бажання бути поряд. Ви зібрали всі ключові слова, які повинні вставити і приклеїти у вірш. Якщо ви зробите все правильно, то зможете прочитати чудовий вірш про кохання.

Для виконання цього завдання є два аркуші, які організатору потрібно склеїти. На одній половині написано початок речення, на іншій – учні повинні вклеїти слова-підказки.

А зараз хочу прочитати рядочки із вірша, який ви склали, про найсильніше і найромантичніше почуття – кохання!

Говорять: «Спершу було слово ...»

Вже вкотре повторю я знову:

Все починається з кохання!

Пташок небесних щебетання,

дітей маленьких виховання,

віршів чудових написання.

Все починається з кохання!

ДОДАТОК Т

Перелік фільмів для проведення кіно-нон-стоп-фестивалю «Кіно без обмежень»

Підбірка фільмів про домашнє насильство, боротьбу жінок за свої права: «З мене досить!» («Falling down») – фільм режисера Джоеля Шумахера; «Скарб» («Precious») – американський фільм-драма режисера Лі Деніелса; «Скляний замок» («The Glass Castle») – біографічна драма, знята за однойменною книгою Джаннетт Воллс; «Посмішка Мони Лізи» («Mona Lisa Smile») – кінофільм за мотивами роману Мюріел Спарк «Найкращі роки міс Джін Броуді»; «Великі очі» («Big Eyes») – біографічна драма режисера Тіма Бертон.

Навчальні фільми «Насильство в родині», «Сексуальні домагання», створені за підтримки Жіночого консорціуму України та ОБСЄ (2007).

Навчальний фільм «Насильство в сім'ї», створений за підтримки ПРООН-ЄС (2011).

Короткометражні фільми, соціальні ролики з питань різних видів насильства, виготовлені в рамках конкурсу короткометражних фільмів на гендерну тематику «Ген рівності» (Проект ПРООН-ЄС, 2011): «Інший вихід е», «Слово ранить», «Головне – погода в домі», «Насильство в родині – пошматоване життя», «7 років жінка потерпає від домашнього насильства ...», «А як виглядає твоя ідеальна сім'я?», «Твоя байдужість – перемога насильства», «Не руйнуй майбутнє», «Твій вибір».

Соціальна реклама, короткометражні мультиплікаційні фільми з питань насильства: «Мовчати не треба», «Стоп насильству», «Я отримала сьогодні квіти», «Синець», «Що може зробити тато?», створені за підтримки профільних міністерств, громадських організацій, грантів, доступ до яких можна отримати на офіційних сайтах Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки, а також на сайтах гендерного музею у розділі «Медіатека»: <http://gendermuseum.com>, та на сайті Проекту ЄС «Права жінок і дітей в Україні – комунікаційний компонент»: <http://www.vsirivni.com.ua/>.

Підбірка мультфільмів про права дитини: «Права дитини з Рубі та Джеком», азбука прав дитини із серії «Смішарики», 27 коротких анімаційних мультфільмів, знятих за підтримки Юнісеф про окремі права, гарантовані кожній дитині від народження, «Кінь проти Хом'яка», мультиплікаційний серіал «Ти і поліція», освітній серіал про права людини «Хумра» у стилі фантастичної анімації від Human Rights Animation та ін.

Фільми про насильство в школах, булінг: «Як стати принцесою» (2001) режисера Гаррі Маршалла, «Міст в Терабітію» (2007) режисера Габор Чупо, «Шпигунка Херріет» (1996) режисера Бронвена Хьюса, «Товариство мертвих поетів» (1989) режисера Пітера Уїра, «Буллер» (2018) режисера Сантіно Кампенеллі, «Володар мух» (1963) режисер Пітера Брука, проєкт «Буллер» (2011) режисера Лі Хірша.

Фільми про кібербезпеку, кібербулінг: про вплив порно і ранніх сексуальних стосунків «Чоловіки, жінки, діти» (2014), про суїцидальну онлайн-гру «Нерв» (2016), про шкоду кібербулінгу «Кібертерор», про сумні наслідки секстекстингу «Роз'єднання» (2012), про грумінг «Довіра» (2010).

Фільми про торгівлю людьми: «Стукачка» («Whistleblower», Канада/США/Німеччина, 2010), «Викрадені та продані» («Trafficked», 2017), «Торгівля жінками» («Trading women», 2003), «Питання + Відповідь» («Call + Response», 2008), мінісеріал «Живий товар» («Human Trafficking», 2005), «Продається» («Sold», 2014), «Работоргівля» («Trade», 2007), «Еден» («Eden», 2012), «Не моє життя» («Not My Life Film», 2011).

Фільми про проституцію та викрадення з метою сексуальної експлуатації, засновані на реальних подіях: серіал «Дитинка» (Італія, 2018), «Красуні і чудовиська» (2012), «Берлінський синдром» (2016), «Рабство» (2007), «Клівлендські полонянки» (2015), «Дівчина за викликом» (2012), «Мій особистий штат Айдахо» (1991).

Фільми про представників спільноти ЛГБТК+, зі сміливими героями, які кожен день

доводять світу, що вони мають право на життя: «Стерта особистість» (2018), «Дівчинка» (2018), «Місячне сяйво» (2016), «І все ж Лоранс» (2012), «Харві Мілк» (2008), «Хлопці не плачуть» (1999), «Краса» (1996), «Дівчина з Данії» (2015), «Назви мене своїм ім'ям» (2017), «Принцеса Сід» (2017), «Молитви за Боббі» (2009), «ХХУ» (2007), «Сурогат» (2012).

Відео про підлітків, статеве дозрівання, пубертат, стосунки, створене студією «Науцпоп» за підтримки ЮНЕСКО зі словником термінів до відеороликів. Українську версію підготовлено Благодійним фондом «Здоров'я жінки і планування сім'ї» за технічної підтримки студії @nudge.ua (рекомендований вік – 13+)

«Чому бути підлітком складно?»

<https://www.youtube.com/watch?v=DXb3C12Bdc0&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=3>

Біла та сіра речовина – тканини мозку. Сіра речовина виконує всю обробку інформації, її кодування та зберігання, вона в основному і забезпечує процес «мислення». Біла речовина передає сигнали між різними частинами сірої речовини.

Естрадіол – основний жіночий статевий гормон.

Естроген – жіночий статевий гормон.

Магнітно-резонансна томографія – це діагностичний метод, який використовує радіохвилі і сильне магнітне поле для отримання пошарових зображень органів і тканин організму.

Менструація – це виділення крові з піхви. Кров тече з матки назовні. Це може тривати по 3–5 днів кожного місяця. Перша менструація (менархе) починається в дівчат у середньому у віці 12–13 років. Спочатку менструації можуть бути нерегулярними, з перервами між ними до кількох місяців. Приблизно за 2 роки менструальний цикл має стабілізуватися. Тоді менструація повинна бути приблизно кожні 28 днів, тобто приблизно раз на місяць. Саме тому менструації іноді ще називають місячними.

З моменту першої менструації дівчина може завагітніти та народити дитину. До та під час менструації може боліти голова та живіт. Якщо болі дуже сильні, дівчині потрібно звернутися до лікаря. У віці близько 48 років менструація припиняється – жінка більше не може завагітніти. Цей період у житті жінки називають «менопаузою».

Мигдалеподібне тіло – ділянка мозку, що має форму мигдалини і відіграє ключову роль у формуванні як негативних (страх), так і позитивних (задоволення) емоцій.

Полюція (або «мокрі сні») – мимовільне виверження сперми під час сну.

Префронтальна кора головного мозку знаходиться прямо за лобовою кісткою, вона спрямовує, керує і контролює дії людини. Вона відповідає за «виконавчі функції» – здатність керувати часом, судження, імпульси, планування, організацію і критичне мислення. Здатність думати, планувати майбутнє, раціонально використовувати час і спілкуватися з оточуючими значною мірою залежить від цього відділу мозку.

Прилегле ядро – «центр задоволення», джерело імпульсивних дій, бажання щось зробити, не замислюючись про наслідки.

Пубертат (від лат. *pubertas* – статеве зрілість) – фізичний і розумовий розвиток людини у перехідний період від дитячого віку до дорослого, пов'язаний зі статевим дозріванням.

Тінейджер – те саме, що підліток. За визначенням ВООЗ, дитина віком від 10 до 19 років.

Тестостерон – основний чоловічий статевий гормон.

Центр виконавчого функціонування – лобова частина мозку людини. Серед функцій лобової частини – здатність до прогнозування майбутніх наслідків поточних дій, вибір між хорошими і поганими діями або хорошими й кращими (що також можна назвати *сумлінням*), заміщення та придушення соціально неприйнятних відповідей та визначення подібності та відмінності між речами чи подіями.

«Статеве дозрівання у дівчат»

(<https://www.youtube.com/watch?v=YEGAMBAsK6M&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=4>)

Естрадіол – гормон жіночої статевої сфери, належить до групи стероїдних гормонів. Особливий вплив естрадіол має на жіночий організм. У чоловіків гормон врівноважує тестостерон, тим самим забезпечуючи баланс. У жінок естрадіол відповідає за:

- формування та розвиток органів репродуктивної системи;
- розвиток вторинних статевих ознак;
- налаштування і регулювання менструального циклу;
- ріст яйцеклітини;
- підготовку репродуктивних органів до вагітності;
- стресостійкість;
- підтримання молодості шкіри.

Естріол – малоактивний жіночий статевий гормон, естроген, який виробляється фолікулярним апаратом яєчників у жінок. Найбільшу кількість естріола продукують також кора наднирників та яєчки у чоловіків. Естріол відіграє важливу роль у розвитку матки під час вагітності, оскільки плацента плоду виробляє дуже велику кількість саме естріолу.

Естрогени – група стероїдних гормонів, які утворюються передусім яєчниками у відповідь на дію фолікулостимулювального гормону. Естрогени підтримують розвиток жіночої статури, вторинних статевих ознак; їхній рівень підвищується у першій фазі менструального циклу та особливо під час вагітності. Естрогени допомагають підтримувати м'язову масу, сприяють виживанню волосяних фолікулів та утворенню колагену в шкірі. До естрогенів чутлива жирова тканина, тому у жінок підшкірні жирові запаси відкладаються в основному на стегнах, а не на животі.

Лютеїнізувальний гормон – гормон, що виробляється передньою частиною гіпофізу. У жінок він стимулює ріст фолікул яєчника та ініціює овуляцію, у чоловіків – стимулює вироблення тестостерону. Як у чоловіків, так і у жінок лютеїнізувальний гормон необхідний для нормального функціонування репродуктивної системи.

Менархе – перша менструація.

Телархе – початок розвитку молочних залоз.

Однунуклеотидний поліморфізм – це зміна в послідовності ДНК розміром в один нуклеотид, яка може відбутися внаслідок заміни, вбудовування або випадіння нуклеотидів.

Фолікулостимулювальний гормон – глікопротеїдний гонадотропний гормон гіпофіза. У жінок він сприяє дозріванню фолікулів яєчників і стимулює вироблення естрогену, у чоловіків – підвищенню рівня тестостерону, розвитку сім'яних каналців і дозріванню сперми.

«Пубертат у хлопців: що це таке?»

(https://www.youtube.com/watch?v=SIo38H_QWho&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=4)

Андрогени – чоловічі статеві гормони та їхні активні метаболіти. За хімічною будовою андрогени є стероїдами. Найактивніші андрогени – тестостерон і 5- α -дигідротестостерон. До андрогенів належать також андростендіол, дегідроепіандростерон і андростендіоли тощо.

Гонадоліберин – це декапептид, який контролює виділення двох гормонів передньої частини гіпофізу – лютропіну та фолітропіну. Крім гіпоталамуса він синтезується іншими відділами ЦНС, які контролюють емоційну та статеву поведінку. Гормон виявляє антидепресивну й збудливу дію. Рецептори гонадоліберину в плазматичній мембрані входять до складу інозитидної системи.

Двадцять третя пара хромосом – це дві спеціальні хромосом, X і Y, які визначають нашу стать. Жінки мають пару X-хромосом (46, XX), у чоловіків ця пара складається з однієї X і однієї Y хромосом (46, XY).

Лютеїнізувальний гормон – гормон, що виробляється передньою частиною гіпофізу. У жінок він стимулює ріст фолікул яєчника та ініціює овуляцію, у чоловіків – вироблення тестостерону. Як у чоловіків, так і у жінок лютеїнізувальний гормон необхідний для нормального функціонування репродуктивної системи.

Тестостерон – це головний чоловічий статевий гормон, у жінок він також утворюється, але у наднирниках. У чоловіків він утворюється в яєчках і забезпечує появу вторинних статевих ознак, відносно легкий набір м'язової ваги, накопичення кальцію кістками, утворення колагену в шкірі та підтримання її пружності, прискорений транзит кишківника, інтенсивний обмін речовин та лібідо.

Супер-тестостерон, або дегідротестостерон – це один із найактивніших андрогенів (як у чоловіків, так і у жінок), що утворюється з тестостерону безпосередньо в «органах-мішенях» за участю спеціального фермента (5- α -редуктази).

Фолікулостимулювальний гормон – глікопротеїдний гонадотропний гормон гіпофіза. У жінок він сприяє дозріванню фолікулів яєчників і стимулює вироблення естрогену, у чоловіків – підвищенню рівня тестостерону, розвитку сім'яних каналців і дозріванню сперми.

SOX9 – ген, який кодує білок, що представляє собою транскрипційний фактор, який відіграє важливу роль у розвитку опорно-рухової системи, а також у детермінації і диференціюванні статі. Мутації гена SOX9 пов'язані з розвитком кампомелічної дисплазії.

«Коли повинен бути перший раз?»

(<https://www.youtube.com/watch?v=911Y6jlqXqE&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=6>)

Андрогени – чоловічі статеві стероїдні гормони, вироблені статевими залозами (сім'яниками у чоловіків і яєчниками в жінок) і корою наднирників у обох статей. Андрогени стимулюють ріст волосяного покриву на обличчі, у пахвових западинах і лобковій зоні. Крім цього, андрогени забезпечують посилений ріст, розвиток мускулатури, зниження кількості жирових відкладень, потовщення голосових зв'язок і зниження тембру голосу.

Ендокринна система – система, яка регулює діяльність внутрішніх органів за допомогою вироблених нею гормонів. Вони виділяються ендокринними клітинами безпосередньо в залозах внутрішньої секреції (наприклад, надниркових) і разносяться по організму з кров'ю або міжклітинною речовиною, проникають у кожен орган і тканини.

Естрогени – основні жіночі статеві гормони, які відіграють важливу роль у нормальному функціонуванні організму. Вони впливають на ріст і розвиток статевих органів, готуючи жінку до материнства, відповідають за жіночність фігури, регулюють менструальний цикл.

Плейстейшн (play station) – ігрова приставка (консоль), розроблена компанією «Sony».

Прогестини – група стероїдних жіночих статевих гормонів, що відповідають за підготовку організму жінки до вагітності. Через те, що вони перешкоджають овуляції, часто використовуються як компоненти протизаплідних засобів.

Сексуальність людини – сукупність біологічних, психофізіологічних, душевних і емоційних реакцій, переживань і вчинків людини, пов'язаних із проявом і задоволенням статевого потягу.

Сексуальні стосунки – створення і підтримка стосунків із чоловіком/жінкою або іншим партнером, метою яких є сексуальні контакти.

Стероїдні гормони – група фізіологічно активних речовин (статеві гормони, кортикостероїди та ін.), що регулюють процеси життєдіяльності (ріст, розмноження, адаптацію тощо) у тварин і людини. Стероїди виробляються залозами і статевими залозами з холестерину. Вони визначають фізичний розвиток організму від статевої зрілості до старості, а також цикли розмноження. Так, стероїди можуть прискорювати процеси росту і поділу клітин в організмі.

«Чим жінки відрізняються від чоловіків?»

(<https://www.youtube.com/watch?v=AUGzxSCnwOA&list=PL82gJsn2MMqwfVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=5>)

Аутизм (розлади аутистичного спектра (РАС)) – це стан, який виникає внаслідок порушення розвитку головного мозку і характеризується вродженим та всебічним дефіцитом соціальної взаємодії та спілкування. Його неможливо вилікувати, проте з часом можна скоригувати й адаптувати людину до соціального життя. Розлади аутистичного спектра починаються в дитинстві та зберігаються в підлітковому і дорослому віці. У більшості випадків ці стани проявляються у перші 5 років життя. Люди з аутизмом можуть бути надзвичайно обдарованими, але їм потрібно набагато більше часу, щоб навчитися чомусь дуже простому.

Аутист – людина, якій встановлено діагноз «аутизм».

Гендер – це соціальний конструкт, який визначає соціальну стать людини. Приналежність до тієї чи іншої біологічної статі зазвичай передбачає, що людина буде відповідати тій чи іншій гендерній ролі, тобто демонструвати поведінку, притаманну жінкам та чоловікам у цьому суспільстві. Ці суспільні очікування щодо гендерних ролей варіюють у різних культурах і можуть змінюватися з часом.

Гіпокамп – ділянка мозку, яка бере участь у процесах запам'ятовування, формування емоцій і утримання уваги.

Гормони – біологічно активні речовини, які продукуються різними залозами ендокринної системи, після чого надходять у кров. Вони впливають на роботу всього організму, багато в чому визначаючи фізичне і психічне здоров'я людини.

Емпатія – усвідомлене розуміння внутрішнього світу або емоційного стану іншої людини, співпереживання і співчуття йому.

Нейрони – це спеціалізовані нервові клітини, що є основними структурними і функціональними одиницями нервової системи. Це складно побудовані нервові клітини, які сприймають, переробляють подразнення і передають їх до різних органів тіла.

Стать – термін, що визначає ті анатомо-біологічні особливості (в основному у репродуктивній системі), які визначають поділ на чоловіків та жінок.

Тестостерон – основний чоловічий статевий гормон.

«Чому ми робимо те, чого насправді не хочемо?»

(<https://www.youtube.com/watch?v=N3S7W5WxNjE&list=PL82gJsn2MMqwfVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=1>)

Антрополог – фахівець, що вивчає походження й еволюцію людини; загальні ознаки людської поведінки, способи життя серед членів різних соціальних груп.

Вид – нижча одиниця в системі класифікації тваринного та рослинного світу, що об'єднує тварин або рослини, які мають однакові ознаки і входить до складу вищої одиниці – роду.

Група – об'єднання людей, у яких є спільні інтереси або діяльність.

Еволюція – процес незворотних змін у будові та функціях живих організмів протягом їхнього історичного розвитку. Її наслідком є пристосованість організмів до умов життєвого середовища. Також є процесом зміни, розвитку, перетворення когось, чогось.

Інстинкт – вроджена здатність тварин і людей здійснювати доцільні дії з безпосереднього спонукання.

Мавпи Діана – один із видів мавп, названий на честь Діани, давньогрецької богині природи і полювання. Тіло мавп Діана завдовжки від 40 до 55 см, хвіст – до 70 см. Мавпи Діана живуть групами з одного дорослого самця-ватажка, декількох самок і дитинчат. Досягаючи статевої зрілості в 3 роки, самці залишають групу, а самки залишаються. Тривалість життя – до 20 років.

Прогрес – розвиток по висхідній лінії, удосконалення, перехід від нижчого до вищого, від простого до складнішого.

Соціум – велика стійка група людей, що характеризується спільністю соціального, економічного та культурного життя.

«Як діють наркотики?»

(<https://www.youtube.com/watch?v=AOFSC1zK27Q&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=11>)

Абстинентний стан, абстинентний синдром, ломка – комплекс симптомів, які супроводжують людину у разі відмови від вживання психоактивних речовин або зниженні їх дози. Для цього стану (синдрому) характерні сильне нервове напруження, стан занепокоєння, тривоги, порушення роботи внутрішніх органів, сильні болі, судоми.

Дофамін – це нейромедіатор, який здійснює передачу нервових імпульсів у тій частині мозку, яка відповідає за відчуття задоволення. Це також гормон, який виробляється залозами і викликає почуття радості, веселощів і ейфорії. Викид цих гормонів відбувається в людини під впливом сильних емоцій. Найважливіша функція дофаміну – сигналізувати про присмний досвід і мотивувати людину отримувати його знову і знову.

Наркотики – це синтетичні або натуральні речовини, які використовуються без медичного призначення та контролю в основному для того, щоб змінити мислення, сприйняття, настрої і поведінку людини для отримання задоволення. Систематичний прийом таких речовин призводить до залежності і неминуче тягне за собою руйнування фізичного і психічного здоров'я і зрештою життя.

Наркоспоживання – це споживання наркотичних речовин без медичного призначення та контролю.

Наркозалежність – це захворювання, що впливає з наркоспоживання, захворювання, яке відбивається на всіх аспектах життєдіяльності людини.

Нейрон – нервова клітина, яка є основним будівельним блоком для нервової системи. Нейрони спеціалізуються на передачі інформації по всьому тілу за допомогою електричних і хімічних сигналів.

Нейромедіатори – це біологічно активні хімічні речовини, завдяки яким здійснюється передача нервових імпульсів в організмі. Нейромедіаторів буває багато, в кожного є свій набір функцій.

Серотонін – один із основних нейромедіаторів. Серотонін часто називають «гормоном гарного настрою» і «гормоном щастя».

Синапс – це маленька ділянка-провідник між двома нейронами мозку, яка відповідає за передачу інформації.

Синдром відміни – патологічний стан, клінічний синдром, який розвивається при раптовому припиненні вживання психотропних чи наркотичних речовин або лікарських препаратів.

Шумери – перша міська цивілізація в історичній області Південної Месопотамії (південна частина сучасного Іраку) в період халколіту і ранньої бронзи. Учені вважають її першою цивілізацією у світі.

«Чи можна знайти свою другу половинку?»

(<https://www.youtube.com/watch?v=y1-hDjcwJ78&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=10>)

Австралопітеки – рід вищих людиноподібних приматів, які пересувалися за допомогою двох ніг, володіли ознаками прямоходіння. Жили на Землі приблизно 4,2–1,8 млн років тому. Вважається, що австралопітеки були проміжною ланкою еволюції від роду мавп до роду людей.

Ардипітеки – найдавніші нащадки сучасної людини і далекі родичі австралопітеків, які жили приблизно 5,8–4,4 млн років тому.

Моногамія – форма відносин, у якій людина має тільки одного партнера протягом свого життя або в будь-який момент часу.

Платон – великий давньогрецький філософ, учень Сократа, учитель Арістотеля. Народився в м. Афіни в 428 або 427 р. до н. е., помер в 348 або 347 р. до н. е.

«Як підібрати контрацептиви?»

https://www.youtube.com/watch?v=1aqFzoG_GDE&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=9

Базальна температура – найнижча температура, що досягається тілом під час відпочинку (зазвичай під час сну). Вимірюється одразу після пробудження до будь-якої фізичної активності. У жінок овуляція викликає підвищення базальної температури на 0,25–0,5 °С, тому вимірювання базальної температури є одним зі способів визначення дня овуляції.

Вазектомія – хірургічна операція, за якої проводиться перев'язка чи видалення фрагмента сім'явидних протоків у чоловіків. Ця операція призводить до стерильності (нездатності мати потомство) при збереженні статевих функцій.

Гонадотропіни – гормони, які виробляються передньою часткою гіпофізу; стимулюють роботу статевих залоз і контролюють репродуктивну функцію організму. Основними гонадотропінами є фолікулостимулювальний (ФСГ) та лютеїнізувальний (ЛГ) гормони.

Естрогени – див. терміни до відеоролика «Статеве дозрівання дівчат».

Індекс Перля – показник ефективності методів контрацепції. Чим вищим є індекс, тим більша ймовірність вагітності. Так, при сексуальному контакті без використання контрацептивів індекс Перля становить 80–85 %.

Контрацептивні засоби – препарати для запобігання вагітності. Контрацепція – це важливий компонент планування сім'ї, що допомагає жінкам та чоловікам відповідально ставитися до здоров'я та батьківства. Застосування контрацепції дає можливість обрати сприятливий час для народження дитини, регулювати інтервали між пологами і кількість дітей у сім'ї, попереджати небажану вагітність.

Овуляція – це частина менструального циклу жінки. Відбувається, коли яйцеклітина виходить з яєчника.

Оральні контрацептиви – група гормональних контрацептивів, що містять дози двох гормонів – естрогену і прогестагену, які є штучними аналогами природних гормонів.

Прогестерони – жіночі статеві гормони, що за хімічною будовою належать до стероїдів. Основний та найактивніший гормон цієї групи – прогестерон.

Сперміциди – хімічні методи бар'єрної контрацепції. До їх складу входять природні або синтетичні речовини, які згубно діють на сперматозоїди, що потрапили в піхву: спричиняють руйнування мембрани сперматозоїдів, знижують їх рухливість і здатність запліднювати яйцеклітину.

Стерилізація – це хірургічне блокування прохідності маткових труб у жінок з метою перешкоджання злиття сперматозоїда та яйцеклітини, тобто запліднення.

«Загадкова історія Васі Ткача (Що таке ВІЛ/СНІД?)»

<https://www.youtube.com/watch?v=nkmE1lc4r0Q&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=10>

Антитіла, або імуноглобуліни – білкові сполуки, які організм виробляє у відповідь на чужорідні речовини, що потрапляють до крові, лімфи або тканин організму, з метою знищити чи нейтралізувати потенційно небезпечні з них (бактерії, віруси, отрути та деякі інші речовини).

Антиретровірусна терапія (АРТ) – метод лікування ВІЛ-інфекції за допомогою декількох препаратів, які пригнічують розмноження ВІЛ в організмі. Завдяки АРТ люди з ВІЛ можуть жити довгим і продуктивним життям.

ВІЛ-інфекція – повільно прогресуюче захворювання, спричинене вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ). Вірус уражує клітини імунної системи Т-лімфоцити або, як їх

ще називають, Т-хелпери.

Генетично модифіковані організми (ГМО) – це організми (тобто рослини, тварини або мікроорганізми), чий генетичний матеріал (ДНК) був спеціально змінений людиною. Імунна система – це система органів, тканин і клітин, робота яких спрямована на захист організму від різних хвороб і знищення збудників (вірусів, бактерій), що потрапили в організм.

Імунітет – сукупність захисних механізмів організму, які допомагають йому боротися з чужорідними чинниками: бактеріями, вірусами, різноманітними хімічними речовинами тощо.

Імуноблот (іmunний блот) – метод лабораторного дослідження зразка сироватки крові для виявлення специфічних білків. Цей метод використовується для виявлення білків, характерних для антитіл до ВІЛ з метою перевірки результатів тесту ІФА.

Імуноферментний аналіз (ІФА) – метод лабораторного дослідження зразка крові, за допомогою якого виявляється комплекс «антиген–антитіло», що виробляється коли організм уражений вірусом. Метод ІФА-тестування визначає антитіла (імуноглобуліни) двох типів: М і G. Якщо виявляється М, то це свідчить про гострий процес захворювання, якщо G – то людина перехворіла або інфікувалася вірусом і її організм виробив антитіла до цього захворювання. Нині за допомогою цього методу діагностують інфекційні захворювання, такі як ВІЛ-інфекція, герпес, гепатит, інфекції, що передаються статевим шляхом та ін.

Іпотека – грошова позика (кредит), яку надає банк під заставу нерухомого майна (переважно квартири, будинку, землі) на тривалий термін.

Полімеразна ланцюгова реакція (ПЛР) – метод лабораторного дослідження зразка крові для визначення наявності в ньому певних білків. Використовується для виявлення білків ВІЛ в крові.

Синдром набутого іmunного дефіциту (СНІД) – стан, що розвивається на тлі ВІЛ-інфекції і характеризується різким зниженням іmunітету через скорочення кількості іmunних клітин (лімфоцитів). Внаслідок низького іmunітету в людини розвиваються різні інфекційні, неінфекційні та онкологічні захворювання. СНІД є кінцевою стадією ВІЛ-інфекції.

Тести на ВІЛ дають змогу визначити наявність в організмі вірусу імунодефіциту людини. Є кілька видів тестів на ВІЛ: ІФА, імуноблот, ПЛР, а також експрес-тести, які виявляють антитіла до ВІЛ у сечі або слині. Для визначення стадії захворювання на ВІЛ-інфекцію та ефективності її лікування використовують тести, які визначають кількість вірусу в крові – вірусне навантаження і кількість іmunних клітин.

Т-хелпери – це *Т-лімфоцити*, які активують і забезпечують іmunний захист організму від зовнішніх збудників різних захворювань.

«Як протидіяти троям?»

<https://www.youtube.com/watch?v=yXGje8fJILQ&list=PL82gJsn2MMqwfgVJYC8d1cW4a3wJUCuP5&index=13>

Залежність – набута гостра потреба здійснювати якісь дії або вживати якісь речовини. У повсякденній мові термін «залежність» використовується в основному стосовно людей, які зловживають наркотиками, алкоголем та цигарками. У ширшому ж контексті можна посилатися на багато інших видів поведінки, таких як ігри, перегляд телевізора, комп'ютерна залежність, Інтернет або сексуальна залежність.

Залежність від комп'ютерних ігор – форма залежності, що виявляється в нав'язливому захопленні комп'ютерними іграми.

Залежність від мережі Інтернет (інтернет-залежність) – форма залежності, яка виявляється у постійному прагненні знаходитися в мережі, перевіряти електронну пошту, заводити віртуальні знайомства, спілкуватися в чатах і соціальних мережах.

Кібербулінг – булінг, який здійснюється у віртуальному середовищі за допомогою засобів і ресурсів Інтернету та/або мобільних телефонів.

Нетикет – правила поведінки під час спілкування в мережі.

Психологічний бар'єр – це мотив, що перешкоджає виконанню певної діяльності або дії.

Соліпсична інтроєкція – процес, коли через відсутність візуального контакту в процесі спілкування у соціальних мережах користувачі самі наділяють своїх співрозмовників певними бажаними чи уявними якостями.

Тролінг – використання текстових повідомлень, фотографій або відео під час мережевого спілкування з метою образи, приниження чи провокації конфлікту. Ініціатор тролінгу може ідентифікувати себе або діяти анонімно.

Тролі – користувачі Інтернет, які здійснюють тролінг.

ДОДАТОК У

Соціально-педагогічний тренінг з проблеми профілактики залучення підлітків до комерційного сексу

Тема 1: «Стать і статеві стосунки»

Мета: підвищити рівень знань підлітків про особливості статі, статеві стосунки, сформувані у підлітків коректне ставлення до цих питань під час спілкування з однолітками на означені теми.

Час: 2 год.

№	Види роботи	Орієнтовна тривалість, хв	Ресурсне забезпечення
1.	Гра-розминка «Побажання»	10	
2.	Вправа «Незакінчені речення»	15	Блокноти, ручки, олівці
3.	Інформаційне повідомлення «Дружба і кохання в нашому житті»	10	Блокноти, ручки, олівці
4.	Вправа «Особливості статі»	20	Аркуші паперу розміром 80×120 см, маркери
5.	Гра-розминка «Де м'яч?»	10	М'яч
6.	Інформаційне повідомлення «Сексуальність і ставлення до неї»	10	Блокноти, ручки, олівці
7.	Вправа «Дівчата-хлопці»	20	Аркуші паперу розміром 80×120 см, маркери, блокноти, ручки, олівці
8.	Обговорення ситуації	15	Блокноти, ручки, олівці, картки із завданнями
9.	Підсумки	5	Блокноти, ручки, олівці

Поняття для засвоєння підлітками: дружба, кохання, стать, статеві стосунки, сексуальність.

1. Гра-розминка «Побажання» (10 хв)

Мета: сформувані емоційно сприятливий клімат у групі.

Хід гри

Тренер пропонує учасникам послідовно, один за одним, обмінятися побажаннями. Наприклад, один учасник каже, звертаючись до іншого: «Я бажаю тобі, щоб усі твої мрії здійснилися» та ін.

Корисна інформація:

Заохочуйте учасників! Якщо хтось із них не може відразу включитись у гру, слід дати йому час поміркувати, натомість передати слово наступному учасникові, а потім надати можливість висловитися попередньому гравцю.

2. Вправа «Незакінчені речення» (15 хв)

Мета: актуалізувати уявлення учасників про дружбу та кохання, підготувати їх до інформаційного повідомлення «Дружба і кохання в нашому житті».

Хід вправи

Тренер роздає кожному учаснику чисті аркуші паперу і пропонує написати на них дві фрази: «Дружба – це ...»; «Кохання – це ...». Далі тренер просить учасників дописати ці фрази. Після того, як усі закінчать дописувати, розпочинається послідовне зачитування написаного. Спочатку зачитуються фрази про дружбу, потім – про кохання. Бажано, щоб основні думки

учасників (окремо про дружбу й окремо про кохання) записувались на великому аркуші паперу або на дошці.

Запитання для обговорення:

- Що спільного в поняттях «дружба» і «кохання»?
- Чим вони відрізняються?

Корисна інформація:

Спираючись на висловлювання учасників, записані на великому аркуші паперу, необхідно акцентувати увагу підлітків на тому, що кожна людина вкладає свій зміст у поняття «дружба» і «кохання». Тренер у цій вправі не дає своїх визначень, що таке «дружба» й «кохання», та не оцінює відповіді учасників.

3. Інформаційне повідомлення «Дружба і кохання в нашому житті» (10 хв)

Усе життя людей побудоване на взаємовідносинах. Стосунки між жінками і чоловіками – найскладніші в людській природі. За своїм змістом вони можуть бути різними (наприклад, ділові, дружні, статеві) і виявляються у таких формах, як дружба, закоханість, кохання. Ці поняття є доволі близькими, але кожне з них має свої особливості. Тож спробуємо це з'ясувати.

Із розвитком особистості стрімко збагачується внутрішній світ людини, виникає бажання поділитися з кимось своїми відкриттями, думками, сумнівами, відчути спорідненість душ. Взаємопроникнення у внутрішній світ одне одного дає можливість розкрити та вдосконалити себе. Глибина таких стосунків і визначає вічні поняття: кохання, закоханість, дружба.

Багатовікові спроби дати вичерпне визначення, що ж таке кохання, тривають й досі, але чіткого формулювання так і немає. Найчастіше кожен сам визначає це для себе. У загальну картину кохання, глибокого інтимного почуття, спрямованого на конкретну людину, вплітаються еротичні та сексуальні мотиви. Кохання передбачає наявність лише одного обранця та гармонійне злиття трьох потягів – душі, розуму й тіла. Однак буває й так, що одна людина викликає в тебе лише статевий потяг, а інша – прагнення до духовної близькості.

Окрім кохання існує таке й явище, як закоханість. Дехто вважає закоханість неглибоким, короткочасним почуттям, що не завжди справедливо. Адже закоханість – це перший крок до кохання. Інша річ, чи будуть за першим наступні кроки і чи переросте закоханість у кохання. Втім спочатку відрізнити закоханість від кохання неможливо. Найоб'єктивніший суддя у цьому випадку – час: закоханість або минає, або переростає у кохання. Так само й дружба: починається з симпатії, а лише потім, з розвитком стосунків, перевіряється на міцність і стверджується, власне, як дружба.

У коханні одним із вирішальних моментів є освідчення коханій (коханому) у своїх почуттях. Зробити цей крок, який веде чи до винагороди у вигляді взаємності, чи до краху всіх сподівань, не так просто. Іноді страх не знайти розуміння, отримати відмову та приректи кохання на вмирання спонукає приховувати свої почуття або виявляти їх несміливо й не завжди відверто. Проте й у разі відмови не слід впадати у відчай: може бути, що ваші почуття видалися коханій людині не зовсім серйозними чи у сказаних словах вона відчула вимогу або докір. А можливо людина просто вас не зрозуміла, бо на той момент думала про свої проблеми чи була не в гуморі.

Якщо виникла ситуація, коли складно пережити невдачу і знайти правильне рішення, слід поговорити із близькими людьми, які все зрозуміють і допоможуть, або зі спеціалістом-психологом, який теж зможе допомогти.

Варто пам'ятати, що кохання, хай і нерозділене, – це вже щастя. Адже кохання вважається вищим ступенем людських стосунків і дається воно не просто так і не кожному. Це своєрідний іспит. І чи зуміє людина скласти його з честю, залежить тільки від неї. А ще – це щоденна робота, і чим більше людина віддає, тим більше отримує.

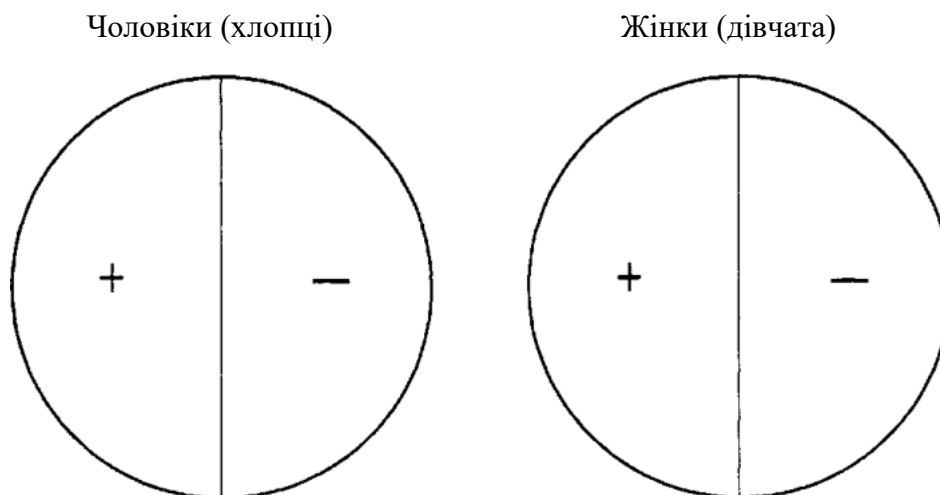
Формула кохання проста: мені добре тому, що радісно тобі.

4. Вправа «Особливості статі» (20 хв)

Мета: з'ясувати уявлення учасників про сильні та слабкі сторони чоловічої та жіночої статей.

Хід вправи

Тренер об'єднує учасників у три підгрупи. Бажано, щоб одна підгрупа складалась лише з хлопців, друга – тільки з дівчат, а третя (мішана) – з хлопців і дівчат. Кожній групі дається аркуш паперу, на якому намальовано два кола, розділених навпіл. Одна частина кола містить позначку «+», інша – «-». У кожному колі під певною позначкою слід написати відповідно сильні й слабкі якості та риси жіночої і чоловічої статі.

Запитання для обговорення

- Які сильні якості та риси притаманні хлопцям?
- Які сильні якості та риси притаманні дівчатам?
- Які слабкі якості та риси властиві хлопцям?
- Які слабкі якості та риси властиві дівчатам?
- Як ви гадаєте, чи є дівчата з якостями та рисами, притаманними хлопцям, і навпаки?

Корисна інформація:

У результаті обговорення учасники мають зрозуміти, що між чоловіками та жінками існують розбіжності. Однак уявлення про те, що жінки – слабка стать, а чоловіки – сильна, є стереотипом, прийнятим у суспільстві. Необхідно також підкреслити, що юнаки та дівчата рівною мірою здатні самі приймати рішення і самі нести відповідальність за своє здоров'я.

5. Гра-розминка «Де м'яч?» (10 хв)

Мета: активізувати увагу, зняти тілесне напруження.

Хід гри

Учасники стають у коло. Тренер дає одному з них м'яч і жеребкуванням обирає «детектива». «Детектив» залишається в колі, а члени групи мають швидко передавати м'яч із рук в руки (за спинами). За командою тренера «Стоп!» гра зупиняється, і «детектив» має сказати, у кого на той момент знаходиться м'яч.

Корисна інформація:

Слід дати можливість кожному учаснику побувати в ролі «детектива». Для цього потрібно ретельно слідкувати за часом.

6. Інформаційне повідомлення «Сексуальність і ставлення до неї» (10 хв)

Важливою складовою людських стосунків є сексуальність.

Досить часто ми чуємо: «сексуальність», «сексуальний чоловік», «сексуальна жінка» тощо. Проте що це таке мало хто розуміє.

Мабуть, кожен з вас замислювався над тим, що таке сексуальність, кохання, статеві стосунки, намагаючись знайти відповіді на ці запитання. Дуже часто те, що відбувається з вами, скажімо, фізичні зміни, поява нових відчуттів, настроїв, емоцій, не завжди є зрозумілим. Саме це і є прояви статевого дозрівання і формування сексуальності. Подальша наша розмова буде саме про це.

Сексуальність – це сукупність внутрішніх і зовнішніх ознак, які роблять одну людину привабливою для іншої. Це – найскладніший природний феномен, притаманний лише людині, який проходить через усе її життя. Людина може нічого не знати про сексуальність або вважати, що її в неї немає. Однак насправді сексуальність є в кожного.

Навряд чи існують стосунки між людьми, в яких немає елемента сексуальності – природної та здорової складової існування людини, яка є вродженою функцією організму.

Через складність поняття «сексуальність» його суспільне розуміння було, та й залишається, суперечливим. Історія сприйняття суспільством проявів сексуальності тісно пов'язана з інтересом людства до поділу людей на чоловіків і жінок. Ще в міфах, легендах і давніх культурах були спроби осмислення потаємного світу сексуальності.

У давньокитайській міфології існування світу та збереження ним рівноваги пояснюється співіснуванням чоловічого космічного початку «Янь» та жіночого – «Інь».

У деяких країнах Сходу статеві стосунки були піднесені до рівня релігійного культу. В Індії й дотепер збереглися храми, побудовані багато століть тому на честь кохання та статевих стосунків. Існують трактати філософського змісту, що намагалися пояснити природу статі й статевих відмінностей, «мистецтва кохання».

Найвідомішим з них є давньоіндійський віршований трактат «Камасутра».

У Давній Греції з незапам'ятних часів існував культ Ероса – бога кохання.

Ставлення до сексуальності й статевого життя за різних часів було різним. Якщо в античні часи люди не відчували заборон і тиску в питаннях статевих відносин, то у середні віки із посиленням впливу католицької церкви та ідей християнства набула поширення аскетична мораль відмови від чуттєвих насолод, а з нею заборони і обмеження у сфері інтимних стосунків. Прояви сексуальності вважалися гріховними й нечистими. Все тілесне сприймалось як мерзотне й непристойне. Релігійна мораль була особливо суворою щодо жінок. Будь-яка статева активність з їхнього боку засуджувалась і жорстоко каралась. У багатьох східних країнах такі обмеження залишилися і дотепер.

Доба Відродження, що прийшла на зміну похмурому середньовіччю, оновила суспільний клімат. Люди знову повною мірою відчули радість життя, чуттєвості й творчості. Ренесансне мистецтво по-новому відображає світ кохання, почуттів, насолоди. Еротика знову зайняла гідне місце в офіційній культурі.

Цілком природно, що зі змінами у суспільстві, політиці, ідеології одночасно змінюється й статеві мораль, яка зумовлює ставлення людей до такої інтимної сторони їхнього життя, як кохання й статеві стосунки. У зовсім недалекому минулому (десь 12–15 років тому) тема сексуальності вважалася «закритою». Все, що стосувалося статевих проявів, замовчувалось. У суспільстві діяли табу, заборона на висвітлення теми «Про це».

Однак якщо ми про щось не знаємо, це не означає, що цього взагалі не існує. У людини не можна відібрати сексуальність заборонами, умовляннями або погрозами. Прагнення зрозуміти те, про що не говорять відверто, чесно та з позиції знання, спричинило формування багатьох міфів, догм, хибних суджень, стереотипів, помилок.

Сексуальність людини складається з п'яти компонентів:

1) Стать. Є чоловіча, є жіноча. А ще є інтерсекс люди, чие тіло відрізняється від стереотипно чоловічого і жіночого.

2) Сексуальна орієнтація – гетеросексуальна, бісексуальна і гомосексуальна. Зараз тривають дискусії, що сексуальних орієнтацій насправді набагато більше, включаючи пансексуальну, асексуальну.

3) Гендерна ідентичність, що є внутрішнім відчуттям (не)приналежності до тієї чи іншої статі або гендеру. Найпростіше це можна пояснити так: більшість людей є

цисгендерними – коли внутрішньо ти відчуваєш себе тим чи тою, як це записано в паспорті, чоловіком або жінкою. Деякі люди можуть бути трансгендерним, їх розуміння себе відрізняється від гендерного маркера, приписаного при народженні.

4) Гендерна експресія – те, як людина проявляє себе – через поведінку, одяг, зачіску, голос або фізичні характеристики; вона також залежить від культурних норм, які можуть змінюватися з часом.

5) Сексуальна поведінка – може не обов'язково свідчити про сексуальну орієнтацію. Наприклад, якщо дівчина спробувала сексуальні стосунки із дівчиною, не свідчить про те, що вона лесбійка. Сексуальні експерименти можуть бути лише етапом до розуміння себе.

У сучасному суспільстві ми самі робимо вибір: хтось обирає стриманість, хтось активно збагачує свій сексуальний досвід. Однак для того, щоб обрати прийнятне для себе, необхідно не залежати від моди чи думки товаришів, а самому володіти інформацією про свою сексуальність, своє тіло і про себе взагалі.

Сексуальність та її різноманітні поведінкові прояви (пестощі, поцілунки, обійми тощо) є наслідком поділу людей на статі – чоловічу й жіночу. Належність до певної статі визначається відповідними статевими ознаками.

Розрізняють первинні та вторинні статеві ознаки. Вони формуються у процесі розвитку людини. Так, під час запліднення закладається стать майбутньої дитини, що зумовлює формування первинних статевих ознак (зовнішні статеві органи).

З моменту запліднення розпочинається розвиток організму. Пік фізичного розвитку та досягнення статевої зрілості (стану організму, коли він стає здатним до репродукції (відтворення)) припадає на юнацький вік. Вважається, що період статевого дозрівання починається приблизно з 10–12 років і триває до 18 і далі. У кожній людини термін початку та закінчення цього періоду різний. Крім того, дівчата розвиваються значно швидше, ніж хлопці.

У підлітковому віці в організмі відбуваються зміни, внаслідок яких у подальшому настає статева, фізична та психічна зрілість людини.

Першим вісником статевого дозрівання можна вважати появу вторинних статевих ознак. У хлопців помітно збільшується темп росту та розміри статевого члена і яєчок (що іноді супроводжується больовими відчуттями), з'являється волосся на лобку, під пахвами, а вже пізніше – на обличчі. Відбувається мутація («ламання») голосу, в багатьох юнаків у цей період спостерігається набухання та підвищення чутливості грудних залоз. Активізується діяльність потових і сальних залоз, що часто спричинює виникнення юнацьких вугрів.

Багато підлітків нерідко стурбовані тим, що в них, як їм здається, негарне тіло чи неприваблива фігура; їх це засмучує.

Треба пам'ятати, що в період статевого дозрівання частини тіла ростуть неоднаково: швидше ростуть кінцівки – ноги, руки, а вже потім – тулуб. Тому така «неідеальна фігура» – тимчасове явище. Насправді, ідеальної фігури не існує. На свідомість підлітків впливають стереотипи, нав'язані фільмами, телепередачами, журналами, рекламою. Головне – знайти гармонію між зовнішністю та своїм внутрішнім світом.

Адже скільки людей, стільки й смаків: те, що одним видається негарним, інші вважають привабливим.

У період статевого дозрівання відбуваються також зміни у репродуктивній системі. Статеві органи збільшуються в розмірі та виробляють особливі статеві клітини, з яких може розвинути плід. Деякі з цих процесів відбуваються всередині організму, і їхній перебіг для людини непомітний.

В юнаків ознакою статевого дозрівання є полюції – мимовільне виверження сімені зі статевого члена, що відбувається під час еротичних снів, які можуть супроводжуватись присмними відчуттями. Слід зауважити, що полюції – нормальне фізіологічне явище. Частота їх має індивідуальний характер.

Важливим фізіологічним проявом статевого дозрівання в юнаків є також мимовільна ерекція, що виникає без будь-якої сексуальної стимуляції. Такі ерекції ще називають спонтанними. Вони можуть виникнути у транспорті від вібрації, під час ранкового

пробудження. Це теж нормальне, закономірне явище у підлітковому віці. Поява ерекції в найнесподіваніший момент, наприклад у школі під час занять, викликає збентеження. Якщо ви опинилися в подібній ситуації, не слід хвилюватися, краще зосередьтеся на чомусь сторонньому. Це часто допомагає. Ерекції можуть також виникати і під впливом сексуальних думок, уявлень, фантазій.

Статеве напруження, якщо воно трапляється часто, потребує розрядження. Одним із засобів зняття сексуального напруження є мастурбація – штучне подразнення (стимуляція) статевих органів з метою отримання сексуального задоволення. Синонім мастурбації – онанізм. Дуже часто перші спроби мастурбації призводять до цілої гами емоцій – від яскраво позитивних до суто негативних. Іноді з'являється навіть огида до себе; підліток може докоряти собі «за розбещеність», побоюватися негативних наслідків онанізму тощо. Необхідно знати, що мастурбація не є чимось ненормальним або проявом якоїсь хвороби, це тимчасове явище, яке минає у старшому віці або після початку статевого життя. Та все ж не слід надмірно захоплюватись нею.

У дівчат під час статевого дозрівання відбувається активний ріст кісток тазу й округлення стегон, збільшуються молочні залози, починається ріст волосся на лобку і під пахвами.

Буває, що молочні залози розвиваються нерівномірно – одна росте швидше за іншу. Це звичайне явище.

Процес статевого дозрівання у дівчат стає особливо помітним тоді, коли збільшуються груди та з'являється менструація (кров'янисті виділення з піхви, які ще називають «місячними»). Це періодичне виділення зі статевих органів жінки змішаного з кров'ю поверхневого шару внутрішньої слизової оболонки матки.

У перший день циклу, тобто в день, коли почалося менструальне виділення крові, всередині яєчника фолікула починає дозрівати маленька яйцеклітина. На 13–15-й день циклу вона повністю визріває і проривається крізь оболонку фолікула до черевної порожнини, тобто відбувається процес овуляції. Коли яйцеклітина виходить з яєчника, вона потрапляє до маткової труби, де яйцеклітину може запліднити сперматозоїд. Таким чином, 13–15-й дні менструального циклу є найсприятливішими для зачаття. Статеві стосунки в цей час з великою ймовірністю приводять до запліднення. Якщо ж на цей момент яйцеклітина не запліднена, слизова оболонка починає руйнуватись і відшаровуватись від стінки матки, що супроводжується крововиділенням (менструацією).

У міру того, як вміст статевих гормонів в організмі збільшується і дозрівають статеві органи, людина починає зазнавати нових і невідомих для неї відчуттів. Спочатку це посилений інтерес до свого тіла, який з часом переростає у потяг до протилежної статі. Цей потяг абсолютно природний і формується разом із дорослішанням індивіда. Спочатку з'являються еротичні сни і мрії, потім виникає потреба у дружбі, спілкуванні з представником (представницею) протилежної статі, спільному проведенні часу, далі – у бажанні доторкнутися, обійняти, поцілувати і лише після цього формується бажання висловити свої почуття через інтимні стосунки, одним із проявів яких є статевий акт. Таке бажання називається статевим потягом. У дівчат і юнаків формування статевого потягу відбувається по-різному. В юнаків потяг починає формуватись після появи полюцій. У дівчат з появою місячних така потреба практично не виникає. У більшості жінок бажання сексу формується набагато пізніше. Тому дівчата такого самого віку, що й юнаки, частіше не відчувають потреби саме у статевому акті як такому, а більше зацікавлені в пестощах, поцілунках, проявах уваги, турботи, компліментах тощо.

Якщо хлопець і дівчина сподобались одне одному і бажають розвивати свої стосунки, їм слід пам'ятати про вищезгадані відмінності у своїх потребах. Важливо поговорити між собою на тему сексу і обрати прийнятні для обох форми сексуальних стосунків. Необхідно пам'ятати, що крім статевого акту існує багато інших способів досягнення задоволення. Про це йтиметься в інформаційному повідомленні «Альтернатива».

Статеві стосунки – це не лише фізичні відчуття. Як правило, вони пов’язані з емоційними хвилюваннями, сила яких залежить здебільшого від глибини почуттів, котрі одна людина відчуває до іншої, а також від ступеня довіри між партнерами.

На формування статевої поведінки впливають усі складові особистості людини (ступінь зрілості, освіта, інтелект, засвоєні уявлення та норми поведінки тощо). Таким чином, форми статевої поведінки є наслідком усієї діяльності людини та впливають з її індивідуальності.

7. Вправа «Дівчата-хлопці» (20 хв)

Мета: з’ясувати стереотипи уявлень підлітків про чоловічу та жіночу стать і підвести їх до усвідомлення стереотипності уявлень щодо різних статей; сприяти формуванню навичок партнерського спілкування між дівчатами й хлопцями.

Хід вправи

Тренер дає завдання учасникам продовжити пропоновані висловлювання. Для цього на великому аркуші паперу окремо для групи хлопців і окремо для групи дівчат складаються таблиці:

Хлопці	Дівчата
Хлопці мають бути ...	Дівчата мають бути ...
Дівчата мають бути ...	Хлопці мають бути ...

Протягом 10 хв групи виконують завдання, після чого презентують результати своєї роботи.

Корисна інформація:

Під час презентації необхідно звернути увагу на те, що, продовжуючи твердження «...мають бути...», учасники створили ідеальні образи хлопця (чоловіка) і дівчини (жінки), в яких відобразилися суспільні статеві стереотипи. Які саме можна легко визначити, простеживши у відповідях груп (і виділивши маркером яскравого кольору) повторюваність характеристик певної статі.

Запитання для обговорення

- Чи є якості, що були визначені як бажані для дівчат і повторювалися у відповідях обох груп?
- Чи є якості, що були визначені як бажані для хлопців і повторювалися у відповідях обох груп?
- Чим є ці якості?
- Які негативні та позитивні сторони існування такого явища як стереотипи?

Корисна інформація:

Проведення гри передбачає наявність достатньо «теплої» атмосфери в групі.

8. Обговорення ситуації (15 хв)

Мета: розвивати навички вільного рівноправного спілкування між юнаками та дівчатами.

Хід проведення

Тренер об’єднує учасників у три підгрупи: I група – дівчата, II – юнаки, III – дівчата та юнаки (бажано, щоб у третій групі їх було порівну). Не обов’язково дотримуватись рівної кількості учасників у підгрупах. Кожній підгрупі тренер роздає картки з описом ситуації і пропонує її обговорити протягом 5 хв. Після цього представник кожної групи пропонує свій варіант, як найкращим чином знайти вихід із запропонованої ситуації.

Ситуація

«Мені 15 років, і я зустрічаюсь з Олегом уже понад 4 місяці. Я кохаю його, і він каже, що кохає мене. Вчора він спробував переконати мене вступити з ним у статеві стосунки. Я сказала, що не почуваюся готовою до цього. Олег відповів, що для нього це означає, нібито я недостатньо кохаю його. Це мене непокоїть. Якщо я і далі казатиму Олегу «Ні!», він може почати зустрічатися з іншою дівчиною. Що мені робити?».

Запитання для обговорення

- Чи відрізняються рішення, прийняті в різних групах? Яким чином?
- Чи легко приймати рішення в таких ситуаціях?
- Від чого залежить прийняття рішень у подібних ситуаціях?
- Хто несе відповідальність за прийняття таких рішень?

Корисна інформація:

Слід звернути увагу учасників на те, як по-різному юнаки та дівчата підходять до розв'язання таких ситуацій; підкреслити, що в житті подібні питання потрібно вирішувати вдвох. Учасники мають зрозуміти, що кожен є відповідальним як за себе, так і за близьку йому людину.

9. Підсумки (5 хв)

Учасникам пропонується підбити підсумки заняття. Тренер надає можливість, за бажанням, кожному висловитись і відповісти на запитання:

- Чи відчували ви дискомфорт, негативні відчуття? Під час яких видів роботи це було?
- Які повідомлення, вправи, ігри вам сподобались?

Тема 2: «Ризикована поведінка»

Мета: з'ясувати поняття «ризиковані ситуації», «ризикована поведінка» та допомогти підліткам усвідомити взаємозв'язок між вживанням наркотиків, алкоголю, незахищеними статевими стосунками й ризиком ВІЛ-інфікування та ПСШ.

Час: 3 год.

Поняття для засвоєння підлітками: ризикована поведінка, вагітність, незапланована вагітність, аборт.

№	Види роботи	Орієнтовна тривалість, хв	Ресурсне забезпечення
.	Гра-розминка «Фраза»	10	М'яч
..	Інформаційне повідомлення «Коли ви ризикуєте?»	15	Блокноти, ручки
}.	Інформаційне повідомлення «Початок статевого життя: за і проти»	10	Блокноти, маркери, ручки
..	Вправа «Обговорення листа»	25	Блокноти, ручки, приклади текстів листів
}.	Гра-розминка «Зіпсований телефон»	10	
}.	Інформаційне повідомлення «Незапланована вагітність, аборт»	20	Блокноти, маркери, ручки
..	Вправа «Що радять друзі?»	10	Аркуші паперу розміром 80×120 см, блокноти, маркери, ручки
}.	Вправа «Як сказати батькам?..»	20	Аркуші паперу розміром 80×120 см, блокноти, маркери, ручки
}.	Гра-розминка «Їстівне-неїстівне»	5	М'яч
0.	Вправа-дискусія «Як уберегтися від ...»	15	Пам'ятки
1.	Вправа «Що підвищує ймовірність незапланованої вагітності?»	10	Блокноти, ручки, олівці
2.	Вправа «Ризикована поведінка»	10	Аркуші із описом видів поведінки, таблиця
3.	Вправа «Обговорення листа»	15	Приклад тексту листа, блокноти, ручки, олівці

4.	Підсумки	5	Блокноти, ручки, олівці
----	----------	---	-------------------------

1. Гра-розминка «Фраза» (10 хв)

Мета: активізація уваги всіх учасників.

Учасники стають у коло і, кидаючи один одному м'яч, промовляють будь-яку фразу, яка починається словами «Я хочу сказати тобі, що ...».

Хід гри

Після розминки тренер пропонує учасникам поговорити про ситуації, в яких є ризик для здоров'я. Тренер записує всі міркування учасників на фліп-чарті й підбиває підсумки у вигляді інформаційного повідомлення.

2. Інформаційне повідомлення «Коли ви ризикуєте?» (15 хв)

Замисліться, що є ризик і ризикована поведінка. Ризик – це ситуації чи обставини, за яких вам та вашому здоров'ю або навіть життю може загрозувати небезпека, але за певної поведінки її можна уникнути.

Ви ризикуєте:

- Коли вживаєте алкоголь, тютюн або наркотики;
- Коли починаєте жити статевим життям;
- Коли маєте кілька статевих партнерів.
- Кожен із вас може усвідомити, наскільки він ризикує і як цей ризик можна зменшити або уникнути його зовсім, тобто після отриманої інформації кожен може зробити для себе вибір.
- Ми вже говорили з вами про ризик інфікування ПСШ і ВІЛ, а тепер йтиметься про ризик небажаної вагітності та наслідки абортів.

3. Інформаційне повідомлення «Початок статевого життя: за і проти» (10 хв)

Якщо людині 15–17 років, то смішно питати: чи доросла вона? Без сумніву, вона вважає себе дорослою, не звертаючи уваги на те, що думають про неї батьки або оточення.

Проте дорослою людина стає не в якомусь певному віці, а тоді, коли навчиться відповідати за свої вчинки і, більше того, навчиться робити їх усвідомлено. А що ж тоді, коли тіло доросле, а душа ще як у дитини? Чи можна гратися в «дорослі ігри»? «Рано, замалий ще», – так каже більшість дорослих, бо їм так простіше. Підліток може спитати: «Якщо не можна зараз, то коли?» Буде правильним, якщо він сам дасть відповідь. І за будь-якої відповіді підліток має знати, що ніхто, крім нього, не може керувати його особистим життям. Головне, щоб «дорослі ігри», скажімо, статеві стосунки, не завдали шкоди його здоров'ю і не скалічили його життя.

Якщо юнак або дівчина вважають себе достатньо дорослими для того, щоб жити статевим життям, але не настільки дорослими, щоб мати дитину (адже це може завадити навчанню чи кар'єрі), вони повинні знати, як запобігти незапланованій вагітності.

4. Вправа «Обговорення листа» (25 хв)

Мета: закріпити отримані знання з питань ризикованої поведінки.

Хід вправи

Тренер об'єднує учасників у дві підгрупи. Їм пропонується провести обговорення ситуації, зазначеної в листі, і відповісти на запитання. Приклади текстів листів наведені далі. Питання для обговорення подані після тексту кожного листа.

Після того, як підгрупи виконають свої завдання, тренер переходить до загального обговорення листів.

Лист 1

Шановна редакціє!

Мені 16 років, і мене все більше засмучують ті психологічні установки з приводу статевих стосунків, які я бачу і чую навколо себе. Я вважаю, що бути сексуальним – це щось таке, чим ми всі повинні насолоджуватись, і для мене це зовсім не означає ні мастурбацію, ні статевий акт. Я стомився слухати і в школі, і по ТБ лише про фізичну насолоду і небезпеки статевого акту. Коли я ділюся з друзями своїми думками, вони говорять зі мною так, немов зі

мною в сексуальному плані щось «не те». Вони вважають, що батьки зробили мені «промивання мозку», лише на тій підставі, що інколи я був вимушений погоджуватись із підходом до цієї проблеми моїх батьків.

Запитання для обговорення

- Яку інформацію більшість молоді отримує через: ТБ? музику? рекламу?
- Як людина може насолоджуватись сексуальністю, не виражаючи це через фізичний акт?
- Які інші аспекти статевих стосунків, відповідно до поглядів цього юнака, мають бути взяті до уваги?
- Чи складно молоді дотримуватись таких самих принципів, чекати офіційного одруження і лише після цього вступати у статеві стосунки?
- Чи поділяєте ви погляди цього юнака? Чому?

Лист 2

Мені 16 років, і я зустріла чоловіка, за якого хочу вийти заміж. Єдина проблема в тому, що він цього ще не знає! Звичайно, я відчуваю сильний потяг до нього, і мені хотілося б мати з ним близькість. Він не запропонував мені статеві стосунки, і я запитую себе: чи так він ставиться до мене, як я до нього? Я ніколи нікого не хотіла так раніше, а зараз просто не знаю, що й думати. Чи повинна я натякнути йому про секс, чи варто просто чекати? Він немовби отримує задоволення від того, що ми тільки цілуємось та обіймаємось. Чи нормально це?

Запитання для обговорення

- Чи повинна дівчина вступати у статеві стосунки для того, аби довести своєму другові, що вона його кохає?
- Як вона та її друг мають розмовляти про відповідальні взаємини, в тому числі сексуальні?
- Чи всі хлопці/чоловіки прагнуть мати статеві стосунки з дівчатами/жінками, які їм подобаються?
- Чи повинен чоловік, про якого йдеться у листі, вступати з дівчиною, авторкою листа, у статеві стосунки?
- Як вона може дізнатися про те, що подобається своєму другу?
- Чому, на ваш погляд, у цієї дівчини виникла розгубленість?
- Як би ви відповіли на її запитання «Чи нормально це?»

5. Гра-розминка «Зіпсований телефон» (10 хв)

Мета: активізувати увагу, розвивати навички активного слухання.

Хід гри

Учасники утворюють «ланцюжок». Тренер говорить на вухо найближчому до нього учаснику речення, яке складається з 5 слів. Наприклад, «Тема сьогоднішнього заняття дуже цікава». Учасник має передати речення (як він його почув і зрозумів) наступному, і так далі за «ланцюжком». Наприкінці тренер пропонує останньому учаснику виголосити те, що він почув, а потім сам голосно промовляє початкове речення. Зазвичай речення дуже відрізняються.

Тренер пропонує учасникам уважно послухати подане нижче інформаційне повідомлення.

6. Інформаційне повідомлення «Незапланована вагітність, аборт» (20 хв)

Усім відомо, що досвід у будь-якій сфері життя буває не лише корисним, а й негативним, часто гірким. У спорті, наприклад, це травми, поразки, невдачі. Статеве життя теж може нести не тільки радість і насолоду, а й біль і розчарування, причому біль у прямому розумінні цього слова. Ви, мабуть, здогадалися, що мається на увазі: венеричні захворювання (їх ще називають захворюваннями, які передаються статевим шляхом), ВІЛ/СНІД, а також небажана вагітність та аборт. Поговоримо детальніше про небажану вагітність.

Вагітність – один із найважливіших періодів у житті жінки. Добре, коли вагітність бажана, коли партнери чи подружжя очікували цього. А якщо ні? Що робити, коли жінка

завагітніла випадково й партнери цього не хотіли? У цьому випадку вагітність із радісної події перетворюється на проблему, а для декого і на трагедію. Перед жінкою постає вибір: переривати вагітність чи народжувати дитину? Адже дитина – це велика відповідальність і праця. Нерідко одним зі способів вирішення цієї проблеми для молодих людей стає аборт (штучне переривання вагітності).

Необізнані у цьому питанні уявляють процедуру абортів досить простою, практично безболісною і такою, що не має жодних негативних наслідків. Насправді це не так. Аборт – хірургічна операція, під час якої вміст матки видаляється за допомогою спеціальних інструментів. Ця операція може мати серйозні наслідки: і фізичні, і моральні. Уявіть собі, що з самого початку вагітності організм жінки починає перебудовуватись для роботи в іншому режимі. Зовсім по-іншому починає працювати гормональна система, внутрішні органи, змінюється склад крові. І раптом відбувається різке втручання у цей процес. Крім того, організм молодих дівчат ще й не зрілий. А отже, й негативні наслідки абортів в них ймовірніші.

Будь-який аборт – це ризик того, що жінка не зможе мати дітей у майбутньому, особливо якщо аборт закінчується перша вагітність.

Ми вже не говоримо про можливість таких наслідків, як сильна кровотеча або інфікування матки з подальшим запаленням. Нерідко після абортів виникають порушення менструальної функції, спостерігаються підвищена дратівливість, швидка втомлюваність, безсоння.

Особливо небезпечним є аборт під час першої вагітності, коли ризик ускладнень значно вищий. Крім того, жінка, яка зробила аборт, нерідко має проблеми під час наступних пологів.

Після абортів жінка може перебувати у пригніченому стані. Якщо вирішувати проблему фізичних наслідків допомагають лікарі, то хто допоможе подолати емоційний стрес? Більшість жінок відчуває у цій ситуації душевний біль, адже аборт – це позбавлення життя дитини, яка могла б народитися. Особливо небезпечними є кримінальні аборти (аборти, що робляться поза медичними закладами). Вони несуть велику загрозу для самого життя дівчини.

Відповідно до законів України, дівчина до 16 років не може зробити аборт без письмової заяви її батьків, і для багатьох дівчат це також є додатковою проблемою, оскільки не завжди вони можуть чи хочуть сказати батькам про свою вагітність.

Наприкінці тренер підсумовує: багато молодих людей, розмірковуючи над тим, чи варто починати статеве життя, часто роблять свій вибір на користь утримання від нього. Адже коли ти почуваєшся не готовим до сексуальних стосунків, відповідальніше буде їх відкласти.

7. Вправа «Що радять друзі?» (10 хв)

Мета: виявити і спростувати міфи щодо способів запобігання вагітності.

Хід вправи

Тренер пропонує учасникам розповісти, які вони знають (від товаришів, знайомих) способи запобігання вагітності. Усі пропозиції записуються. Після цього тренер пропонує учасникам розглянути кожен варіант і яскравим маркером виділяє ті, які дійсно попереджають вагітність. Інші пропозиції обговорюються з метою визначення їх неефективності.

Корисна інформація:

За даними статистики, 84 % випадків незапланованої ранньої вагітності припадає на початок статевого життя.

Як варіант вправи, можна запропонувати учасникам анонімно написати свої пропозиції на маленьких аркушиках паперу, після цього переписати їх на дошку й обговорити.

8. Вправа «Як сказати батькам?..» (20 хв)

Мета: пошук шляхів вирішення ситуацій незапланованої вагітності.

Хід вправи

Тренер об'єднує учасників у дві підгрупи (хлопці та дівчата). Група дівчат відповідає на запитання: «Чому вагітні дівчата не бажають розповісти про це своїм батькам?», «Як сказати батькам про свою вагітність?». Група хлопців відповідає на запитання: «Як юнак реагує на вагітність своєї дівчини?», «Як сказати батькам про вагітність своєї дівчини?»

Після того, як підгрупи закінчують роботу (через 10 хв), тренер пропонує винести ці запитання на загальне обговорення.

Корисна інформація:

Після обговорення всіх питань тренер підсумовує: незаплановану вагітність краще попередити, а у разі її настання бажано (і краще) уникнути аборт. Негативні наслідки аборт є завжди. Чим швидше вжити певних заходів (звернутися до спеціалістів, обговорити проблему з батьками), тим менше буде небажаних наслідків і ускладнень.

9. Гра-розминка «Їстівне-неїстівне» (5 хв)

Мета: активізувати увагу учасників.

Хід гри

Учасники стають у коло. Тренер тримає в руках м'яч і пропонує за командою спіймати його або відштовхнути. Спіймати м'яч потрібно тоді, коли буде сказано «їстівне» слово, наприклад, овочі, пиріжок, торт, морозиво тощо, а відштовхнути, якщо буде сказано «неїстівне» слово, наприклад, чашка, книга, вікно та ін. Тренер промовляє слово і кидає м'яч одному з учасників, а той, у свою чергу, промовляючи слово, кидає м'яч комусь іншому і т.д.

Корисна інформація:

Треба дати можливість пограти кожному учаснику. Для цього ненав'язливо керуйте діями гравців. Наприклад, якщо кілька учасників грають поміж собою і м'яч більше нікому не дістається, тренер каже: «Кидай м'яча Миколі, він чекає ...»

10. Вправа-дискусія «Як уберегтися від ...» (15 хв)

Мета: сформувані у підлітків вміння робити усвідомлений вибір.

Хід вправи

Тренер об'єднує учасників у кілька підгруп і пропонує відповісти на запитання: «Що потрібно робити, щоб запобігти інфікуванню ВІЛ/ПСПШ?», «Що потрібно робити, щоб попередити незаплановану вагітність?». Учасники обговорюють запитання у своїх підгрупах. Після закінчення (через 10 хв) тренер пропонує винести ці питання на загальне обговорення.

Корисна інформація:

Після обговорення тренер роздає пам'ятки кожному учасникові.

11. Вправа «Що підвищує ймовірність незапланованої вагітності?» (10 хв)

Мета: підвести учасників до усвідомлення чинників і ситуацій, які підвищують ймовірність виникнення незапланованої вагітності.

Хід вправи

Тренер об'єднує учасників у дві підгрупи (хлопці й дівчата) та пропонує їм відповісти на запитання: «Що підвищує ймовірність виникнення незапланованої вагітності?». Після цього йде обговорення з усіма учасниками групи і тренер записує всі відповіді (висловлювання) на дошці й робить висновок.

Корисна інформація:

Висновок вправи має бути таким: ймовірність незапланованої вагітності підвищується, якщо в людини багато статевих зв'язків або якщо вона не має довірчих стосунків зі своїм юнаком чи дівчиною; якщо статевий акт стався за алкогольного чи наркотичного сп'яніння; якщо не використовуються контрацептиви або презервативи. Пам'ятайте, що контрацепція набагато безпечніша, ніж аборт. Крім того, в Україні дівчата до 16-річного віку повинні брати дозвіл на аборт у своїх батьків. Найважливіше правило: думай про безпечний секс до, а не після статевого акту!

12. Вправа «Ризикова поведінка» (10 хв)

Мета: сформувані уявлення про різні види поведінки, пов'язані з ризиком, та вміння оцінювати власну поведінку щодо ризику.

Хід вправи

Тренер об'єднує учасників у кілька підгруп. Кожна з них отримує аркуш з описом певної ситуації.

Ситуації:

1. Вживання наркотиків (особливо ін'єкційних).

2. Вживання алкоголю.
3. Паління.
4. Статеві стосунки.
5. Недотримання правил особистої гігієни (користування чужими зубними щітками, бритвами тощо).

Тренер пропонує кожній підгрупі оцінити ступінь ризику у зазначених ситуаціях. Для цього він вішає на дошці таблицю з трьома ступенями ризику і колонкою «Єдина думка відсутня».

Ситуації	Ризик відсутній	Ризик невеликий	Ризик великий	Єдина думка відсутня

Під час обговорення тренер послідовно називає ситуації та заносить їх до таблиці. Далі він підводить підсумки щодо наслідків, які можуть виникнути за тієї чи іншої ситуації.

В учасників можуть бути запитання щодо ступенів ризику за умови дотримання деяких інших видів поведінки (або дій). У такому випадку їх слід внести у таблицю.

Запитання для обговорення

- Як паління, алкоголь, наркотики впливають на поведінку людини?
- Чи може вживання наркотиків призвести до інфікування ВІЛ? Яким чином?
- До чого можуть призвести статеві стосунки з випадковими партнерами?
- Чому слід дотримуватись правил особистої гігієни?

Корисна інформація:

Орієнтовний перелік видів поведінки:

1 і 2 – паління, алкоголь і наркотики знижують захисні сили організму, тому такі люди більше ризикують захворіти на ППСШ і ВІЛ/СНІД;

3 – вживання наркотиків може призвести до інфікування ВІЛ через голку;

4 – незахищені статеві стосунки, особливо за частотою зміни партнерів, можуть призвести до інфікування ППСШ, ВІЛ і до небажаної (чи незапланованої) вагітності;

5 – недотримання правил особистої гігієни та користування чужими бритвами, зубними щітками тощо може призвести до інфікування ППСШ.

У результаті обговорення учасники роблять висновок: кожен з них оцінює ступінь ризику по-своєму.

Здебільшого молода людина применшує ступінь ризику, оскільки не має достатньої інформації щодо ризикованої поведінки, вважаючи, що саме з нею нічого небезпечного статися не може. Однак краще подумати про наслідки ризикованої поведінки заздалегідь.

13. Вправа «Обговорення листа» (15 хв)

Мета: закріпити знання підлітків з питань ризикованої поведінки.

Хід вправи

Групі пропонується провести обговорення ситуації, зазначеної у листі, і відповісти на запитання. Після того, як завдання виконано, тренер переходить до загального обговорення.

Приклад тексту листа:

Шановна редакціє! У мене були статеві стосунки з моїм колишнім другом. Я зовсім не хотіла цього і дуже шкодую, що так трапилось. Зараз, певно, надто пізно жалкувати. Згодом я дізналася, що в нього було кілька статевих зв'язків, тому відчуваю велике розчарування. Я впевнена, що він мене «використав», і мені прикро, що я поступилася. Після цього в мене почалося запалення тазових органів, і я боюся, що, мабуть, я інфікувалася ППСШ або навіть ВІЛ. Знаю, що це не обов'язково мало статися, але мене весь час не полишає тривога.

Запитання для обговорення

- Яка, на вашу думку, причина того, що авторка листа піддалася вмовлянням друга?
- Що вона може зробити, аби захистити себе у майбутньому?
- Яка поведінка буде ефективною в цій ситуації?
- Куди дівчина може звернутися за допомогою?

14. Підсумки (5 хв)

Наприкінці заняття тренер пропонує учасникам (за власним бажанням) обговорити найскладніші питання з теми «Ризикована поведінка». Слід пам'ятати, що ця тема глибоко зачіпає більшість підлітків, тому під час обговорення необхідно бути толерантним і стриманим.

Тема 3: «Формування відповідальної безпечної поведінки»

Мета: дати знання про методи контрацепції, допомогти учасникам засвоїти навички відповідальної безпечної поведінки.

Час: 3 год.

№	Види роботи	Орієнтовна тривалість, хв	Ресурсне забезпечення
	Гра-розминка «Подарунок»	5	
	Рольова гра «Варіанти поведінки»	20	Картки з варіантами поведінки
	Інформаційне повідомлення «Етапи набуття навичок упевненості»	10	Блокноти, ручки, олівці
	Інформаційне повідомлення «Безпечне статеве життя»	5	Блокноти, ручки, олівці
	Вправа «Як сказати “Ні!”»	15	Аркуші з прикладами відповідей, ручки
	Інформаційне повідомлення «Утримання від статевого життя»	10	Блокноти, ручки, олівці
	Вправа «Ситуаційна задача»	15	Картка з прикладом тексту листа, ручки
	Гра-розминка «Гуфі»	5	
	Інформаційне повідомлення «Альтернатива»	5	Блокноти, ручки, олівці
0.	Вправа «Межі дозволеного»	15	Блокноти, аркуші паперу розміром 80×120 см.
1.	Вправа «Безпека-небезпека»	20	Аркуші паперу розміром 80×120 см, картки
2.	Інформаційне повідомлення «Контрацепція»	20	Блокноти, ручки, олівці
3.	Вправа «Терези»	10	Аркуші паперу розміром 80×120 см, картки, блокноти, ручки, олівці
4.	Підсумки	5	Блокноти, ручки, олівці

Поняття для засвоєння підлітками: відповідальна безпечна поведінка, контрацепція, навички впевненості.

Оснащення: ручки, олівці, блокноти, аркуші паперу розміром 80×120 см, 1–2 кондоми, фантоми статевого члена (або банани, огірки тощо), демонстраційні слайди, картки з правилами користування, картки з варіантами поведінки, аркуші із прикладами відповідей, картка з прикладом тексту листа.

1. Гра-розминка «Подарунок» (5 хв)

Мета: створити доброзичливу атмосферу в групі.

Хід гри

Учасники стають у коло. Їм пропонується зробити подарунок своєму сусідові справа, а саме, подарувати йому гарний настрій за допомогою міміки й жестів.

2. Рольова гра «Варіанти поведінки» (20 хв)

Мета: закріпити знання про моделі поведінки та сформувати вміння робити усвідомлений вибір щодо власної поведінки.

Хід гри

Тренер пропонує групі «програти» всі варіанти поведінки.

Ситуація 1. Хлопець пропонує знайомій дівчині спробувати зробити ін'єкцію наркотику. Він настійливо (агресивно) доводить, що їй буде приємно без жодних негативних наслідків.

Додаткове запитання: Які наслідки можуть бути у випадку прийняття пропозиції?

Ситуація 2. Дівчина настійливо (агресивно) пропонує знайомому піти до її друзів і зробити татуювання на плечі.

Додаткове запитання: Чим ризикує хлопець?

Ситуація 3. Юнак, зайшовши до своєї дівчини, побачив, що її батьків нема вдома. Він починає наполягати на сексуальних стосунках.

Ситуація 4. Хлопець наполегливо пропонує іншому хлопцеві скріпити дружбу і «побрататися», зробивши надріз на зап'ясті й прикласти порізи один до одного.

Ситуація 5. Дівчина наполегливо пропонує своїй подрузі, яка зламала ніготь, скористатися її ножицями.

Ситуація 6. Юнак, обіймаючи й цілуючи дівчину, пропонує їй роздягнутися і роздягається сам.

Запитання для обговорення

- Що ви відчували, коли грали свою роль?
- Чи були для вас складними ці ситуації?
- Який варіант поведінки виявився для вас найприйнятнішим у запропонованій ситуації?
- Чи можливе використання такого варіанта поведінки у реальному житті?

Корисна інформація:

Для того, щоб у ході програвання ситуацій підлітки не почувалися скутими, слід нагадати, що це рольова гра, в якій вони виконують певні ролі.

3. Інформаційне повідомлення «Етапи набуття навичок упевненості» (10 хв)

Упевнена поведінка є найефективнішою, оскільки здатна викликати замість агресії й нерозуміння ширшу повагу й захоплення. Людина, яка впевнено відмовляється від небажаної пропозиції, здатна бути незалежною, сильною і навіть загадковою особистістю – особистістю, що відрізняється від інших, причому в позитивному плані. До того ж завжди може стати у нагоді почуття гумору: іноді кілька дотепних слів розряджають напружену атмосферу.

Що ж робити тим, хто хоче, але не може сказати «Ні!», тим, хто не відчувається настільки сильним, аби протистояти тиску з боку оточення!? Насамперед необхідно почати працювати над підвищенням власної самооцінки. Для цього потрібно засвоїти окремі навички.

Можливо, з першої спроби повністю змінити свій стиль поведінки не вдасться. Однак згодом упевненість стане природним засобом вашої самореалізації.

Існує кілька етапів набуття навичок упевненості. Якщо ви опинилися в ситуації, коли необхідно відмовитись, спробуйте:

1. Усвідомити суть проблеми – що вам не подобається в ситуації, яка склалася, і чого ви насправді хочете.
2. Пояснити своє ставлення до ситуації. Висловіть свої думки і почуття щодо проблеми та своєї поведінки співрозмовникові. Опишіть, що вас хвилює (наприклад, «Я не люблю, коли ...», «Мені не подобається ...»).
3. Сформулювати свою відповідь. Чітко сформулюйте, якою ви хочете бачити ситуацію (наприклад, «Я б хотів, щоб ти ...», «Чи не міг би ти ...»).
4. З'ясувати, як ставиться співрозмовник до ваших висловлювань. Попросіть описати, що він (вона) відчуває або думає з цього приводу (наприклад, «Що ти про це думаєш?», «Яка твоя реакція?»).
5. Уважно вислухати співрозмовника, нехай він висловить свої думки і почуття.

6. Подякувати. Незважаючи на реакцію співрозмовника, розмову необхідно закінчити словами вдячності (наприклад, «Спасибі ...», «Чудово. Я дуже вдячний ...», «Я щасливий, що ти не заперечуєш ...»).

Зрозуміло, що в житті постійно доводиться робити вибір, і кожна людина в реальних життєвих ситуаціях знаходить відповіді та приймає рішення самостійно. І відповідальна за власні вчинки передусім вона сама.

4. Інформаційне повідомлення «Безпечне статеве життя» (5 хв)

Багато молодих людей відмовляються від застосування контрацепції, мотивуючи це незручностями під час статевої близькості. Проте ці незручності ніщо порівняно з тим, до чого можуть призвести небажана вагітність, аборт або ВІЛ/ПСІВ.

Пам'ятайте про це, будьте уважними до себе і до коханої людини.

Не забувайте головне – у житті постійно доводиться робити вибір.

Починати статеве життя чи відстрочити його – це вибір, який ви так чи інакше маєте зробити. По суті, це вільний вибір. І дедалі більше ваших однолітків роблять його на користь утримання від сексу до шлюбу. Це не означає, що треба відмовитися від сексу НАЗАВЖДИ. Просто всьому свій час.

Однак бувають ситуації, коли на тебе тиснуть. Часто слово «Ні!», відмова від «привабливих» пропозицій демонструють зрілість і твердість характеру, а не м'якість і нерішучість.

Уміння сказати «Ні!» у серйозній або жартівливій формі – доволі важливе у житті. І його можна й треба виробляти.

5. Вправа «Як сказати «Ні!» (15 хв)

Мета: відпрацювати навички відмови в ситуаціях змушування до статевих стосунків.

Хід вправи

Кожному учаснику групи дається аркуш паперу з висловлюваннями, занесеними в таблицю (див. далі). Тренер пояснює, як її заповнювати. Учасники заповнюють таблицю індивідуально. Далі тренер формує 3–4 підгрупи, в яких обговорюються подані висловлювання. Потім відбувається загальне обговорення.

Корисна інформація:

У таблиці ліворуч наведено варіанти пропозицій, які можуть використовуватися в ситуаціях змушування до статевих стосунків. Праворуч у верхньому рядку таблиці наведено можливі варіанти відмови від цих пропозицій. Тренер пропонує вписати у порожній рядок знизу власний варіант відмови, який можна було б використати у такій ситуації.

Доведи мені свою любов!	Ти ж сам знаєш – ліжко нічого не доводить!
Якщо ти мене кохаєш, то, думаю, маєш погодитись!	А якщо ти мене кохаєш, то не будеш на мене тиснути!
Так, давай не ламайся!	Я сказала «Ні!!!»
Чому ти не хочеш? Що тобі не подобається?	Я боюся наслідків: можливої вагітності, хвороб.
Я знаю, що ти сама цього хочеш!	І не думай, цього хочеш ти, а не я!

Ми з тобою вже дорослі люди, і не треба втрачати нагоду спробувати це!	Я не хочу поспішати. Я спочатку вирішила вийти заміж!
Ти хочеш мене втратити?	Знаєш, мені здається, що краще втратити тебе, ніж свою незайманість!
У тебе є до мене якісь почуття, чи не так?	Так, але в мене немає впевненості у твоїх почуттях!
Не бійся, все буде о'кей, тобі навіть сподобається!	По-перше, в мене місячні, а по-друге – ще не настав час!
Красунчику, я хочу тебе! Будь мужиком, усі це роблять!	І скільки разів ти говорила цю фразу?

Підсумок: життя, по суті, складається з постійної необхідності вибору. Від цього вибору, без перебільшення, залежатиме ваше здоров'я, ваша подальша доля.

Запитання для обговорення

У цій вправі краще не ставити конкретних питань, оскільки для кожного підлітка вибір висловлювань буде індивідуальним. Можна задати лише одне запитання: «Чи знайшли ви для себе прийнятне рішення?»

6. Інформаційне повідомлення «Утримання від статевого життя» (10 хв)

У багатьох країнах статеве життя є поза законом до досягнення певного віку, який ще називають повноліттям. В Англії, наприклад, це 16 років. Однак це зовсім не зобов'язує підлітка після досягнення повноліття розпочинати статеве життя. Навпаки, в цьому питанні не потрібно піддаватися ніякому тиску. Статеве життя треба починати, лише відчувши себе готовим до нього, з урахуванням усіх можливих наслідків, у тому числі небажаної вагітності й різних захворювань та інфекцій, наприклад, інфекцій, що передаються статевим шляхом.

І хоча існують деякі загальні принципи дозрівання молодого організму, кожна людина має свої особливості розвитку. Тож якщо у дівчини почалися місячні, а в юнака з'явилися полюції, це ще не означає, що вони готові до статевих стосунків. У молодих людей немає навичок довірчого емоційного спілкування, вони відчувають незручність, обговорюючи питання про запобігання небажаної вагітності, і вони найчастіше бояться відмовити в близькості, навіть якщо не готові до неї.

У багатьох розвинутих країнах пропагується утримання від раннього статевого життя. Дуже часто молоді люди плутають потребу в поцілунках, пестощах з потребою в сексуальній близькості. Хлопець і дівчина можуть зустрічатися, товаришувати, подобатися одне одному, але їм зовсім не обов'язково вступати у статеві стосунки. Такий сценарій нав'язують молоді телебачення, кіно, журнали, Інтернет, а також їхні однолітки.

Однією з альтернативних форм статевої активності є петінг. Цим словом називають взаємні обійми, поцілунки, пестощі, які ведуть до сексуального збудження, отримання насолоди без статевого акту. Вважається, що петінг особливо поширений у країнах, де високо цінуються кохання, повага одне до одного, вірність, чистота стосунків, відповідальність за себе і свого партнера.

Після інформаційного повідомлення тренер пропонує учням розглянути відповідну ситуацію.

7. Вправа «Ситуаційна задача» (15 хв)

Мета: сформуувати усвідомлене відповідальне ставлення до статевих стосунків.

Хід вправи

Тренер об'єднує учасників на три підгрупи: I – юнаки, II – дівчата, III – змішана підгрупа. Далі він роздає кожній підгрупі текст листа юнака до редакції. На цей лист кожній підгрупі необхідно відповісти.

Лист до редакції

Я зустрічаюся з дівчиною вже кілька місяців, і ми справді добре ставимось одне до одного. Нам приємно і дуже весело бути разом, у нас багато спільних інтересів. Ви можете запитати: в чому ж проблема? Річ у тім, що мої друзі вважають, ніби ми займаємось сексом, але насправді і я, і моя дівчина кажемо в один голос: ми цим не займаємось.

Взагалі, це нас не хвилює, за винятком моментів, коли я знаходжусь з моїми друзями, адже вони продовжують щось вигадувати з цього приводу. Що ви можете запропонувати мені щодо моєї подальшої поведінки?

Запитання для обговорення

- Як, на ваш погляд, юнак і дівчина дійшли до чіткого розуміння, що їм ще не потрібно мати статеві стосунки?
- Що може хлопець відповідати своїм друзям?
- Як можуть юнак і дівчина виказати взаємний потяг і почуття одне до одного без статевих стосунків?
- Що ви думаєте про друзів цього юнака?

8. Гра-розминка «Гуфі» (5 хв)

Мета: активізувати увагу учасників.

Хід гри

Перед грою тренер обирає одного учасника на роль Гуфі (казкової істоти), але так, щоб інші учасники групи цього не знали. Учасники стають у коло, і тренер повідомляє, що серед присутніх є мовчазна істота Гуфі. Знайти її можна лише доторкнувшись і запитавши: «Чи ти Гуфі?». Якщо відповіді не буде, значить, це справді Гуфі, і той, хто доторкнувся до неї, також стає такою самою істотою. Учасники, заплющивши очі й простягнувши вперед руки, починають повільно ходити по кімнаті, торкаючись один одного і питаючи «Ти Гуфі?», і так доти, доки не утвориться ланцюжок.

9. Інформаційне повідомлення «Альтернатива» (5 хв)

Природно, що сексуальність людини завжди реалізується через статеву активність. Однак засоби реалізації цієї активності можуть бути різними. З-поміж них можна вибрати те, що, з одного боку, допоможе уникнути різноманітних проблем, з іншого – внесе гармонію у людські взаємовідносини.

Багато молодих людей, розмірковуючи над тим, чи варто починати статеве життя, часто обирають утримання від нього. Адже якщо вони почуваються неготовими до сексуальних стосунків, відповідальніше буде їх відкласти.

Тренер пропонує учасникам подумати над тим, які прояви кохання без статевого акту вони можуть назвати.

10. Вправа «Межі дозволеного» (15 хв)

Мета: навчити підлітків усвідомлювати й визначати власні межі дозволеного.

Хід вправи

Вправа складається з двох частин.

Частина 1. Всі висловлювання учасників тренер записує на аркуші паперу, наприклад, подарувати квітку, запросити на дискотеку та ін. Потім він пропонує учасникам об'єднатися у пари або невеликі групи та обговорити інші форми виявлення потягу. Після цього для всієї групи тренер записує на дошці або аркуші паперу запропоновані учасниками варіанти проявів кохання без статевого акту (зазвичай це такі прояви фізичного потягу, як поцілунок, пестощі й доторкання до частин тіла в одязі, взаємна мастурбація, масаж оголених частин тіла).

Частина 2. Тренер пропонує учасникам обговорити, за якої форми (чи за яких форм) альтернативних стосунків найважче утриматись від статевого акту, та визначити межу, яку не слід перетинати. Для цього обговорення він рекомендує знову об'єднатися у невеликі групи. (Загальне обговорення подібних питань відбувається лише за згоди учасників).

Потім тренер переходить до наступної вправи, яка є логічним продовженням першої.

Корисна інформація:

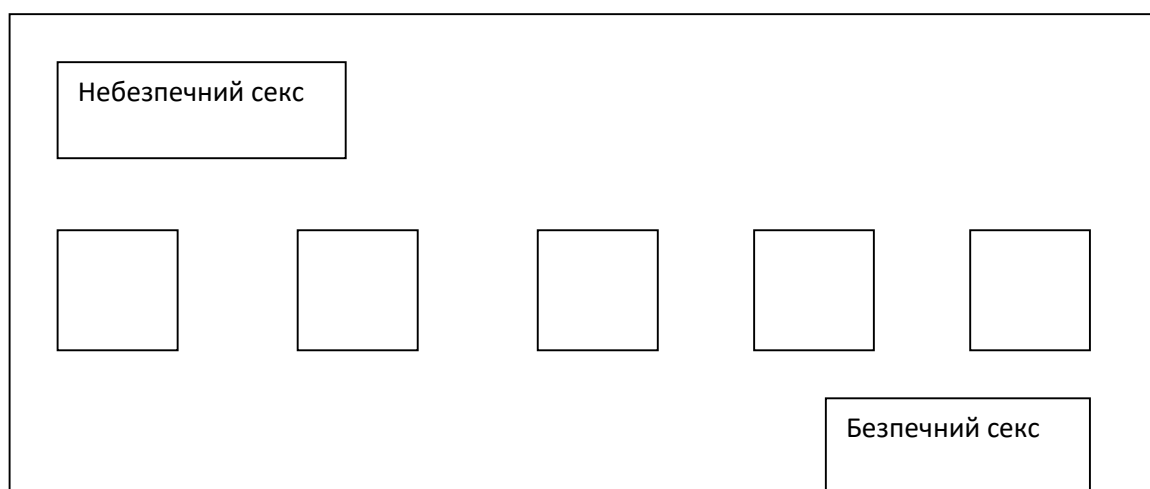
Існує кілька можливостей прояву кохання без статевих стосунків, що дає змогу запобігти ризику зараження ВІЛ, ПСШ і небажаній вагітності. Проте фізичний потяг може викликати сильне статеве збудження, а чим сильніше статеве збудження, тим складніше утриматися від статевого акту. Якщо ви не хочете поспішати з початком статевого життя, вам необхідно знайти ту межу, яку не можна перетинати. Тренер пише на дошці або аркуші паперу варіанти проявів кохання без статевого акту, запропоновані учасниками групи, які проходили тренінг раніше: «Напишіть записку або листа про кохання»; «Розкажіть про ваше кохання»; «Подаруйте одне одному що-небудь гарне»; «Візьміться за руки, торкніться одне одного»; «Поцілуйтеся, обніміть партнера» тощо.

11. Вправа «Безпека-Небезпека» (20 хв)

Мета: сформулювати свідоме ставлення до статевої поведінки.

Хід вправи

Тренер пропонує учасникам перерахувати всі види сексуальних стосунків, які вони знають. Усі варіанти записує на дошці. Потім об'єднує учасників у дві підгрупи (юнаки – дівчата або змішані). Кожна підгрупа записує на окремих аркушах-картках види сексуальних стосунків. Після цього учасникам дається великий аркуш паперу, на якому в одному кутку написано «Небезпечний секс», в іншому – «Безпечний секс». Учасники повинні розкласти свої картки за ступенем небезпеки сексуальних стосунків. Наприкінці проводять загальне підсумкове обговорення.

Запитання для обговорення

- Чому для молодих людей важливо виявляти фізичний потяг без статевих контактів?
- Чому для юнака та дівчини важливо обговорити тему сексуальних стосунків без статевих контактів?
- Що, на вашу думку, допомогло б в обговоренні цієї теми юнаком і дівчиною?

Корисна інформація:

Відповіді на запитання:

- уникати статевих контактів важливо тому, що це зменшує ризик захворювання на ВІЛ, ПСШ і незапланованої вагітності. Такі стосунки між юнаком і дівчиною сприяють взаємній повазі, довірі;

- обговорити тему утримання від статевих стосунків їм необхідно тому, що юнак або дівчина можуть не знати про альтернативні сексуальні стосунки і розцінити таке утримання

як «відсутність кохання». Водночас серед багатьох молодих людей поширений міф про те, що кохання потрібно доводити лише статевим актом;

- полегшити обговорення цієї теми допоможуть взаємна повага, довіра, щирість, бажання зрозуміти одне одного. Слід наголосити на тому, що цю тему бажано обговорювати тоді, коли між молодими людьми ще немає статевої близькості.

Тренеру необхідно запевнити учасників, що вони можуть зупинитись у будь-яку мить, щойно відчують дискомфорт.

Чим далі заходять фізичні стосунки, тим складніше припинити їх. Якщо хтось вирішив для себе уникати статевої близькості, потрібно намагатися не доходити до найнебезпечнішого – контакту оголених тіл.

12. Інформаційне повідомлення «Контрацепція» (20 хв)

Якщо молоді люди все-таки вирішують не уникати статевої близькості, їм слід знати, що існує багато контрацептивів для запобігання вагітності, але їх обов'язково має призначати лікар після відповідного обстеження.

До них належать: оральні контрацептиви (тобто контрацептиви у вигляді таблеток), ін'єкційні (протизаплідні уколи), внутрішньоматкові спіралі (ВМС) тощо. Кожен з цих методів контрацепції має свої переваги та недоліки, тому необхідно бути обережним під час їх використання.

Оральні контрацептиви – препарати, які запобігають дозріванню та заплідненню яйцеклітини.

Внутрішньоматкова спіраль – невелике пластикове пристосування, яке вводиться в порожнину матки і попереджує імплантування яйцеклітини в її стінку.

Ін'єкційні контрацептиви – препарати, які після введення в організм жінки здатні на кілька циклів запобігати овуляції.

Сперміцидні креми, свічки, пасти, таблетки – особливі хімічні речовини, введення яких у піхву створює перешкоду для руху сперматозоїдів і запобігає заплідненню.

Симптоматермальний метод – щоденним вимірюванням базальної (у прямій кишці) температури жінка може визначити, коли відбулася овуляція, і вжити заходів щодо запобігання небажаній вагітності.

Найпоширенішим засобом контрацепції серед молоді є презерватив.

Презерватив – механічний засіб запобігання небажаній вагітності і хворобам, що передаються статевим шляхом. Його використання не потребує спеціального призначення лікаря. Цей метод дуже простий, зручний і доступний.

Використання презерватива було відоме ще древнім римлянам. Однак у середні віки, коли позашлюбний статевий акт вважався великим гріхом, про існування презерватива почали забувати. Лише у XVI ст. італійський лікар Г. Фаллопій знову запропонував використання презерватива як засобу проти поширення сифілісу в Європі. Цей презерватив був зроблений з тканини, змоченої у ліках. У XVII ст. у Франції почали виробляти та експортувати до багатьох країн презервативи зі сліпої кишки ягнят. Наприкінці XIX ст. для виробництва презервативів стали використовувати латексну гуму.

13. Вправа «Терези» (10 хв)

Мета: надати учасникам можливість сформулювати власний вибір щодо утримання від статевих стосунків.

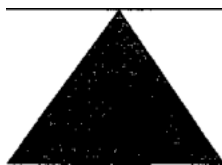
Хід вправи

Тренер на аркуші паперу малює терези: з одного боку із позначкою «Здобутки», з іншого – «Втрати, проблеми». Пояснює учасникам, що позначка «Здобутки» означатиме аргументи за початок статевого життя, а позначка «Втрати, проблеми» – за утримання від нього.

Таким чином учасникам пропонується висловити свої міркування стосовно того, що людина втрачає або набуває, утримуючись від статевих стосунків. Наприклад, «Здобутки» – «дуже приємно», «ознака дорослішання» тощо, «Втрати, проблеми» – «ймовірність незапланованої вагітності», «захворювання на ПСШ», «інфікування ВІЛ» та ін.

Здобутки

Втрати, проблеми

14. Підсумки (5 хв)

Учасникам пропонується відповісти на запитання:

- Як ви почувалися впродовж розкриття даної теми?
- Чи застосуєте ви отримані знання у своєму подальшому житті?
- Що залишилося для вас незрозумілим?

Тема 4: «Шляхи потрапляння українських громадян до рук торговців людьми»

Мета: ознайомити учнів з основними шляхами потрапляння українських громадян до тенет торговців людьми. Скласти уявлення про види пропозицій або оголошень про роботу за кордоном, навчити вирізняти «слизькі» оголошення. Виокремити основні моменти, на які потрібно звертати увагу під час виїзду за кордон, розвивати вміння аналізу та узагальнення, виховувати відчуття командної роботи.

Обладнання та підготовка: декілька наборів оголошень у газетах (із закресленими назвами та адресами фірм) про працевлаштування або навчання за кордоном, оголошення шлюбних агенцій, маркери, фліп-чарт.

	Види роботи	Орієнтовна тривалість, хв	Ресурсне забезпечення
	Гра-розминка «Асоціації»	5	
	Вправа «Аналіз оголошень»	20	Набір оголошень
	Рольова гра	15	
	Заклучна вправа «Дерево побажань»	5	Фліп-чарт, папірці, маркери
	Додаткові вправи		

1. Гра-розминка «Асоціації» (5 хв)

Варіант 1. Учні сідають у коло. Першому учневі тренер називає слово або словосполучення, пов'язане з темою заняття, наприклад, «робота за кордоном» або «програма молодіжного обміну». У відповідь учень має сказати слово, яке асоціюється з ним, наприклад, «оголошення», «роботодавець», «студент». Кожен наступний учасник гри дає свої асоціації з попереднім (не з першим) словом. Таким чином утворюється ланцюжок асоціацій, які записуються на дошці або фліп-чарті.

Варіант 2. Асоціації даються лише з тим словом, яке каже тренер.

Варіант 3. Після проведення розминки можна акцентувати увагу учасників на тому, що слова-асоціації відображають те коло понять, які будуть необхідні під час вивчення цієї теми, ще раз їх згадати, доповнити, обговорити.

Підкреслити важливість понять можна таким чином: «Гра закінчилася, але якщо ви подивитесь на те, що записано на дошці/фліп-чарті, то побачите: саме про ці поняття ми маємо нагоду поговорити сьогодні» або: «Для чого ця гра? Тепер, якщо ми подивимось на дошку/фліп-чарт, то побачимо, що саме ці слова або поняття можуть бути сходинками, якими ми будемо ходити сьогодні протягом заняття».

2. Вправа «Аналіз оголошень» (20 хв)

Учні об'єднують у невеликі групи, кожній групі видається набір газетних оголошень. Протягом 3–5 хв учні мають можливість переглянути їх та відповісти на такі запитання:

- На що ви звертали увагу під час читання оголошення?

- Які рекламні оголошення викликали у вас найбільшу підозру? Чому?
  - За якими рекламними оголошеннями ви поїхали б за кордон? Чому?
- Наступні 5–7 хв учні презентують результати обговорення в групах та аналізують ситуацію загалом:
- Які найпоширеніші шляхи виїзду за кордон є для українських громадян? (Підкреслити ще раз можливі шляхи потрапляння до тенет торговців людьми.)
- Перед виконанням наступної вправи, можна поставити запитання:
- Чому люди довіряють оголошенням?
  - Як можна охарактеризувати людину, яка найбільше ризикує потрапити до тенет торговців людьми?

3. Рольова гра (15 хв)

Варіант 1. Учні об'єднуються у групи по 2–3 особи. Кожна група має представити невеличку сценку «Звернення за оголошенням» (один зі шляхів потрапляння за кордон): робота за кордоном, навчання, знайомство через Інтернет та ін. Один або двоє членів групи мають бути стороною, яка пропонує виїзд, інші – тими, хто звертається за оголошенням. Час на підготовку 7–10 хв. Після представлення сценок можливі запитання та обмін враженнями.

Сценки можуть також бути представлені пантомімою, тоді виникне простір для запитань та подальшої дискусії.

Варіант 2. Замість рольової гри можна влаштувати показ та обговорення відео, використовуючи стоп-кадр або інші методи дискусії.

Заключна вправа «Дерево побажань» (5 хв)

Кожному учневі роздаються маленькі аркушки паперу. На них вони пишуть свої побажання людині, яка їде за кордон. Можливе формулювання завдання:

«А тепер на базі тих знань, які ви отримали протягом лекції і протягом сьогоднішнього заняття, вам пропонується побути експертом і побажати або порадити щось людині, яка збирається за кордон».

Варіанти порад:

- не довіряйте чужим людям;
- не віддавайте документи;
- обов'язково підписуйте контракт;
- перевірте медичні дані майбутнього чоловіка (дружини);
- перевірте ліцензію фірми;
- не перевищуйте термін дії візи;
- візьміть із собою телефони посольства, громадських організацій в іншій країні.

Учні записують на аркуші паперу свої побажання і приклеюють їх до «Дерева побажань», намальованого на фліп-чарті. Перед тим, як приклеїти свій аркуш, кожен з учнів зачитує написане.

Корисна інформація:

Зверніть увагу, що під час використання варіантів завдань, поданих у розробленому занятті, бажано враховувати необхідність перепланування часу на завдання.

Запитання для обговорення

- Як люди можуть дізнатися про пропозиції поїхати за кордон?
- Якими можуть бути шляхи потрапляння до рук торговців людьми?
- Як відрізнити сумнівні пропозиції?
- Що таке система au-pair?
- Як перевірити діяльність фірми-посередника з працевлаштування за кордоном?
- Чи можливо перевірити діяльність шлюбних агенцій?

Додаткові вправи за темою:

1. Перегляд другої серії відео «Запобігання торгівлі людьми» з подальшим обговоренням або обговоренням із використанням стоп-кадру.

2. «Мозковий штурм» «Шляхи потрапляння українських громадян до торговців

людьми».

Тема 5: «Порушення прав дітей: експлуатація та торгівля: круглий стіл з представниками ГО «Ла Страда-Україна»»

Мета: ознайомити учнів з особливостями проявів проблеми торгівлі дітьми в Україні, навчити розпізнавати явище і визначати шляхи протидії, розвивати навички публічного виступу, виховувати почуття співпереживання та поваги до прав людини.

Підготовка та проведення

Тренер заздалегідь пропонує провести зустріч-круглий стіл, конкретизує мету і дає завдання.

Потрібно пам'ятати, що круглий стіл проводиться не для учасників, він готується самими учасниками тренінгу, тому велике значення буде мати самостійна робота, вміння і навички, які учасники отримали протягом курсу. Тренер може наголосити, що маючи уявлення про основні аспекти проблеми торгівлі людьми і про проблему загалом, учасникам може набагато легше бути говорити вже про окремий вид торгівлі людьми.

На закінчення круглого столу ведучі роблять висновки, а заключне слово надається представникам «Ла Страда-Україна».

Теми для доповідей та обговорення:

- Основні права дитини, проголошені в міжнародних та національних документах. Торгівля дітьми – грубе порушення прав дитини. Причини поширення торгівлі дітьми в Україні.
- Комерційна сексуальна експлуатація дітей: ситуація в Україні та шляхи запобігання.
- Використання найгірших форм дитячої праці: актуальність для України, шляхи протидії.
- Діяльність держави в напрямі протидії торгівлі дітьми.
- Діяльність неурядових організацій у напрямі протидії торгівлі дітьми.
- Шляхи запобігання торгівлі дітьми.
- Основні правила безпечної поведінки.
- Правила безпеки в Інтернеті.

Додаткові ресурси: перегляд відеоматеріалу з проблеми протидії торгівлі людьми на закінчення або на самому початку круглого столу.

ДОДАТОК Ф

Соціальна драма на три дії
«Довіряй, але перевіряй!»

Тема: Попередження торгівлі людьми

Мета: підвищення рівня поінформованості учнів щодо проблеми торгівлі людьми.

Попередня робота з учасниками театру:

– *інформаційно-профілактичний блок:* підвищити загальний рівень правової свідомості дітей та молоді, рівень обізнаності з проблем порушення прав людини, зокрема торгівлі людьми, навчити правилам безпечної поведінки, виховувати повагу до прав та основних свобод людини.

– *розвивальний блок:* формування психологічної стійкості, усвідомлення власної значущості, життя як цінності.

Дійові особи: Ведуча, студентка Маша, Мама, Саша, Вадим, Продавець, Покупець, дівчата-бранки.

Дія 1

Ведуча: Наша розповідь для тих, хто ще не встиг обрати свою дорогу. Пересторога для тих, чий шлях ще в майбутньому. Не помилися у своєму виборі, адже у тебе попереду все життя! У тебе є свобода! Не проміняй її на рабство ...

(Квартира студентки Маші)

Маша: Мам, Вадим запросив мене перед весіллям поїхати на тиждень в Туреччину відпочити. Там у Вадима живе однокласник, у нього свій готель, ми можемо зекономити і відпочити безкоштовно.

Мама: Може краще після весілля? У мене якийсь недобре передчуття ...

Маша: Ну чому ти хвилюєшся? Все буде добре. Ми з Вадимом зустрічаємося вже пів року, все вирішено. До весілля майже все готово, а потім у мене будуть іспити в університеті ... Квитки на літак – його дарунок до весілля.

(Дзвінок у двері)

Заходить Вадим з квітами: Це для Вас, Оксана Іванівна! А для тебе, Маша, у мене два квитки на літак в Туреччину на післязавтра. Ти вже збрала валізу?

Дія 2

(Міжнародний аеропорт «Ататюрк» (м. Стамбул). Вадим і Маша виходять з валізами, до них підходить друг Вадима Сашко.)

Сашко: Який я радий тебе бачити, друже. А це твоя красуня – наречена? Радий знайомству. Зараз ми їдемо в готель, ви влаштуєтесь, і море, гори, весь Стамбул – до ваших послуг.

Сашко до Вадима: Тримай свої документи. Літак до Києва у тебе через годину. Чекаю тебе через два тижні з черговою дурепою. Бувай!

Вадим: Маша, почекай мене тут, я заберу наші валізи і підійду.

Маша: Добре, я тебе почекаю.

Сашко: Ну що, пішли?

Маша: Куди?

Сашко: А ти що не знаєш?

Маша: Про що?

Сашко: Мабуть Вадим не попередив тебе, що він за тебе отримав гроші і тепер ти будеш їх відпрацьовувати.

Маша: Як? Де Вадим? Які ще гроші? Чому саме я?

Сашко: А тебе ніхто тут не запитує. Будеш чинити опір – буде дуже боляче! Краще мовчи.

(Сашко бере Машу за руку і вони йдуть зі сцени.)

Дія 3

(На сцені бранки. Східна музика. Виносять покупця.)

Продавець: *(голосно кричить)* Підходьте! Підходьте! Найкращий товар! Раби найновіші, найкращі.

Покупець: Звідки раби?

Продавець: З України, чудовий товар. Подивіться. Дуже гарні дівчата. Молоді, здорові.
(Покупець ходить довкола рабів, роздивляється.)

Покупець: І скільки хочеш за них. Ану покажи, що вони вміють?

Продавець: Дівчата, продемонструйте на що ви здатні.

(Дівчата не хочуть танцювати, продавець б'є їх нагайкою. Вони довго пручаються, але починають танцювати.

Танець.)

Покупець: О, чудовий товар. Може є ще чим здивувати?

Продавець: Звичайно. Ось ця – пречудова. Вам сподобається.

Продавець до Маші: Ану співай, швидко. Здивуй нашого вельмишановного добродія.
(Пісня.)

Покупець: Чудовий товар. Згоден заплатити подвійну ціну. Якщо в тебе буде такий прекрасний товар, то дай знати. Я не поспілюся.

(Торговці обмінюються грошима й товаром. У цей час на сцену виходить ведуча.)

Ведуча: У кожного з вас своя стежка, свій шлях до мети. І щоб із вами не трапилася біда, яка ставить людину в залежність від обставин, ви повинні добре знати – рабство у третьому тисячолітті існує і сучасний прояв його – це торгівля людьми, бережіть своє життя, бо ...

(Виходять всі учасники по черзі, стають півколом.)

1. Життя – це можливість. Скористайся нею.
  2. Життя – це краса. Милуйся нею.
  3. Життя – це мрія. Здійсни її.
  4. Життя – це виклик. Прийми його.
  5. Життя – повинність Твоя насущна. Виконай її.
  6. Життя – це гра. Стань гравцем.
  7. Життя – це багатство. Не розтрать його.
  8. Життя – це кохання. Насолоджуйся ним сповна.
  9. Життя – це таємниця. Пізнай її.
  10. Життя таке чудове. Не згуби його. Це твоє життя. Борись за нього!
- (Всі разом. Пісня.)*

ДОДАТОК Х

Рекомендації для психологів та соціальних педагогів, вчителів щодо організації просвітницької роботи з батьками підлітків

До обов'язків фахівців у рамках просвітницької програми належать:

- підготовка інформаційного матеріалу до заходів;
- підготовка роздаткових інформаційних матеріалів для батьків до заходів;
- активна участь в реалізації різних форм роботи;
- інформування класного керівника про заплановані заходи і узгодження з ним часу, місця й теми заняття.

Рекомендовано створення карти соціальних сервісів, де зазначено організації, які надають психологічну, психіатричну та інші види медичної допомоги (комерційні та державні), соціальні центри та телефони довіри, «гарячі лінії».

У випадках, коли дитині потрібна вузькоспеціалізована допомога, яку не може надати психолог освітнього закладу, соціальний педагог і класний керівник можуть порекомендувати батькам звернутися за допомогою в інші організації і/або дати їх контакти.

I. Орієнтовний план просвітницької роботи з батьками учнів підліткового віку щодо профілактики ризикованої поведінки:

1. Розповісти про особливості підліткового віку, підліткову кризу та її прояви.
2. Розповісти про ризиковану поведінку.
3. Зорієнтувати як відрізнити прояви кризи від проявів ризикованої поведінки.
4. Розкрити значущість розвитку ресурсів у дитини (основні ресурси для цього віку: благополучні взаємини всередині сім'ї, сформовані просоціальні інтереси).
5. Що робити, якщо я виявив у своєї дитини ознаки ризикованої поведінки?
6. Що робити, якщо моя дитина порушила закон?

II. Рекомендації щодо проведення просвіти серед батьків.

1. Давати інформацію необхідно простою зрозумілою мовою, намагатися уникати застосування наукової термінології без її подальшої інтерпретації на рівні розуміння батьками.
2. Слід уникати повсякденного розуміння різних вимог, дотримуватися лише наукового обґрунтування.
3. Виключати з промови терміни, які несуть за собою шлейф стигматизації батьків або дитини.
4. Не слід звинувачувати або дорікати батькам за обрані ними моделі виховання.
5. Варто продемонструвати батькам готовність закладу освіти в наданні допомоги і підтримки.
6. Слід надати список служб, в які батьки і дитина можуть звернутися за допомогою, якщо вони не готові прийняти її безпосередньо від школи; приймати їх вибір і свободу на отримання допомоги.
7. Варто розробити роздатковий матеріал з необхідною інформацією, щоб у батьків був доступ до достовірної інформації.

8. Слід використовувати такі форми роботи з батьками: а) тренінговий формат – дає змогу розкритися, зрозуміти, що проблема не одиничного характеру, але завжди індивідуальна, сприяє організації взаємодопомоги; б) лекції – дають можливість видати необхідний обсяг інформації щодо проблеми, але варто враховувати й мінуси цього формату: досить сухий, складний для сприйняття, тому було б розумно використовувати подання інформації у формі презентацій; в) колективна робота з кейсами – такий формат роботи сприяє тому, що на конкретному (можливо й реальному) прикладі можна реалізувати отримані знання щодо проблем підліткового віку і ризиковану поведінку; г) індивідуальні консультації з психологом і соціальним педагогом – цей формат роботи не повинен бути примусового характеру, він має бути добровільним і доступним.

III. Основні поняття.

1. Що таке ризикована поведінка? Ризикована поведінка – це поведінка, яка створює загрозу для здоров'я та життя людини.
2. Що таке девіантна поведінка? Девіантна поведінка – це ієрархія проступків у поведінці, незначних правопорушень, які не потрапляють під розділ кримінальних. Це відхилення від прийнятих норм суспільства.
3. Що таке делінквентна поведінка? Делінквентна поведінка – різновид девіантної поведінки, сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним і юридичним нормам. Делінквент (правопорушник) – неповнолітній з соціальними відхиленнями у поведінці, який здійснює вчинки, заборонені діючим законодавством та іншими нормативними актами.
4. Що таке кримінальна поведінка? Кримінальна поведінка – це сукупність протиправних дій, які підпадають під кримінальну відповідальність.
5. Що таке криза підліткового віку? Криза підліткового віку – це труднощі у поведінці дітей віком 12–15 років. Підлітковий вік є одним із найважливіших, що істотно впливає на подальший розвиток, критичним періодом у житті людини. Він виступає в ролі «перехідного містка» між дитинством і дорослістю. Поняття «криза» щодо підліткового періоду використовується для того, аби підкреслити тяжкість, хворобливість перехідного стану від дитинства до дорослості. Насамперед криза пов'язана з перебудовою організму дитини – статевим дозріванням (пубертатний період). Активізація і складна взаємодія гормонів росту і статевих гормонів викликають інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток. З'являються вторинні статеві ознаки. Підлітковий вік іноді називають «тривалою кризою». Виникають труднощі у функціонуванні серця, легенів, кровопостачанні головного мозку, емоційний фон стає нестабільним, тому може з'являтися дратівливість, навіть агресивність, бурхливі сплески енергії змінюються занепадом сил.
6. Що таке стигматизація? Стигматизація – таврування, нанесення стигми. На відміну від поняття «таврування» слово «стигматизація» може означати навішування соціальних ярликів. У цьому сенсі стигматизація – пов'язування будь-якої якості (як правило, негативної) з окремою людиною або безліччю людей, хоча цей зв'язок відсутній чи не доведений.
7. Що таке профілактика? Профілактика – це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків, що сприяють прояву різних видів його активності.
8. Що таке супровід? Супровід – це процес, що містить комплекс цілеспрямованих послідовних педагогічних і психологічних дій, які допомагають людині зрозуміти життєву ситуацію, забезпечують саморозвиток на основі рефлексії, що відбувається.
9. Що таке складна життєва ситуація? СЖС – соціальні, економічні, звичаєві, комунікаційні, вікові, медичні, родинні та інші проблеми і виклики, які людина не в змозі подолати

самостійно і які спричинюють її соціальну дезадаптацію, випадання зі звичних соціальних систем.

Пам'ятка для педагогів

Сучасне дитинство:

Нова соціальна ситуація розвитку підлітків

Можливості розвитку і соціальні ризики

Соціальні ризики можуть призводити до психологічних проблем, які виявляються в:

- соціально-психологічній дезадаптації
- різних видах девіантної поведінки

Соціально-психологічна дезадаптація – зниження адаптаційних можливостей людини в умовах середовища життєдіяльності загалом або в певних умовах (в дитячому садку, класі, групі). Вона може виявлятися по-різному: мати мляво поточний характер і бути практично непомітною, проявляючись лише на певному етапі у вигляді серйозних проблем особистості; різко виразний характер, коли людина у певній ситуації виявляється абсолютно не пристосованою до неї і не може знайти себе в ній. Наслідки такої дезадаптації завжди досить серйозні.

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) – поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм.

Види девіантної поведінки:

- Ризикована поведінка
- Суїцидальна (самопошкоджувальна) поведінка
- Агресивна поведінка
- Адиктивна (залежна) поведінка
- Делінквентна поведінка

Я бачу	Мені стало відомо
Соціально-психологічна дезадаптація	
Різка зміна поведінки (став/ла більш закритим/ою, запальним/ою або пригніченим/ою), раптове або поступове зниження успішності, відмова відвідувати школу, скарги на погане самопочуття, уникнення однолітків, педагогів.	

<i>Девіантна поведінка (відхильна поведінка)</i>
Порушення правил, шкільні прогули, часті випадки брехні, втечі з дому, надмірна впертість, неслухняність, образливість, гнівність, агресивність тощо.
<i>Ризикована поведінка</i>
Розмови про ризиковане дозвілля, картинки та фото подібної тематики у соціальних мережах, використання сленгу («зацеп», «дигить», «сталкить» тощо), брудний та розірваний одяг, забої та інші травми, зухвалий одяг, макіяж.
<i>Суїцидальна (самопошкоджувальна) поведінка</i>
Пригнічений настрій, порізи, сліди від укусів, закритість, низький рівень комунікації, картинки у соціальних мережах та записи на депресивну, суїцидальну тематику, участь у відповідних групах, висловлювання або записи на тему смерті, відсутність бажання жити.
<i>Агресивна поведінка</i>
Систематичні крики, удари, бійки, пошкодження майна, поширення пліток і слухів, образливі пости на адресу інших в соціальних мережах, цькування, погрози.
<i>Адиктивна (залежна) поведінка</i>
Нездоровий і/або неохайний зовнішній вигляд, пропуски уроків, погане самопочуття, дивна поведінка, запах алкоголю, картинки, записи і аудіозаписи в соціальних мережах, присвячені алкоголю і наркотикам.
<i>Делінквентна поведінка</i>
Злодійство, підробки, вандалізм, підпали, шахрайство, крадіжки, вимагання, грабежі, хуліганство, напади і жорстокі дії стосовно людей або тварин, шантаж, примус до дій, жорсткі погрози.

● *Пам'ятайте, що девіантна поведінка пов'язана з комплексом поєднаних ознак. Наявність одного або декілька індикаторів ще не свідчить про труднощі в поведінці, а може бути проявом вікової кризи, наслідком кризової стресової соціальної ситуації в житті підлітка або випадковістю.*

Загальний алгоритм дій для всіх видів девіантної (відхильної) поведінки

<i>Поведінка розгортається безпосередньо у Вашій присутності</i>	<i>Поведінка відома з інших джерел (зі слів дітей, батьків, педагогів, офіційних документів тощо)</i>
 Діяти негайно за загальним алгоритмом	 Якщо джерело інформації надійне, а інформація достовірна, співвіднести її з ознаками, описаними в пам'ятці, далі рекомендується діяти за загальним алгоритмом
 Поговорити з дитиною	 Звернутися до адміністрації і фахівців (соціального педагога, психолога) закладу освіти із запитом щодо надання інформації про ресурси територіальної/регіональної системи профілактики і допомоги

 <p>Поговорити з батьками, іншими законними представниками (враховуючи родинну ситуацію)</p>		<p>За необхідності зібрати педагогічний консилиум та на основі рішення консилиуму:</p> <p>а) рекомендувати батькам або законним представникам звернутися за допомогою до спеціалізованих центрів, організацій психологічної, медичної, психіатричної, соціальної допомоги;</p> <p>б) залучати фахівців з інших установ (поліція, медицина, соціальні служби) для роботи з дитиною і родиною на базі закладу освіти</p>
 <p>Ініціювати педагогічний консилиум (разом із адміністрацією, психологом, соціальним педагогом іншими вчителями та фахівцями) з метою визначення необхідних заходів надання комплексної допомоги</p>	 <p>Провести моніторинг ситуації</p>	

Куди можна звернутися за допомогою:

- Національна «гаряча лінія» для дітей та молоді: 0-800-500-225 або 116-111 (безкоштовно зі стаціонарного та мобільного телефонів, анонімно)
- ➔ Messenger @childhotline.ukraine
- ➔ Instagram @childhotline_ua
- ➔ Telegram @CHL116111;
- Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації: 0-800-500-335 або 116-123 (безкоштовно з мобільних і стаціонарних телефонів (цілодобово, анонімно, конфіденційно));
- поліція: 102;
- центр надання безоплатної правової допомоги: 0-800-213-103;
- анонімний онлайн-щоденник «Тільки нікому не кажи» дає можливість написати листа тому, з ким складно поділитися своїми переживаннями в реальному житті про булінг у школі, нерозділене кохання чи непорозуміння з батьками: <https://secrets.1plus1.ua/>;
- перша національна лінія довіри для попередження суїциду: 7333;

- екстренна психологічна допомога при Кризовому Центрі медико-психологічної допомоги: +38 (068) 770-37-70, +38 (099) 632-18-18, +38 (093) 609-30-03;
- «Лінія допомоги»: +38 (067) 975-76-76, +38 (066) 975-76-76, +38 (093) 975-76-76;
- лінія психологічної допомоги для учасників АТО та членів їх сімей: 0-800-505-085;
- служба медико-психологічної допомоги та профілактики гострих кризових станів: (044) 456-17-02, (044) 456-17-25;
- Національна урядова «гаряча лінія» для постраждалих від домашнього насильства: 1547;
- освітній омбудсмен України: +38 (095) 143-87-26, email: ez@eo.gov.ua, <https://eo.gov.ua/>;
- «гарячі лінії» психологічної допомоги та протидії насильству: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/hot-lines>;
- Національна «гаряча лінія» з питань наркозалежності та ЗПТ: 0-800-507-727;
- анонімні консультації на сайтах «teensLIVE» (від фіхівців клінік, дружніх до молоді), «supportME» (від фахівців);
- уповноважений Президента України з прав дитини: (044) 255-76-75;
- поліції (кіберполіції): 102 та повідомити про кібербулінг;
- чат-бот «Stop Sexting» (якщо шантажують в Інтернеті та вимагають контент сексуального характеру);
- інтернет-платформа «Бийся як дівчина»: https://www.instagram.com/flg_ua/;
- організація «Teenergizer» – консультації за принципом «рівний–рівному» або з психологом безкоштовно і конфіденційно: <https://teenergizer.org/consultations>;
- урядова консультаційна лінія з питань безпеки дітей в Інтернеті: 1545 (далі обрати «3»).

Ми впевнені, що у подібних ситуаціях Ви вчините грамотно, спираючись на особистий педагогічний досвід, але пропонуємо Вам за необхідності звертатися до цієї пам'ятки у складних ситуаціях.

ДОДАТОК Ц

Права дитини у сім'ї

1. Що таке сім'я, хто має право на створення сім'ї?

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Створити сім'ю має право людина, яка досягла шлюбного віку (чоловіки – 18 років, жінки – 17). За заявою особи, яка досягла 14-річного віку, відповідно до рішення суду, їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

Дитина відноситься до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

2. Які права має дитина у сім'ї?

Дитиною вважається фізична особа до досягнення повноліття (18 років).

Малолітньою вважається дитина у віці до 14 років.

Дитина у віці від 14 до 18 років – неповнолітня.

Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи повинна рости в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові й розуміння та має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві.

Дитина повинна бути забезпечена можливістю здійснення її прав, які встановлені Конституцією України, Конвенцією про права дитини, Цивільним кодексом України, іншими правовими актами, визнаними в Україні.

Права, які надані дитині чинним законодавством, можна поділити на особисті немайнові та майнові.

3. Які права дитини у сім'ї належать до особистих немайнових?

До особистих немайнових прав належать ті права, якими дитина наділена від народження або за законом. Вони не мають економічного змісту та нерозривно пов'язані з самою дитиною.

По-перше, дитина має невід'ємне право на життя.

Мати та батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі.

Батьки повинні забрати дитину із пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я. Якщо батьки не забрали дитину із пологового будинку, то забирати мають також право баб, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування.

Батьки повинні не пізніше одного місяця від народження дитини зареєструвати її в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Дитині надається прізвище (за прізвищем батьків), ім'я (за згодою батьків) та по-батькові (за іменем батька). Зміна прізвища, ім'я та по-батькові дитини можлива у випадках та в порядку, встановлених законодавством.

Відповідно до ст. 150 Сімейного кодексу (СК) України, батьки зобов'язані:

- виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;

- піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;

- забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;

- поважати дитину.

Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування про неї.

Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Дитина має право на збереження індивідуальності, вільно висловлювати свої думки. Дитина має право на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та займатися мистецтвом.

Ніхто не в праві розлучати дитину з батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до законодавства, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї тощо).

Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом (ст. 152 СК України).

Дитина має право протидіяти неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї, звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки й піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

Дитина, яка досягла 14 років, має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду.

4. Як регулюються права батьків та дітей на майно?

Відповідно до ст. 173 СК України, батьки й діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна.

Під час вирішення спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків.

Майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини.

Майно, набуте батьками й дітьми у результаті їх спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності.

Ст. 176 СК України передбачає обов'язок батьків передати у користування дитини майно, яке має забезпечити її виховання та розвиток.

Права батьків та дітей на користування житлом, яке є власністю когось із них, встановлюються законом.

Якщо у малолітньої дитини є майно, батьки управляють ним без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані вислухати думку дитини щодо способів управління її майном.

При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним, як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового.

Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього.

Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду.

Дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї.

Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до Цивільного кодексу України (див. «дієздатність неповнолітньої дитини»).

Аліменти, отримані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням.

Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані на її утримання.

У разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина, аліменти є власністю дитини.

Опікун розпоряджається аліментами, які одержані для утримання малолітньої дитини.

Неповнолітня дитина має право на самостійне отримання аліментів та розпоряджання ними відповідно до Цивільного кодексу (ЦК) України.

У разі смерті одного з батьків малолітні, неповнолітні діти спадкодавця спадкують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка) (ст. 1241 ЦК України).

У випадку спадкування за законом діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, входять у першу чергу спадкоємців (ст. 1261 ЦК України).

5. У чому полягає обов'язок батьків на утримання дитини та як він виконується?

Батьки повинні утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними.

За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і/або натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і/або у твердій грошовій сумі.

Порядок визначення розміру та стягнення аліментів на утримання дитини регулюється Сімейним та Цивільним кодексами України.

Крім сплати аліментів батьки зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення. Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення одноразово, періодично або постійно (ст. 185 СК України).

6. На яких підставах може бути позбавлено батьківських прав?

Відповідно до ст. 164 СК України, мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вони:

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом 6 місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини;
- 3) жорстоко поведуться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Позбавлення батьківських прав здійснюється на підставі рішення суду. Якщо суд під час розгляду справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина після досягнення 14 років.

Батьківські права можуть бути поновлені за рішенням суду в порядку, передбаченому законодавством.

7. Як влаштовується дитина, батьків якої позбавлено батьківських прав?

Відповідно до ст. 167 СК України, якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їх заявою, баба та дід дитини, повнолітні брати й сестри, інші родичі.

Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові або іншим родичам, мачусі, вітчиму, її передають на опікування органів опіки та піклування.

Дитину, яка позбавлена батьківського піклування, може бути усиновлено у порядку розділу IV СК України.

8. Хто, крім батьків, має право брати участь у вихованні дитини?

Баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні.

Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків.

Баба й дід мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх і повнолітніх непрацездатних внуків до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

Також право брати участь у вихованні дитини мають мачуха, вітчм, які проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком/падчеркою.

Усі спори щодо участі баби, діда, прабаби, прадіда, брата, сестри, мачухи, вітчима у вихованні дитини вирішує суд відповідно до ст. 159 СК України.

ДОДАТОК Ш

Лекція «Підлітки і сексуальне рабство»

План

1. Проблеми внутрішньої торгівлі людьми в Україні.
2. Експлуатація дітей для виготовлення порнографічної продукції. Ситуація в Україні.
3. Схема сексуальної експлуатації.

1. Школярка Катерина, як і багато інших подібних їй жертв, потрапила до сексуального рабства не з власної волі. Її батько помер, мати виїхала на заробітки за кордон, але не підтримувала Катю та її бабусю матеріально (вирішила витратити зароблені кошти вже на нову родину). Таким чином, грошей дівчині не вистачало, тож дуже привабливою виглядала пропозиція сусідки Валентини підзаробити влітку у Києві нянею. Разом із іншою неповнолітньою, Катю відвезли до столиці. Про те, що за дітьми вона не доглядатиме, дівчина збагнула вже під час зустрічі із «роботодавицею». Дівчат примусили працювати повіями на Кільцевій дорозі Києва. Будь-яка спроба втекти жорстоко каралася. Більше того, «покарання» злочинці знімали на відео, щоб інші дівчата не повторювали спроби втечі.

Катю врятував один із «клієнтів», який купив їй квиток до міста, де проживала тітка дівчини. Звідти Катя незабаром вирушила додому. Оскільки на телефонні дзвінки «підлегла» не відповідала, колишня сусідка Валентина пустилася на її пошуки. Правоохоронці затримали злочинницю вже біля будинку неповнолітньої.

Жертви обраховуються десятками тисяч.

Такі історії часом вирунають на сторінках кримінальної хроніки й обурюють аморальністю злочинців та необачністю жертв. За даними представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, понад 110 тисяч українців постраждали від торгівлі людьми, починаючи з 1991 року, а в Міністерстві внутрішніх справ (МВС) України звітують, що вже у 2010 році співробітники МВС виявили 337 злочинів, які підпадають під ст. 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини». Із них більшість випадків стосуються або трудової, або сексуальної експлуатації.

У МВС України розповідають, що потерпілі від сексуальної експлуатації часто або не мають можливості звернутися до правоохоронних органів, або просто бояться. «Зазвичай ми не чекаємо, поки потерпілі звернуться до міліції, адже в більшості випадків жертви бояться помсти з боку злочинців», – зазначає Олександр Кравченко, старший оперуповноважений в особливих справах Департаменту боротьби з кіберзлочинністю і торгівлею людьми.

Правоохоронці фіксують збільшення випадків сексуальної експлуатації залежно від сезону. Наприклад, коли розпочинаються літні вакації і багато людей вирушають у курортні містечка, туди «підтягується» і криміналітет, який має на меті заробити за рахунок експлуатації дівчат в секс-індустрії під час туристичного сезону.

Заробітки потерпілих від сексуальної експлуатації «символічні». Правозахисники розповідають, що навіть якщо злочинці віддають їм 40–50 гривень із їхнього добового заробітку, то лише для того, щоб якщо у майбутньому потерпіла заявлятиме до правоохоронних органів за фактами її експлуатації, «роботодавці» зможуть представити свої аргументи: мовляв, їй же платили певні гроші.

Загалом серед найважливіших заходів для попередження внутрішньої торгівлі людьми в Україні, в тому числі сексуальної експлуатації, фахівці виділяють підвищення обізнаності громадян та боротьбу з бідністю та економічною відсталістю регіонів. І хоч друге лишається переважно обов'язком держави, до першого може долучитися фактично кожен.

Зрештою, ніколи не знаєш, де тобі загрожує небезпека. Тож будьте уважнішими до інформаційних кампаній з питань торгівлі людьми, які проводять різні громадські організації – часто у брошурах та інформаційних бюлетенях містяться конкретні поради щодо того, як

врятуватися з рабства або ж як допомогти іншим. Там також можна знайти телефони «гарячих ліній» уповноважених і компетентних державних установ чи громадських організацій, куди можна звернутися як в екстреному випадку, так і просто за порадою. Загалом крім того, що в кожній області є підрозділи МВС України із боротьби з торгівлею людьми, майже в кожній області України також працюють громадські організації, що мають значний досвід у питаннях попередження торгівлі людьми та надання кваліфікованої допомоги постраждалим.

Будьте уважні, обираючи роботу!

14-річну Олю до порнофотографа привела її ... хрещена. Оскільки «спеціалізацію» чоловіка тітка не знала, ніяких злих намірів щодо своєї племінниці не мала – лише хотіла, щоб дівчина спробувала себе як модель і потім мала добрі перспективи у столиці. Фотограф порадив кілька так званих фотосесій: мовляв, дівчина вродлива, з такою працювати в радість. Батьки раділи тому, як доньку нахваляє стороння людина, й особливо не опирались. Вони навіть не здогадувалися, що чоловік використовує Олю та кількох інших дівчат її віку у порнографічних фотосесіях, які потім з'являлися в Інтернеті. Дівчина ж мовчала, бо боялася, що фото побачать у її містечку.

«Фотосесії» тривали майже рік, доки злочинця не затримали правоохоронці. Оля покинула школу, не закінчивши навіть 9 класів. Нині, у 17 років вона має серйозні проблеми зі здоров'ям і скалічену психіку.

У Міжнародній організації з міграції (МОМ) розповідають, що жертвою сексуальної експлуатації може стати кожен, незалежно від статі, здобутої освіти чи спеціальності. «Переважно це жінки від 18 до 24 років. Але повірте, злочинці можуть завербувати будь-кого. До сексуального рабства потрапляють навіть люди одружені, з вищою освітою та попереднім досвідом роботи. Всіх жертв сексуального рабства вирізняє одна спільна риса – довірливість», – наголошує Оксана Горбунова, заступник координатора Програми протидії торгівлі людьми Представництва МОМ в Україні (у 2010 році до МОМ звернулося понад 370 жертв сексуальної експлуатації).

Експерт наголошує на тому, що вкрай важливо остерігатися підозрілих пропозицій роботи, адже більшість жертв сексуального рабства свого часу повірили в обіцянки високої зарплатні, вигідних умов праці тощо. «Головне – агенція з працевлаштування чи безпосередньо роботодавець повинні мати належні документи, наприклад ліцензію. Інколи злочинці навіть пропонують підписати контракт, але він фіктивний, не має ніякої юридичної сили. Тож якщо виникають якісь підозри, варто або не погоджуватися на роботу взагалі, або звернутися за допомогою, скажімо, до державних установ або громадських організацій, які могли б перевірити роботодавця або посередника, надати консультацію», – додає Оксана Горбунова.

2. Україна належить лідерів світової індустрії дитячого порноринку. За даними Інтерполу, дохід від фото- та відеопорнографії, виробленої в Україні, становить понад 100 млн доларів на рік.

За поширенням дитячої порнографії в Інтернеті Україна посідає сьоме місце у світі, за даними Фонду «Internet Watch Foundation».

Основними групами дітей, які мають найбільший ризик постраждати від дитячої проституції, порнографії та торгівлі дітьми, є безпритульні, бездоглядні діти, з багатодітних, соціально-деструктивних, неповних родин, малозабезпечених сімей; діти віком від 13 років і старше [3].

Опитування дітей 14–18 років серед вразливих груп виявило, що:

11 % показували своє голе тіло;

10,4 % дозволяли торкнутися до голих частин свого тіла (пощупати себе);

7,8 % займалися сексом за певну плату;

3,2 % погоджувалися сфотографуватися або знятися у фільмі в оголеному вигляді.

Пропозиції щодо дій сексуального характеру надходять дітям від дорослих родичів, сусідів, знайомих; незнайомих чоловіків та жінок у різних місцях (на ринку, вокзалі, вулиці, дорозі, зупинці, під'їзді); друзів, ровесників, знайомих старшокласників.

Сексуальна експлуатація дітей, кіберзлочинність – нові форми насильства проти дітей, які з'являються у мережі. Так, 27 % дітей підтвердили, що до них зверталися незнайомі особи через мережу Інтернет, 30 % дітей контактували з незнайомцями, 28 % відсилали свої фото та 17 % відсилали інформацію про свої родини.

Для злочинців головне залякати «підлеглого».

Найчастіше до пастки злочинців потрапляють українські жінки з сіл та містечок, де зазвичай бракує потрібної інформації (особливо в момент прийняття рішення про нове місце роботи). Це також мешканці тих регіонів, де постійно бракує роботи. За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у 2008 році, чинниками вразливості до внутрішньої торгівлі людьми загалом чи сексуальної експлуатації зокрема є передусім бідність, безробіття або низький рівень доходів, молодий вік та неосвіченість.

3. Не менш важливо розуміти поширену схему сексуальної експлуатації. Коли йдеться про транскордонну торгівлю людьми, мета злочинців полягає в тому, щоб перетворити жертву на розгублену та беззахисну: її переміщують у незнайоме середовище (де зазвичай переважає чужа мова та культура), вилучають документи тощо. Коли йдеться про внутрішню торгівлю людьми, зазначає Оксана Горбунова з МОМ, механізм приблизно той самий. Хоч постраждала і перебуває у знайомому їй мовному середовищі, її залякують, їй погрожують і часто ізолюють від будь-яких «небезпечних» контактів. «Дуже часто людину від самого початку заганяють у борги, щоби було легше нею маніпулювати», – додає експерт.

Якщо ви чи ваші близькі потрапили у сексуальне рабство, перше, що важливо зробити, – це подолати страх. Злочинці повинні бути покарані. Навіть якщо та справа, в яку втягнули вас чи ваших близьких, і приносить вам якусь матеріальну користь, постраждала від сексуальної експлуатації, по-перше, повністю залежна від «роботодавця», по-друге, фактично підтримує кримінальний злочин.

До кого звернутися за порадою і допомогою?

- Національна «гаряча лінія» для дітей та молоді: 0-800-500-225 або 116-111 (безкоштовно зі стаціонарного та мобільного телефонів, анонімно)
  - ➔ Messenger @childhotline.ukraine
  - ➔ Instagram @childhotline_ua
  - ➔ Telegram @CHL116111;
- Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації: 0-800-500-335 або 116-123 (безкоштовно з мобільних або стаціонарних телефонів (цілодобово, анонімно, конфіденційно));
- Національна «гаряча лінія» з протидії торгівлі людьми та консультування мігрантів: 0-800-505-501 (безкоштовно зі стаціонарних телефонів), 527 (безкоштовно з мобільних телефонів (пн.–пт. з 10:00 до 21:00, сб. з 10:00 до 18:00)) або скористатися сайтом;
- «гаряча лінія» Міністерства закордонних справ України для громадян України, які опинилися в надзвичайних ситуаціях за кордоном: (044) 238-16-57;
- Департамент боротьби зі злочинами, що пов'язані з торгівлею людьми Національної поліції України: (044) 374-37-85 (пн.–сб. з 09:00 до 18:00);
- безкоштовна «гаряча лінія» емоційної підтримки Міжнародної організації з міграції: 0-800-211-444;
- поліція: 102;
- центр надання безоплатної правової допомоги: 0-800-213-103.

ДОДАТОК Щ

Психологічні особливості розвитку підлітків (від 12/13 до 19 років)

У підлітковому віці навчання відходить на другий план, поступаючись місцем діяльності, змістом якої є побудова соціальних стосунків і відповіді на питання «Хто Я?». На відміну від молодшого школяра основою побудови образу підліткового «Я» є думка конкретних представників соціального оточення і насамперед однолітків. Підлітки активно експериментують над собою (зміна зовнішності, захоплення), прагнуть до ризику, невідомого, забороненого, немов промацуючи свої сильні й слабкі сторони і стверджуючи своє місце в групі.

Типовими проблемами на цьому етапі є низька самоповага. У процесі виділення себе серед інших і на тлі активного фізіологічного дозрівання у підлітка яскраво виражений інтерес до власної особистості: тіла, сексуальності, емоцій, знань і вмінь. Бурхливі зміни в усіх системах у поєднанні з ситуативними чинниками відбиваються на емоційному стані (різкі й часті перепади настрою) і працездатності (багато енергії йде на ріст організму, сон не відновлює її запаси).

Самостійність у підлітковому віці «відвойовується», тому в цей період спостерігаються негативні симптоми, схожі з кризою трьох років (негативізм, упертість, знецінення та протиставлення себе дорослим). На тлі зростаючої потреби в емансипації збільшується й кількість конфліктів підлітків з дорослими (батьками, вчителями). Серед основних причин цих конфліктів можна виділити такі:

- незадоволення з боку батьків потреб підлітка в безумовній любові та прийнятті, в чітких (але не тісних) правилах і кордонах;
- авторитарний стиль виховання;
- протиріччя між вимогами до підлітків і невиконання їх самими дорослими;
- неготовність дорослих прийняти зміни, що відбуваються;
- сприйняття підлітка як дитини, недооцінка його особистісних якостей і проблем або, навпаки, перебільшення об'єктивно несуттєвих проблем.

У цьому випадку метою просвітницької роботи повинно бути надання батькам інформації, яка в якійсь мірі пояснювала б особливості поведінки підлітків і давала ресурси розвитку. Можна сформулювати загальні рекомендації:

- 1) відкритість до діалогу. Уміння відстояти свою точку зору в дискусіях із дорослими діє як свого роду щеплення проти негативного тиску з боку однолітків. Діти, які сперечаються з батьками, на 40 % більше схильні сказати «ні», ніж їх поступливіші однолітки;
- 2) дозволяти підлітку переживати різноманітну гаму емоцій, вчити правильно їх висловлювати і спрямовувати;

- 3) формування конструктивних соціальних навичок;
- 4) «окультурення» підліткової активності має здійснюватися через розвиток і підтримку позашкільних форм діяльності: інтернет-спільнот, підліткових музичних і творчих груп, спортивних команд тощо.

Цей вік характеризується як період завершення фізіологічного дозрівання, що має великий вплив на психічні процеси. Дитина готується до переходу від дитинства до самостійного відповідального життя дорослого, дуже велику роль у цьому процесі відіграє взаємодія юнаків з їх оточенням. Взаємодія з батьками відходить на другий план, більш значну роль в цьому віці для юнака відіграють стосунки з однолітками (дружні, романтичні, сексуальні та ін.). Для підлітка дуже важливе вирішення проблеми близькості з однолітками, невдачі у вступі в дружні й романтичні стосунки можуть привести до закритості, або, навпаки, до постійних спроб вступу в близькість, які часто набувають нерозсудливої форми.

На шляху до самостійності підлітку важливо дистанціюватися від батьків, вибудувати власні кордони. Це може виявлятися у закритості або навіть різних формах відхилень у поведінці (агресивна поведінка, різного роду залежності тощо). Однак батьківська позиція щодо того, що відбувається, може сильно впливати на емоційний стан підлітка, його особистісний розвиток і поведінку.

Цей віковий період супроводжується постійною рефлексією, підліток часто розмірковує про свою позицію в суспільстві, свої особистісні якості, його самооцінка часто нестійка. Для нього важливо вирішити проблему самовизначення – зрозуміти хто він, який він, чим він хоче займатися, наскільки це відповідає його актуального стану, в тому числі це стосується й статевої ідентифікації, формуються еталони мужності та жіночності. Експерименти із зовнішністю, приєднання до субкультур є нормою у цьому віці та свідчить про спроби самовизначення, пошуку власного місця в житті. Для цього вікового періоду характерний страх майбутнього, сумніви у виборі життєвого шляху, способи поведінки, часто це супроводжується пригніченим настроєм, тривогою, аутоагресією та ін.

Батькам важливо розуміти, що така поведінка найчастіше свідчить про його нездатність самостійно впоратися з особистісними труднощами, неприємним емоційним станом, труднощами в міжособистісних стосунках. Спроби покарання, засудження, знецінення найчастіше спричиняють загострення такого стану і можуть призвести до опозиції з його боку, посилити девіантні прояви. Набагато більшу користь підлітку приносить допомога й підтримка з боку батьків – важливо цікавитися, як у нього справи, як йому можна допомогти, однак не робити це нав'язливо.

Одна з помилок, які допускають батьки і педагоги при вихованні підлітка, – порівняння його з однолітками, розмови про їх сильніші, ніж у нього, сторони. Потрібно враховувати, що підліток розвивається за унікальною індивідуальною траєкторією, яка залежить від його фізіологічних і психологічних особливостей, а також від особливостей його сім'ї і оточення. Підлітку важливо знати, що у нього є можливість звернутися за допомогою до батьків, але одночасно з цим відчувати себе автономним і незалежним від сім'ї, тому з боку батьків оптимальним є сприяти його самостійності.

Проблема зі спрямуванням своєї активності також характерна для цього вікового періоду. Найчастіше підлітки відчують труднощі з самоврядуванням – їм складно зрозуміти, чого вони хочуть, куди направляти цю активність, як задовольняти власні потреби. Це може виявлятися в труднощах вольової регуляції, відкладанні справ на потім, почутті безпорадності, що теж сильно знижує емоційний фон.

Важливо підтримувати творчі прояви підлітків та їх будь-яку творчу, просоціальну діяльність, навіть якщо батькам вона здається незрозумілою або марною. Інтереси підлітків можуть бути великим ресурсом для розвитку просоціальної поведінки та корекції девіантної.

Найчастіше вони не розповідають батькам про свої захоплення, навіть якщо ці захоплення мають суспільно корисний характер, варто цікавитися у педагогів, чи немає яких-небудь позитивних проявів дитини в рамках шкільного життя. Батькам варто підтримувати ці інтереси і сприяти їх розвитку.

Середня успішність у навчанні є нормою для цього віку. У цей період життя підліток навчається вирішувати важливі для власного розвитку завдання, не пов'язані з навчанням. Деяке зниження успішності дорослі не повинні засуджувати. Однак якщо поведінка підлітка відхиляється від норми (вживання психоактивних речовин, аутоагресивна поведінка, комп'ютерна залежність тощо), необхідна допомога батьків.

Особливістю старших класів школи є необхідність професійного самовизначення учня, а також ЗНО, які є великим стресовим чинником. Підлітку важливо самому дійти до вибору майбутньої професії, виходячи з власних інтересів, якщо ж цей вибір роблять батьки за нього, як правило, він має труднощі в навчанні у закладі вищої освіти і в подальшому професійному становленні. Допомога дорослого в професійному самовизначенні має дуже велике значення, адже тривога через необхідність визначитися з майбутньою професією може виявлятися у поведінці, що відхиляється, також велику користь може принести профорієнтаційна робота психолога.

Одним із важливих напрямів просвітницької роботи з батьками старшокласника може стати підвищення їх компетентності у допомозі підлітку в передекзаменаційний період, особливо це стосується допомоги в моральній підготовці, зниженні рівня тривоги, організації власного часу.

Підлітковий вік (від 12/13 до 19 років)

Особливості віку	Що робити дорослим?
<i>Емансипація від впливу дорослих</i>	
<p>На її формування впливає основне новоутворення віку – відчуття дорослості. У підлітка виникає бажання якщо не бути, то принаймні здаватися та вважатися дорослим. Для підлітків важливо самостійно обирати собі зачіску, одяг, спосіб проведення вільного часу, майбутню професію тощо, і вони відстоюють своє право на цей вибір.</p> <p>Прагнення до емансипації від впливу дорослих посилюється сильною потребою підлітків у спілкуванні з однолітками. Відбувається формування «Ми-концепції», що іноді набуває досить категоричного змісту: «Ми – свої, вони – чужі»</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Обіймати не менше 8 разів на день (з дозволу підлітка) ✚ Слухати й чути, утримуючись від зайвих порад та коментарів, що можуть образити ✚ Щиро цікавитися його/її захопленнями, музикою, хобі (навіть якщо дорослому вони не дуже цікаві) ✚ Оплатити квитки на який-небудь дорогий і бажаний концерт (ще краще на концерт в іншому місті) і піти разом ✚ Слухати підліткову музику. Скласти плей-лист своїх улюблених пісень і попросити дитину скласти свій (потім можна завантажити ці пісні в домашній програвач) ✚ Влаштувати «сімейні дні», коли вся родина збирається і проводить час разом. Можна попросити дитину записати на аркушах паперу заняття, які їй цікаві (похід у кіно, прогулянка, відвідування певних місць, гра у футбол, похід в перукарню і т. д.) і які вона б хотіла здійснити разом із сім'єю. Потім скласти ці
<i>Як допомогти дитині?</i>	
<p>Дорослим необхідно прийняти це та допомогти підліткам розв'язати головне завдання віку – стати дорослими. Неприйняття цього може лише погіршити стосунки батьків і дітей та ускладнити і без того тяжкий період життя, становлення дитини як особистості</p>	

<i>Інтимно-особистісне спілкування</i>	
Діти починають об'єднуватися в групи, а провідною діяльністю стає інтимно-особистісне спілкування з однолітками. Цінності групи підліток схильний визнавати за свої власні	папірці в якусь посудину і на кожен «сімейний день» витягувати один або кілька і втілювати в життя ці побажання ✚ Зробити разом щось добре для інших: допомогти притулку для собак, змайструвати шпаківню, купити продукти бабусі
<i>Формуванням статевого потягу</i>	
<p>Закономірність цього поділу зумовлена поведінковими реакціями, пов'язаними з формуванням статевого потягу. Підлітків цікавить все, що пов'язано зі статтю та статевими стосунками, вони експериментують зі своїм тілом та відчуттями (що може виражатися у мастурбації), прагнуть до контакту з особами, які приваблюють.</p> <p><i>Стадії формування статевого потягу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✚ стадія платонічного кохання – формується ще у шкільному віці (10–12 років). Дитині вистачає простого спілкування з особами, які її приваблюють, усвідомлення, що вона подобається комусь, що існують спільні секрети та інтереси. У цей період з'являється перша закоханість, яка має платонічний характер ✚ стадія еротичного потягу – у дівчат триває орієнтовно з 12 до 17 (20) років, у хлопців – з 13 (14) до 15 (16) років. На цьому етапі розвивається чуттєвість, потреба тактильного контакту, що має еротичний характер: важливо торкатися до об'єкта закоханості, тримати за руку, обіймати, цілувати ✚ стадія сексуального (фізичного) потягу – потреба в реалізації потягу статевим контактом. У віці 15–17 років виникає бажання обійм і поцілунків, пестощів – це стадія еротичного кохання, коли виникають відповідні фантазії (у хлопців на цій стадії може статися перехід до бажання та ініціювання статевого контакту, до якого вони можуть залучати молодших за віком дітей) 	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Разом покататися на машині нічним містом ✚ Задумати разом перестановку вдома ✚ Запитувати, що подобається і що не подобається у всіх сферах життя: від політики до кольору серветок на столі ✚ Просити обґрунтувати позицію: ставити запитання, формулювати думку, відстоювати її, шукати аргументи ✚ Залучати дитину до розмов, цікавитися її думкою щодо «дорослих» тем, наприклад, що відбувається в країні або у світі, про екологію тощо ✚ Допомогти підлітку знайти дорослих наставників, тренерів, які можуть навчити його/її чогось цікавого і zarazом стати добрими друзями ✚ Спробувати налагодити стосунки з батьками друзів дитини і проводити спільно свята, вихідні, разом вирушати на прогулянки, в поїздки ✚ Цікавитися друзями дитини, запрошувати їх у гості, грати в настільні ігри або займатися будь-чим, що допоможе ближче познайомитися з друзями дитини і налагодити відносини між ними та вашою родиною ✚ Пригощати приятелів підлітка (пригощання та годування – один із проявів турботи) ✚ Допомогати там, де підліток потребує допомоги, наприклад, у навчанні, сходити разом до лікаря тощо ✚ Запропонувати спробувати разом щось нове: від польоту на повітряній кулі

<p>Як допомогти дитині? Формування статевого потягу (лібідо) та пов'язане з цим підвищення цікавості підлітків до теми стосунків та сексу є закономірним і цілком природним явищем. Якщо в родині тема сексу – під табу, то підлітки знайдуть відповіді на запитання, які їх цікавлять, у іншому місці. Що саме вони дізнаються і наскільки ця інформація буде корисною та достовірною, залишиться, як правило, таємницею для батьків</p>	<p>або кінної прогулянки до спроби навчитися їсти китайськими паличками</p> <ul style="list-style-type: none"> ✚ Піклуватися у простих ситуаціях: збити подушку, застелити ліжко, допомогти зібрати речі ✚ Влаштувати спільну фотосесію або запропонувати сфотографувати дитину ✚ Запропонувати разом приготувати улюблену страву ✚ Попросити допомоги в побутових справах ✚ Подарувати відвідини майстер-класу на цікаву тему. Може, дитина давно хотіла навчитися знімати відео для блогу, зробити свій сайт, щось змайструвати в гончарній або столярній майстерні, навчитися шити зі шкіри, готувати, спробувати себе в ролі журналіста або зробити щось ще
<p>Нестійкі та мінливі захоплення/хобі Виникають яскраві, але зазвичай нестійкі та мінливі захоплення й хобі. Вони можуть займати важливе місце в житті підлітка, і він вимагатиме від дорослих поваги та прийняття його вподобань. Поведінка підлітка мотивується бажанням «спробувати все», «пройти через усе». Простежується схильність до ризику. А через притаманний підліткам «комплекс невразливості» вони часто наражають себе на ризик, вважаючи, що неприємності можуть статися з ким завгодно, але не з ними</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Повісити на видному місці (наприклад, на холодильнику) списки бажаних подарунків для всіх членів сім'ї, у які кожен/кожна може записувати те, що хотів/хотіла б отримати. Несподівано виконувати бажання дитини (за можливості, звичайно). Можна домовитися про те, що бажання можуть бути як матеріальні, так й ті, що не потребують великих витрат (наприклад, відвідування якихось місць)
<p>Як допомогти дитині? Дорослим важливо пам'ятати, що без дозволу дитини в жодному разі не можна брати/читати її записи та розглядати малюнки</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Розповідати про свій підлітковий досвід: переживання, проблеми й радості того часу
<p>Різкі перепади настрою, стрімкий ріст організму Через гормональну бурю, яку переживає організм, для підлітків характерні різкі перепади настрою – від радості та веселощів до смутку, туги, сліз. Причому значущих причин для такої зміни настрою може й не бути. Внаслідок стрімкого росту організму в підлітків порушуються пропорції тіла, з'являються підліткові висипи на обличчі тощо. Відтак створюються умови для внутрішніх переживань, невпевненості у собі через зовнішній вигляд</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Попросити підлітка навчити вас чогось, що ви не вмієте ✚ Дати можливість самостійно купувати одяг та особисті речі ✚ Говорити про зміни, які відбуваються в його/її організмі ✚ Хвалити і робити акцент на досягненнях, вселяти віру у його/її сили та пропонувати підтримку
<p>Як допомогти дитині? Батькам важливо з розумінням поставитися до таких коливань настрою та не тиснути на дитину, не влаштовувати «допит» про те, що ж з нею трапилося. Важливо проговорити дитині, що ви поруч і готові</p>	

поговорити з нею, коли вона цього захоче або буде готова	
--	--

Криза 15/17 року життя

Виникає на межі звичного шкільного та нового дорослого життя. У цей час дитина опиняється на порозі реального дорослого життя.

Для тих, хто складно переживає кризу цього віку, характерні різні страхи. Відповідальність перед собою та рідними за вибір, реальні досягнення в цей час – це вже велике навантаження. До цього всього додається страх:

- перед новим життям;
- перед імовірністю помилки;
- перед невдачею під час вступу до вишу тощо.

На цьому етапі дорослішання може виникати криза «відірваності», що ґрунтується на відчутті ізольованості від зовнішнього світу, самотності («я нікому не потрібен», «мене ніхто не розуміє»), яке юнаки та дівчата не завжди можуть подолати самотійно.

Життєві невдачі та відсутність підтримки з боку рідних можуть спричинити депресії та навіть думки про самогубство (20 % юнаків стикаються з такими думками). Зазвичай юнацька депресія ховається за вдаваною нудьгою, іпохондрією, агресивністю, бунтом, вередуванням або девіантною поведінкою – аж до протиправних дій.

Допомагають адаптуватися в новому для підлітка житті *два чинники*: підтримка сім'ї та впевненість у собі (відчуття компетентності).

Важливими новоутвореннями періоду від 15 до 17 років є *самоусвідомлення та самовизначення (професійне та особистісне)*.

Основна потреба в цьому віці – розуміння з боку дорослих, визнання дорослими незалежності та самотійності підлітка, повага до його/її таємниць.

Сподіваємося, що ці поради стануть вам у нагоді та допоможуть виховувати дітей екологічно, у повазі та гідності.

Пам'ятка для дорослих щодо ознак ризикованої поведінки

Зверніть увагу на такі особливості в поведінці підлітка:

1. Прояв або посилення труднощів у навчанні, а також втрата інтересу до навчання.
2. Бажання ходити в школу різко знизилася, а також впала успішність.
3. Наявність труднощів у спілкуванні з однолітками, негативного ставлення до педагогів і інших учням, або негативного ставлення з боку педагогів, однокласників чи інших однолітків.
4. Зміни в зовнішньому вигляді (стиль одягу, зачіска, наявність фізичних ушкоджень на тілі, стали з'являтися садна й синці) або поведінці.
5. Коло спілкування підлітка в школі та поза школою (вік групи, інтереси, проведення вільного часу).
6. Наявність у підлітка частих спалахів агресії, емоційного збудження, роздратування, гніву з незначних приводів або пригніченості, зниженого настрою, плаксивості.
7. Ознаки вживання алкоголю, тютюну або інших психоактивних речовин.
8. Схильність часто проводити час в соціальних мережах, в онлайн і комп'ютерних іграх.
9. Наявність у соціальних мережах у підлітка ознак контенту, що провокує нашкодити собі або іншим.
10. Підліток не висипається, виглядає втомленим зранку.
11. Замкнутість, нетовариськість, дистанційованість, ізольованість, небажання спілкуватися з родичами або друзями, розповідати про своє життя, проблеми, про те, що відбувається в школі та з друзями.
12. Підліток перестав ходити на секції або гуртки, весь свій вільний час витрачає «даремно», затримуючись на вулиці або у друзів допізна, а іноді не повертається додому.

Будь ласка, пам'ятайте, що наявність однієї чи декількох ознак ще не свідчить про ризиковану поведінку, а може бути проявом нормативної вікової кризи або наслідком кризової, стресової соціальної ситуації в житті підлітка.

Як можна допомогти підлітку?

1. У дорослих, батьків може не вистачати душевних і фізичних сил, щоб впоратися і розуміти постійно мінливу поведінку підлітка, і часто діти не завжди в змозі це зрозуміти і побачити. Можливо Ваша дитина стала порушувати правила, прийшла пізніше призначеного часу, засиділася за комп'ютером, відповіла в різкому тоні тощо, і було б добре, якби Ви постаралися в спокійній обстановці обговорити ці проблеми, ситуації. Для підлітка це буде, по-перше, несподівано, по-друге, сприятиме побудові довірливих взаємин.

2. Не соромтеся нагадувати підлітку, що Ви любите і цінуєте його, і що Вам важливо те, що з ним відбувається; незважаючи на можливу удавану дорослість з боку підлітка, Ваша, навіть словесна, підтримка дуже важлива для нього.
3. Досить часто Ви, як батьки, можете бути перевантажені різними справами і турботами, накопичується втома і на її тлі Ви можете «зриватися» на підлітку, але для нього дуже важлива Ваша участь у його житті, коли Ви намагаєтеся відокремити погану поведінку від його особистості. Важливо не просто «пожурити» дитину, а дати пораду, часом й просто вислухати, побути поруч.
4. Задумайтесь, чи знаєте Ви, з ким спілкується Ваша дитина? Спробуйте поцікавитися, з ким вона товаришує.
5. Придумайте цікаве спільне проведення часу з дитиною.
6. На жаль, досить часто після складного робочого дня Ви можете прийти додому зовсім без сил і настрою, і можливо це навіть може позначитися на Вашому спілкуванні з дитиною, а підлітки в силу свого непростого віку і постійного «пошуку себе» схильні несвідомо копіювати поведінку значущих дорослих. Для дитини дуже важливо й цінно (для його теперішнього та майбутнього життя) отримувати від Вас більше позитивних прикладів у поведінці та спілкуванні.
7. Намагайтеся радіти будь-яким (нехай і невеликим) досягненням і успіхам своєї дитини, і підбадьорювати в моменти програшу, вона буде Вам дуже вдячна, а також звертайте увагу на сильні сторони.
8. Іноді створюється враження, що підлітку може бути абсолютно все одно, що відбувається в родині, але насправді він чекає і цінує, якщо його думку чують, враховують, особливо коли запрошують до прийняття спільних сімейних рішень.
9. Ваші почуття і почуття Вашої дитини, в тому числі й негативні, природні, і якими б інтенсивними вони не були, Ви завжди можете поговорити про них один з одним. Не соромтеся промовляння своїх почуттів і вчіть цього своїх дітей, це допоможе Вам краще розуміти один одного і виходити з конфліктних ситуацій, а також запобігати подібним в майбутньому.
10. Навіть якщо Вам здаються незначними інтереси дитини та її захоплення або Ви їх не поділяєте, запитуйте про них, продемонструйте підлітку, що Вам не байдуже його життя. При цьому якщо Ви бачите, що дитина не готова обговорювати щось зараз, не наполягайте на відповіді, поверніться до цього трохи пізніше.
11. Підтримуйте контакт зі своєю дитиною (навіть якщо на ваш погляд ніяких труднощів вона не відчуває або проблема здається незначною), в тому числі використовуючи соціальні мережі та інші засоби спілкування в Інтернеті.
12. Підлітки потребують можливості побути наодинці з собою, усамітнитися. Дозвольте дитині це зробити, але за можливості поцікавтеся, чи все в порядку, може бути, що щось її хвилює, але вона не знає, як про це поговорити.
13. Якщо Ваш підліток хоче поекспериментувати зі своєю зовнішністю, обговоріть це спокійно, поясніть всі наслідки, знайдіть компроміс.
14. Не зловживайте покараннями і заборонами.
15. Залучайте сина або доньку до різних видів діяльності, це дасть йому/їй можливість посилити пізнавальний інтерес.
16. Пам'ятайте, що, з одного боку, підліток прагне захистити свій внутрішній світ, з іншого – гостро потребує допомоги, підтримки та піклування батьків.

Якщо з різних причин самотійно Вам не вдається знайти спільну мову з підлітком, і всі можливі методи й розмови не дієві, якщо Ви помітили деякі ознаки ризикованої поведінки, і не впевнені, як Вам слід вчинити, Ви можете звернутися до класного керівника, шкільного психолога або соціального педагога. Консультація професіонала допоможе дитині та Вам розібратися в собі, у ваших взаєминах і налагодити стосунки.

Куди ще можна звернутися за допомогою:

- Національна «гаряча лінія» для дітей та молоді: 0-800-500-225 або 116-111 (безкоштовно зі стаціонарного та мобільного телефонів, анонімно)
- ➔ Messenger @childhotline.ukraine
- ➔ Instagram @childhotline_ua
- ➔ Telegram @CHL116111;
- Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації: 0-800-500-335 або 116-123 (безкоштовно з мобільних і стаціонарних телефонів (цілодобово, анонімно, конфіденційно));
- поліція: 102;
- центр надання безоплатної правової допомоги: 0-800-213-103;
- анонімний онлайн-щоденник «Тільки нікому не кажи» дає можливість написати листа тому, з ким складно поділитися своїми переживаннями в реальному житті про булінг у школі, нерозділене кохання чи непорозуміння з батьками: <https://secrets.1plus1.ua/>;
- перша національна лінія довіри для попередження суїциду: 7333;
- екстренна психологічна допомога при Кризовому Центрі медико-психологічної допомоги: +38 (068) 770-37-70, +38 (099) 632-18-18, +38 (093) 609-30-03;
- «Лінія допомоги»: +38 (067) 975-76-76, +38 (066) 975-76-76, +38 (093) 975-76-76;
- лінія психологічної допомоги для учасників АТО та членів їх сімей: 0-800-505-085;
- служба медико-психологічної допомоги та профілактики гострих кризових станів: (044) 456-17-02, (044) 456-17-25;
- Національна урядова «гаряча лінія» для постраждалих від домашнього насильства: 1547;
- освітній омбудсмен України: +38 (095) 143-87-26, email: ez@eo.gov.ua, <https://eo.gov.ua/>;
- «гарячі лінії» психологічної допомоги та протидії насильству: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/hot-lines>;
- Національна «гаряча лінія» з питань наркозалежності та ЗПТ: 0-800-507-727;
- анонімні консультації на сайтах «teensLIVE» (від фіхівців клінік, дружніх до молоді), «supportME» (від фахівців);
- уповноважений Президента України з прав дитини: (044) 255-76-75;
- поліції (кіберполіції): 102 та повідомити про кібербулінг;
- чат-бот «Stop Sexting» (якщо шантажують в Інтернеті та вимагають контент сексуального характеру);
- інтернет-платформа «Бийся як дівчина»: https://www.instagram.com/flg_ua/;
- організація «Teenergizer» – консультації за принципом «рівний–рівному» або з психологом безкоштовно і конфіденційно: <https://teenergizer.org/consultations>;
- урядова консультаційна лінія з питань безпеки дітей в Інтернеті: 1545 (далі обрати «3»).

Пам'ятка «Кризові ситуації в житті підлітка – як пережити їх разом»

У дітей з певного віку з'являється своє особисте життя, в яке не завжди заглянеш, як у відкриту книгу. І далеко не завжди вони готові ділитися з дорослими своїми думками. З віком обсяг внутрішнього, прихованого життя підлітка, збільшується і йому буває складно добрати слова, щоб описати все, що відбувається у нього в душі. Недосвідчене ніжне серце підлітка дуже вразливе, а потрібного досвіду, слів, щоб звернутися за допомогою, не знаходиться. Тому дорослим, батькам так важливо бути уважними і вчасно побачити ознаки емоційного неблагополуччя дитини.

Для підлітка через вікові особливості кризовою може стати будь-яка ситуація, яку особисто він переживає як ситуацію, з якої немає виходу. Дорослі можуть не оцінити всю серйозність переживань підлітка і не надати вчасно необхідну емоційну підтримку, що формує у підлітка відчуття нерозуміння і самотності та може призвести до спроб вирішити свою проблему різними неконструктивними способами.

Ситуації, які можуть бути кризовими для підлітка:

- будь-яка ситуація, суб'єктивно пережита підлітком як образлива, несправедлива, що глибоко ранить. Об'єктивна оцінка ситуації дорослим може відрізнятись від думки дитини;

Наприклад

З 12 років Ліза була закохана в одного відомого актора. Батьки не розуміли її сильних переживань, вважали її захоплення дурістю. Прочитавши переписку доньки з подругою в соціальній мережі щодо її фантазій про актора, непорозуміння з батьками і суїцидальні думки, батьки сильно насварили дівчину. Після того як вони вийшли з кімнати Ліза вистрибнула з вікна. У листуванні з подругою вона відзначала, що батьки її не розуміють, вона сильно переживає через свою любов до актора і відчуває себе нікому не потрібною.

- нещасливе нерозділене кохання/розрив стосунків з партнером/партнеркою;

Наприклад

14-річна Ганна вистрибнула з 11-го поверху. Напередодні вона написала, що «якщо її кине коханий, то вона відправиться в рай». У розпал підліткової вечірки трапився конфлікт із юнаком, за годину після якого дівчина вчинила суїцид.

- сварка/гострий конфлікт зі значущими дорослими (батьки, вчителі);

Наприклад

До фахівців звернувся 13-річний Андрій з думками про самогубство. Розповів про те, що він не отримує підтримки з боку батьків. Хлопець хотів, щоб вони хвалили його і цікавилися його життям, але замість цього, з його слів, батько постійно його лає за погані оцінки, мати займає нейтральну позицію. У Андрія є друзі, але це не компенсує йому уваги з боку батьків. Він вважає, якщо закінчить життя самогубством, то батьки зрозуміють, чого йому не вистачало.

- цькування (булінг)/ігнорування, залякування, знущання з боку однолітків, цькування в інтернеті/соціальних мережах;

Наприклад

13-річного Михайла перевели в школу з математичним уклоном, де однокласники стали його дразнити «бабою», «ганчіркою», «йолопом». Хлопець сильно переживав, що не виправдовує очікувань батьків щодо успішності в новій школі. Через нерозділену закоханість в однокласницю Марту стали дразнити ще сильніше, але батьки відмовилися перевести його в іншу школу. Після конфлікту з однокласниками хлопчик викинувся з 15-го поверху свого будинку, оскільки відчував себе у пастці, не бачив виходу із ситуації, почав відчувати себе тягарем для батьків.

- складна життєва ситуація (смерть близької людини, особливо матері, тяжке захворювання);

Наприклад

Хлопчик 14-ти років висловлює думки про самогубство. Вважає, що якщо він помре, то знову побачить маму, яка померла рік тому.

- розчарування у своїх успіхах у школі або інші невдачі на тлі високих вимог, що висуває оточення або сім'я;

Наприклад

14-річний Назар покінчив життя самогубством після того, як не увійшов до складу молодіжної збірної з футболу. У передсмертній записці він зізнався, що боїться гніву батька, який дуже жорстко виховує сина.

- неприємності в сім'ї, нестабільна сімейна ситуація (наприклад, розлучення батьків).

Наприклад

До психолога звернулася бабуся з приводу істерик 13-річної онучки. З'ясувалося, що дитину виховують чотири людини і кожен по-своєму (дві бабусі та розлучені мама і тато). Дівчинка вже рік говорить про свої суїцидальні думки, але близькі роблять вигляд, що не помічають цього. Один раз бабуся пішла з дому, щось забула і повернулася завчасно, онучка була на балконі і збиралася стрибнути. При цьому дівчина заперечує проблему, сім'я зосередилася на її «істериках», тому що вона не хоче з ними спілкуватися, кудись ходити чи щось робити.

Найтяжче ці ситуації переживають підлітки з такими особистісними особливостями:

- імпульсивність, емоційна нестабільність (схильність до непродуманих вчинків);
- перфекціонізм (бажання робити все ідеально, загострена реакція на критику, скоєні помилки, недоліки);
- агресивна поведінка, дратівливість;
- невміння долати проблеми і труднощі, відсутність гнучкості мислення, інфантильність;
- нестабільна самооцінка: то вважає себе «великим і грандіозним», то «жалюгідним і нікчемним»;
- самовдоволення, зайва самовпевненість або почуття неповноцінності та невпевненості;
- тривожність і пригніченість, частий поганий настрій.

Як можна допомогти підлітку?

- Розмовляти, підтримувати емоційний зв'язок з підлітком.
- Висловлювати підтримку способами, близькими і зрозумілими саме вашій дитині (це можуть бути обійми, спільні заняття, подарунки, смачна їжа, похвала тощо).
- Спрямовувати емоції дитини в соціально прийнятні форми (агресію в активні види спорту, фізичні навантаження; душевні переживання в довірливі розмови з близькими, творчість тощо).
- Намагатися підтримувати режим дня підлітка (сон, режим харчування). Частіше давати підлітку можливість радіти від повсякденних задовольень (смачна їжа, приймання розслаблюючої ванни, гарний одяг, похід на концерт, до кафе тощо); пам'ятати, що речі, які приносять задоволення, не менш важливі, ніж навчання і справи по дому.
- Допомогати конструктивно вирішувати проблеми з навчанням. Пам'ятати, що фізичне і психологічне благополуччя дитини важливіше шкільних оцінок.
- Навчитися самому і навчити підлітка застосовувати навички розслаблення, регуляції свого емоційного стану в складних, критичних для нього ситуаціях.
- Якщо потрібно, звертатися за консультацією до фахівця (невролога, психолога, психіатра, сімейного психолога – залежно від ситуації).

Нерідко підлітки приховують свої переживання від дорослих, батьків або знаходяться в опозиції до них, тому постарайтеся також спілкуватися з друзями дитини, їх батьками, вчителями в школі, цікавитися, як поводить свою дитину в школі, компанії однолітків. Часто діти не хочуть засмучувати батьків і відповідають, що у них «все нормально», «нічого страшного». Наприклад, у більшості випадків завершених підліткових суїцидів батьки відзначали, що у підлітка був сумний голос або він прийшов зі школи заплаканий, але вони не надали цьому належного значення. Саме невисловлені або незрозумілі емоції часто штовхають на необдумані дії, тому дуже важливо відкрито поговорити з підлітком, коли йому тяжко.

Основні принципи розмови з підлітком, який перебуває у кризовому стані:

- Заспокоїтися самому.
- Приділити всю увагу підлітку.
- Вести розмову так, ніби ви володієте необмеженим запасом часу і важливіше цієї бесіди для вас зараз нічого немає.
- Уникати нотацій, умовляння, менторського тону мови.
- Дати підлітку можливість висловитися і говорити лише тоді, коли перестане говорити він.

Структура розмови і приклади фраз для надання емоційної підтримки:

- 1) Початок розмови: «Мені здалося, що останнім часом ти виглядаєш засмученим/ною, у тебе щось трапилося?»
- 2) Активне слухання. Переказати те, що підліток розповів вам, щоб він переконався, що ви дійсно зрозуміли суть почутого і нічого не пропустили повз вуха: «Чи правильно я тебе зрозумів/ла, що ...?»
- 3) Прояснення намірів: «Чи бувало тобі так складно, що хотілося, щоб це все скоріше закінчилося?»
- 4) Розширення перспективи: «Давай подумаємо, який може бути вихід з цієї ситуації? Як ти раніше справлявся/лася з труднощами? Що б ти сказав/ла, якби на твоєму місці був твій/я друг/подруга?»
- 5) Нормалізація, дати надію: «Іноді ми всі відчуваємо себе пригніченими, нездатними щонебудь змінити, але потім цей стан проходить».

Приклади ведення діалогу з підлітком, що перебуває у кризовому стані

1. **ЯКЩО ВИ ЧУЄТЕ:** «Ненавиджу навчання, школу тощо», **ЗАПИТАЙТЕ:** «Що саме тебе дратує?» «Що ти хочеш зробити, коли це відчуваєш?». **НЕ ГОВОРІТЬ:** «Коли я був у твоєму віці ... так ти просто ледар!»
2. **ЯКЩО ВИ ЧУЄТЕ:** «Все здається таким безнадійним ...», **СКАЖІТЬ:** «Іноді всі ми відчуваємо себе пригніченими. Давай подумаємо, які у нас проблеми, і яку з них треба вирішити в першу чергу». **НЕ ГОВОРІТЬ:** «Подумай краще про тих, кому ще гірше, ніж тобі».

3. **ЯКЩО ВИ ЧУЄТЕ:** «Всім було б краще без мене!», **ЗАПИТАЙТЕ:** «Кому саме?», «На кого ти ображений/на?», «Ти дуже для нас важливий/ва, і мене турбує твій настрій. Скажи мені, що відбувається». **НЕ ГОВОРІТЬ:** «Не говори дурниць. Давай поговоримо про що-небудь інше».
4. **ЯКЩО ВИ ЧУЄТЕ:** «Ви не розумієте мене!», **ЗАПИТАЙТЕ:** «Що я зараз повинен/на зрозуміти? Я дійсно хочу це знати». **НЕ ГОВОРІТЬ:** «Хто ж може зрозуміти молодь в наші дні?»
5. **ЯКЩО ВИ ЧУЄТЕ:** «Я зробив жахливий вчинок ...», **СКАЖІТЬ:** «Давай сядемо і поговоримо про це». **НЕ ГОВОРІТЬ:** «Що посієш, те й пожнеш!»
6. **ЯКЩО ВИ ЧУЄТЕ:** «А якщо у мене не вийде?», **СКАЖІТЬ:** «Якщо не вийде, нічого страшного. Ми разом подумаємо, чому не вийшло цього разу, і що можна зробити, щоб вийшло наступного». **НЕ ГОВОРІТЬ:** «Якщо не вийде, значить ти недостатньо постарався!»

• Якщо у процесі розмови (або просто за результатами своїх спостережень) Ви виявляєте у підлітка ознаки наявності депресивного стану, не варто трактувати їх як вікову кризу, необхідно негайно звернутися за консультацією до невролога або психіатра для оцінки стану і надання своєчасної допомоги.

Ознаки депресивних реакцій у підлітків

1. Зниження інтересу до діяльності, втрата задоволення від діяльності, яка раніше подобалася.
2. Ухиляння від спілкування: небажання йти до школи, спілкуватися з однолітками, схильність до усамітнення.
3. Зниження успішності через труднощі концентрації уваги і порушення запам'ятовування.
4. Зміни сну і/або апетиту (їсть/спить більше/менше, ніж раніше).
5. Млявість, хронічна втома.
6. Сумний настрій або підвищена дратівливість. Ідеї власної малоцінності, нікчемності.
7. Фізичне нездужання: головний біль, проблеми зі шлунком.
8. Можливим проявом депресії може бути відхилення від загальноприйнятих норм поведінки: ризикована поведінка, грубість, агресія, демонстративні втечі з дому, вживання психоактивних речовин.

• Якщо кризова ситуація викликає у підлітка сильні переживання, він може задуматися про заподіяння собі шкоди як спосіб розв'язання проблеми (навіть якщо раніше говорив, що самогубство можуть зробити тільки дурні). В останні роки проблема підліткових суїцидів є досить гострою. За даними ВООЗ, Україна займає 14-те місце (9952 випадки за рік) у світі за кількістю самогубств в Європі.

Запам'ятати:

1. Те, що дорослому здається дрібницею, для підлітка може бути приводом для дуже серйозних душевних переживань.
2. У підлітків ще недостатньо життєвого досвіду для конструктивного вирішення проблем, їм може здатися, що самогубство – кращий вихід з кризової ситуації.
3. Батьки можуть допомогти своїй дитині, якщо вчасно помітять у неї ознаки кризового стану і поговорять з нею. Підлітки дуже рідко безпосередньо просять про допомогу або розмову, набагато частіше вони роблять це непрямим способом, тому будьте уважні до стану своєї дитини і виявляйте щирю активну зацікавленість у її житті.

Що почитати? Як знайти ключ до розуміння такого складного та впертого підлітка?

1. Анна Гресь «Як пригорнути кактус? Книга для батьків, які хочуть зрозуміти своїх підлітків».
2. Джесс П. Шаткін «Народжені бути вільними».
3. Росс В. Грін «У партнерстві з дитиною. Як чути один одного і разом знаходити рішення».
4. Емі Елліс Натт «Мозок підлітка. Рятівні рекомендації нейробіолога для батьків тінейджерів».
5. Лоуренс Стейнберг «Перехідний вік. Не пропустіть момент».
6. Адель Фабер, Елейн Мазлиш «Як говорити, щоб підлітки слухали, і як слухати, щоб підлітки говорили».
7. Латта Найджел «Допоки ваш підліток не звів вас з розуму».
8. Джулі Літкотт-Хеймс «Відпустіть їх. Як підготувати дітей до дорослого життя».
9. О.В. Вихристюк «Що потрібно знати батькам про підліткові суїциди?».
10. Ю.Б. Гіппенрейтер «Спілкуватися з дитиною. Як?».

Що подивитися про стосунки батьків і дітей, підлітковий вік?

- З льодом
- Гарний хлопчик
- Леді Бьорд
- Історії сім'ї Мейровіц
- Жінки 20-го століття
- Пампушка
- Я, Ерл і та, що помирає
- Юність
- Х+У
- Якщо я залишуся
- Дорога, дорога додому.

Звісно, це не повний перелік того, що можна і варто читати, дивитися дорослим, батькам. Однак ми впевнені, що ви впораєтесь!

Профілактика ризикованої поведінки підлітків

Підказки для батьків: як зрозуміти поведінку підлітків

1. Ризиковані вчинки є нормальною частиною дорослішання підлітків. З їх допомогою молодь зазвичай визначає і розвиває свою індивідуальність. Розумний ризик є цінним досвідом.
2. Розумна ризикована поведінка позитивно впливає на розвиток підлітків, включаючи спортивні змагання, розвиток художніх і творчих здібностей, добровільну діяльність, подорожі, шкільні ініціативи, пошук нових друзів, конструктивний внесок в сім'ю або суспільство та інші. У будь-якому з цих видів діяльності існує ймовірність невдачі. Батьки повинні усвідомлювати це і підтримувати своїх дітей у разі невдачі.
3. Негативна ризикована поведінка, яка може бути небезпечною для підлітків, включає вживання спиртних напоїв і наркотиків, паління, порушення правил дорожнього руху, небезпечні сексуальні дії, самопошкоджувальну поведінку, втеча з дому, крадіжки тощо.
4. Нерозумна ризикована поведінка може проявитися як бунт або жест невдоволення, спрямований проти батьків. Однак ризиковані вчинки, розумні чи нерозумні, просто є частиною зусиль підлітків у пошуках своєї ідентичності шляхом самовизначення і сепарації від інших, зокрема батьків.
5. Іноді поведінка підлітків буває оманливою. Вони можуть чесно намагатися зробити вчинок, пов'язаний з розумним ризиком, який обертається небезпечними наслідками. Наприклад, багато дівчат, які дорослішають, не помічають пастки, надмірно захоплюючись дієтами, а невпорядкованість в харчуванні в деяких випадках призводить до повного розладу харчування. Батькам слід бути добре поінформованими, щоб допомогти своїм дітям у цій боротьбі.
6. До ознак небезпечної ризикованої поведінки підлітків належать такі психологічні проблеми, як тривала депресія або тривога, що виходять за межі типової для підлітків зміни «настроїв», проблеми в школі, залучення в протизаконні дії і низка нерозумних ризикованих вчинків. Наприклад, паління, алкоголь і порушення правил можуть відбуватися в один і той же час, так само як і порушення харчування і нанесення собі тілесних ушкоджень або втеча з дому і крадіжки.
7. Підлітки відчують потребу в ризикованих вчинках, тому батьки повинні допомогти їм навчитися відрізняти розумний ризик від нерозумного. Розумні ризиковані вчинки важливі не лише самі по собі, вони допомагають запобігти нерозумних ризикованих вчинків.
8. Для пояснення своїх нерозумних ризикованих вчинків підлітки часто посилаються на приклади друзів і родину, включаючи батьків. Батьки часто мовчать про власні ризиковані вчинки і експерименти. Однак дуже важливо знайти способи поділитися цією інформацією з підлітками, щоб вона слугувала їм моделлю поведінки, щоб вони знали, як виправити помилки. Це надихне їх на більш розумний вибір порівняно з тим, який зробили батьки, коли були у підлітковому віці.
9. Підлітки шукають у своїх батьків порад і приклад того, як оцінити позитивний і негативний результат ризикованого вчинку. Батькам необхідно допомогти своїм дітям навчитися оцінювати ризик і передбачити наслідки свого вибору, а за необхідності – спрямовувати енергію підлітків на розумну діяльність.
10. Батьки повинні постійно звертати увагу також на власну поведінку. Підлітки спостерігають і наслідують їх, навіть не усвідомлюючи це.

Рекомендації для батьків щодо профілактики тютюнопаління серед дітей та підлітків

Барвиста реклама тютюнових виробів, велика кількість курців, доступність тютюнової продукції – всі ці та деякі інші причини роблять проблему тютюнопаління досить гострою. Чи буде профілактика тютюнопаління у дітей і підлітків успішною багато в чому залежить від сім'ї. Що ж батькам потрібно знати, в чому слід розібратися, щоб дитина не піддалася на ризик? Спробуємо відповісти на це питання.

Тютюнопаління – це проблема?

Звичайно, проблема, з цим ніхто не сперечається! Проте, як це не дивно звучить, не всі батьки вважають, що паління – така вже страшна проблема. «Моя дитина палить? Це жахливо!.. Не смій палити!». Але це зовнішня, так би мовити, рефлексорна реакція. У житті це виглядає так ... «покурював – погано, звичайно, але, слава Богу, не п'є і не колеться. Палити пробують всі, і ми пробували, ніхто від цього не помер... Бесіду, звісно ж, треба провести, посварити...». Насправді ж від нашого ставлення дуже багато залежить. Нам самим важливо усвідомити, що тютюнопаління – серйозна проблема. Усім відомо, що палити шкідливо, відомо, чому шкідливо, але – подивіться навколо! – кількість людей, що палять величезна. У вашої дитини є всі шанси потрапити в залежність від тютюну. Причому ці шанси в десятки разів більші, ніж стати залежним від алкоголю або наркотиків. Ми з усією серйозністю ставимося до проблеми алкоголізму і наркоманії, вважаємо, що профілактика в цих питаннях необхідна, і закликаємо серйозно поставитися до проблеми тютюнопаління.

Ми не палимо

Якщо ми хочемо, щоб дитина не палила, тоді й самі не повинні цього робити. Батьки несуть відповідальність за дітей, зокрема, вона передбачає усвідомлене ставлення до своєї поведінки. Причому замислюватися над тим, як ми поведимося, слід ще до моменту появи дитини на світ. В ідеалі дитина з раннього віку повинна бачити, що її близькі не палять, а точніше, не повинна спостерігати за палінням близьких. Відомо, що багато людей палять зрідка, в деяких випадках, наприклад, коли дуже нервують, дуже засмучені, під час вечірок. З дитинства дитина бере за зразок поведінку значущих дорослих і з віком починає поводити себе за засвоєною моделлю. Якщо дитина бачить і чує, що палити не можна, вона швидше за все буде наслідувати приклад, ніж прислухається до слів.

Повага до тих, хто не палить

У житті часто буває не так, як хотілося б, до значущих для підлітка дорослих входять ті, хто палять. Що робити у цьому випадку?

По-перше, не треба ховатися і намагатися приховати погану звичку, все одно не вийде, нюх у підлітків гостріший, ніж у дорослих. Це не дасть бажаного ефекту, але цілком може підірвати довіру підлітка до вас, а також подасть поганий приклад: якщо палиш, то треба просто приховувати це від дорослих, і ніяких проблем. У такій ситуації треба чесно поговорити з підлітком, визнати наявність у себе згубної пристрасті, а старшому підлітку розповісти, як ви почали палити, пояснити, що хотіли б кинути і навіть намагалися, але це виявилось дуже складним завданням. Таким відвертим визнанням ви не підірвете свій авторитет, і ваші стосунки стануть довірливішими.

По-друге, член сім'ї, який палить, повинен шанобливо ставитися до інших, в жодному разі не дозволяти собі палити вдома, у колі некурців, змушуючи їх дихати димом. Не слід також розкидати по кімнатах пачки цигарок, тримати кілька попільничок, тим більше, заповнених недопалками. Крім того, людина, яка палить, повинна демонструвати повагу до людей у суспільстві: не палити на вулиці у великому скупченні народу, а лише у відведених для цього місцях, не кидати недопалки, порожні пачки від цигарок тощо. Така поведінка показує підлітку, що непаління – нормальна поведінка людини, а паління накладає певні обмеження, і курці не господарі становища.

Якщо ви вирішили кинути палити, це заслуговує на повагу. Ви можете розраховувати на підтримку близьких, у тому числі підлітка. Звичайно, потрібно поділитися з ним своїм рішенням, але не слід активно залучати його у процес (особливо це стосується молодших підлітків), оскільки така ситуація може привернути зайву увагу до проблеми і викликати інтерес.

Якщо ж ви палите і не вважаєте цю звичку поганою, вам подобається процес, ви вважаєте, що це красиво і стильно, тоді ви не можете вимагати від підлітка дотримуватися заборони на паління. Будьте послідовні у своїх діях і словах!

Правила для курців

Якщо ніхто з домашніх не палить, але у вас є друзі, які палять, в родині повинні бути встановлені правила щодо паління. Наприклад, навіть найкращим друзям не можна у вас палити.

Єдина позиція сім'ї та соціального оточення

Вас хвилює проблема підліткового паління? Поцікавтеся, що робить школа, заклади, які відвідує дитина, для профілактики тютюнопаління. Якщо вам пощастило і в школі, і в спортивному закладі проводиться профілактична робота, дізнайтеся, що саме робиться там, яка концепція і програма цієї роботи, яку мету ставить перед собою педагогічний і тренерський колектив, проводячи її, і, найголовніше, яке сприяння ви можете надати школі. Необхідна умова для успішного проведення роботи з профілактики паління підлітків – спільність позиції сім'ї та всього соціального оточення підлітка. Якщо ви байдуже ставитеся до діяльності школи, секції, спрямованої на профілактику паління, то можете спровокувати аналогічну реакцію підлітка. Тому ваша зацікавленість і підтримка підвищать ефективність профілактичної роботи. Велику користь приносить безпосереднє включення батьків в організацію і проведення профілактичних заходів.

Поговоріть зі своєю дитиною

Чи потрібно говорити з дитиною про паління? Коли починати проводити бесіди? Про що говорити? А може краще не говорити про це взагалі? Звичайно ж, розмовляти з дитиною, підлітком про паління потрібно, але дотримуючись при цьому деяких умов:

- розмова повинна проходити в довірливій обстановці, обов'язково на рівних;
- не можна домінувати в розмові, нав'язуючи свою точку зору;
- необхідно з'ясувати знання дитини з проблеми і її ставлення до неї, і на цій основі будувати подальшу розмову;
- таких бесід не повинно бути занадто багато, не можна постійно говорити про шкоду паління.

Усунення причин паління

Для успішної профілактики паління необхідно знати, чому підлітки починають палити, і постаратися нейтралізувати причини. Подивимося, що можна зробити для цього.

Причини	Дії
---------	-----

З цікавості	Постаратися розширити коло інтересів підлітка, демонструючи нові можливості, привабливі та доступні йому
Щоб здаватися дорослішим	Підлітка може не задовольняти статус в сім'ї: він уже виріс, а до нього ставляться як до дитини. Скорегуйте своє ставлення – підліток повинен мати обов'язки в сім'ї, нести відповідальність за їх виконання. Крім цього, він має отримати більше свободи, ніж раніше
Наслідуючи моду	Моду на паління формує реклама. У ній образ людини, яка палить, вельми привабливий. Обговоріть з підлітком рекламу, навчіть його критично ставитися до одержуваної ззовні інформації. Розкажіть, що в багатьох розвинених країнах паління не модне, а ті, хто палять, мають обмеження у правах
За компанію	Захистити підлітка від компаній, які представляють небажаний приклад, нереально, зате ви можете навчити його самостійно мислити, привчити відповідати за свою поведінку і не слідувати за натовпом

Все те, що допоможе підлітку уникнути залучення до тютюнопаління, ще не раз стане у нагоді йому в майбутньому.

Якщо ваша дитина палить

Ви дізналися, що ваша дитина палить. Насамперед слід заспокоїтися, оскільки хвилювання або гнів ніколи не допомагають вирішувати проблеми. У такій ситуації неефективно вдаватися до скандалу і покарань, це може збурити підлітка і підірвати довіру в стосунках. Краще спокійно обговоріть з ним проблему, скажіть, що це вас турбує і ви засмучені ситуацією, що склалася. Підберіть літературу з проблеми паління, ознайомтеся з нею і поінформуйте підлітка. Не можна залякувати дитину або надавати їй недостовірну інформацію. Чітко заявіть свою позицію щодо паління, не відкидаючи при цьому думки самої дитини і не відмовляючи їй в розумінні й підтримці. Розкажіть про можливості подолання шкідливої звички. Наберіться терпіння, тому що позбавлення від паління вимагає часу.

Фрази, які не рекомендується говорити в розмові з підлітком, і передбачувана реакція на них

Фраза	Реакція
«Ти ще малий палити!»	«Дуже добре! Як тільки виросту ... Хоча я вже дорослий»
«Щоб я не бачив тебе з цигаркою!»	«Немає проблем! Буду палити в більш приємній компанії»
«Палять лише дурні люди»	«Може твій дядько Петя і дурний, а я знаю багато розумних хлопців, і всі вони палять»

«Не смій палити!»	«Не треба мені наказувати!»
«Побачу з цигаркою – вижену з дому!»	«Яка нісенітниця! Цікаво на це подивитися»
«Цигарка – це отрута. Крапля нікотину вбиває коня»	«Це банально, до того ж я не кінь»
«Ось зараз ти палиш, а потім почнеш пити і вживати наркотики»	«А що, можна спробувати!»

Рекомендації для батьків: як сформувати позитивні звички у підлітка

Шановні батьки! Нам з вами дуже хотілося б, щоб у наших дітей переважали лише позитивні звички. Проте у реальному житті так не буває. Потрібно допомогти своїм дітям подолати погані звички. Для цього необхідно дотримуватися певних правил.

1. Поясніть своїй дитині, що позитивна звичка – це капітал людини. Чим більше людина накопичить позитивних звичок, тим краще вона зможе влаштувати своє життя і жити на відсотки з цього капіталу.
2. Якщо ви хочете, щоб у вашої дитини з'явилися позитивні звички, вимагайте від неї давати зобов'язання відмовитися від старої звички, йдіть з нею на парі, сперечайтесь, викликайте у неї азарт відмовитися від старого і поганого.
3. Змушуйте свою дитину постійно тренувати нову звичку, створюючи для цього необхідні умови.
4. Провокуйте свою дитину до прояви нової звички, висловлюючи на словах штучну невіру в її сили.
5. Не нагадуйте їй щоразу про те, що вона мала або має погану звичку.
6. Якщо хочете, щоб погані звички дитини були викорінені, вступаєте з нею в змагання щодо їх подолання.
7. Вчіть свою дитину боротися з фразою: «Починаю з понеділка нове життя».
8. Радійте успіхам своєї дитини в досягненні мети.
9. Ненав'язливо демонструйте їй успіхи інших людей у боротьбі з поганими звичками.
10. Пам'ятайте! Дорослим боротися зі своїми вадами набагато складніше!

Алкоголізм і наркоманія

Ви мимоволі спровокуєте своїх дітей до вживання алкоголю і наркотиків, якщо:

- говорите з дитиною, не слухаючи її;
- караєте дитину в присутності інших і ніколи не хвалите її, щоб підкріпити хорошу поведінку;
- завжди вирішуєте проблеми дитини або приймаєте рішення за неї;
- покладаєте відповідальність за моральне і духовне навчання дитини на школу;

- ніколи не сидите за спільним столом всією родиною;
- ніколи не організуєте сімейні поїздки (щотижня, щомісяця або щорічно), яких дитина чекала б з нетерпінням як сімейної зустрічі;
- ніколи не дозволяєте дитині відчувати холод, втому, розчарування;
- погрожуєте: «Якщо ти коли-небудь спробуєш алкоголь або наркотик, то я покараю тебе»;
- очікуєте, що дитина завжди буде вчитися на «відмінно» з всіх предметів;
- завжди допомагаєте вирішувати складні ситуації і не сприяєте тому, щоб дитина брала відповідальність на себе;
- не заохочуєте дитину до вираження своїх почуттів (висловлення своїх емоцій), наприклад, злості, смутку, страху;
- надмірно опікаєте і не вчите дитину значенням слова «наслідки»;
- змушуєте дитину відчувати, що її помилки – це непоправні гріхи;
- ніколи не довіряєте своїй дитині.

Як навчити дітей опиратися ризикованим пропозиціям з боку однолітків

1. Навчіть вашу дитину мати свою індивідуальність. Розкажіть їй, що робить людину особливою і унікальною. Поговоріть з нею про людей, яких вона поважає, запитайте, що, на її погляд, робить їх особливими, такими, що заслуговують на повагу. Попросіть вашу дитину розповісти про власні індивідуальні якості, не забудьте нагадати їй ті позитивні й прекрасні якості, які вона може втратити.
2. Вивчіть з вашою дитиною значення слова «дружба». Попросіть її скласти список понять, якими вона охарактеризувала б друга, та інший список – про недруга. Доки ваша дитина складає ці списки, напишіть свої власні. Порівняйте, чий список повніший.
3. Поясніть дитині, що існують пропозиції, на які можна і потрібно відповісти твердою відмовою. Багато батьків вчать своїх дітей бути завжди ввічливими, шанобливими і поступливими. Незважаючи на те, що в більшості життєвих ситуацій такі риси характеру є позитивними, вони не дають можливість дитині бути самою собою і розвивати власну індивідуальність. Часто діти потребують батьківського дозволу, щоб сказати «ні», коли на них тиснуть. Поясніть вашій дитині, що в певних ситуаціях кожен має право висловити власну думку. Наприклад, коли ровесники тиснуть, щоб змусити палити, приймати алкоголь або наркотики.
4. Вивчайте особливості вживання алкоголю і наркотиків у молодіжному середовищі. Існують ситуації, в яких підлітки вважають за необхідність вживання алкоголю або наркотиків. Ви можете допомогти вашій дитині уникнути цих неприємних ситуацій. Не дозволяйте дитині ходити в гості до своїх друзів, коли їх батьків немає вдома, не допускайте, щоб вони ставали членами «прихованих» компаній (тобто неконтрольованих дорослими). Звичайно, сумнівно, що ви все зможете проконтролювати. Однак, безумовно, батьки повинні стежити за захопленнями своїх дітей і знати, де і з ким вони проводять свій час.
5. Використовуйте приклад однолітків. Існує безліч ситуацій, коли позитивний приклад ровесників має істотний вплив на дитину.
6. Батькам необхідно знати непрямі та явні ознаки, що свідчать про вживання підлітком психоактивних речовин з метою проведення профілактичних і лікувальних заходів для збереження здоров'я власної дитини.

Рекомендації для батьків щодо гармонійного розвитку стосунків з підлітками

Діти повинні чітко усвідомлювати, що відсутність залежності від тютюну, алкоголю та наркотиків у майбутньому допоможе мати хороших друзів і зайняти краще положення в суспільстві. Для того, щоб стати успішним у житті, діти повинні навчитися ефективно спілкуватися, вміти взаємодіяти в колективі та обирати друзів, які не мають залежності від алкоголю або наркотиків.

Прийоми, застосовувані батьками для заохочення дитини до відвертості

Батьки повинні заохочувати дитину до відвертості. Існує п'ять прийомів, які допомагають батькам краще розуміти своїх дітей.

1. Покажіть вашій дитині, що ви її розумієте. Іноді цей прийом називають «відбитим вислуховування». Він складається з трьох частин:
  - демонструйте дитині, що ви чуєте, що вона говорить (наприклад, словами «так», «угу», запитаннями «а що потім?», «і що ж?» та ін.);
  - дозвольте дитині висловлювати власні почуття;
  - доведіть дитині, що правильно зрозуміли її розповідь або повідомлення (наприклад, коротко переказавши суть).
2. Уважно стежте за обличчям дитини та її «мовою тіла». Часто вона впевнена, що успішно приховує свої емоції (смуток, біль, нетерпіння та ін.). Однак тремор підборіддя або блиск очей скажуть вам інше. Якщо слова не відповідають «мові тіла», завжди покладайтеся на останню.
3. Висловлюйте свою підтримку і заохочення не лише словами. Це може бути ваша усмішка, поплескування по плечу, кивок головою, погляд в очі, дотик до руки.
4. Вибирайте правильний тон для ваших відповідей. Пам'ятайте, що тон голосу пов'язаний зі змістом ваших слів. Вибирайте правильний тон і не відповідайте безапеляційно і саркастично – дитина може розцінити це як зневагу до своєї особистості.
5. Використовуйте схвальні фрази для підтримки розмови і показуйте вашу зацікавленість. Для цього підійдуть короткі фрази, що відображають ваше емоційне ставлення до обговорюваної теми, наприклад: «Ось це так!», «Та ну, не вірю!» тощо.

Принципи, якими повинні керуватися батьки для того, щоб підвищити самоповагу дитини і допомогти їй сказати «ні» ризикованим пропозиціям

Схильність до вживання алкоголю і наркотичних засобів безпосередньо пов'язана з рівнем самоповаги. Дослідження психологів свідчать, що люди, які вживають алкоголь або наркотики, зазвичай мають низьку самоповагу. Діти, що мають високий рівень самоповаги, частіше говорять «ні», коли їм пропонують алкоголь і наркотики.

Існує п'ять принципів формування самоповаги дитини

1. Хваліть дитину навіть за невеликі успіхи і досягнення, показуйте їй своє задоволення і гордість за її правильні та хороші вчинки, робіть це частіше. Не захоплюйтеся критикою даремно. Завзятість вашої дитини і спроби зробити щось важливіше отриманих результатів.
2. Допомагайте вашій дитині вибирати і ставити перед собою реальні цілі.
3. Оцінюйте вчинок або дію, а не особистість самої дитини. Наприклад, краще сказати: «Лазити по парканах небезпечно, ти можеш ногу зламати», ніж: «Ти не повинен лазити по парканах – це нерозумно» (або: «Так роблять тільки дурні»).
4. Дайте вашій дитині реальну, але посилену для неї відповідальність за якусь домашню роботу. Це дасть їй можливість відчувати себе потрібною для сім'ї, навчить бути відповідальною. Дитина, яка має в родині постійне доручення, відчуває себе частиною команди і, досягаючи результатів у виконанні своїх обов'язків, отримує почуття задоволення.
5. Показуйте дитині, як ви її любите, демонструйте свою любов до неї. Обійми, посмішка і фраза «Я люблю тебе» допоможуть дитині відчувати ваше добре ставлення до себе.

Принципи, які можуть запобігти залучення дитини до вживання алкоголю і наркотиків

Сімейні ідеали й цінності, прищеплені в ранньому дитинстві, можуть допомогти дитині сказати «ні» наркотикам.

Принцип 1. Розповідайте про свої особисті установки і переконання, що стосуються попередження вживання алкоголю та наркотиків.

Принцип 2. Майте власні оригінальні судження, приймайте рішення самостійно, а не тому, що «так роблять усі».

Принцип 3. Ставтеся з повагою до збереження свого здоров'я і ведіть здоровий спосіб життя.

Підлітки і секс

Про що мовчить дитина-підліток?

Більшість підлітків отримують свій перший сексуальний досвід у 16 років. У цей час вони стають стриманіші в розмовах. Перший сексуальний досвід дитини має величезне значення, адже вона входить у доросле життя і ви повинні підтримати її в цьому.

Як реагувати на перший сексуальний досвід дитини?

Коли саме це стається, багато батьків не знають. Майже дві третини юнаків і третина дівчат не розповідають матері про свій перший сексуальний досвід, а батьку – значно менше. Батьки можуть припускати, якщо у дитини є друг або подруга, що він/вона вже отримав/ла свій перший сексуальний досвід.

Добре, якщо батьки порушують це питання, але не наполягають на ньому або не питають настирливо, наскільки далеко зайшли їх стосунки.

Більшість батьків не впевнені, чи повинні вони на це реагувати, а якщо реагувати, то – як. Головне – батьки мають дотримуватися принципу відкритого обговорення теми статевого

життя. Зрозуміло, що саме у тінейджерському віці хлопцям і дівчатам цю тему обговорювати ніяково і неприємно. Тому батьки повинні самі сигналізувати, що вони готові до розмови і відкриті для запитань, але при цьому все ж зберігати стриманість і шанобливу дистанцію.

Правило 1: Спостерігати, але не наглядати. Психологи радять: «Якщо тінейджери не хочуть говорити про свого першого хлопця або дівчину, необхідно за ними поспостерігати, але в жодному разі не наглядати. І час від часу запитувати про те, як йдуть у них справи. Якщо батькам не сподобалася, наприклад, подруга сина, має сенс йому про це обережно повідомити, обов'язково обґрунтувавши. Одночасно з цим слід дізнатися, чому ця подруга так важлива синові. Зокрема, за великої різниці у віці батькам не завадить поглянути на обранця/обраницю своєї дочки/сина, якщо у них є сумніви або навіть серйозне занепокоєння, що їх дитина може бути примушена до чогось, чого зовсім не хоче».

Правило 2: Ніяких «візитів для знайомства». «Візитів для знайомства» краще уникати і використовувати ті можливості, які трапляються, так би мовити «випадкові зустрічі». Наприклад, коли він/вона заходить додому за дочкою/сином, можна обмінятися з ним/нею парою слів. Абсолютно недоречними будуть розказані вами цікаві історії, що трапилися з вашою дитиною в дитинстві, і, тим більше, дитячі фотографії. У цьому віці підліткам складно невимушено спілкуватися з батьками, до того ж чужими.

Батьки не повинні ображатися. Ставтеся до цього спокійно – у підлітковому віці їм, власне кажучи, не догодиш. Батькам також варто утриматися від розповідей про те, як це було у них, якщо дитина сама не розпитує. Тінейджери, як правило, чітко дають зрозуміти, що вони хочуть чути, а що – ні. Тому найкраще розповідати тільки якісь дрібниці й терпляче вичікувати, доки син або дочка самі не звернуться із запитаннями.

Правило 3: Батьки не повинні все пускати на самоплив, як і не мають залишатися толерантними у всьому, якщо вони такими зовсім не є. Наприклад, не варто весь час дозволяти ночувати дитині поза домом, якщо батькам цього не хочеться. Багато батьків нині думають, що з цим слід змиритися і прийняти як належне. Проте існують прості правила, яких діти зобов'язані дотримуватися.

Немає необхідності стояти за спиною, якщо старшокласник Макс допомагає з математикою їх 13-річній доньці. Однак якщо на цьому тлі виникає якесь протиріччя або навіть сварка, батькам, безумовно, належить висловити свою точку зору. Якщо батьки в усьому поступаються своїм дітям або тримаються осторонь, у дитини може виникнути враження, що їм зовсім немає до неї справи. Нехай це дитині і не зовсім приємно, але вона зрозуміє, що батьки турбуються про неї, вона їм дійсно важлива.

Правило 4: Сумніви необхідно висловлювати спокійно. Нерідко буває так, що підлітки навіть з полегшенням чують від своїх батьків запевнення, що вони ще занадто юні для сексу, особливо якщо батьки обґрунтовують свої сумніви. Виходячи з досвіду, ми можемо з упевненістю стверджувати, що тінейджери завжди схильні переоцінювати своїх ровесників щодо сексуального досвіду. Іноді дівчата і хлопці виявляються прямо-таки під пресом стереотипів, безпідставно стверджують, що вони вже давно «повинні» були мати секс, хоча, можливо, вони не мають ніякого бажання. Тому підтримка і запевнення від батьків, що в цьому питанні поспішати не варто, можуть заспокоїти дитину.

Правило 5: Книга як помічник. Іноді краще, якщо батьки прямо скажуть своїй дитині: «Ми знаємо, що тобі неприємно говорити з нами на цю тему». В такому випадку чудовою альтернативою розмови може бути книга або брошура, наприклад, на тему контрацепції. Зрозуміло, з попередженням, що і на всі наступні питання він знайде відповіді там.

Батьки в жодному разі не мають ображатися, якщо їх дитина не звертається до них із цими запитаннями. Без особистої бесіди можна обійтися, головне – надати дитині потрібну інформацію.

Не слід тиснути на дитину. Іноді підлітки просто потримуються за руки, а батьки вже розмахують перед ними упаковкою з презервативами.

З ким, якщо не з вами, підлітки можуть поділитися?

Якщо батькам незручно говорити зі своєю дитиною про статеве життя, вони не повинні себе примушувати. У такому випадку краще запропонувати дитині іншого партнера для бесіди, це може бути подруга матері або хрещена мати, хтось, кому не складно говорити на цю тему.

На сьогодні основним партнером для розмов у підлітка як і раніше є мати. Однак при цьому хлопчики охочіше обговорили б ці теми з чоловіком. Фахівці-психологи заспокоюють: «Батьки вважають, що їх обов'язок полягає у підготовці докладного лекційного курсу на цю тему, а насправді часто дітям потрібно не дуже багато: простого розуміння і пояснення незрозумілих речей».

Делікатність питання: розмови про сексуальність можуть бути досить вразливими.

Незважаючи на те, що статистика свідчить про небажання дітей, які досягли статевої зрілості, розмовляти з батьками про секс, ви все одно зобов'язані зробити це. Незважаючи на недобррозичливу позицію, яку ваша дитина, можливо, займає в цьому питанні, не відступайте в жодному разі! Зрозуміло, вам необхідно виявити особливу чуйність і делікатність, щоб донести до своєї дитини необхідну інформацію.

Розмови про сексуальність у цей період життя можуть бути досить вразливими. Крім того, вони роблять любов, яка їм видається ніжною і тендітною, технічно складною.

Отже, чого насамперед потребують підлітки? Вони потребують батьків, які не засуджуватимуть їх морально, а, навпаки, допоможуть слушною порадою. При цьому нелегко витримати баланс між шанобливою дистанцією і зацікавленістю, і зрозуміти, коли дитина схильна поділитися, а коли – залишити всі переживання при собі.

Перше «хочу»

Всі розмови на цю тему мають сенс лише тоді, коли син або донька готові до них. Як правило, батьки використовують такі приводи, щоб вкотре поговорити про зачаття і можливу вагітність, а питання контрацепції в інтимних стосунках загалом вони часто залишають без уваги. І не тому, що вважають, що діти вже все знають, а, навпаки, батьки думають, якщо їх дитина нічого на цю тему не говорить, значить справа не зайшла так далеко.

Не покладайтеся на свою впевненість у тому, що перед своїм першим інтимним контактом він/вона прийде до вас за дозволом або запитаннями. Це роблять лише 13 % дівчат і 8 % хлопців. Отже, яким способом і які важливі відомості ви повинні передати своїй дитині? Розмова перед «першим разом» обов'язково необхідна!

Питання, які ви повинні обговорити з вашою донькою або сином

1. Як захиститися від вагітності та інфекцій, що передаються статевим шляхом. Як вести себе у разі вагітності. (Запевніть дитину, що в цьому випадку ви зробите все, щоб допомогти їй).
2. Як відбувається збудження у дівчат і хлопців. Як дізнатися, чи згоден/на партнер/ка.
3. Який вплив на сексуальну поведінку мають однолітки, і як слід з ними в цьому питанні триматися.
4. Про наявність різних поглядів на цінності та обмеження, які люди пов'язують з сексуальністю.

Як викликати дитину на таку розмову?

1. Підкинути інформацію ненароком.

Розмовляючи у машині, можна бути впевненим, що дитина, яка сидить ззаду, почує кожне слово. Так, якщо ви розповісте чоловікові, що прочитали статтю про підлітка, який у 14 років став батьком тому, що не знав, що стандартні розміри презервативів не можуть задовольнити його через його вік, то гарантуємо вам, що цю інформацію ваша дитина візьме собі на розум.

2. Подбайте про те, щоб ваша дитина не відчувала себе байдужою.

Повідомте дитині потрібну інформацію таким чином, щоб вона відчувала і знала, що батькам важливе її життя. Під час розмов корисно торкатися в тому числі теми батьківських почуттів до дитини: «Я знаю, що це неприємна тема, але я не можу не поговорити з тобою, тому що я хвилююся». Проте деякі підлітки не готові й до такої розмови. Тоді можна «абсолютно випадково» покласти книгу про статеве виховання.

3. Проникніться духовним та інтелектуальним світом вашої дитини.

Приводом для невимушеної розмови може стати молодіжний серіал. Просто подивіться разом з дитиною чергову серію. Це також дасть вам можливість зрозуміти, чому вони у підлітків настільки популярні. У них як ніде можна спостерігати, як зароджуються стосунки, як вони відчують крах, і які проблеми їх супроводжують. Адже тінейджера хвилює одне питання: «Як справи з любов'ю?». Поведінку підлітків із телевізора охоче обговорюють всі тінейджери, навіть зі своїми батьками. А вони, як би між іншим, можуть розказати своїй дитині необхідну практичну інформацію.

Тактика для батьків дівчини. Дівчата під час статевого дозрівання часто звертаються до теми згвалтування. Це дає вам гарний привід струснути їх емоційний світ і навчити розуміти свої бажання, а також боротися з труднощами і долати перешкоди. Допоможіть вашій доньці довіряти власним почуттям. Це кращий захист.

Тактика для батьків хлопчиків. Хлопців часто хвилює практичне питання: «Чи достатньо великий мій пеніс? Чи правильно він функціонує? Що скажуть друзі, коли дізнаються, що я ще не спав з моєю дівчиною?» Актуальні питання фізіології хвилюють підлітка набагато частіше, ніж власні почуття, які залишаються на другому плані. Непогано було б влаштувати своєму синові щось на кшталт «школи почуттів». Вона допоможе юнаку розвинути здатність розуміти самого себе, навчить відчувати власні потреби і не боятися їх висловлювати. Тому спонукайте дитину говорити в повсякденних ситуаціях, що він відчуває, наприклад, «Я втопився», «Я цього не зрозумів», «Тепер ти мене нервуєш», «Я люблю це». Просто звучить? Однак пубертатним ковбоям це неймовірно складно зробити. Але ця «праця» окупиться.

Якщо юнак навчиться сприймати і називати свої почуття, то, коли стане чоловіком, він зможе говорити і про складніші речі: про власне життя, розчарування, страхи і, зрозуміло, статеве життя.

Про секс з повагою

У певному віці деякі підлітки (і не лише хлопці!) в розмовах про статеве життя вживають нецензурну лексику. Якщо бесіда розвивається в цьому напрямі, то краще відразу вжити заходів. Поговоріть про повагу і шанування. Переконайте, що така манера розмови свідчить не про «мужність», а про слабку впевненість у собі.

А як бути з порнографією?

Ви дізналися, що дитина дивиться порнографію? Зберігайте спокій! Якщо ми хочемо уникнути безконтрольного і регулярного відвідування дорослих сайтів, важливо без сорому говорити на цю тему. Скажіть: «Навіть якщо ти подивився щось відверте, це не означає, що ти став поганим». Часто саме неадекватна реакція батьків на інтимні теми провокує дітей приховувати, ховатися, не підходити із запитаннями або проблемами в цій сфері.

Деякі закордонні фахівці вважають, що поговорити про порнографію можна ще до того, як дитина сама все знайде/побачить. Наприклад, щойно діти отримують доступ до Інтернету і вже самостійно користуються пошуком. Наше завдання – щоб саме батьки були надійним джерелом інформації для дітей, а не порнографія або сайти з сумнівною інформацією. Для цього потрібно брати ініціативу на себе, багато обговорювати і налаштувати дітей проти порнографії.

Дайте дітям практичний план дій. Що робити дитині, яка випадково побачила картинки або відео відвертого змісту? Відвернися, біжи, розкажи. Якщо ваші донька чи син будуть точно впевнені, що їх не покарають за випадковий перехід на порносайт або будь-який інший ресурс із сумнівним змістом, можете бути спокійні: такий план спрацює.

Якщо ваша дитина побачила порнографію і відчула шок від відео, постійно говорить про це, згадує, варто звернутися до психотерапевта. Не всі діти, які подивилися відверті кадри у віці від 5 до 9 років, будуть травмовані. Хтось виросте і посміється з того, як рано побачив/ла порно, хтось розповідатиме, що нічого не зрозумів/ла або як подібне кіно в дитинстві взагалі не викликало інтересу. Проте чутливі й уразливі дійсно знаходяться в групі ризику, тому тут потрібно тримати руку на пульсі.

Якщо дитина ставить запитання, на які ви не знаєте як відповісти, візьміть паузу. Скажіть, що вам потрібен деякий час, щоб знайти відповідь. І обов'язково поверніться пізніше до теми – не ігноруйте своїх обіцянок. Це абсолютно нормально, і формує довірливі стосунки. Адже важливо навіть не те, наскільки багато ви знаєте, а чи готові ви відповідати на запитання, шукати інформацію, бути чесними й щирими зі своїми дітьми.

Порнографія: заборонити не можна пояснити: що ж неправильно показано в порно?

а) Тривалість статевого акту.

У нормі статевий акт триває до 10 хвилин. І цього цілком достатньо. Дуже шкода, що навіть деякі дорослі наївно вважають, що година-півтори фрикцій дарує комусь неймовірне задоволення. На щастя, секс – це не те саме, що й статевий акт. Секс – це насамперед про близькість, контакт, а не про «пеніс вставляється у піхву».

б) Чоловічі й жіночі статеві органи.

Нормальний розмір пеніса – це скільки? За статистикою, у більшості чоловіків на земній кулі довжина ерегтованого члена становить від 13 до 17 см. Норма – від 9 см. І навіть з меншими розмірами чоловіки мають партнерок/дружин і «народжують» дітей.

Важливо пояснити, що на кастингу порноакторів дійсно віддають перевагу тим, у кого пеніс більший, оскільки він має ефектніший вигляд на екрані. Однак в реальності такі розміри трапляються настільки рідко, що майже ніколи. Та й немає сенсу прагнути до 25 см – у жінок піхва не безкінечна, і більшості може бути боляче або дискомфортно під час сексу.

Жіночі статеві органи також нереалістичні. Порноакторки нерідко вдаються до лабіопластики (видалення малих статевих губ), відбілюють зону промежини, ануса, наносять грим – всіляко прикрашають свої вульви. Але у звичайних дорослих жінок статеві органи не мають стандартів краси. Вони можуть бути дуже різноманітними – маленькими і великими, з гладенькою шкірою після депіляції і густо вкритими волоссям, з ледь помітними або ж великими звисаючими малими губами, зі шкірою різних відтінків, з яскраво вираженою асиметрією, пігментацією, родимками. І це нормально! Якщо статеві губи не заважають, не травмуються, не викликають дискомфорт, нічого з ними робити не потрібно.

На жаль, порнографія часто формує безліч комплексів як у підлітків, так і дорослих. Хлопці вдаються до різних некоректних способів збільшення пеніса за рекомендаціями з Інтернету, чим часто травмують свій орган. Дівчата ж звертаються до інтимної пластики, що також може призводити до негативних наслідків. І при цьому й ті, й інші пред'являють завищені вимоги до партнерки/партнера.

в) Статєво-рольові моделі.

Чи знаєте ви, що жінка в порно показана не як людина? Так-так. Жінка – об'єкт задоволення для чоловіка. По суті, порно демонструє, що всі жінки обожнюють, коли з ними обходяться якомога грубіше, жорсткіше. І навіть від насильства отримують масу задоволення.

Чи потрібно уточнювати, що в реальності все не так? Жодна дівчина/жінка не хоче до себе такого ставлення. Секс – це коли партнери ставляться один до одного дуже делікатно, шанобливо, коректно і перед будь-яким контактом отримують згоду.

У порнографії (як і в романтичних фільмах) опускається момент, коли партнери висловлюють свою згоду на секс, обговорюють майбутню сексуальну близькість, використання контрацепції. А це надважливо! Партнери мають почувати себе комфортно, і жоден із них не повинен маніпулювати, умовляти або змушувати іншого робити що-небудь. Секс – це завжди про безпеку й задоволення. Для всіх учасників процесу, а не для когось одного.

Ще один міф – крик, стогін. Жінка не зобов'язана реагувати на задоволення звуками, якщо їй цього не хочеться. Ми всі дуже різні і по-різному реагуємо на оргазм, присмні дотики, пестощі. Хтось стогне або глибоко дихає, а хтось завмирає і не видає жодного звуку. І це нормально!

г) Відсутність безпеки.

Усе, що показано в порно, – небезпечно. І пози, і сексуальні практики, і тим більше – відсутність презерватива. Епідемія ВІЛ, гепатитів В, С, і будь-який секс без надійної контрацепції неприпустимий. Звичайно, за умови, що люди дбають про себе і здоров'я свого партнера/ки.

Ваше завдання – забезпечити дитину-підлітка альтернативною грамотною інформацією. Можна запропонувати книги про секс і сексуальність, навчальні ролики тощо. І, звичайно ж, розмова про порнографію може стати інфоприводом для того, щоб вкотре нагадати про правила безпеки: ніхто не має права фотографувати або знімати на відео частини нашого тіла, і ми не маємо права фотографувати свої інтимні зони й пересилати їх будь-кому через месенджери або соцмережі. Це може призвести до кібербулінгу, шантажу, вимагання, приниження, знищення кар'єри в майбутньому.

Розмова батьків з підлітками про секс

1. Говоріть з підлітками про секс прямо, використовуючи прості слова для опису відчуттів і дій.
2. Обговорення повинні починатися з раннього віку. Якщо ви будете чекати, доки дитина стане підлітком, а потім обмежитесь лише розмовами про небезпеку і покарання (наприклад, ризик вагітності або хвороби), то налагодити хороший контакт буде майже неможливо. Зрозуміло, у міру розвитку вашої дитини теми повинні змінюватися, але якщо ви своєчасно навчитесь вести довірливі бесіди, то вам буде набагато легше звертатися до підростаючої дитини і розмовляти про особистий вибір сексуальної активності. Перші розмови краще почати з біологічної інформації, пояснюючи слова, які дитина може почути поза домом, і відомостей про сексуальність.
3. Пам'ятайте, підлітків бентежать розмови про секс. Поговоріть з ними про крайнощі нашої культури – від вікторіанської сором'язливості до сексуальних провокацій і сексуальної експлуатації.
4. Розмова з підлітками про секс не означає необхідність обговорювати ваш особистий сексуальний досвід. Вивчення реальних чи вигаданих історій інших підлітків також може

сприяти обговоренню. Не обмежуйтеся вираженням лише власних поглядів, запитуйте підлітків про їх думку.

5. Відволіканням розмовами справа не вирішується, необхідно постійно вести діалоги про цінності та норми моралі з прикладами.
6. У всіх підлітків є сексуальне життя – реальне або у фантазіях. Роздуми про секс і різноманітний сексуальний досвід є важливою частиною дорослішання. Це допомагає молоді відкривати і розвивати власну сексуальну ідентифікацію, життєво важливу частину свого «Я».
7. Мудрі батьки усвідомлюють, що молодь схильна до ризикованих вчинків, і хочуть, щоб їх діти зробили безпечний і здоровий вибір, навіть якщо він суперечить батьківським цінностям. Важливо заохочувати підлітків до розмов про сексуальність з іншими дорослими, яким можна довіряти.
8. До ризикованих сексуальних дій належать статевий акт без контрацептивів, вимушене залучення в нездорові або небезпечні сексуальні стосунки або дії, пов'язані з сексуальними зловживаннями. Разом з тим можуть виникати психологічні проблеми, такі як депресія, неспокій, низька самооцінка, самокатування або схильність до нездорових ризикованих вчинків (крадіжка в магазині, порушення правил дорожнього руху, участь в кримінальній діяльності, вживання алкоголю і наркотиків).
9. Намагайтеся більше дізнатися про сексуальну поведінку молоді. Не тисніть на підлітків щодо їх сексуальної поведінки (наприклад, жорсткі гендерні ролі, заклики бути «справжнім» чоловіком або жінкою, завести партнера тощо).
10. Передавати батьківські цінності та норми моралі найкраще на особистому прикладі. Тому думайте, як ви говорите і дієте на очах у підлітків.

Поняття про сексуальні зловживання: повчання для батьків

1. За даними статистики, кількість випадків сексуальних зловживань стосовно дітей набагато більша, оскільки діти часто бояться поскаржитися. Крім того, факт зловживання не завжди вдається довести, щоб злочинець поніс законне покарання. Статистика змінюється, але реальна кількість зловживань (незалежно від того, повідомляється про них чи ні) може становити до третини всіх дівчаток і до чверті всіх хлопчиків.

2. Якщо виявлено сексуальні зловживання, необхідно надати дитині професійну допомогу. Сексуальне зловживання чинить руйнівну дію на дітей, які його пережили.

3. Виявити, що дитина піддавалася сексуальному зловживанню, допоможуть такі симптоми, що насторожують:

- посилення або ослаблення інтересу до сексу;
- проблеми зі сном, небажання відвідувати школу;
- агресивна чи саморуйнівна поведінка;
- схильність до ігор з елементами насильства.

4. Діти, які повторно піддаються інцесту, можуть стати пасивними і з часом, очевидно, прийняти ці дії, цей процес відомий під назвою «синдром акомодатії». Зазвичай вони відрізняються низькою самооцінкою і ненормальними поглядами на сексуальність.

5. Діти, які пережили насильство з боку того, хто повинен про них піклуватися, часто потрапляють у пастку і розриваються між почуттям відданості та відчуттям того, що ці сексуальні стосунки неприпустимі. Інцест впливає на відносини з усіма іншими членами сім'ї.

6. Повідомлення про сексуальні зловживання стосовно хлопчиків значно зменшені. Так само як і дівчатка, хлопчики частіше піддаються насильству з боку чоловіків. Вони можуть

заснавати труднощів зі своєю сексуальною ідентифікацією і боятися гомосексуальності в період зловживань або пізніше.

7. Діти та молоді люди, які піддалися сексуальним зловживанням, в юності мають більше шансів залучення до небезпечної і ризикованої поведінки, включаючи насильницький секс (як агресора чи жертви), секс без контрацептивів, нанесення ушкоджень самому собі, проституція і навіть спроби самогубства.

8. Батькам необхідно знати як про нормальну, так і про нездорову сексуальну поведінку в дитинстві, і підтримувати хороші контакти зі своїми дітьми. Як частина цього батьки повинні насторожити своїх дітей щодо можливих дотиків дорослих до їхніх частин тіла і навчити дітей розповідати про такі випадки.

9. Батьки мають заохочувати професійну допомогу щодо запобігання сексуальних зловживань.

10. Батьки повинні звернути увагу на власні погляди на секс і сексуальну поведінку, включаючи участь у ризикованих вчинках, зневагу сексуальності як здорової частини життя, насильницький секс. Діти спостерігають і наслідують батьків, навіть не усвідомлюючи цього.

Рекомендації для батьків, як уберегти дитину

Захистити дитину від усіх небезпек неможливо, але максимально знизити ризик допоможуть наші рекомендації.

Дитина повинна знати і розуміти чому ...

1. Дитина завжди має бути під наглядом, навіть коли гуляє без дорослих. Де, з ким, коли планує повернутися – батьки повинні бути в курсі. Варто познайомитися з учителями та педагогами факультативних гуртків, пам'ятати поіменно її друзів і бажано їх батьків, знати з ким спілкується зі школи, а з ким з двору. Звичайно, йти в деспотизм, стежачи за кожним кроком, не варто, це так само небезпечно, як і повна всюдозволеність. Набагато краще коли дитина буде сама розуміти, чому ви хочете знати, де вона, чому ви за неї турбуєтеся. Дитина не уявляє, що з нею може щось трапитися, не знає що таке серйозне захворювання, насильство, смерть. Хоча на все свій час і дітям дійсно не треба знати про існування подібних речей, але потрібно навчити їх розумної обережності. Знайти правильні слова і, не лякаючи дитину до напівсмерті, м'яко донести розуміння, що стосовно неї мають добрі наміри.

2. Дитина повинна добре засвоїти, що незнайомцеві не можна довіряти, як би безневинно він не виглядав і доброзичливо себе не поведив. Не можна йти з незнайомою людиною, навіть якщо це однокласник, який стверджує, «що ми на п'ять хвилин, я тільки покажу дещо цікаве». Незнайомець може представитися ким завгодно, наприклад, зіграти роль невинного дідуся, якому потрібно зняти з дерева кішку і попросити допомоги, може використовувати для своїх цілей інших дітей. Придумати тисячі способів знайомства не так складно. Якщо ваша дитина все ж хоче допомогти, хай обов'язково зателефонує і запитає вашого дозволу.

3. Інтернет також приховує загрози для дитини. Перш ніж дозволити дитині користуватися комп'ютером, навчіть її техніці безпеки. Розкажіть, чим може бути небезпечно віртуальне спілкування. Вона повинна добре засвоїти, що стороннім не можна розповідати особисту інформацію. Почати освоювати віртуальний простір краще разом, наприклад, перш ніж дозволити завести дитині окрему електронну скриньку, запропонуйте деякий час користуватися загальносімейною, поспостерігати, як ви працюєте, як відсівати спам.

4. Якщо у дитини є мобільний телефон, вона зможе завжди бути з вами на зв'язку: попередити, що затримується, запитати дозволу, попросити допомоги. Купуючи мобільний телефон, так само ознайомте дитину з інструкцією щодо безпечного користування ним, оскільки кіберзлочинці застосовують і стільникові технології для обману користувачів.

5. Поява дорослого друга не привід підозрювати його у всіх смертних гріхах. Обережно з'ясуйте у дитини обставини знайомства: де вони познайомилися, чому почали спілкуватися, які спільні інтереси. Постарайтеся зрозуміти мотиви цієї людини, чому йому цікаво спілкування з вашою дитиною, познайомтеся з ним. Якщо у вас виникли підозри, зверніться до правоохоронних органів, подивіться чи не знаходиться він у розшуку.

6. Дитина не повинна сумніватися в тому, що батьки її завжди зрозуміють і підтримають. Вони завжди захистять, якщо їм вчасно розповісти про свою проблему.

7. Дитина має отримувати сексуальне виховання відповідно до свого віку, найкраще, якщо вона отримає його від батьків, а не із засобів масової інформації, медіа-джерел і розповідей друзів.

Пам'ятка для батьків «Як уберегти дитину від насильства»

Шановні батьки! Людина у житті зустрічається не лише з добром, а й зі злом, набуває не тільки позитивного, а й негативного досвіду. Добро лікує серце, зло ранить тіло і душу, залишаючи рубці й шрами на все життя. Запам'ятайте ці прості правила в нашому непростому житті ...

1. Вивчіть з дитиною номери телефонів служб порятунку, «гарячих ліній» у складній життєвій ситуації.
2. Вивчіть ваші робочі номери телефонів, а також номери телефонів людей, яким ви довіряєте.
3. Привчіть її розповідати вам ввечері не лише про свої досягнення, а й тривоги, сумніви, страхи.
4. Кожну складну ситуацію не залишайте без уваги, аналізуйте її разом з дитиною.
5. Обговорюйте з дитиною приклади винахідливості та мужності дітей, які змогли вийти з тяжкої життєвої ситуації.
6. Не іронізуйте, якщо дитина в якійсь ситуації виявиться слабкою фізично і морально. Допоможіть їй і підтримайте, вкажіть можливі шляхи вирішення проблеми.
7. Якщо проблеми пов'язані з тим, що дитина слабка фізично, віддайте її до секції і цікавтеся результатами занять.
8. Якщо дорослі люди з ваших знайомих і друзів викликають у вас побоювання щодо вашої дитини, перевірте свої сумніви і не соромтеся розірвати з ними відносини.
9. Постарайтеся задовольнити допитливість і цікавість дитини, попереджаючи її питання заздалегідь, а не після того, як вона отримала інформацію з третіх рук.
10. Постарайтеся зробити так, щоб дитина з раннього віку засвоїла те, що їй дозволяється і на що накладається категорична заборона.
11. Навчайте дитину припускати наслідки своїх вчинків. Сформууйте у неї потребу ставити запитання типу: «Що буде, якщо ...»
12. Якщо ваша дитина піддалася сексуальному насильству, не поведьте себе так, ніби вона зробила щось жахливе, після чого життя неможливе.
13. Не обговорюйте у присутності дитини те, що сталося, тим паче зі сторонніми і чужими людьми.
14. Не формууйте у своєї дитини комплекс провини за те, що трапилось.
15. Не дозволяйте іншим людям висловлювати вашій дитині співчуття і жалість. Це формує комплекс «білої ворони».
16. Дайте можливість своїй дитині проговорити з вами найважчу ситуацію до кінця і без залишку. Це допоможе їй звільнитися від вантажу провини та відповідальності.
17. Якщо в цьому є необхідність, пройдіть разом курс психологічної реабілітації.

18. Постарайтеся переключити увагу дитини з пережитої ситуації на нові заняття або захоплення.
19. У жодному разі не залишайте невирішеними проблеми щодо збереження фізичного та психічного здоров'я вашої дитини.
20. Не йдіть на компроміси зі своєю совістю, якщо це стосується чужого життя, навіть коли це ваша дитина. Через роки ваш компроміс може обернутися проти вас.

Як допомогти дитині після травматичної події

У дитинстві багато з нас пережили найрізноманітніші травматичні події. На дитину впливають події, в яких вона не брала безпосередньої участі. Діти можуть відчувати власну незахищеність і безпорадність у світі, який їм не зовсім зрозумілий. Наслідками такого впливу є страх, нічні жахіття, регресивна поведінка (наприклад, дитина, яка давно ходить в туалет, може почати мочитися в ліжку) або часті прояви агресії.

Реакція дитини на травматичну подію залежить від низки чинників: вік, характер, ступінь тяжкості й близькості до дитини травматичної події, а також рівень підтримки, отриманої від членів сім'ї і друзів. Саме підтримка батьків під час і після травми є основним чинником її успішного подолання. Більшість дітей приходять до тями після травматичної події без професійної допомоги психологів, лише завдяки підтримці близьких. Тому дуже важливо, щоб ви уважно стежили за проявом у дитини будь-яких симптомів пригніченості й стресу і завжди були поруч з нею у цей важкий час.

Практичні рекомендації, які допоможуть вам і вашій дитині впоратися з кризовою ситуацією

1. Слідкуйте за власною реакцією на те, що сталося. Діти виробляють власну модель поведінки, спостерігаючи за дорослими, які грають важливу роль в їхньому житті (батьки, вчителі). Тому намагайтеся зберігати спокій і вселяти його дитині, наскільки це можливо. Ймовірно для цього ви захочете поділитися своїми думками і почуттями з друзями або членами сім'ї, а лише потім розпочати розмову з дитиною.
2. Приділяйте дитині більше уваги. Чуйність і увага з вашого боку дають дитині змогу висловити свої думки і відчути особисту недоторканність, особливо у складних ситуаціях. Якщо дитина хоче поговорити з вами про свої почуття, заохочуйте її до розмови. Проявіть розуміння до того, що вона вам скаже, і поясніть, що такі почуття, як страх, гнів і провина, є цілком нормальною реакцією на «ненормальні» події.
3. Говоріть з дитиною на зрозумілій їй мові. Інформація має бути представлена дитині відповідно до її віку та рівня розвитку. Надлишок відомостей може заплутати дитину і спричинити нові страхи і почуття незахищеності. Разом з тим додаткова інформація допоможе дитині правильно зрозуміти, що ж насправді відбувається. Важливо заохочувати дитину до бесіди, але якщо вона цього не хоче, не наполягайте. У будь-якому разі не слід повідомляти дитині різні необґрунтовані чутки і неправильну інформацію про події.
4. Обмежте доступ дитини до засобів масової інформації. Намагайтеся захистити дитину від перегляду фотографій і прямих репортажів з місця трагічних подій, наприклад терористичних актів. Це особливо важливо для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Часто батьки настільки захоплені драматичними подіями, які транслює телебачення, що не думають про те, що це можуть бачити їх маленькі діти. Подібні перегляди є причиною нічних кошмарів або тяжких думок у дітей.

5. Намагайтеся підтримувати звичайний розпорядок життя, переконайте дитину в тому, що вона знаходиться у повній безпеці. Поговоріть з дитиною про те, як слід уникати травматичних або стресових ситуацій у майбутньому. Це зміцнить її відчуття безпеки і можливості керувати своїм життям. Підтримка звичайного способу життя дуже переконливо діє на дитину і є для неї доказом безпеки і стабільності.
6. Уважно стежте за проявом будь-яких ознак стресу. Якщо дитина грає в ігри, які знову і знову відтворюють події, що сталися з нею, або скаржиться на «страшні сни», в жодному разі не можна цього пропустити. Подібні моделі поведінки нормальні відразу після травми і допомагають дитині впоратися з нею. Однак якщо за місяць вони не зникли, а лише посилилися, подумайте про те, чи не варто звернутися за професійною допомогою.
7. Будьте особливо уважні та чуйні до підлітків, які виявляють симптоми стресу. Якщо підлітки говорять або думають про самогубство, вживають наркотики, погано їдять чи сплять, демонструють спалахи гніву, це в жодному разі не можна пропустити. Подібними симптомами слід зайнятися негайно, оскільки вони не минають самі, без професійної допомоги.
8. Не забувайте про власний душевний стан. Ви є основним джерелом допомоги і підтримки для дитини, тому повинні піклуватися про себе. Спілкуйтеся з родиною і друзями, діліться своїми почуттями і переживаннями з іншими дорослими, особливо тими, хто відчув щось подібне. Намагайтеся дотримуватися збалансованого режиму харчування, висипайтеся, займайтеся спортом і не забувайте про розваги. Повторюємо – не соромтеся звертатися за професійною психологічною допомогою (консультації та лікування), якщо вам здається, що вона необхідна для вас або вашої дитини.

Подолання втрати близької людини у підлітків

Підлітки дуже тяжко переживають втрату близьких. Переживаючи гіркоту втрати, вони одночасно проходять через всі муки перехідного періоду – етапу, який дуже часто вимагає величезних душевних сил. Страждаючи від втрати близької людини, підлітки докладають величезних зусиль, щоб приховати свої страждання від оточуючих, при цьому вони відчувають себе менш беззахисними і вразливими. Особливо складно доводиться хлопцям, які дуже соромляться виявляти свої справжні почуття. Часто підлітки приймають на себе роль голови сім'ї, пригнічуючи тим самим власні біль і страждання.

Отроцтво – це якась тонка межа між дитинством і зрілістю. Реакція підлітків на втрату близької людини включає в себе елементи, притаманні для обох цих періодів. Біль і скорбота скоріше характерні для дорослих людей, хоча підлітки можуть демонструвати гнів і екстремальність, навіть небезпечну поведінку. З когнітивної точки зору, вони цілком спроможні зрозуміти сенс і неминучість смерті, але їх емоції вступають у протиріччя з об'єктивною реальністю.

Переживаючи страждання підлітків, дорослі можуть відчути неможливість допомогти їм або проконтролювати їх стан. На відміну від дітей молодшого віку підлітки більш незалежні, і дорослим часто здається, що вони не можуть впливати на їхні думки і поведінку. Це також залежить від того, скільки часу вони проводять поза домом, з ким спілкуються, яку інформацію отримують з інших джерел. Часто ми навіть не знаємо, де вони знаходять підтримку й опору, і відчуваємо, що вони відштовхують будь-які наші спроби знайти спільну мову. Як ми можемо впоратися з цією ситуацією? Насамперед необхідно зрозуміти, що відчувають підлітки, переживаючи гіркоту втрати. І лише після цього ми зможемо їм допомогти.

Характеристика підлітків, які переживають гіркоту втрати

1. Питання і сумніви.

Підлітки розуміють неминучість смерті так само, як і дорослі. Для їх віку характерно ставити під сумнів ті цінності та ідеї, які батьки прищеплювали їм з раннього дитинства. Смерть – це зовсім незвична для них подія, яка змушує сумніватися у правильності таких соціальних норм, як траурні обряди, або замислюватися про справедливість, сенс життя і смерті. Важливо зрозуміти цю потребу підлітків і виявити максимум терпіння. Дозвольте їм мати власну думку, навіть якщо вона здається вам неправильною і суперечить вашим поглядам на життя. Спробуйте уважно вислухати їхню точку зору і висловити свою думку щодо неї. Діалог з підлітком на будь-яку тему є надзвичайно вагомим.

2. Погіршення стосунків з батьками.

Ви можете відчувати, що після втрати близької людини ваша дитина поступово віддаляється від вас. Вона може закритися у своїй кімнаті, практично не розмовляти з вами і проводити багато часу поза домом. Подібна поведінка абсолютно нормальна і типова для підлітків, яким однолітки замінили батьків. Підлітки зазвичай вважають за краще розмовляти з друзями, а не з мамою і татом. Вони навіть можуть сердито реагувати на будь-які ваші спроби знову зблизитися, стверджуючи, що ви їх не розумієте. Важливо дати дитині зрозуміти, що ви завжди будете поруч, якщо вона цього захоче, а не тиснути на неї. Постарайтеся переконатися в тому, що у неї є друг, якому вона зможе розкрити свою душу.

3. Ризикована поведінка.

Іноді підлітки, захоплені емоціями, демонструють агресивну поведінку і роблять безвідповідальні, часом небезпечні вчинки. Вони вдаються до цього, щоб довести свою непереможність і невразливість перед смертю.

4. Зловживання алкоголем і наркотиками.

Підлітки, що переживають тяжкі почуття, можуть знайти порятунок в наркотиках і алкоголі. Іноді ці почуття перероджуються в гнів і роздратування до покійного, до сім'ї або до всього світу. Наркотики і алкогольні напої можуть дати тимчасове полегшення, але в довгостроковій перспективі вони перешкоджають процесу одужання і не дають підлітку зрозуміти, як дійсно слід справлятися з гіркотою втрати.

5. Одержимість смертю.

Після втрати близької людини багато підлітків стають одержимі смертю. Це виявляється в тому, як вони одягаються, якою косметикою користуються, яку музику слухають. Можливо, зробивши смерть частиною свого повсякденного життя, вони намагаються впоратися з думкою про її неминучість. Крім того, підлітки можуть ділитися з вами або з друзями своїми думками про смерть, самогубство чи безцільність існування. Якщо дитина заговорила про самогубство, батьки повинні сприйняти це з усією серйозністю і негайно звернутися за професійною допомогою. Це допоможе запобігти трагедії.

Як допомогти підліткам впоратися з втратою

1. Виявіть терпіння.

Пропонуючи свою допомогу, робіть це ненав'язливо, обережно і не поспішаючи. Намагайтеся не змушувати підлітка розмовляти з вами про свої почуття, оскільки він віддаляється від вас ще більше. Дайте йому зрозуміти, що ви завжди готові допомогти, коли він сам захоче поговорити з вами.

2. Проявіть повагу.

Намагайтеся не робити різких суджень, навіть якщо погляди підлітка здаються вам агресивними або такими, що ображають пам'ять покійного. Завжди виявляйте повагу до цих поглядів і намагайтеся говорити з підлітком навіть в тому випадку, якщо ви не згодні з ним.

3. Знайдіть час для спілкування.

Підліток не може подолати горе без вашої допомоги. Не шкодуйте часу для душевних розмов. Підлітку зазвичай складно першим почати розмову, він може боятися, що ви його не зрозумієте. Не чекайте, доки він звернеться до вас сам. Знайдіть час і поговоріть з ним вдома або за чашкою кави у кав'ярні. Насамперед поділіться власними почуттями і думками, так підліток зрозуміє, що ви цінуєте його думку і не боїтеся розкрити перед ним свою душу. Подібна увертюра до бесіди буде винагороджена відповідною реакцією.

4. Сайти в Інтернеті, форуми та групи підтримки з цієї тематики.

Одним із найважчих аспектів оплакування втрати близької людини підлітком є почуття самотності й нерозуміння з боку оточуючих. Участь в групах підтримки або інтерактивних форумах в Інтернеті дасть йому можливість поділитися своїми відчуттями з людьми, які пройшли ті самі муки, і запропонувати один одному допомогу і підтримку.

5. У разі необхідності зверніться за професійною допомогою.

Професійна допомога дуже важлива у таких випадках:

1. Вам здається, що підліток не в змозі впоратися з емоційним вантажем втрати.
2. Підлітку нікому допомогти поза домом, і він відмовляється ділитися з ким-небудь своїми почуттями.
3. Втрата близької людини серйозно заважає звичайному повсякденному життю підлітка – призводить до погіршення оцінок в школі, віддаляє від друзів і занурює у стан повної апатії.
4. Ви підозрюєте, що підліток вживає наркотики або алкогольні напої.
5. Підліток висловлює песимістичні думки чи натякає на самогубство. Подібні слова повинні бути сприйняті з усією серйозністю і потребують негайної професійної допомоги.

ДОДАТОК Ю

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ»

вул. Митрополита Василя Липківського, 36, м. Київ, 03035, тел./факс: (044) 248-25-13

12.05.2020 № 22.1/12-Г-252

На № _____ від _____

Соціальному педагогу
 ЗЗСО № 215 м. Києва
 Мельничук В. О.

Про результати засідання комісії
 з психології та педагогіки

Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» повідомляє, що комісія з психології та педагогіки Науково-методичної ради МОН України розглянула рукопис профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» (автор Мельничук Вікторія Олексіївна) та прийняла рішення з висновком «Схвалено для використання в закладах освіти» (протокол № 8 від 06.05.2020 року).

Під час видання навчальної літератури на звороті титульної сторінки зазначається дата і номер листа Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

Контрольні примірники у кількості 5 екземплярів просимо надіслати на адресу: Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», вул. Митрополита Василя Липківського, 36, кімн. 204, м. Київ, 03035.

В. о. директора

Костянтин ТРУШКОВСЬКИЙ

ДОДАТОК Я
УКРАЇНА
ЧЕРНІГІВСЬКА МІСЬКА РАДА
Управління освіти
ГІМНАЗИЯ №31 ГУМАНІТАРНО-ЕСТЕТИЧНОГО ПРОФІЛЮ
Україна 14032 м.Чернігів, вул.Доценка, 29, телефон 3-35-77, 3-04-70
Код 25975139

09.11.2020 року № 182

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення
підлітків до комерційного сексу»

Положення і висновки дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» впроваджувалися в процес в гімназії №31 гуманітарно-естетичного профілю у 2019–2020 роках.

Зокрема, у межах розробленої Вікторією Олексіївною профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» для учнів/учениць впроваджувалися такі теми: «Культура здорового способу життя. Профілактика ІПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління», «Права і обов'язки дитини. Протидія та запобігання насильству», «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір», в рамках яких були розглянуті проблеми здоров'я, види інфекцій, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), профілактика вживання алкоголю, тютюнопаління, наркотиків, протидія і запобігання насильству, торгівлі людьми, запобігання сексуальному насильству.

У ході такого впровадження відбувалося і збагачення педагогів нашого закладу як теоретичними знаннями, так і практичними навичками щодо формування культури здорового способу життя та профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу.

Значну практичну цінність мають також розроблені і впроваджені Вікторією Олексіївною Мельничук форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, які також засвідчили свою ефективність. Про це свідчить якісне та кількісне підвищення рівнів формування відповідальної безпечної поведінки у старшокласників нашого закладу.

Директор гімназії

В.С.Овчаренко

Україна
Управління освіти

Святошинська районна у місті Києві державна адміністрація
СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА № 215
03148, м. Київ–148, вул. Жмеринська, 20, тел.: 403–04–90 факс: 403–38–17
Ідентифікаційний код: 22878559

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

Результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» реалізовувалися і впроваджувалися у процес закладу загальної середньої освіти № 215 м. Києва у 2019–2020 роках.

Зокрема, розроблена Вікторією Олексіївною профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» довела свою потрібність і отримала добрі відгуки від дітей, вчителів і батьків. В даній програмі були розкриті теми щодо культури здорового способу життя, профілактики ІПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, протидії та запобігання насильству, торгівлі людьми, запобігання сексуальному насильству.

В результаті впровадження профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» педагоги нашого закладу також збагатилися як теоретичними знаннями, так і практичними навичками щодо формування культури здорового способу життя та профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу.

Розроблені і впроваджені Вікторією Олексіївною Мельничук форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу також засвідчили свою ефективність та мають значну практичну цінність, про що свідчить якісне та кількісне підвищення рівнів формування відповідальної безпечної поведінки у старшокласників нашого закладу.

Директор

Людмила ВЕСЕЛЬСЬКА

**Комунальна установа Вишевицької сільської ради
«Вишевицький ліцей»**

с.Вишевичі, вул.Миру, 5, Радомишльський район, Житомирська область, 12214
тел. 04132- 7-12-69,

e-mail: vyshlyceum@ukr.net Код ЄДРПОУ 42640743

№ 59 від 8.12. 2020 року

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії
Олексіївни

«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

Видана Мельничук Вікторії Олексіївни в тому, що розроблені нею експериментальні матеріали, а саме: обґрунтовані нею педагогічні умови, зміст, форми і методи соціальної профілактики за залучення підлітків до комерційного сексу, які викладені в дисертаційному дослідженні «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу», впроваджувались в КУ «Вишевицький ліцей» у 2019/2020 н.р.

Автором запропоновано і впроваджено: матеріали констатувального етапу експерименту, який включав опитування, тестування, анкетування старшокласників, їх батьків та педагогів, а також матеріали формувального експерименту (профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання»).

Унаслідок здійсненої роботи були одержані позитивні результати з досліджуваної проблеми, які засвідчили ефективність розроблених і апробованих педагогічних форм і методів соціальної профілактики за залучення підлітків до комерційного сексу і здобули позитивну оцінку педагогічного колективу нашого закладу.

Директор:

/В.С.Мартинюк/

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
СЕКТОР ОСВІТИ
 ВАСИЛЬКІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
 ЧАПЛИНСЬКА СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ОПОРНА ШКОЛА

вул. Західна, 20, сел. Чаплине, Васильківський район, Дніпропетровська область, 52663, тел. (05639) 9-36-25,
 e-mail : chaplino.school@gmail.com

big 26.11.2020 №226

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
Вікторії Олексіївни
«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

У Чаплинській середній загальноосвітній опорній школі було впроваджено результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» у 2019-2020 н.р.

Дисертантка розробила і впровадила профілактичну програму роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». Також Мельничук Вікторією Олексіївною було впроваджено форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, які довели свою ефективність і значущість через збільшення кількісних і якісних показників щодо формування відповідальної безпечної поведінки старшокласників.

Програма занять за темами: «Культура здорового способу життя. Профілактика ПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління», «Права і обов'язки дитини. Протидія та запобігання насильству», «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір» успішно використовувалася у роботі нашого закладу.

Матеріали дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» мали позитивну оцінку педагогічного колективу та адміністрації.

Директор школи

[Signature]
 Т.М. Бондарчук

Україна
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ
ВІДДІЛ ОСВІТИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
РАДОМИМИШЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ВЕЛИКОРАЦЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ
 12242, с. Велика Рача, вул. Поліська, 75, e-mail: rachazosh@gmail.com

від 26.10.2020р. №106

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
Вікторії Олексіївни

«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

Протягом 2019-2020 навчальних років матеріали дисертаційного дослідження Вікторії Олексіївни Мельничук «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» впроваджувались в освітній процес Великорацької ЗОШ І-ІІІ ступенів.

Мельничук В. О. було впроваджено: матеріали констатувального етапу експерименту, який включав опитування, тестування, анкетування дітей старшого шкільного віку, їх батьків та вчителів. Засвідчили свою ефективність впроваджені матеріали формуального експерименту (серед яких профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання», інші форми соціально-педагогічної роботи (розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, приклад тощо), так і форми й методи проблемно-пошукового характеру (дискусії, диспути, повідомлення, «мозковий штурм», рольові ігри та вправи, творчі проєкти, конкурси тощо).

Унаслідок здійсненої роботи були зафіксовані позитивні результати з досліджуваної проблеми, а саме: якісне та кількісне підвищення рівнів формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки у старшокласників нашого закладу освіти.

Це є свідченням ефективності розроблених і апробованих форм та методів соціальної профілактики за залучення підлітків до комерційного сексу в умовах соціально-педагогічної роботи закладу загальної середньої освіти.

ДИРЕКТОР

Євгеній САЧЕНКО

Рубіжанська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3

Рубіжанської міської ради Луганської області

вул. Студентська, 30, м. Рубіжне, 93000, тел. (06453)6-39-30,

e-mail: school3rub@ukr.net Код ЄДРПОУ 33264557

№ 343

Від «16» жовтня 2020 р.

на №

від _____ 2020 р.

Про надання інформації ЗШ №3

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
Вікторії Олексіївни
«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»**

У Рубіжанській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів №3 Рубіжанської міської ради Луганської області було впроваджено результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу».

Мельничук В. О. розробила і впровадила профілактичну програму роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». Також авторкою було визначено форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; розроблено критерії і показники й схарактеризовано рівні профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; обґрунтовано педагогічні умови формування культури здорового способу життя, відповідальної безпечної поведінки старшокласників.

У роботі нашого закладу успішно використовувалися авторські напрацювання дослідниці (програми занять за темами: «Культура здорового способу життя. Профілактика ПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління», «Права і обов'язки дитини. Протидія та запобігання насильству», «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір»).

Матеріали дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» здобули позитивну оцінку педагогічного колективу нашого освітнього закладу.

Директор школи

Олена ГЕЙКО

УКРАЇНА
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ
ВІДДІЛ ОСВИТИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
РАДОМИШЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КРАСНОБІРСЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ
 12235, с. Краснобірка, вул. В'ячеслава Чорновола, 1
 E-mail: krasnobirka_school@ukr.net

№ 7 від « 01 » лютого 2021 р.

ДОВІДКА
 про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
 Вікторії Олексіївни
**«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного
 сексу»**

Даною довідкою підтверджується, що у Краснобірській ЗОШ І-ІІІ ст. протягом 2019-2020 навчального року було впроваджено результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу».

Значну практичну цінність має розроблена і впроваджена Вікторією Олексіївною Мельничук профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». У змісті розробленої програми використовувались як традиційні форми і методи профілактичної роботи з учнями старших класів (розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, приклад тощо), так і форми й методи проблемно-пошукового характеру (дискусії, диспути, повідомлення, «мозковий штурм», рольові ігри та вправи, творчі проекти, конкурси тощо).

Запропонована авторкою дисертаційного дослідження робота щодо первинної профілактики ризикованої поведінки, наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу, протидія насильству, торгівлі людьми також довела свою ефективність і дала змогу здійснювати систематичний моніторинг формування безпечної поведінки в учнів старших класів.

Про ефективність упровадження Мельничук В. О. форм та методів соціальної профілактики за залучення підлітків до комерційного сексу свідчить якісне та кількісне підвищення рівнів формування культури здорового способу життя у старшокласників нашого закладу освіти.

Н.М. Зайченко

У К Р А Ї Н А

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ШКОЛА № 304
СВЯТОШИНСЬКОГО РАЙОНУ МІСТА КИЄВА

вул. Академіка Єфремова, 21-а, м. Київ, 03179
e-mail: school304@gmail.com код ЕДРПОУ 22878660

Від 24.02.2021 р. № 026

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
Вікторії Олексіївни
«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»**

У спеціалізованій школі № 304 Святошинського району міста Києва протягом 2019-2020 навчальних років впроваджувались результати дисертаційного дослідження В. О. Мельничук.

Розроблені матеріали Мельничук Вікторією Олексіївною передбачали опитування, анкетування, тестування старшокласників, їх батьків та вчителів, а також були впроваджені в освітній процес закладу розроблені форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Зокрема, розроблена Вікторією Олексіївною профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» довела свою потрібність і отримала добрі відгуки від дітей, вчителів і батьків. В даній програмі були розкриті теми щодо культури здорового способу життя, профілактики ІПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, протидії та запобігання насильству, торгівлі людьми, запобігання сексуальному насильству.

Про ефективність упровадження Мельничук В. О. форм та методів соціальної профілактики за залучення підлітків до комерційного сексу свідчить якісне та кількісне підвищення рівнів формування культури здорового способу життя у старшокласників нашого закладу освіти. У змісті розробленої програми використовувались різноманітні форми і методи, такі як: розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, дискусії, диспути, повідомлення, «мозковий штурм», рольові ігри та вправи тощо.

ДИРЕКТОР

Шуть Г.Є.

УКРАЇНА
 ЧЕРНІГІВСЬКА МІСЬКА РАДА
 УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ

Загальноосвітня спеціалізована школа І-ІІІ ступенів
 фізико-математичного профілю №12 м. Чернігова

вул. Доценка, 22, м. Чернігів, 14032, тел./факс 3-00-12, тел.95-27-59, e-mail: chernigiv012@gmail.com
 Код ЄДРПОУ 25787308

від 03.11.2020 № 89

на _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення
 підлітків до комерційного сексу»

Положення і висновки дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» впроваджувалися в процес ЗСШФМП №12.

Зокрема, у межах розробленої Вікторією Олексіївною профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання» для учнів/учениць впроваджувалися такі теми: «Культура здорового способу життя. Профілактика ІПСШ, ВІЛ, СНІ, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління», «Права і обов'язки дитини. Протидія та запобігання насильству», «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір», в рамках яких були розглянуті проблеми здоров'я, види інфекцій, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), профілактика вживання алкоголю, тютюнопаління, наркотиків, протидія і запобігання насильству, торгівлі людьми, запобігання сексуальному насильству.

У ході такого впровадження відбувалося і збагачення педагогів нашої школи як теоретичними знаннями, так і практичними навичками щодо формування культури здорового способу життя та профілактиці залучення підлітків до комерційного сексу.

Значну практичну цінність мають також розроблені і впроваджені Вікторією Олексіївною Мельничук форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу, які також засвідчили свою ефективність. Про це свідчить якісне та кількісне підвищення рівня формування відповідальної безпечної поведінки у старшокласників нашої школи.

Директор школи

В.В. Гопаченко

**ВІДДІЛ ОСВІТИ
ВЦА МІСТА СЕВЕРОДОНЕЦЬК
СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА
I-III СТУПЕНІВ №5**

проспект Хіміків 18, м. Северодонецьк, Луганської обл., 93400, Україна,
Тел.: (06452) 4-30-59, 4-40-92.
E-mail: himikov18@ukr.net

22.10.2020 р. № 119

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мельничук Вікторії Олексіївни
**«Соціальна профілактика залучення підлітків
до комерційного сексу»**

Даною довідкою вказує на те, що у СЗШ № 5 було впроваджено результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу».

Профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання», яка є результатом напрацювань Вікторії Олексіївни мала значну практичну цінність і впроваджувалася у нашому закладі освіти і отримала позитивні відгуки педагогічних працівників і батьків. Програма складається із занять за темами: «Культура здорового способу життя. Профілактика ПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління», «Права і обов'язки дитини. Протидія та запобігання насильству», «Я, мої стосунки, моє життя, мій вибір»). Під час реалізації програми використовувались як традиційні форми і методи профілактичної роботи з учнями старших класів (розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, приклад тощо), так і форми й методи проблемно-пошукового характеру (дискусії, диспути, повідомлення, «мозковий штурм», рольові ігри та вправи, творчі проекти, конкурси тощо).

Запропонована Мельничук В. О. робота щодо первинної профілактики ризикованої поведінки, наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу, протидія насильству, торгівлі людьми також довела свою ефективність.

Результати впровадження форм та методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу свідчать про якісне та кількісне підвищення рівнів формування культури здорового способу життя у старшокласників нашого закладу освіти.

ДИРЕКТОР СЗШ № 5

Ірина ГОРОБИНСЬКА

УКРАЇНА
 УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
 ОБОЛОНСЬКОЇ РАЙОННОЇ В МІСТІ КИЄВІ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
 ШКОЛА I-III СТУПЕНІВ № 245
 ОБОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ М. КИЄВА
 вул. Північна, 26, тел: 411-44-03, shkola245@ukr.net

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
Вікторії Олексіївни
«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

Результати дисертаційного дослідження В. О. Мельничук протягом 2018-2021 навчальних років впроваджувались у школі I-III ступенів № 245 Оболонського району міста Києва.

Дослідницька робота проводилась за матеріалами, розробленими Мельничук Вікторією Олексіївною «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» та передбачала опитування, анкетування, тестування старшокласників, їх батьків та вчителів, а також впроваджувалися в освітній процес нашого закладу розроблені форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Проведений на базі у школи I-III ступенів № 245 Оболонського району міста Києва експеримент засвідчив ефективність розробленої В. О. Мельничук профілактичної програми роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». У змісті розробленої програми використовувались різноманітні форми і методи соціально-педагогічної роботи з учнями старших класів, такі як розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, дискусії, диспути,

повідомлення, «мозковий штурм», рольові ігри та вправи тощо. Унаслідок здійсненої роботи були одержані позитивні результати з досліджуваної проблеми, що засвідчили позитивну динаміку у підвищенні рівнів сформованості культури здорового способу життя, відповідальної безпечної поведінки старшокласників нашого закладу освіти.

Директор

Вікторія Садовніченко
Вікторія САДОВНІЧЕНКО

СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА № 50**Святошинського району в місті Києві***03179, м. Київ, вул. Ушакова 12-А факс 424-34-25**E-mail: school-50@ukr.net ідентифікаційний код 22878387*

від 11 червня 2021 року

№ 102

ДОВІДКА**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення
підлітків до комерційного сексу»**

Дана довідка підтверджує, те, що у середній загальноосвітній школі № 50 Святошинського району в м. Києві протягом 2018-2021 навчальних років було впроваджено результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу».

Під час експериментальної роботи було проведено: опитування, анкетування, тестування старшокласників, їх батьків та вчителів. Значну практичну цінність має розроблена і впроваджена Вікторією Олексіївною Мельничук профілактична програма роботи з підлітками з питань формування культури здорового способу життя, статевого виховання, профілактики ризикованої поведінки «Безпечне життя – безпечне кохання». У змісті програмі були присутні теми щодо культури здорового способу життя, профілактики ІПСШ, ВІЛ, СНІД, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, протидії та запобігання насильству, торгівлі людьми, запобігання сексуальному насильству.

Розроблені та впроваджені організаційні форми соціально-педагогічної роботи та профілактична програма довели свою ефективність і дала змогу здійснювати систематичний моніторинг формування безпечної поведінки в учнів старших класів. Також вчителі, адміністрація нашого закладу збагатилися як

теоретичними знаннями, так і практичними навичками щодо формування культури здорового способу життя та профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Про ефективність упровадження Мельничук Вікторією Олексіївною форм та методів соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу свідчить якісне та кількісне підвищення рівнів формування культури здорового способу життя у старшокласників нашої школи.

Директор

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Марина Підгора".

Марина ПІДГОРА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
 ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЛУГАНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
 вул. Гагаріна, 111, м. Северодонецьк, Луганська обл., 93412, Україна, E-mail: loippo@loippo.edu.ua
 тел. 0667593017
 КОД ЄДРПОУ 02139707

02.11.2021 № 621

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

Результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» впроваджувалися у межах курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників у Луганському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти у 2019-2020 роках.

Зокрема, у межах курсів підвищення кваліфікації працівників психологічної служби у системі освіти, що є складовими навчально-тематичних планів курсів підвищення кваліфікації соціальних педагогів, практичних психологів, інших категорій педагогічних працівників закладів освіти впроваджено лекцію «Профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» і соціально-педагогічний тренінг з проблеми залучення підлітків до комерційного сексу.

У ході такого впровадження відбувалося збагачення педагогічних працівників як теоретичними знаннями, так і практичними навичками щодо формування культури здорового способу життя та профілактики залучення підлітків до комерційного сексу.

Директор

Ірина ЦИМБАЛ

Чернігівська обласна рада
Управління освіти і науки
Чернігівської обласної державної адміністрації

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ К.Д.УШИНСЬКОГО**

вул. Слобідська, 83, м. Чернігів, 14021, тел. (0462) 653-988.
e-mail: choippo.cg@gmail.com, сайт: choippo.edu.ua, код ЄДРПОУ 02139222

02.11.2021 № 21/01-10/2021 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
Вікторії Олексіївни
«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

У Чернігівському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського у рамках навчання за програмами підвищення кваліфікації педагогічних працівників у 2019-2021 роках було впроваджено результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу».

Наразі в нашому закладі післядипломної педагогічної освіти у рамках навчання за програмами підвищення кваліфікації педагогічних працівників впроваджено лекцію «Профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» і соціально-педагогічний тренінг з проблеми залучення підлітків до комерційного сексу, спрямовані на первинну профілактику ризикованої поведінки, наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу, протидію насильству, торгівлю людьми. Також авторкою було визначено форми та методи соціальної профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; розроблено критерії і показники й схарактеризовано рівні профілактики залучення підлітків до комерційного сексу; обґрунтовано педагогічні умови формування культури здорового способу життя, відповідальної безпечної поведінки старшокласників.

Результати дисертаційного дослідження Мельничук Вікторії Олексіївни «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» здобули позитивну оцінку слухачів.

Ректор

Анатолій ЗАЛІСЬКИЙ

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY

Інститут післядипломної
освіти

Institute of In-Service
Education

Проспект Павла Тичини, 22-Б, м. Київ, 02152,
Україна, тел. +38 (044) 294-08-74
e-mail: ippo@kubg.edu.ua, www.ippo.kubg.edu.ua

22-B, Pavla Tychyny Avenue, Kyiv, 02152,
Ukraine, tel.: +38 (044) 294-08-74
e-mail: ippo@kubg.edu.ua, www.ippo.kubg.edu

03.11.2021 №126

№ _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мельничук Вікторії Олексіївни
«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

Результати дисертаційного дослідження В.О. Мельничук протягом 2019-2021 років впроваджувались в Інституті післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робота проводилась за матеріалами дисертаційного дослідження, розробленими Мельничук Вікторією Олексіївною «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу», тобто в межах курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників було впроваджено лекцію «Профілактика залучення підлітків до комерційного сексу» і соціально-педагогічний тренінг з проблеми залучення підлітків до комерційного сексу. Метою впровадження даних форм соціально-педагогічної роботи була первинна профілактика ризикованої поведінки, наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу, протидія насильству, торгівлі людьми.

Унаслідок здійсненої роботи були одержані позитивні результати з досліджуваної проблеми, що засвідчили позитивні відгуки та підвищення обізнаності слухачів щодо формування культури здорового способу життя, відповідальної безпечної поведінки підлітків, профілактики ризикованої поведінки, наркоманії, тютюнопаління, алкоголізму, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу, протидії насильству, торгівлі людьми.

З повагою
директор

Михайло ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мельничук
Вікторії Олексіївни
«Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу»

Співпраця Мельничук Вікторії Олексіївни з ГО «Ла Страда-Україна» розпочалася з 2017 року.

Громадська організація «Ла Страда-Україна» працює для забезпечення гендерної рівності, миробудування, запобігання гендерно зумовленому насильству, зокрема, домашньому насильству, протидії торгівлі людьми та забезпечення прав дітей, сприяючи впровадженню стандартів прав людини в усіх сферах життя суспільства та держави.

Пройшовши навчання і перейнявши парадигму діяльності організації, Вікторія Олексіївна стала тренеркою Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна» та проводить заняття, тренінги, вебінари для здобувачів освіти, педагогічних працівників та батьків здобувачів освіти щодо протидії торгівлі людьми; захисту прав дітей; сприяння дотримання прав жінок та гендерної рівності, протидії дискримінації; запобігання гендерно зумовленому насильству, зокрема, домашньому, булінгу тощо.

Протягом 2019-2021 років додалися ще теми щодо профілактики ризикованої поведінки, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу як результат дисертаційного дослідження В. О. Мельничук «Соціальна профілактика залучення підлітків до комерційного сексу».

Унаслідок здійсненої роботи були одержані позитивні відгуки та підвищення обізнаності слухачів щодо формування культури здорового способу життя, відповідальної безпечної поведінки підлітків, профілактики ризикованої поведінки, ВІЛ/СНІДУ, залучення підлітків до комерційного сексу, протидії насильству, торгівлі людьми.

Президентка ГО «Ла Страда-Україна»

Катерина ЧЕРЕПАХА